
יהוה
INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER FVNDATA MDCCCVII.
Ps. CXIX. 169.
כדברך
הבינני
JOH. XVII. 17.
ὁ λογος ὁ σος αληθεια ἐστι
ΧΡΙΣΤΟΥ.

ANECDOTA

AD HISTORIAM ECCLESIASTICAM PERTINENTIA.

EDIDIT

F. H. RHEINWALD.

PARTICULA I.

CONTINET

PETRI ABAELARDI DIALOGUM
INTER PHILOSOPHUM, JUDAEUM ET CHRISTIANUM.

BEROLINI,
IMPENSIS TH. CHR. FR. ENSLIN.
MDCCCXXXI.

PETRI ABAELARDI

DIALOGUS

INTER

PHILOSOPHUM, JUDAEUM
ET CHRISTIANUM.

EX CODICIBUS BIBLIOTHECAE CAESAREAE
VINDOBONENSIS

NUNC PRIMUM EDIDIT

FRID. HENR. RHEINWALD

PHILOSOPHIAE DOCTOR, THEOLOGIAE LICENTIATUS, ET PROFESSOR
PUBLICUS EXTRAORDINARIUS IN UNIVERSITATE LITTERARIA REGIA
FRIDERICA GUILELMA.

BEROLINI,
IMPENSIS TH. CHR. FR. ENSLIN.
MDCCCXXXI.

Solcher alten kurtzen Büchlein, die zu einem heiligen Leben führen, liegen viel im Staube verborgen, wie Joseph im Kerker; — wie aber dieser durch einen Traum aus seinem Gefängniſs erlöset, also werden durch göttlich Eingeben solche Büchlein gesuchet, gefunden, geliebet und hervorgezogen.

J. Arndt (in den Bedenken über die Teutsche Theologie.)

AMICO DILECTISSIMO,

CAROLO VOGT,

S. S. T. L.

ID. MART. MDCCCXXXI.

Prooemium.

Quem jam foras edimus anecdotorum ad historiam ecclesiae pertinentium fasciculum primum, eum non injucundum fore speramus viris doctis, qui vel minutissimas, quae erui possunt ex antiquitate, benevole soleant excipere reliquias.

Ad egregium, quem primo hoc loco offerimus, libellum cognoscendum me perduxit Vir S. R. Neander, praeceptor summa cum pietate colendus. Qui quum pro benevolentia qua me prosequitur singulari in itineris ad Metropolin Vindobonensem (a. 1827) suscipiendi societatem me admisisset, opportunitatem mihi dedit, ut ipso duce Bibliothecae Palatinae thesauros praeclarissimos perscrutari et praeter alios hunc quoque codicem liceret inspicere. Liber initio statim

arrisit, denuo lectus magis etiam placuit, et prae reliquis dignus visus, qui in lucem emitteretur. Assensit S. V. Neander. In exequendo vero hoc conanime tanta me adjuvit benevolentia Nobilissimus de Copitar, Bibliothecae Caesareae Praepositus, ut vix digne satis laudare possim Viri doctissimi humanitatem ac liberalitatem, communi omnium dudum laude celebratam.

Codex noster in collectione MM. Bibliothecae Vindobonensis amplissima designatus est N. DXXI. (al. 666.) sectionique librorum, qui dicuntur polemici, annumeratur a Denisio [1]). Membranis est inscriptus, folior. LXI. 4., ad seculi ineuntis XIII. secundum Denisium referendus, non eodem per totum nitore atque diligentia exaratus. Haud pauci in Codice reperiuntur errores, quos ubi calamo librarii admissos esse apparuit, emendavimus, ubi vero dubitationi locus erat, librum ad literam typis excudendum curavimus, lectionemque genuinam conjecturis aut textui interpositis aut suppositis restituere conati sumus. E Textu quod videbatur ejiciendum uncis, quod adjiciendum lunulis inclusimus.

A manu paullo recentiore insignitus est

1) M. Denis, Cod. Mscr. Theol. Bibl. Palat. Vind. Lat. Vol. I. P. II. Vindob. 1794. f. p. 1996 ff.

Codex: Dialogus Petri Baiolardi [1]), i. e. ex pronuntiatione nunc usitatiori Abaelardi. Recte ita libro esse inscriptum, ex ipso cognosces dialogo, sive ad argumentum tractandique rationem sive ad orationis spectes indolem.

Animadvertas enim ubique mentis acumen et beatam ingenii in tractandis rebus divinis bene exercitati ubertatem, qua quamquam Abaelardus aequalibus suis longe esset superior, neutiquam tamen temeraria rationis superbia inflatus, ultra fines naturae humanae tenuitati positos evagari conatus est.

Dein ex ipsa qua dialogus progreditur ratiocinatione, ex ipsa argumentatione ac methodo, qua quaestio proposita agitatur atque ad finem perducitur, ad eam facile opinionem deductus videaris, auctorem libri dialo-

1) Nomen Abaelardi diverso modo esse pronuntiatum docet Du Chesne in praefatione apologetica pro Petro: Abaelardus vel Bailardus, ut cum Accursio et Alciato loquar, vel Balardus, ut cum Genebrardo, sive mavis Abailardum vocitare, de apiculae Gallico nomine, sive ab Abailardum, nam hoc posterius in Chronico Joannis Crispini reperi, ut apud nostrates usus est frequens ab pro de in gentilium nominibus usurpare etc. Cfr. quoque Denisius l. c. Explosa ridicula aliqua nominis hujus derivatione, ait ipse: Baiolardi nomen ex Abailardo ortum putem, truncato vocis initio, uti multarum gentium in propr. Nom. mos est.

gos Platonicos et tractasse et imitatum esse. Simili enim modo quaestionis trahitur dijudicatio (p. 41.), simili modo disputationi triumvirorum finis imponitur (p. 124.), ita quidem ut certum ac definitum arbitri judicium desideretur a lectore obiter intuenti, facile tamen a gnaro sagacique possit intelligi. Id quod bene convenit Abaelardo. Non enim est quod dubitemus, Petrum nostrum in dialogis Platonicis volvendis operam diligentissimam posuisse [1]), causisque sat gravibus esse impulsum, ut methodum hanc sententiam suam explicandi, Platonis exemplo commendatam, eligeret. Quid, quod vix alia reperiri poterat, quae magis esset idonea ad opinionem ab inimicorum *των αἱρεσιων* suspicionem ubique captantium, ra-

---

1) Abaelardum notitiam Platonis non ex Augustino tantum cepisse, sed ipsa Platonis scripta perlustrasse, veri haud dissimile videtur. Cfr. S. V. Schlosser, Dulcin und Abaelard (Gotha 1807. 8.). p. 115 ff. 123 ff. Non multum enim valet, quod objicere quis possit, versiones Platonis latinas tempore isto nondum extitisse, cum Petrum graecam linguam bene calluisse aliosque ipsam docuisse, compertum habeamus. (Abaelardi ep. ad Virgg. Paraclet. Opp. p. 260. Magisterium habetis in matre (Heloisa), quae non tantum latinae, verum etiam hebraicae quam graecae non expers literaturae, sola hoc tempore illam trium linguarum adepta peritiam videtur. Cfr. ib. p. 244.)

bie tuendam atque abscondendam, significandam vero amicorum in ipsa Philosophi doctrina initiatorum sagacitati. Abaelardi denique manum in libris Romanorum multum versatam, indicare videtur sermonis latini elegantia, qua dialogus noster non minus ac alia Petri scripta [1]) prae reliquis tum Scholasticorum, qui isto tempore scripserunt, tum qui postea vixerunt Philosophorum libris, extat insignis.

Haec habuimus quae de codicis indole ac integritate diceremus. Nexum, quo placita in tractatu nostro proposita cum doctrina Abaelardi sunt conjuncta, indagare et explicare noluimus, cum sperare liceat, munere hoc S. V. Neandrum propediem esse functurum [2]), sat contenti, novum e tenebris [3]) protulisse documentum, quod fa-

1) Cfr. inprimis Abaelardi Sermo de S. Joanne Evangelista. Opp. p. 905 ff.

2) In libro egregio denuo edendo, qui inscribitur: «Der heilige Bernhard und sein Zeitalter.» Berlin 1813. 8.

3) Dialogi nemo eorum, qui vitam Petri conscripsere, commemorationem fecit, nisi auctores operis celeb.: Histoire littéraire de la France. T. XII. (Par. 1830. 4.) p. 132. Inquiunt in §. de operibus Abaelardi ineditis ad theologiam pertinentibus: Deux conférences ou disputes, l'une d'un philosophe avec un juif, l'autre d'un philosophe avec un chrétien. Ces deux pièces

cere aliquantum videatur ad illustrandum ingenium „Viri saepe ac semper cum honore nominandi, servi ac vere Christi Philosophi.“

Dabamus Berolini in ipso Die S. Albini
MDCCCXXXI.

---

font partie des manuscrits de Thomas Barlow, evêque de Lincolne, et de ceux de Thomes Gale. La seconde se trouve dans la bibliothèque Jacobéenne.

PETRI ABAELARDI

DIALOGUS

INTER

PHILOSOPHUM, JUDAEUM
ET CHRISTIANUM.

Aspiciebam in visu noctis, et ecce viri tres, diverso tramite venientes, coram me astiterunt, quos ego statim juxta visionis modum, cuius sint professionis, vel cur ad me venerint, interrogo. Homines sumus, inquiunt, diversis fidei sectis innitentes. Unius quippe Dei cultores esse nos omnes pariter profitemur, diversa tamen fide et vita ipsi famulantes. Unus quippe nostrum gentilis, ex his, quos philosophos appellant, naturali lege contentus est. Alii vero duo scripturas habent, quorum alter Judaeus, alter dicitur Christianus. Diu autem de diversis fidei nostrae sectis invicem conferentes atque contendentes, tuo tandem judicio cessimus.

Ego super haec itaque vehementer ammirans, quis in haec ipsos induxerit vel congregaverit quaero, et maxime cur in haec me judicem elegerint? Respondens autem philosophus: mea, inquit, opera hoc est inceptum, quoniam id summum est philosososophorum, rationibus veritatem investigare et in omnibus non opinionem hominum, sed rationis sequi ducatum. Nostrorum itaque scholis corde intentus et tam ipsorum rationibus quam auctoritatibus eruditus, ad moralem tandem me contuli philosophiam, quae omnium

finis est disciplinarum, et propter quam cetera omnia praelibanda judicavi. Hic de summo bono et de summo malo et de his, quae vel beatum hominem vel miserum faciunt, quoad potui instructus, statim apud me diversas etiam fidei sectas, quibus nunc mundus divisus est, studiose scrutatus sum et omnibus inspectis et invicem collatis, illud sequi decrevi, quod consentaneum magis sit rationi. Contuli me igitur ad judaeorum quoque et christianorum doctrinam et utrorumque fidem et leges sive rationes discutientes. Comperi judaeos stultos, christianos insanos, ut cum salva pace tua, qui christianus (1. V.) diceris, ista loquar. Contuli diu cum utrisque, et nostrae collationis altercatione nondum finem adepta, partium suarum ratione(s), tuo committere decrevimus arbitrio. Te quippe nec philosophicarum rationum vires nec utriusque legis munimenta latere, novimus. Christiana namque professio sic propria lege nititur, quam novum nominant testamentum, ut respuere tamen non praesumat antiquum, et utriusque lectioni maximum impendat studium. Aliquem nobis judicem oportebat eligere, ut altercatio nostra finem acciperet, nec quemquam, nisi in aliqua harum trium sectarum reperire potuimus.

Ac deinde, tanquam adulationis oleum vendens, et caput meum hoc unguento demulcens statim intulit: „Quanto igitur ingenii te acumine et quarumlibet scientia scripturarum fama est praeminere, tanto amplius in hoc judicio favendo sive defendendo constat valere, et cujuscunque nostrum rebellioni satisfacere posse. Quod vero ingenii tui sit acumen, quantum philosophicis et divinis sententiis memoriae tuae thesaurus abundet, praeter consueta scholarum

tuarum studia, quibus in utraque doctrina prae omnibus magistris, etiam tuis sive ipsis quoque repertarum scientiarum scriptoribus constat te floruisse, certum se nobis praebuit experimentum opus illud mirabile theologiae, quod nec invidia ferre potuit, nec auferre praevaluit, sed gloriosius persequendo effecit."

Tum ego: non ambio, inquam, hujus honoris gratiam, quam mihi reservastis, ut sapientibus scilicet omissis, stultum pro judice statueritis. Nam et ego similis vestri, vanis hujus mundi contentionibus assuetus, non grave perferam audire, quibus oblectari consuevi. Tu tamen philosophe, qui, nullam professus legem, solis rationibus cedis, non pro magno aestimes, si in hoc congressu praevalere videaris. Tibi quippe ad pugnam duo sunt gladii, alii vero uno tantum in te armantur. Tu in illos tam scripto quam ratione agere potes (fol. 2. R.); illi vero tibi, quia legem non sequeris, de lege nihil obicere possunt, et tanto etiam minus in te rationibus possunt, quanto tu amplius assuetus, philosophicam uberiorem habes armaturam. Quia tamen hoc ex condicto, et pari statuistis consensu, et de viribus vestris singulos vestrum confidere video, nequaquam ausibus vestris nostra erubescentia[m] refer(e)t repulsa(m), praesertim cum ex his aliquam percipere me credam doctrinam. Nulla quippe, ut quidam nostrorum meminit, adeo falsa est doctrina, ut non aliqua intermisceat vera, et nullam adeo frivolam disputationem arbitror, ut non aliquod habeat documentum. Unde et ille maximus sapientum, in ipso statim proverbiorum suorum exordio, lectorem sibi attentum praeparans, ait [1]:

1) Proverb. I, 5.

Audiens sapiens sapientior erit, intelligens gubernaculum possidebit. Et Jacobus apostolus [1]: Sit, inquit, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.

Assentiunt, de nostro assensu gratulantes.

Philosophus. Meum est, inquit, primum ceteros interrogare, qui et naturali lege, quae prima est, contentus sum. Ad hoc vos ipse congregavi, ut de superadditis inquirerem scriptis. Prima, inquam, non solum tempore, verum etiam natura. Omne quippe simplicius naturaliter prius est multipliciori. Lex vero naturalis in scientia morum, quam ethicam dicimus, in solis consistit documentis moralibus. Vestrarum autem legum doctrina his quaedam exteriorum signorum addidit praecepta, quae nobis omnino videntur superflua, de quibus etiam suo loco nobis est conferendum.

Annuunt utrique philosopho priorem in hujus pugnae congressu locum.

Tum ille: unde, inquit, primo vos simul interrogo, quod ad vos pariter attinere video, qui maxime scripto nitimini, utrum videlicet in has fidei sectas ratio vos induxerit aliqua, an solam hic hominum opinionem, ac generis vestri sectemini amorem, quorum quidem alterum (2. V.), si sit, maxime est probandum, sicut alterum penitus inprobandum. Quod tamen verum, postremum esse, nullius hominis discreti conscientiam credo negare. Ita namque singulis hominibus proprii generis et eorum, cum quibus educantur, insitus est amor, ut contra eorum fidem quicquid dicatur, abhorreant; et consuetudinem in

1) Jac. I, 19.

naturam vertentes, quicquid didicerunt pium (pueri), obnixe tenent adulti, et antequam ea, quae dicuntur, capere valeant, credere se affirmant, ut enim et poeta meminit, „quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.“ [1]) Quales quidem philosophorum quidam arguit, dicens: „Neve, si quid in puerilibus disciplinis acceperint, id sacro sanctum judicetur! quoniam quidem res teneris auribus accommodatas saepe philosophiae senior tractatus eliminat.“ Quid enim? mirabile est, cum per aetatum seriem et temporum successionem, humana in cunctis rebus creatis intelligentia crescat, in fide, cujus errori summum periculum imminet, nullus est profectus? sed aeque minores ut majores, aeque rustici ut literati de hac sentire asseruntur, et ille firmissimus in fide dicitur, qui communem populi non excedit sensum. Quod profecto idem(o) certum est accidere, quod nemini apud suos quid sit credendum licet inquirere, nec de his quae ab omnibus dicuntur impune dubitare. Pudet namque homines de his se interrogari, de quibus respondere non sufficiunt. Nemo quippe libenter accedit, qui de propriis viribus diffidit, et ultroneus currit ad pugnam, qui victoriae sperat gloriam. Hi etiam in tantam saepe prorumpunt insaniam, ut quod se non posse intelligere confitentur, credere se profiteri non erubescant, quasi in prolatione verborum potius quam in comprehensione animi fides consistat, et oris ipsa sit magis quam cordis. Qui hinc quo maxime gloriantur, cum tanta credere vide(a)ntur, quae nec ore disseri nec mente concipi (fol. 3. R.) va-

1) Horat. Ep. I, 2, 69.

leant. Quod(s)etiam adeo praesumptuosos et elatos facit propriae sectae singularitas, ut quoscunque a se viderint in fide divisos, a misericordia dei alienos, et omnibus aliis condemnatis, solos se praedicent beatos. Diu itaque hanc ego generis humani caecitatem atque superbiam considerans, ad divinam me contuli misericordiam, suppliciter et jugiter eam implorans, ut de tanta errorum voragine et tam miserabili charybdi me dignetur educere atque ad portam salutis de tantis procellis dirigere. De quo etiam nunc me videtis sollicitum et responsionum vestrarum documentis tanquam discipulum vehementer intentum.

Judaeus: Duos quidem simul interrogasti, sed duos simul respondere non conveni[un]t, ne multitudo loquentium praepediat intellectum. Respondebo, si placet, ego primus, quia primi nos in cultum dei venimus, vel primam legis suscepimus disciplinam. Frater vero iste qui se christianum profitetur, ubi me deficere vel minus sufficere conspexerit, inperfectioni meae, quod defuerit, supplebit, qui quasi duo cornua in duobus gerens testamentis, quibus armatus validius hosti resistere poterit et dimicare.

Philosoph. Assentio.

Judaeus. Hoc autem ante collationis nostrae conflictum praemonere te volo, ne si forte simplicitatem meam philosophicarum veritate rationum superare videaris, te nostros ideo vicisse glorieris, nec imbecillitatem unius homunculi ad populi totius convertas ignominiam, nec ex hominis vitio fidem redarguas, nec eam calumnieris erroneam, quod ego eam disserere minus sufficiam.

Philos. Et hoc quoque provide satis videtur

esse dictum; sed nulla est necessitate praemissum, cum me videlicet ad veritatis inquisitionem non ad elationis ostentationem laborare non dubitetis, nec ut sophistam corrixari, sed ut philosophum rationes scrutari, et, quod est maximum, me salutem animae ven[er]ari.

Judaeus (3. V.) Dominus ipse, qui hunc zelum tibi visus est inspirasse, ut pro salute animae tuae tanta eum inquiras sollicitudine, nobis hanc conferat [hanc] collationem, per quam eum salubriter possis invenire. Nunc me ad interrogata, prout ipse concesserit(s), superest respondere.

Philos. Sic profecto convenit juxta propositum(i) nostri condictum.

Judaeus. Omnes quidem homines dum parvuli sunt nec adhuc discretionis aetate pollent, constat eorum hominum fidem vel consuetudinem sequi, cum quibus conversantur, et eorum maxime, quos amplius diligunt. Postquam vero adulti sunt, ut jam proprio regi possint arbitrio, non alieno sed proprio commit(t)i judicio debent, nec tam opinionem sectari quam veritatem scrutari convenit. Haec autem ideo praelibavi, quia fortasse primo ad hanc fidem nos carnalis originis affectus induxerit et consuetudo, quam primo novimus. Sed jam nos hic ratio detinet potius quam opinio.

Philos. Hanc nobis obsecro rationem aperi et sufficit.

Judaeus. Lex ista, quam sequimur, si, ut credimus, a deo nobis data sit, arguendi non sumus ei obtemperando, immo de obedientia remunerandi, et qui eam contemnunt vehementer errant, quod si nos eam cogere non possumus a Deo datam fuisse, nec

vos hoc refellere valetis. Ut autem ex humanae consuetudine vitae sumamus exemplum — da mihi obsecro consilium. Servus sum cujusdam domini, et eum offendere vehementer timeo, et multos habeo conservos eodem timore sollicitos. Dicunt illi mihi, dominum nostrum quiddam praecepisse omnibus servis suis me absente, quod ego non ignoro, quod et illi operantur, et ad cooperandum me hortantur? Quid mihi laudas faciendum esse, si de eo dubitaverim praecepto, cui ego non interfui? Non credo vel te vel alium mihi consulere, ut servorum omnium consilio spreto, sensum proprium sequens unum me sequestrem ab eo, (fol. 4. R.) quod illi communiter agunt? et quod omnes praecepisse dominum testantur? maxime cum tale videatur praeceptum, quod nulla possit ratione refelli. Quid mihi necesse est de periculo dubitare, a quo possum securus existere? Si hoc dominus praecepit, quod multorum testimonio confirmatur, et plurimum habet rationis, inexcusabilis omnino sum, qui non obedio. Si autem consilio vel exhortatione et exemplo conservorum deceptus, quod praeceptum non sit, operor, etsi operandum non fuerit, illis potius quam mihi est imputandum, quem ad hoc reverentia domini traxit.

Philos. Certe tu ipse consilium aperuisti quod requisisti, nemoque contra hoc discretus senserit, sed apta propositae similitudinis exemplum ad hoc quo[d] tendimus.

Judaeus. Multae, sicut ipse nosti, generationes, praecesserunt ex quo populus noster hoc testamentum, quod sibi datum a deo autumant, obediendo custodierunt, et omnes pariter de observatione ipsius tam verbo quam exemplo posteros instruxerunt, et

fère in hoc universus consentit mundus, quod haec nobis a Deo lex data sit. De qua, si quos forte non possumus incredulos cogere, nemo tamen est, qui hoc, quod credimus, ratione possit aliqua refellere. Pium quippe est sentire et omnino rationi consentaneum et tam divinae bonitati quam humanae congruum saluti, Deum in tantum curam hominum gerere, ut eos quoque legis scripto dignaretur instruere, et timore saltem poenarum nostram malitiam reprimere. Si enim salubriter ad hoc secularium principum leges institutae sunt, quis summum omnium benignissimumque principem contradicat de hoc quoque curam suscepisse? Quomodo enim quis sine lege subjectum populum gubernare poterit, si videlicet quisque suo dimissus arbitrio, quod elegerit, sequatur? (4. V.) Aut quomodo juste, puniendo malos, eorum malitiam compescit, nisi prius lex statuta sit, quae mala fieri vetet? Hac ratione liquidum esse credo, divinam legem in hominibus praecessisse, ut hujus quoque boni mundus exordium et auctoritatem a Deo sumeret, cum aliquarum legum institutione malitiam refrenare vellet? alioquin facile videri posset, Deum res humanas non curare, et ipsum mundi statum fortuitu potius agi, quam providentia regi. Si qua vero lex a deo data esse creditur mundo, de qua magis consentiendum, quam de nostra, quae tantam ex vetustate et communi hominum opinione nacta est auctoritatem? Sit denique dubium mihi sicut et tibi, quod hanc Deus legem instituerit, quod tot tamen testimoniis et ratione confirmatur, cogeris tamen secundum suppositae similitudinis inductionem, id mihi consulere, ut ipsi obedi[enti]am, maxime cum ad hoc propria me invitet conscientia. Fidem tecum

de unius dei veritate communem habeo, aeque ipsum fortassis, ut tu, diligo, et ex operibus, quae tu non habes, id insuper exhibeo. Quid mihi haec opera, si non prosint, officiunt, etiam si non sint praecepta, quia non sunt prohibita? Quis me etiam arguere possit, si nullo et constrictus praecepto amplius pro domino laboro? Quis hanc arguerit fidem quae divinam bonitatem maxime, ut dictum est, commendat et plurimum nostram in eum caritatem accendit, qui adeo de nostra sollicitus sit salute, ut nos etiam scripto legis dignetur instruere? Aut igitur aliquid in hac lege argue, aut, cur eam sequamur, inquirere desiste! Crudelissimum deum astruit esse, quisquis hujus zeli nostri (fol. 5. R.) perseverantiam, tanta sustinentem, a mercede vacuam esse censet. Nulla quippe gens unquam tanta pro deo pertulisse noscitur, aut etiam creditur, quanta nos jugiter pro ipso sustinemus, nullaque rubigo peccati esse potest, quam non consumere fornacem hujus afflictionis concedi debeat. Nonne in omnes dispersi nationes soli sine rege vel principe terreno tantis exactionibus gravamur, ut singulis fere diebus vitae nostrae miserae redemptionem exsolvamus intolerabilem? Tanto quippe nos contemptu et odio digni censemur ab omnibus, ut quisquis nobis aliquam inferat injuriam, id maximam credat justitiam et summum deo sacrificium oblatum. Non enim tantae captivitatis calamitatem nisi ex summo Dei odio nobis autumant accidisse, et justae imputant ultioni, quamcunque in nos exercent saevitiam tam gentiles quam christiani. Gentiles quidem antiquarum memores oppressionum, quibus eorum primo terram possedimus, et diuturnis eos postmodum persecutionibus attrivimus atque delevimus,

quicquid nobis ingerunt, debitae imputant ultioni. Christiani vero quia, ut ajunt, eorum deum interfecimus, majorem in nos persecutionis causam habere videntur. Ecce inter quales nostra exsulat peregrinatio et de quorum nobis est patrocinio confitendum! Summis inimicis nostris vitam nostram committimus, et in infidelium fidem nos credere cogimur. Somnus ipse, qui laxatam maxime fovet ac recreat naturam, tanta nos inquietat sollicitudine, ut dormientes etiam non nisi de juguli nostri periculo liceat cogitare. Nusquam nisi ad caelum tutus nobis patet ingressus, quibus ipse etiam habitationis locus est periculosus. Egressuri ad quaelibet proxima loca ipsum, de quo parum confidimus, conductum non modico pretio conducimus. Principes ipsi, qui nobis praesunt et quorum graviter emimus patrocinium, tanto amplius mortem nostram desiderant, quanto (5. V.) licentius ea, quae possedimus, arripiunt. Quibus etiam constrictis et oppressis, quasi in nos solos conjurasset mundus, hoc ipsum mirabile est, si vivere licet, nec agros aut vineas aut terrenas aliquas possessiones habere conceditur, quia non est, qui eas nobis ab infestatione manifesta vel occulta protegere possit. Unde nobis praecipue superest lucrum, ut alienigenis foenerantes hinc miseram susten(t)emus vitam, quod nos quidem maxime ipsis efficit invidiosos, qui se in hoc plurimum arbitrantur gravatos. De hac autem vitae nostrae miseria summa, et quibus incessanter periculum(is) laboramus, ipse magis status noster omnibus loqui sufficit, quam lingua possit. Ipsa quoque legis praecepta, quanta difficultate sint implicita, neminem, qui eam attigerit, latet, ut tam hominum oppressione, quam jugo legis intolle-

rabiliter affligamur. Quis non ipsum circumcisionis nostrae sacramentum, cum ex erubescentia tum ex poena, suscipere non abhorreat aut trepidet? Quae tam tenera humani corporis portio, quam illa, cui hanc plagam in ipsis quoque infantulis lex infligit? Quae tanta est agrestium lactucarum amaritudo, quas in condimento paschalis sacrificii sumimus? Quis non videat etiam omnes fere delicatos cibos et eos maxime, qui facile comparari possunt, nobis esse prohibitos? Carnes quaelibet ab estus [istis] praegustatae nobis immundae sunt, et quaelibet morticina vel suffocata nobis sunt interdicta. Nec de bestiis nobis edere licet, nisi quas nos ipsi mactaverimus, et diligenter adipe et venis purgaverimus, quod nos etiam non modice gravat et tunc maxime cum integrum pecus emere non sufficimus. Sicut enim nos carnes a gentibus mactatas, sic illi a nobis procuratas abhorrent. Vino quoque ab aliis procurato omnes pariter abstinemus. Ex quo liquidum (fol. 6. R.) esse constat, quam difficile inter nos nostra propter Deum vivat peregrinatio. Quis denique legalium poenarum austeritatem non solum sufferre sed etiam reis inferre non abhorreat? Quis fratri suo dentem pro dente, oculum pro oculo, animam quoque pro anima tolleret? nedum etiam in semet ipso haec tolerare consentiat, ne videlicet legi contrarius exsistat? Ex quibus profecto et innumeris aliis observationibus liquet unumquemque nostrum legi obtemperantem illud psalmistae Deo recte profiteri [1]): Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras.

Philos. Revera zelus hic quem in Deum habere

---

1) Ps. XVII, 4.

videmini multa et magna quaecunque intentione sustinet. Sed plurimum refert, utrum haec intentio recta sit an erronea. Nulla quippe est fidei secta, quae se Deo famulari non credat, et ea propter ipsum non operetur, quae sibi placere arbitratur. Non tamen ideo sectas omnium approbatis, qui solam vestram defendere aut longe ceteris nitimini praeferre. Quod tamen quantum a ratione sit dissonum volo te perpendere et ipso quoque scripto legis, quam sequeris, arguere.

Judaeus. Et hoc ego libenter suscipio.

Philos. Constat ante ipsam legis traditionem vel sacramentorum legalium observationes plerosque lege naturali contentos, quae videlicet in dilectione dei consistit, et proximi justitiam coluisse, et acceptissimos deo exstitisse; utpote Abel, Henoch, Noe, et filios ejus, Abraham quoque, Loth atque Melchisedech, quos lex etiam vestra commemorat, et plurimum commendat. Quorum quidem Henoch in tantum deo placuisse refertur, ut eum dominus vivum in paradisum intulisse dicatur, sicut et quidam ex vobis his astruit verbis [1]: Henoch placuit deo et translatus est in paradisum, ut det gentibus poenitentiam. Sed et Noe, ut scriptum est [2]) virum justum atque perfectum in generationibus suis, quantum dilexerit dominus manifestis (6. V.) exhibuit factis, cum videlicet universis aliis diluvio submersis ipsum solum et domum ejus pro humani generis semine reservavit. His quoque insignes illos patriarchas vestros adjunge, Abraham videlicet, Isaac et Jacob, in

1) Sirac. XLIV, 16.

2) Gen. VI, 9.

quibus et eorum semine omnium gentium benedictio futura promittitur, qui etiam legem praecesserunt, et vide quam sit excellentior eorum praerogativa ceterorum, qui post legem exstiterunt. Unde et specialiter Deus eorum esse dicitur, et ipse legislator per eorum merita et ad ipsos promissiones factas iratum populo dominum conciliat. Scriptum est enim [1]): „Moyses autem orabat dominum dicens: Quiescat ira tua et esto placabilis super nequitiam populi tui. Recordare Abraham, Isaac et Israel servorum tuorum, quibus jurasti per temet ipsum dicens: Multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli et universam terram hanc de qua locutus sum dabo semini vestro et possidebitis eam semper. Placatusque est dominus, ne faceret malum quod locutus fuerat.“ Ex quo liquide colligitur, quam accepta deo fuerint illa priorum patrum obsequia gratuita, ad quae nondum eos aliqua lex constringebat, in qua nos adhuc ei libertate deservimus. Quod si in Abraham legem quodammodo dicas incepisse, propter circumcisionis scilicet sacramentum, nullam profecto reperies eum ex hoc remunerationem apud Deum obtinere, ne qua sit vobis ex lege gloriatio, nec quicquam justificationis adeptum esse. Scriptum quippe est, ipsum nondum circumcisum per fidem sicut priores patres justificari, cum dicitur: Credidit Abraham deo et reputatum est illi ad justitiam [2]). Cujus etiam religio antea promissionem terrae vel multiplicationis futurae tam sibi quam semini suo susceperat. Qui et postea circumcisus, cum audit (fol. 7. R.) a domino, in se vel

1) Exodus XXXII, 12. sqq.

2) Genes. XV, 6.

in semine suo gentes omnes benedicendas, non hoc ex circumcisione sed ex illa meruit obedientia, qua voluit filium immolare. Denique si universam testamenti vestri revolvas historiam, nullam reperies circumcisionis remunerationem promissam, sed id tantum a domino constitutum esse, ut quisquis de semine Abrahae circumcisus non fuerit, in populo suo, id est inter filios Abrahae, non connumeretur. Sic quippe scriptum est domino Abraham dicente [1]: Statuam pactum meum inter me et te, et semen tuum post te etc, hoc est pactum quod observabitis. Circumcidetur ex vobis omne masculinum, infans octo dierum circumcidetur in vobis. Masculus cujus praeputii caro circumcisa non fuerit, peribit anima illa de populo suo etc. Quod quidem perire, si de damnatione quoque animae intelligendum esse dixeritis, tanto minus habet rationis institutio circumcisionis, quanto periculosius est eam non habere, sine qua prius nihil officiebat esse. Quae etiam sententia regnum caelorum praestruit infantibus ante diem octavum morientibus, qui nullam tamen adhuc commiserunt noxam, qua damnari meruerint. Quod etiam diligenter attendas quam remunerationem observantiae totius legis dominus promit(t)at ac praefigat. Nihil utique inde ab eo nisi terrenam prosperitatem potestis exspectare, cum nihil aliud ibi promissum esse videatis. Qui cum nec ostendat utrum hanc saltem obtineatis, qui vestro quoque judicio super omnes mortales affligimini, qua spe in hac legis obedientia tot et tanta suste(i)neatis non mediocriter est mirandum, cum illo vi-

1) Gen. XVII, 10. sqq.

delicet commodo praecipue frustrati sitis, quod specialiter ex ipso promissionis debito vobis est exspectandum. Aut igitur non impletis legem et per hoc maledictum legis incurritis damnandi, aut qui haec implentibus (7. V.) legem promisit, verax in suis non exsistit promissis. Quodcunque autem horum eligatis, nihil de lege video vobis confidendum esse, parum etiam ad beatitudinem meretur. Quid rogo exstitit, quod cum ad legis observantiam ex ejus remuneratione nos deus invitaret, quod minimum est promisit, et quod est maximum penitus reticuit? Non discrete profecto peroravit, si utrumque ad legis obedientiam sufficere novit, cum id videlicet, quod suasione plurimum valebat, omnino praeteriit. Nihil quippe, ut dictum est, de vera illa et aeterna beatitudine ibidem in remuneratione commemoratum, sed in tantum terrena prosperitas intimatur, ut hoc tantum in causa obedientiae cons(t)ituatur; et iterum commendatur, ut per hujus responsionem omni posterorum inquisitioni satisfieri censeatur. Sic quippe scriptum est, ipso legislatore Moyse populum instruente adversus quamlibet legis inpugnationem, atque dicente [1]): Audi Israel, custodi praecepta domini Dei tui ac testimonia et ceremonias, quae praeceperit, et fac quod placitum est et bonum in conspectu domini, ut bene sit tibi, et ingressus possideas terram optimam, de qua juravit patribus tuis, ut deleret omnes inimicos tuos coram te sicut locutus est. Cum interrogaverit te filius tuus cras dicens, quid sibi volunt testimonia haec et cerimoniae atque judicia, quae praecepit dominus deus noster nobis,

1) Deuteron. VI.

nobis, dices ei: Servi eramus Pharaonis in Egypto, et eduxit nos dominus de Egypto in manu forti, fecitque signa, prodigia atque magna et pessima in Egypto contra Pharaonem et omnem domum illius in conspectu nostro, et eduxit nos inde, ut introductis daret terram, super qua juravit patribus nostris. Praecepitque nobis dominus, ut faciamus omnia legitima haec et timeamus dominum deum nostrum et (fol. 8. R.) bene sit nobis cunctis diebus vitae nostrae, sicut est hodie. Item [1]: te elegit dominus deus tuus, ut sis ei populus peculial(r)is de cunctis populis qui sunt supra terram. Custodi ergo praecepta et cerimonias atque judicia, quae ego mando tibi hodie ut facias. Si custodieris ea et feceris, custodiet et dominus deus tuus tibi pactum et misericordiam, quam juravit patribus tuis, et diliget te ac multiplicabit, benedicetque fructui ventris tui, et fructui terrae tuae frumento atque vindemiae, oleo et armentis, gregibus ovium tuarum super terram pro qua juravit patribus tuis ut daret eam tibi. Benedictus eris inter omnes populos, scilicet non erit apud te sterilis utriusque sexus tam in hominibus quam in gregibus tuis. Auferet a te omnem languorem et infirmitates Egypti pessimas, quas non inferet tibi, sed cunctis hostibus tuis. Devorabis omnes populos, quos dominus deus tuus daturus est tibi.“ Et rursum [2]: „Dabit pluviam terrae nostrae temporaneam et serotinam, ut colligatis frumenta, vinum et oleum, fenum ex agris, ad pascenda jumenta, et ut ipsi comedatis et saturemini. Venientque super te universae benedictiones istae [3]), et apprehendent te, si tan-

1) Deut. VII.
2) Deut. XI, 14. sqq.
3) l. c. XXVIII.

tum praecepta ejus audieris. Benedictus tu in civitate et benedictus in agro. Benedictus fructus ventris tui et fructus terrae tuae, fructusque jumentorum tuorum, greges armentorum tuorum, et caulae ovium tuarum. Benedicta horrea tua et benedictae reliquiae. Benedictus eris ingrediens et egrediens. Benedicet cunctis operibus manuum tuarum et fenerabis gentibus multis et ipse a nullo fenus accipies." Ecce in remuneratione implendae legis sicut hominibus ita et fructui jumentorum tuorum, gregi armentorum tuorum, et caulis ovium benedictio promittitur, et nulla spiritualis benedictionis animae fit mentio (8. V.), nec quicquam, quod ad salutem animae vel damnationem attinet, obedientibus vel transgredientibus promittitur, sed sola commoda vel incommoda terrena memorantur, his, quae maxima sunt, omnino praetermissis. Quaero etiam, si nunc quoque post legem nobis datam, sicut et antea, lex naturalis ad salutem aliquibus sufficere possit, absque videlicet exterioribus illis et propriis legis operibus. Quod quia vulla ratione negare potestis, cum legem hanc constet tantum vobis esse datam, non aliis populis, nec circumcisiones nisi Abrahae et semini ejus esse injunctas. Ad cujus quidem semen soli pertinent illi, qui de Isaac nascuntur, domino ad ipsum dicente: „Quia in Isaac vocabitur tibi semen [1])." Qui etiam postea quam circumcisionis pactum instituisset inferius adjecit: „Pactum vero meum statuam ad Isaac [2])." Iob quoque gentilem, quem post Abraham sine lege exstitisse non dubitatis, in tantum

---

1) Gen. XXI, 12.

2) Gen. XV, 11. 21.

dominus commendavit, ut diceret [1]: quod non sit ei similis in terra, homo simplex et rectus ac timens deum et recedens a malo. Qui per semet ipsum suam nobis exponens justitiam, quam imitemur, nihil de illis legis operibus commemorat, sed tantum legis naturalis opera, quae unicuique ipsa ratio naturalis persuadet. „Si ambulavi, inquit [2], in vanitate, aut festinavit in dolo pes meus, si negavi quod volebant pauperibus et oculos viduae exspectare feci" et cet., quae ipse nobis gentilibus tam verbis quam exemplis tanquam legem instituit. Quod si haec vel ante legem vel etiam nunc aliquibus ad salutem sufficiant, quid necesse fuit jugum legis addere, et multiplicatis praeceptis transgressiones augere? Ubi enim non est lex, nec ejus praevaricatio accidere potest. Quomodo peculiarem populum lege data constituit, et qua ratione Israel primo genitum suum nominat, quem tanta sarcina sine causa gravat? quis etiam vos a maledicto legis excusare possit, qui vestris exigentibus peccatis, sicut ipsi profitemini (fol. 9. R.) terram promissionis amisistis, extra quam implere legem nullatenus valetis, quibus nec vestras permittitur justitiarum exercere vindictas, nec licet ipsa celebrare sacrificia vel oblationes ad peccatorum purgationem institutas, nec ipsa etiam divinarum laudum persolvere cantica. Quod quidem et vos ipsi profitemini, dicentes: „Quomodo cantabimus canticum domini in terra aliena." [3] Ex quo tam opera legis quam verba, sicut et ejus remunerationem constat amisisse, nec jam vos aut uxores vestras hostiis vel

1) Job. I, 8.
2) Job. XXXI, 16.
3) Ps. CXXXVII, 4.

oblationibus amissis mundari posse vel domino consecrari, sacerdotio pariter [et templo] et templo privatos; ut nec terrenae dignitatis solatium habeatis, qui nunquam a domino nisi terrena postulatis, nec nisi in terrenis promissionem remunerationis ut dictum est accepistis.

Judaeus. Multa continue objecisti, quae non est facile recordari, ut singulis ordine respondeam. Prout tamen haec mihi occurrerint respondere conabor. Etsi concederemus nunc quoque more priorum sanctorum homines saluari posse sola naturali lege, absque videlicet circumcisione, aut ceteris legis scriptae carnalibus observantiis, non tamen haec superflue adjuncta esse concedendum est, sed plurimum utilitatis habere ad amplificandam vel tutius muniendam religionem, et ad malitiam amplius reprimendam. Unde et ex his quae ipse induxisti nonnullas accipe rationes. Quamdiu fideles passim infidelibus permixti vixerunt, nec adhuc dominus eis terram concesserat propriam, nulla legis observantia fuerunt ab eis divisi cum quibus vivere cogebantur, ne videlicet ipsa vitae dissimilitudo pareret inimicitias. Postquam vero dominus Abraham de terra et cognatione sua eduxit, ut ei et semini ejus terram in hereditatem daret per quam a gentibus segregarentur, corporalibus quoque legis operibus eos penitus separare decrevit, ut tantominus fideles ab infidelibus corrumpi possent (9. V.), quanto amplius ab ipsis tam loco quam corporibus disjungerentur. Unde Abrahae et semini ejus facta hujus terrae promissione in qua sibi dominus populum aggregaret et in qua civitatem propriam sibi constitueret, legem statim cepit instituere secundum quam ibi essent vi-

ctori, a circumcisione inchoans. Sciebat quippe dominus, duram populi nostri cervicem futuram, et eum ad ido(lo)latriam quoque pravosque gentilium mores facile inclinari, sicut re ipsa postea probatum est. Unde legalibus observantiis quasi maceria quadam interpositis, decrevit eorum ritus ita disjungere, ut nulla conversationis vel familiaritatis conjungerentur societate, immo perpetuas hinc adversus se conciperent inimicitias. Maximam vero inter homines familiaritatem copula matrimonii et communio mensae contrahere solet. Unde ad haec maxime removenda et circumcisionem instituit dominus et delicatorum ciborum esum interdixit. Adeo namque circumcisionis signum gentibus abhominabile videtur, ut si nos eorum feminas affectaremus nullatenus nobis in hoc consentirent. Unde, etsi aliae essent rationes, has in praesenti credo sufficere. Quod tamen circumcisionis seu legis meritum evacuare vel extenuare laboras, ex ipsa scilicet auctoritate scripturae, per ipsam credo refelli posse, si ea videlicet, quae de serie scripturae furatus esse reticendo videris, diligenter attendas, quae tibi credo nocitura videbas. Cum enim pactum — quod per circumcisionem — domino(us) cum ipse(o) institueret, dixit Abrahae: „Statuam pactum meum inter me et te et semen tuum post te in generationibus suis, foedere sempiterno, ut sim Deus tuus et seminis [1]) tui.“ Cum enim foedere sempiterno ait ut sim deus tuus et seminis tui? patenter edocet nos ex circumcisione Deo perenniter esse foed(er)andos, et per haec nos eum promereri Deum, ut nec in hac vita, scilicet nec in futura disjungamur

1) Gen. XVII, 7.

ab ipso. Quod etiam ipse repetens, ut magis memoriae commendet adjecit [1]): eritque pactum meum in carne vestra in foedus aeternum; ut quemadmodum scilicet circumcisio in carne semel facta aboleri jam non potest, sic nequeamus adeo ulterius disjungi, qui nos spiritaliter [vel specialiter] confortans ait [2]): Eritis mihi in populum et ego vobis ero in deum. Unde et deum specialiter Hebraeorum, non tantum deum Abraham, Isaac et Jacob se ipse nominat. Intantum vero ex circumcisione deus sive filiorum (sive) ejus fieri innuitur, qui ante circumcisionem nec horum, nec hominum deus sit appellatus. Congruum autem foederis signum inter se et nos circumcisionis instituit; ut qui illo membro scilicet generantur, quod specialiter post susceptae circumcisionis obedientiam consecratur, ex ipso quoque suae generationis instrumento se sanctificari domino ammoneantur, ut sic videlicet interius a vitiis circumcidantur in corde, sicut jam exterius circumcisi sunt in carne; et a praecedente sua Caldeorum (in) fidelium origine, ita moribus se amputent, sicut primam illius membri partem a se removerunt, non tam ab eis cum Abraham corpore quam mente egredientes, sicut David commemorat fidelem animam invitans sic: Obliviscere populum tuum et d. p. t. etc. Unde et dominus populum vineae comparans electae, conqueritur, se exspectasse ut faceret uvas et fecit labruscas. [3]) Sicut autem totus ejus populus vineae comparatur, sic singuli fideles vitibus et eorum genitalia propaginibus [vel palmitibus] congrue conferuntur.

1) Exod. VI, 7.
2) Gen. XVII, 13.
3) Jes. V, 2.

Palmes autem vitis, nisi in se praecidatur, labruscas potius quam uvas affert, et remanet. Ad hanc itaque similitudinem divinae circa nos culturae diligentiam praeputium signat amputatum, ex quo nos deus excolere incipit. Quod si etiam humanae culpae (10. V.) in primis parentibus exordia revolvas, et dominicam in mulierem sententiam poenae prolatam, cum ei videlicet dicitur: in dolore paries [1]) filios, videbis quoque virum participem peccati in genitali praecipue membro recte fieri poenae consortem? ut in illo videlicet membro recte patiatur, per quod vitae praesentis exilio filios generat morituros, de paradiso se et nos pariter propria transgressione in hujus vitae dejiciens aerumnas. Nam et mulier in partu laborans recto ex illo quo concipit et generat membro patitur, et ipsam concupiscentiae voluptatem, quam habet in conceptu, plectitur in partu, et poenam insuper solvit quam peccando adquisivit. Quae quoniam prior peccavit et virum postmodum ad peccatum traxit, non incongrue in hac etiam poena ipsa praecessit. Nec tamen deus omnino virum ipsum punire distulit, cui statim in poena constitutum est et dictum a domino: Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes eam cunctis diebus vitae tuae. Spinas et tribulos germinabit tibi [1]) etc. At ubi opulentiam promissae terrae adepti sumus non jam spinas et tribulos germinantis, quod de poena ibi est diminutum, in circumcisione non incongrue est recompensatum. Quae tamen post ipsius terrae promissionem, antequam ipsa obtineretur, a patriarchis statim est inchoata, ut firmiorem ad po-

---

1) Gen. III.

steros auctoritatem transmitteret. Haec de circumcisione in praesentiarum satis arbitror. Qui vero ex scriptura convincere niteris, eam his tantum esse injunctam qui ex semine ducuntur Abrahae; non animadvertis, quod ibidem scriptum est, de his etiam qui de hac stirpe non sunt. Cum enim dominus praemisisset: infans octo dierum (fol. 11. R.) circumcidetur in vobis omne masculinum in generationibus vestris, tam vernaculus quam emptitius circumcidetur; statim adjecit: et quicunque non fuerit de stirpe vestra. Quod itaque Isaac solum et semen ejus ad circumcisionem pertinere astruis, vide quantam habeat dissonantiam, et ex ipso quoque Abrahae facto te corrige. Ipse quoque ex dominico praecepto Ismaelem quoque secum et omnes viros domus suae tam vernaculos quam emptitios et alienigenas pariter circumcidisse memoratur; statim, ait scriptura, in ipso die, sicut praeceperat ei dominus, antequam adhuc Isaac natus fuisset; ut a vobis eam accepisse sciatis, et tanto vobis eam quasi magis naturalem vindicetis. Nunc ergo si placet ipsa etiam scripturae verba ponamus, quae sunt hujus modi [1]: Tulit autem Abraham Ismaelem filium suum et omnes vernaculos domus suae, et circumcidit carnem praeputii eorum, statim in ipso die, sicut praeceperat ei dominus. Et iterum eadem die circumcisus est Abraham et Ismael filius ejus, et omnes viri domus ejus tam vernaculi quam emptitii et alienigenae pariter circumcisi sunt. Quod etiam induxisti: „pactum vero meum statuam ad Isaac," animadvertatur volens hoc tantum de pacto circumcisionis non ter-

1) Gen. XVII, 23.

renae promissionis intelligere; nihil etiam impedit, sicut paulo ante praemissum est, quod dicitur: Constituam pactum meum illi in foedus sempiternum; et semini ejus post eum. Etsi enim Ismael quoque ex praecepto domini circumcisus sit, non in eo dominus circumcisionem statuit, in cujus posteritate non perseveravit. Quod vero Iob gentilem in exemplum duxisti, cum eum incircumcisum non possis convincere aut post institutionem circumcisionis exstitisse, sicut enim Ismaelem ab Abraham, sic Esau ab Jacob, et reprobos quoque filios sicut electos (11. V.) a patriarchis secundum praeceptum domini constat esse circumcisos, ut hinc etiam ipsorum posteri, si qui deo adhaererent, circumcisionis exemplum sumerent, sic et vos ipsi usque hodie servatis, qui Ismaelem patrem vestrum imitantes anno duodecimo circumcisionem accipitis. Scimus et populum nostrum multos ex gentibus ad legem conversos habuisse proselytos, non tam videlicet ex parentum imitatione, quam ex cognata virtute, quod de Iob quoque potuit accidere, quem etiam more nostro accepta deo sacrificia tam pro filiis quam amicis videmus obtulisse. Quod etiam objectum est nec observationi totius legis remunerationem fuisse promissam, nisi temporalem atque terrenam, nec dominum ad persuasionem sive condemnationem legis provide perorasse, si non legalium praeceptorum impletio vitam mereatur aeternam, facile est refelli, cum ex ipsa quoque circumcisione, quam lex praecipit, domino in perpetuum foederati sumus, ut dixi. Ad quid etiam nos ex universis gentibus in populum peculiarem sibi elegit et legem per quam sancti efficeremus dedit, si praesentis tantum vitae gaudia,

quae magis reprobi quam electi possident, ex superaddita legis observantia deberentur? Si sanctitas vobis vel quibuslibet hominibus beatam et immortalem vitam adquirit, constat praecipue et hanc ex lege nobis deberi, si vos ejus observantia sanctificat. Sanctificat autem profecto sicut et ipse dominus nobis per Moysen loquitur dicens [1]): Si ergo audieritis vocem meam, et custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis, mea est enim omnis terra, et vos mihi in regnum sacerdotale et gens sancta. Quomodo igitur nos populum peculiarem (fol. 12. R.) et proprium sibi elegit et per legem sanctificat, si vos vel alios beatiores efficit? Et post aliqua cum nos ad obedientiam legis adhortaretur ait [2]): Ego enim sum deus tuus faciens misericordiam in millia, his qui diligunt me et custodiunt praecepta mea. Quid autem est faciens misericordiam in millia, nisi faciens misericordiam perfectam atque consumatam super quam nulla extendi possit, sicut nulla nova numerorum nomina millenarium excedunt, et alibi [3]): Sancti estote quia ego sanctus sum dominus deus vester. Item infra [4]): Sanctificamini et sancti estote, quia ego sum sanctus dominus deus vester. Custodite praecepta mea et facite ea. Ego dominus qui sanctifico vos. Et post aliqua [5]): Eritis sancti mei, quia sum sanctus dominus et separavi vos a ceteris populis ut essetis

---

1) Exod. XIX, 6.
2) Exod. XX, 6.
3) Levit. XIX, 2.
4) Levit. XXII, 31.
5) Levit. XX, 26.

mei. Et iterum [1]): Ego dominus qui sanctifico vos et eduxi de terra Egypti, ut essem vobis in deum; et rursum [2]): Si in praeceptis meis ambulaveritis ponam tabernaculum meum in medio vestri, et non abjiciet vos anima mea; et alibi [3]): Quis det, inquit, talem eos habere mentem ut timeant me et custodiant universa mandata mea, in omni tempore ut bene sit eis, et filiis eorum in sempiternum. Evae aperte dominus profitetur, ex obedientia legum sempiternam remunerationem, non quae finem habet. Moyses etiam post illam, quam supra meministi remunerationem terrenam, his, qui legem custodiunt, adjunxit, misericordiam eis insuper a deo implendam, patenter aliam nobis quam terrenam remunerationem pollicens. Cum enim praemiserit, et bene sit vobis cunctis diebus, vitae vestrae sicut est hodie, statim adnexuit [4]): eritque nostri misericors si custodierimus et fecerimus omnia praecepta ejus sicut mandavit nobis, et quibusdam interpositis, cum dixisset: te elegit dominus ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis, adjecit inferius: et [5]) scies quia dominus deus tuus ipse deus fortis et fidelis custodiens, (12. V.) pactum et misericordiam diligentibus se et his qui custodiunt praecepta ejus in mille generationes. Quam perfectam autem dei aut proximi dilectionem in quibus legem naturalem consistere dicis lex ipsa praecipiat non te rem (reor?) latere. Legem quippe

1) Lev. XI, 45.
2) Lev. XXVI, 11.
3) Deut. V, 29.
4) Deut. VI, 24, 25.
5) Deut. VII, 6. 9.

Moyses in novissimo consumans ait [1]): Et nunc Israel quid dominus deus tuus petit a te, nisi ut timeas deum tuum et ambules in viis ejus et diligas eum, et servias domino deo tuo in toto corde tuo et in tota anima tua, custodiasque mandata domini et cerimonias ejus quas ego hodie praecipio, ut bene sit tibi? En domini dei tui caelum et caelum caeli terra et omnia quae in eis sunt et cum patribus tuis conglutinatus est dominus et amavit eos elegitque semen eorum post eos, id est n(v)os de cunctis populis sicut hodie comprobatur. Intantum vero dilectionem dei, ut perfecta sit diligenter lex exprimit atque amplificat; ut deum diligendum ex toto corde et ex tota anima et ex tota fortitudine nostra praecipiat. Proximum vero tanquam nos diligere jubemur, ut videlicet amor dei supra nos etiam extensus nulla mensura concludatur? Ipsos quoque advenas apud nos commorantes quasi nosmet ipsos amare praecipimur, intantumque dilectionis sinum lex ipsa laxat ut nec ipsis inimicis vel injuriosis desint ipsius beneficia. De quibus nunc aliqua proferamus [2]): Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti reduc ei. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis sed sublevabis cum eo. Peregrino molestus non eris, et ipsi peregrini fuistis in terra Egypti, non quaeras ultionem nec memor eris injuriae civium tuorum [3]). Si habitaverit advena in terra vestra et moratus fuerit (fol. 13. R.) inter vos, ne exprobetis ei sed sit inter vos quasi indigena et diligetis eum quasi vosmet ipsos, fuistis enim et vos

1) Deut. X, 12.
2) Exod. XXIII.
3) Levit. XIX, 33.

advenae in terra Egypti. Ego dominus deus vester. Et alibi [1]: Non deerunt pauperes in terra habitationis vestrae, ideo praecipio tibi ut aperias manum fratri tuo et egeno et pauperi qui tecum versantur in terra. Ex his perpende obsecro, quantum extendat lex tam ad homines quam ad deum dilectionis affectum, ut tuam etiam legem quam naturalem appellas in nostra concludi cognoscas, ut si alia quoque cessarent praecepta, haec quae perfectae dilectionis sunt nobis etiam sicut et vobis ad salvationem sufficerent. Quibus et priores patres nostros saluari, non denegatis, ut tanto magis nobis securitas relinquatur, quanto superaddita cetera legis praecepta arc(t)iorem nobis vitam instituerunt. Quae quidem additio non tam ad sanctorum morum religionem quam ad eam tutius muniendam mihi pertinere videtur. Ad omnem quippe animi virtutem vera dei et hominum dilectio sufficit. Et si desint opera tamen bona ac perfecta voluntas merito nequaquam minuitur. Sed sicut loco nos dominus ab infidelibus separare voluit, ne per ipsos scilicet corrumperemur, ita et operum ritibus, ut dixi, faciendum esse decrevit. Cum ergo dilectionis perfectio, ad beatitudinem veram promerendam sufficiat, profecto arc(t)ioris vitae superaddita praecepta vel in hac vita saltem, aliquid insuper obtinere debuerunt, ut terreni quoque beneficii solatio alacriores et securiores in deum efficeremur, et cum augerentur erga nos ejus dona, cresceret in eum devotio nostra, et infidelium populus externus qui haec videret, commodis nostris ad cultum (13. V.) dei facilius invitaretur. Quod vero

1) Deut. XV, 11.

dominus in remuneratione legis saepius vel apertius terrena beneficia quam aeterna commemorare videtur, maxime propter carnalem adhuc rebellemque populum, quem de opulentia Egypti super qua jugiter murmurabat, ad asperrimam solitudinem educebat, factum esse intelliges. Superfluumque id in promissione commemorare videbatur, de aeterna scilicet beatitudine, quam etiam sine legis traditione priores ante constabat adeptos esse. Deinde quanta legis sit perfectio hoc uno collige fine, de quo in novissimis Moyses his scribit verbis [1]): Et nunc Israel audi praecepta et judicia, quae ego doceam te etc. Non addetis ad verbum quod loquor vobis, neque auferetis ex eo. Et rursum: Quod praecipio tibi hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec minuas. Perfectum quippe est cui nihil addendum est. Aut si quid perfectionis deesset, mala haec esset prohibitio, quae quod deest prohibet, et beatitudinis iter nobis obstruit. Quid etiam ad purificationem vel emundationem nostram atque indulgentiam peccatorum nostrorum lex aliqua in sacrificiis vel ceteris observationibus fieri jubet, si hoc ad veram beatitudinem nihil attineat? Nihil quippe illos excludit a beatitudine, quibus peccata dimittuntur. Alioquin nec vobis illa esset speranda. Cur etiam peccata nobis per legem interdicit, nisi ut nobis illud reservet, quod peccata, si desint conferunt, si adsint, praepediunt.

Philos. Miror, te legis peritum tam inconsiderate loqui, ut adeo circumcisionem extollas, ne mentiri verearis dicendo scilicet post circumcisionem

---

1) Deut. IV, 1. 2.

tantum et non antea deum appellari hominum et eorum tantum qui circumcisi jam fuerint veluti ipse deus Abraham (fol. 14. R.) et Isaac et Jacob appellatur. Unde te aperte ipsa legis scriptura reprehendit, Noe antea longe dicente [1]): Benedictus dominus deus Sem, sit Canaan servus ejus. Ecce etenim Noe deum Sem nominat. Unde et cum dicitur deus Abraham, deus Isaac sive Jacob, non incongrue addi solet et deus patrum nostrorum. Quod si etiam divina beneficia penses ex quibus vos maxime gloriamini tanquam ejus populus peculiaris, inde quia Enoch in paradysum felicius translatus est, quam vos in terram Canaan introducti, et hoc ille meruisse refertur cum videlicet dicitur: ambulavitque Enoch cum deo et non apparuit, quia tulit eum deus. Vos autem illud obtinuisse meritis, omnino Moyses denegat, dicens [2]): Ne dicas in corde tuo, cum deleverit eos dominus propter justitiam meam, introduxit me ut terram hanc possiderem, cum propter impietates suas istae deletae sint nationes, ut compleret verbum suum quod pollicitus est patribus tuis. Scito igitur quod non propter justitias tuas deus dederit tibi hanc terram optimam cum durissimae cervicis sis populus. Noe vero propter justitiam suam universis hominibus praeter domum suam subversis universorum quae in terra vel in mari sunt constitutus est dominus et omnia ei in esum praeter sanguinem concessa, ut juxta dei beneficia terrena quae vos desiderastis, tanto priorum fidelium vita fuerit felicior, quanto liberior et universis terrenae habitationis dominans

1) Gen. IX, 26.
2) Deut. IX, 4. — 6.

creaturis. Quanto autem Noe et suorum vita liberior exstitit quam vestra, nondum videlicet jugo legis vestrae oppressa, tanto et nostra liberior est illa antiquior vita quam nullis exterioribus dirae legis operibus constringi (14. V.) potestis convincere. Quae quidem ab ipso Noe inchoantes, cui de abstinentia sanguinis prior lex instituta est, diligenter consideremus. Novi tamen legis quaedam praecepta usque etiam ad alienigenas extendi, scilicet illos tantum, quos vernaculos vel servos haberetis vel qui intra portas vestras vel in terra vestra vobiscum habitarent. Quos quidem in pluribus locis scriptura diligenter determinat, et quos tu ipse superius ex ipso legis praecepto, tanquam indigenas misericorditer tractandos esse ostendisti. Quos et vobis in pluribus observantiis lex aggregat et a ceteris peregrinis advenis aperte distinguit. Unde cum ait quodam loco [1]) septimo anno facies remissionem quae hoc ordine celebratur, cui debetur aliquid ab amico vel proximo ac fratre suo repetere non poterit, quia annus remissionis est domini, a peregrino et advena exiges; aperte docet peregrinum et advenam non tam misericorditer tractandum esse, sicut indigenam. Hunc quoque peregrinum superintellexerat, ubi ait: Omne quod mundum est comedite quicquid morticinum est nemo vescatur ex eo. Peregrino qui intra portas tuas est da ut comedat, aut vende ei, quia tu populus sanctus domini tui [2]) dei es. Longe namque antea in alio libro [3]) advenam etiam qui intra vos habi-

1) Deut. XV, 23.

2) Deut. XIV, 21.

3) Lev. XVII, 15. 16.

habitando non transeundo peregrinatur (sicut ea, quae ibi proxima praemittuntur, insinua(n)t) a morticino comedendo, sicut vos inhibuit, dicens: anima quae comederit morticinum vel captum a bestia tam de indigenis quam et de advenis lavabit vestimenta sua et se ipsum aqua et cer(con)taminatus erit usque ad vesperum et hoc ordine mundus fiet. Quod si non laverit (fol. 15. R.) vestimenta sua et corpus portabit iniquitatem suam. Quem vero uno loco peregrinum et advenam dicit quandoque alibi nominat alienum; veluti cum dicitur [1]): Non fenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges nec quamlibet aliam rem sed alieno. De his autem advenis, qui peregrinantur inter vos non vos inter eos, alio loco scriptum est cum dicitur [2]): homo quilibet de domo Israel et de advenis qui peregrinantur inter vos, si comederit sanguinem obfirmabo faciem meam contra animam illius, et dispergam eum de populo suo. Nullo quippe legis praecepto alium advenam comprehenderis nisi qui apud vos habitat, ac per hoc subjacet vestro dominio et disciplinae. Unde divina nobis providente gratia quae vobis omnino omnem terrae possessionem abstulit, ut nullus videlicet apud vos, (vos) apud omnes peregrinemini, nullis vos legitimis vestris sciatis obnoxios. Quod vero praecepto circumcisionis et exemplo Abrahae nos ad circumcisionem urgere niteris, ut eos(quo)que legis sacramento includas quibus tamen nullatenus legem esse datam concedis aut etiam promissionem terrae fieri quae in pacto circumcisionis statuitur, vide quam sit invali-

1) Deut. XXIII, 19.
2) Lev. XVII, 10.

dum quod objicis. Cum enim praemisisset dominus, circumcidetur ex vobis omne masculinum in generationibus vestris, tam vernaculus quam empticius et quicunque non fuerit de stirpe vestra; profecto [per hoc [1])] quod ait ex vobis non tantum Abraham et posteros ejus comprehendit sed insuper eos, quicunque ad familiam et possessionem eorum pertinent ut eis videlicet imperare possent et ad circumcisionem cogere. Unde etiam postquam dixit: et vobis, et postea subdidit: in generationibus vestris tam vernaculus quam empticius, et deinde adjecit: et quicunque non fuerit de stirpe vestra, [per hoc quod dixit in generationibus vestris et quicunque non erit de stirpe vestra,] [2]): Diligenter expressit, quod superius comprehenderat cum dixit ex vobis, non solum videlicet suorum generationes posteriorum sed etiam familiam (f. 15. V.) quam possident alienigenarum. Qui etiam sententiam dicendo, eritque pactum meum in carne vestra, sic dixit generaliter in carne vestra, sicut ante dixerat in vobis. Alioquin multum incongrue esset promissum, quasi non pactum dei in carne ipsorum apparere nisi et advenae sicut et ceteri circumciderentur. Unde et per hoc quod dicitur, in carne vestra, ipsos quoque advenas comprehendi constat. Illud quoque quod novissime additam sententiam consumat: masculus cujus praeputii caro circumcisa non fuerit, peribit anima illa de populo suo, quia pactum meum irritum fecit, quomodo ad praemissa, quibus et advenae jam sunt comprehensi refertur, nisi et cum advenis pactum suum sit; saltem cum dicitur: Circumcidetur ex vobis etc. Quod vero aeternam quoque animarum beatitudinem ex le-

1. 2) legit. in marg.

gitimis vestris vobis esse promissam astruere laboras, vilissimae conjecturae esse ex ipsa lege potest ostendi. Per hoc quippe quod dicitur cum foedere sempiterno vel in foedus aeternum eos, qui ex praecepto dei circumcidentur ei in perpetuum ita foederatos intelligis, ut nec in futuro ab ejus gratia disjungantur. Unde et Israelem seu Esau vel plerosque reprobos nullatenus ambigendum est esse salvandos. Miror etiam quod non attendis aeternum sive sempiternum frequenter in lege sic accipi ut vitae praesentis perseverantiam non excedat. Unde etiam ipso pacto circumcisionis cum praemittitur, daboque tibi et semini tuo terram peregrinationis tuae et omnem terram Canaan in possessionem aeternam, non credo te adeo delirare, ut aeternitatis vocabulo vitae quoque futurae beatitudinem includas, de qua hic superfluum est quicquam praecipere. Saepe etiam sicut nosti in ipsis legis operibus quae in hac tantum vita celebrabantur, lex adjungere (fol. 16. R.) solet, legitimum sempiternum erit nobis in cunctis generationibus et habitationibus vestris. Sic enim ut ex pluribus aliquid afferamus exemplum de celebranda festivitate tabernaculorum adjecit. Cum enim praemisisset: sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimae spatulasque palmarum, et ramos ligni diversarum frondium et salices de torrente et laetamini in domino deo vestro, celebrabitisque solemnitatem ejus, septem diebus per annum; statim adjunxit legitimum sempiternum erit in generationibus vestris [1]). Qui etiam celebrationem sabbati septimo die quodam loco instituens ait; pactum est sempiternum inter me et filios Israel signumque perpetuum [2]).

1) Lev. XXIII, 39.

2) Exod. XXXI, 17.

Sed et cum ait dominus de hebraeo [1]) servo, qui non vult egredi liber, quod erit servus in seculum, tempus tantum vitae ejus comprehendit. Non enim hebraei servi secundum legem transmittuntur ad posteros, sicut illi qui de nationibus assumpti sunt. Unde [2]): servus et ancilla sint vobis de nationibus, qui in circuitu vestro sunt et de advenis qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint, in terra vestra, hos habebitis famulos et haereditario jure transmittetis ad posteros ac possidebitis in aeternum; fratres autem vestros filios Israel ne opprimatis per potentiam. Sufficiebat quippe domino in remuneratione carnalis populi, qui non nisi terrena sciebat, eam ad tempus vitae tantum praesentis accommodare. Quod vero perfectionem legis commendans asseruisti, ea tantum, quae Moyses praecepit, esse facienda, miror quod oblitus sis, te quidem superius astruxisse, laudabiliter multa praeceptis ex gratia superaddi. Quod omnibus esse verissimum patet. Unde et vos nonnullas primas traditiones post legem accepistis, quas utilissimas (16. V.) judicatis, veluti cum exemplo Danielis cibos regios et vinum respuentis, ne in eis scilicet contaminaretur, vos quoque a nostro abstinetis vino. Sed et Rechabitae praecepto Ionadab patris sui vino in perpetuum abstinentes tam praecepta Moysis, quam omnes patrum vestrorum traditiones supergressi sunt [3]). Ad quos etiam Jeremias a domino missus, ut vinum biberent, non est ab eis exauditus. Unde intantum voce domini eorum obedientia commendatur, ut eis promitteret dicens:

1) Exod. XXI, 6.
2) Lev. XXV, 44.
3) Jer. XXXV.

pro eo, quod obedistis praecepto Jonadab patris vestri et custodistis omnia mandata ejus, non deficiet vir de stirpe Jonadab, filii Rechab, stans in conspectu meo cunctis diebus. Numquid et rex Ezechias [1]) confringendo serpentem aeneum, legis transgressor exstitit, videlicet laudabiliter destructo sine praecepto, quod utiliter factum fuerat ex praecepto. David etiam cum psalmos ad honorem dei composuit, vel archam domini solemniter in Jerusalem adduxit, vel Salomon templum domini construxit, atque dedicavit id, profecto egerunt, quod nequaquam Moyses praeceperat. Omnes quoque prophetiae absque praecepto Moysis conscriptae sunt et legis sibi traditae, et innumera post Moysen a sanctis patribus vel ex praecepto domini vel pro manifesta utilitate sunt acta, quae nunquam in praeceptis Moysis continentur. Non enim in his quae manifestam habent utilitatem praecepta domini sunt exspectanda, nec peccatum est facere quod non est praeceptum, sed facere contra praeceptum. Alioquin nec diem unam praesentis vitae possetis transigere nec domesticam curam uno die peragere, cum multa nos agere opus sit vel emendo vel negotiando vel de hoc loco ad illum transeundo, vel denique comedendo sive (fol. 17. R.) dormiendo, quae non habentur in praecepto. Praeterea quis non videat, si plus vel minus, quam Moyses praecepit, non sit faciendum, omnes, qui legem custodiunt, aequalis esse meriti, nec inter eos alterum altero meliorem exsistere, quorum merita non possunt inaequalia esse. Patet igitur ex praemissis, quod nullo modo perfectionem legis per hoc potes commendare quod intel-

1) Hiskias. 2 Reg. XVIII, 5.

ligis contra legem agi, si quid, quod in ea praeceptum non sit, super addatur. Nec te satis dominum excusare agnoscas, quod cum legis obedientiam suaderet id, ut dixi maxime(um) in ejus remuneratione praetermisit, si ad illud etiam promerendum eam sufficere judicaverit. Quod vero spiritale bonum peccatorum purificatione per sacrificia vel quaelibet legis opera exteriora consequi confiditis, miror si, ut ipse professus es et manifesta veritas habet, vestra dei et proximi dilectio ad justificationem sanctitatis sufficiat. Neque enim sine istis quicquam illa prodere(i)t quantum ad animae salutem pertineat, nec dubium est cum ista quemlibet justum effecerint jam non in eo reatu peccati esse ut spiritali egeat purificatione. Unde et de peccatore poenitente scriptum habetis [1]): Sacrificium deo spiritus contribulatus etc., et rursum [2]): Dixi confitebor adversum me, i. m. et. t. r. m. p. m. Ecce quomodo sacrificium hoc contriti cordis ille commendat, qui illud exterius omnino alibi reprobat ex persona domini dicens [3]): Non accipiam de domo tua vitulos neque de gregibus tuis hircos. Si esuriero non dicam tibi, meus est enim orbis terrae et p. ejus. Num qui manducabo c. t. a. s. h. p. Immola deo s. l. e. r. al. (17. V.) v. t. et invoca me in die tibi etc., et h. me. Cordis sacrificium, non animalium esurit dominus, et illo reficitur, et cum istud invenit, illud non quaerit, et cum istud non invenit, illud omnino superfluit, quantum inquam ad animae justificationem non ad legalium

---

1) Ps. LI, 19.

2) Ps. XXXII, 5.

3) Ps. L, 9. 12.

poenarum circumcisionem, secundum quas tamen peccata vobis condonari dicuntur. Lex quippe vestra, quae tantum in hac vita vel impletionis vel transgressionis suae persolvit merita et hic solummodo in utroque remunerationem habet, sic ad hanc vitam corporalem accommodat cuncta, ut nihil secundum animam, mundum vel immundum censeat, nec purificationes aliquas ad immunditiam animarum, quas proprie peccata nominamus, ipsa referat. Unde et similiter cibos mundos vel inmundos nominat, sicut et homines, lectos, sedes, et totam suppellectilem domus seu etiam vestes et pleraque alia inanimata immunda seu polluta frequenter appellat. Quod si immunditias hominum, quarum purificationes institutae sunt, his, qui inquinantur peccatis connumeres, numquid feminam post partum per sacrificium mundatam ex hoc ipso, quod peperit, peccatum incurrisse judicas, cum illam potius maledictam censeatis, quae non reliquerit semen in Israel? Quid etiam, peto, vir, qui patitur fluxum seminis ex hoc contrahit? Quem tamen adeo abhominabilem censet lex, ut lectus in quo dormierit inmundus sit et ubicunque sederit. Vas etiam fictile, quod contigerit, confringetur, ligneum vero lavetur. Si quis hominum tetigerit lectum ejus vel sederit, ubi ille sederat, lavabit vestimenta (fol. 18. R.) sua, et ipse etiam lotus aqua immundus erit usque ad vesperam [1]). Mulier quoque cum naturaliter accidentem menstruorum patitur fluxum adeo inmunda censetur, ut id quoque in quo dormierit vel sederit iterum polluatur, ut suo tactu quaelibet polluat sicut et de viro patiente fluxum se-

---

1) Levit. XV.

minis supra dictum est. Quid vero haec obsecro ad inquinationem animae, ut lectus videlicet cujusquam contactus etiam polluatur. Quae sunt istae oro immunditiae vel pollutiones? Certe illae quae et ciborum, ut sicut illi vobis vitandi sunt in esu, sic ista in tactu, et sicut illa immunda, quia non edenda sic ista immunda vel polluta quia non tangenda, et qui ea tangunt, etiam si compulsi vel ignorantes id faciunt, immundi similiter decernuntur, quia in familiaritate conversationis vitandi usque ad praefixum purificationis terminum. Quae vero manifesta sunt peccata, sicut homicidium vel adulterium et similia morte potius multantur, quam sacrificiis expiantur, nec eis talium purificationum indulgetur remedium, quibus salvari, qui ea commiserunt, valeant. Ex quo magis has purificationes ad quandam vitae praesentis honestatem, quam ad animae salutem intelligas accommodari. Et cum talium peccata condonari dicuntur, poenas illas corporales, quae pro ipsis institutae sunt; his, qui a conversione communi separantur, relaxari constat. Numquid enim et aliud intelligendum est peccatum condonari, quam poenam ei debitam relaxari, sive illa sit corporalis sive perpetua. Animae vero reatus sicut voluntate ipsius committitur, per ejus cor contritum ac veram poenitentiae conpunctionem (18. V.) statim ita condonatur, ut ulterius pro ipso nullatenus damnetur, sicut dictum est: Dixi confitebor adversum me. Postquam enim peccator poenitens apud se constituit se ipsum inde per confessionem accusare, jam in hoc ipso, quod culpa perversae voluntatis per quam deliquerat caret, reatu(s) admissi et poena ejus perpetua condonatur, etsi adhuc temporalis ad correctionem servetur, sicut

idem alibi commemorat vester propheta [1]) dicens: Castigans castigavit me dominus et. m. n. t. m. Nec me super animae meae salute inquirendo de fide tua seu fide mea consuluisse satis arbitror. In qua quidem nostrae consultationis collatione id actum esse perpendo, ut nec autoritate legis tuae etsi, eam a deo datam recipias, cognoscere possis, ad ejus sarcinam me debere submittere, tanquam illi, quam nobis exemplo sui Iob praescribit, legi quicquam necessarium sit addi, aut illi morum disciplinae, quam de virtutibus ad beatitudinem sufficientibus posteris prophetae nostri reliquerunt. De quo nunc superest praesentis judicis sententiam audire, vel quod mihi superest nostrae inquisitionis operam ad Christianum transferre.

[Judex.] Asserunt ambo nostri judicii sententiam excipere. Ego vero cupidus discendi magis, quam judicandi, omnium prius rationes me velle audire respondeo, ut tanto essem discretior in judicando, quanto sapientior fierem audiendo, juxta illud, quod supra memini, secundum summi sapientis proverbium. Audiens sapiens sapientior erit. et. i. g. p. In quo omnes pariter assenserunt, eodem accensi desiderio discendi. (fol. 19. R.)

Philos. Age nunc Christiane alloquor, ut tu inquisitioni meae secundum propositi nostri conditionem respondeas. Cujus quidem lex tanto debet esse perfectior et remuneratione potior ejusque doctrina rationabilior, quanto ipsa est posterior. Frustra quippe populo priores leges scriberentur, (ni)si quid ad doctrinae perfectionem eis adderetur. Quod qui-

---

1) Psalmistam innuit, in Psalmo CXVIII, 18. canentem.

dam nostrorum in secundo rhetoricae diligenter considerans cum de contrariis legibus causam formaret, attendendum esse praecepit, utra lex posterior data sit. Nam postrema, inquit, quaeque gravissima est.

Christian. Miror te ab his, quae in exordio professus es, ita impudenter dissonare. Cum enim praemisisses, te inquisitionibus tuis reperisse Judaeos stultos, Christianos insanos, postmodum dixeris te non ad concertationem contendere sed ad inquirendam veritatem conferre, qua ratione nunc ab his, quos etiam insanos reperisti, tandem veritatis doctrinam exspectes. Numquid jam post inquisitiones tuas eorum insaniam arbitraris cessare, ut jam ad eruditionem tuam possint sufficere. Certe si christianae fidei sectam arbitraris insaniam et eos qui hanc sectantur deputas insanos, vide tu philosophus, de summis illis graecorum philosophis quid aestimandum sit, qui illa rudi et inculta virorum simplicium praedicatione, id est apostolorum, omnes ad hanc conversi facti sunt insanissimi. Intantum vero apud graecos haec nostra, ut dicis, insania radicata est et confirmata, ut ibi tam evangelica quam apostolica doctrina conscripta ac postmodum magna (19. V.) concilia celebrata, omnem inde mundum repleverit et universas haereses represserit.

Philos. Nonnunquam conviciis et inproperiis facilius homines provocantur quam supplicationibus et obsecrationibus flectuntur et qui sic provocantur, studiosius satagunt de pugna, quam qui orantur, moventur ex gratia.

Christian. Ignoscendum tibi est, si hac intentione hoc egisti. Nunc vero ne ex diffidentia pugnam hanc differre videar, tam mihi quam tibi oran-

dus est, ut quid tibi quaerendum, quid mihi respondendum sit, ipse dominus inspiret, qui vult omnes homines salvos fieri et ad cognitionem sui venire. Nunc igitur, si placet, cum ad perfectionem nostrae legis tam evangelicae scilicet quam apostolicae doctrinae sis ex(s)ors, hanc primum inspiciamus et cum ceteris conferamus omnibus doctrinis, ut si hanc in illis, quae justificant, praeceptis vel exhortationibus perfectiorem videris, eam sicut oportet magis eligas. Quod et supra memorat rhetor vester de contrariis, ut dixisti, legibus agens, consulit dicens: Si leges duae vel plures servari non possunt, quia discrepant inter se, ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videtur.

Philos. Nihil hoc consilio probabilius et nihil stultius quam ab antiquis ad novas recedere leges, nisi doctrina potiores. Quas videlicet novas leges qui composuerunt, tanto eas cautius ac perfectius scribere potuerunt, quanto jam priorum legum disciplina et ipsa necessariarum rerum experientia instructi facile, quae deerant, ex proprio addere potuerunt ingenio, sicut etiam in ceteris contingit prophetiae [vel philosophiae] disciplinis. Tum autem de (fol. 20. R.) perfectione posteriorum scriptorum maxime est confidendum, si moderni scriptores aequare ingeniis antiquos potuerint. Sed quid si forte ipsos etiam longe transcendere sperandum est? Quod profecto de legislatore videlicet Christo, quem ipsam dei sapientiam dicitis, nequaquam dubitatis. De quo etiam Job nostrum antea cecinisse asseritis [1]: Ecce deus in fortitudine sua et nullus ei similis in legislatori-

1) Hiob XXXVI, 22.

bus. Cujus et apostolus vester praeferens doctrinam, et primae legis imperfectionem manifeste profitens ait [1]): Multifarie multisque modis deus olim loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in filio et cet. Et iterum idem infra de veteris et novae legis discretione indicans [2]), reprobatio, inquit, fit praecedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem. Nihil enim ad perfectum adduxit lex. Introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad deum.

Christian. Certe ut video non te ignorantia fidei nostrae, sed magis tuae infidelitatis obstinatio damnat. Qui et nostrae legis perfectionem ex scriptis ipsius didicisti et adhuc, quod sequaris, inquiris, quasi perfectum ibi et omnibus aliis excellentius non habeas documentum virtutum, quas ad beatitudinem sufficere nullatenus dubitas, de qua quidem perfectione, quae deerant, id est veteri suo complente, cum ipse dominus novum traderet testamentum, statim exorsus discipulis ait [3]): Nisi abundaverit justitia vestra etc. Et statim per singula (20. V.) novae legis abundantiam prosecutus, quae morali deerant perfectioni diligenter expressit et veram ethicam consumavit, id est, cujus comparatione, quicquid tam ab antiquis patribus quam prophetis de disciplina morum ac discretione virtutum traditum fuerat, nihil esse facile convincetur, si diligenter haec conferamus cum prioribus.

Philos. Harum me, ut nosti, collationum tan-

---

1) Hebr. I, 1

2) Hebr. VII, 18. 19.

3) Matth. V, 20.

tummodo huc adduxit et hac nos intentione congregati sumus.

Christian. Nunc profecto, quantum percipio, ad omnium disciplinarum finem et consumationem proficiscimur. Quam quidem vos ethicam, id est moralem, nos divinitatem nominare consuevimus. Nos illam videlicet ex eo, ad quod comprehendendum tenditur, id est deum, nuncupantes, vos ex illis, per quae illuc pervenitur, hoc est moribus bonis, quas virtutes vocatis.

Philos. Assentio quod clarum est, et novam nuncupationem nominis vestri non mediocriter approbo. Quia enim ad quod pervenitur his, per quae venitur, dignius aestimatis et pervenisse felicius quam venire, hoc vestri nominis insigniorum est nuncupatio, ex origine propriae divinationis lectorem plurimum alliciens. Quae, si ita ex documento sicut ex vocabulo praemineat, nullam ei disciplinam comparandam censeo.

Christian. Nunc igitur, si placet, praefinire te volumus, in quo verae ethicae summa consistat et quid ex hac spectandum (fol. 21. R.) sit nobis disciplina et quo cum perventum fuerit ejus sit intentio consummata. Hujus ut arbitror disciplinae in hoc tota colligitur summa, ut, quo summum bonum sit et qua illuc via nobis sit perveniendum, aperiat.

Philos. Placet utique vehementer tam paucis verbis tantae rei summam exprimi, et totius ethicae tam diligenter intentionem comprehendi. Quae quidem intentionis verba ista in se statim rapiunt auditorem, et hujus disciplinae studium commendant, ut in ejus comparatione omnium artium vilescant doctrinae. Quo enim summum bonum ceteris omnibus

est excellentius, in cujus fruitione vera consistit beatitudo, constat procul dubio ejus doctrina ceteras tam utilitate quam dignitate longe praecedere. Longe quippe aliorum studia infra summum bonum remanent nec beatitudinis contingunt eminentiam, nec ullus in eis fructus apparet, nisi quantum huic summae deserviunt philosophiae, tanquam circa dominam occupare(tae) pedissequae. Quid enim ad studium grammaticae vel dialecticae vel ceterarum artium de vera hominis beatitudine vestiganda? Longe omnes inferius ab hac eminentia jacent nec ad tantum se adtollere valent fastigium. Sed quaedam genera locutionum tradunt vel rerum aliquas exercent naturas, quasi quosdam gradus ad hanc celsitudinem parantes, cum de ipsa nobis disserendum et per aliquas rerum naturas in exemplum vel similitudinem quasi fuerit afferendum; (21. V.) ut per illas quasi quodam pedissequarum ducatu pertingamus ad dominam in illis quidem progressionis nostrae transitum habentes, in hac requiem et nostrae fatigationis finem adepti.

Christian. Gaudeo te hujus philosophiae excellentiam tam diligenter attigisse et a ceteris distinxisse, ex quo te in ejus studio maxime occupatum intelligo.

Philos. Recte inquam occupatum. Haec quippe sola est naturalis disciplina, quae praeceptis moralibus tanto amplius, philosophis congruit, quanto magis eos lege uti et rationibus constat inhaerere, sicut ille vir doctor [1]) meminit. Nam et judaei, inquit, signa petunt et graeci sapientiam quaerunt. Judaei quippe

1) Paulus Apostolus in 1 Cor. I, 22.

tantum, quod animales sunt et sensuales, nulla imbuti philosophia, qua rationes discutere queant, solis exteriorum operum miraculis moventur ad fidem, quasi haec facere solius dei sit et nulla in eis daemonum illusio fieri possit. Quod quam sit stultum recipere et Magi in Egypto docuerunt et vos Christus praecipue instruxit, qui de pseudophilosophis antichristi praemonens eos in seductione hominum tanta operari miracula testatur, ut in errorem, inquit, ducantur, si fieri potest, etiam electi [1]). Quasi ergo haec signa quaerere stultitia sit, e contrario peradjunctum praedictus meminit apostolus cum adjecit, et graeci sapientiam quaerunt, hoc est rationes a praedicatoribus exigunt, quae sunt certa sapientiae instrumenta. Unde maxime vestra, id est christiana, praedicatio commendatur, quod eos ad fidem convertere potuit, qui rationibus plurimum nitebantur et abundabant, omnium (fol. 22. R.) videlicet liberalium artium studiis imbuti, rationibus armati. Quorum quidem ipsi non solum inquisitores, verum etiam inventores exstiterunt et ex eorum fontibus in universum mundum rivuli manaverunt. Ex quo praecipue et nunc de vestra confidimus disciplina, ut, quo jam amplius solidata convaluit, in conflictu plurimum possit.

Christian. Immo post tantorum conversionem philosophorum nec tibi nec posteris de fide nostra ambigere licet, nec jam tali conflictu opus esse videtur, cum in secularibus disciplinis eorum omnia credatis auctoritati et non eorum exemplis ad fidem moneamini, dicentes cum propheta: neque meliores sumus, quam patres nostri [2]).

1) Matth. XXIV, 24.
2) 1 Reg. XIX, 4.

Philos. Nec eorum auctoritati ita concedimus, ut dicta ipsorum ratione non discutiamus, antequam approbemus. Alioquin philosophari desisteremus, si videlicet rationum inquisitione postposita, locis auctoritatis qui inartificiales indicantur, et a re ipsa omnino disjuncti sunt, in opinione potius quam in veritate consistentes, plurimum uteremur; nec ipsos majores nostros ad fidei vestrae confessionem tam ratione ductos quam vi victos crederemus, sicut et vestrae consentiunt historiae. Ante imperatorum quippe vel principum ad fidem vestram per miracula, ut dicitis, conversionem, paucos sapientum vel nullos vestra purificatio acquisivit, quamvis tum facile a patentissimis ido(lo)latriae erroribus gentes possent evelli et in quemcunque unius dei cultum transferri. Unde et provide Paulus vester invectionis suae in Athenienses occasionem sumens, sic exorsus ait [1]): Viri athenienses per omnia vos superstitiosos esse video, et cetera. Jam tunc enim legis naturalis et divini cultus scientia evanuerat, (22. V.) et errantium multitudo paucitatem sapientum omnino deleverat vel oppresserat, atque ut ex nostra loquamur conscientia et praedicationis christianae non modicum approbemus fructum per hanc maxime ido(lo)latriam in mundo non ambigimus deletam tunc fuisse.

Christian. Adjunge et quod patet et legem naturalem suscitatam esse et perfectam morum disciplinam, qua vos, ut dicitis, sola nitimini et ad salvandum sufficere creditis, nonnisi ab ipso traditam fuisse, a quo tamquam vera sophia, id est sapientia dei, quicunque instructi veri sunt dicendi philosophi.

Philos.

---

1) Act. XVII, 22.

Philos. Ad quae utinam, ut dicis, sic convincere possis, ut ab ipsa ut dicitis, suprema sapientia, quam graece logon, latine verbum dei vocatis, vos vere logicos et verborum rationibus exhibeatis esse armatos. Nec illud Gregorii vestri me miserum refugium praetendere praesumatis. Fides, inquit, non habet meritum, cui ratio humana praebet experimentum, c. r. p. h. e. Quia enim apud vos fidem, quam astruunt, disserere non sufficiunt, statim ad suae imperitiae solatium hoc Gregorianum assumunt. Quod quidem juxta eorum opinionem quid aliud agit, nisi ut quibuslibet fidei praedicationibus aeque stultis sicut et sanis acquiescamus. Si enim fides ratione minime sit discutienda, ne meritum amittat, nec quid credi oporteat animi judicio sit discutiendum, sed statim his, quae praedicantur, assentiendum, quoscunque errores praedicatio seminet, suscipere nihil refert, quia nihil licet ratione refellere, ubi rationem non licet adhibere. Dicat idololatria de lapide vel ligno vel qualibet creatura, hic est deus verus (fol. 23. R.), creator caeli et terrae; vel quamlibet patentem abominationem praedicet, quis eum valebit refellere, si de fide nihil sit discutiendum ratione? Statim arguenti se et maxime christiano et quod praemissum est objicit, „fides non habet meritum“ etc. Statim christianus ex ipsa sua defensione confundetur, dicens ejus penitus rationes in talibus audiendas non esse, ubi eas ipse penitus induci prohibet, nec eum aliquem rationibus de fide recte impugnari minime permittit.

Christianus. Ut ait ille maximus sapientum, sic et plerumque rationes videntur, hoc est rationabiliter et convenienter aliqua dici, cum minime ita sit.

Philos. Quid et de ipsis, quae pro auctoritatibus habentur? nonne in ipsis plurimum erratur? alioquin non essent tot fidei sectae diversae, si eisdem omnes auctoritatibus uterentur. Sed prout quisque propria ratione deliberat, singuli quas sectantur auctoritates eligunt. Alioquin indifferenter omnium scripturarum sententiae essent suscipiendae, nisi ratio, quae naturaliter prior eis est, de ipsis prius haberet judicare. Nam et ipsi qui scripserunt non nisi ex ratione, qua eorum abundare videntur sententiae, auctoritatem, hoc est credendi statim eis meruerunt dignitatem. Adeo autem ipsorum quoque judicio auctoritati ratio praeponitur, ut sicut vester meminit Antonius, cum humanae rationis sensus inventor fuerit literarum, cui sensus est incolumis, ei minime necessariae sint literae. Quae in omni philosophica disputatione ita novissimum aut nullum obtinere censetur locum, (23. V.) ut ea, quae a rei judicio i. e. ab auctoritate ducuntur argumenta, eos omnino inducere pudeat, qui de propriis viribus confidentes alienae opis refugium dedignantur. Unde bene philosophi talium argumentorum locos cum ad eos orator magis quam philosophus confugere cogitur, omnino extrinsecos et a re disjunctos et ab omni virtute destitutos judicaverunt, utpote in opinione potius quam in veritate consistentes, et nullo ingenii artificio ad suorum inventionem argumentorum agentes, cum is, qui ea inducit, non suis sed alienis utatur verbis. Unde et Boetius vester tam Themistianam quam Tullianam locorum di(c)tionem in Topicis suis complectens: a rei judicio, inquit, quae sunt argumenta quasi testimonium praebent, et sunt inartificiales loci, atque omnino disjuncti, nec rem potius quam opi-

nionem videlicet sectantes. Rursus idem de eo dicitur secundum Tullium. Restat is locus, ait, quem extrinsecus dixit assumi. Hic judicio nititur et auctoritate et totus probabilis est, nihil continens necessarium. Et post aliqua: hic vero locus extrinsecus dicitur esse constitutus, quoniam non de his, qui praedicati vel subjecti sunt terminis, sumitur, sed ab extrinsecus posito judicio venit. Hinc etiam inartificialis et expers, ait, vocatur, quoniam hinc non sibi ipse conficit argumentum orator, sed praeparatis positisque utitur testimoniis. Quod vero dixisti in rationibus quoque discernendis sive cognoscendis nonnunquam errari, verum utique est atque liquidum. Sed hoc eis accidit hominibus, qui rationalis peritia philoso phiae et argumentorum carent discretione; quales se judaei profitentur esse, qui pro argumentis signa requirunt, et quicunque suum in dictis alterius praesidium ponunt; tanquam de auctoritate vel scripto absentis facilius judicetur, quam de ratione vel sententia praesentis et (fol. 24. R.) sensus illius melius quam istius possit inquiri. Dum vero, quantum valemus, de nostra solliciti salute deum inquirimus, ejus utique supplet gratia, quod nostra non sufficit opera, et volentes adjuvat ut possint, qui hoc ipsum etiam inspirat ut velint. Et qui saepe invitos trahit, volentes non rejicit et nitenti porrigit dexteram, cujus arguere non potest negligentiam. De quo vos ipsa quam dicitis veritas securos Christus efficiens, congrua similitudine praemissa subintulit [1]. Petite et accipietis, quaerite et invenietis, pulsate et. a. v. Omnis enim, qui petit, accipit et quaerit, invenit. et. p. a.

1) Math. VII,.7.

Quae quidem memini praecedentia verba, Augustinus exponens quodam suo tractatu de misericordia inquit: petite orando, quaerite disputando, pulsate operando. Unde et artem disputandi secundo de ordine libro ceteris praeferens disciplinis, et tanquam ipsa sola sciat vel scientes faciat, eam commendans ait: Disciplinam disciplinarum, quam dialecticen vocant. Haec docet docere, haec docet discere. In hac se ipsa ratio demonstrat, quid sit, quid velit, scit sola. Scientesque facere non solum vult sed etiam potest. Idem in libro secundo de christiana doctrina eam admodum sacrae lectioni necessariam ostendens: restant, inquit, ea quae non ad corporis sensus sed ad rationem pertinent, ubi disciplinam regant disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quaestionum, quae in sacris literis sunt penetranda, plurimum valet. Tamen ibi cavenda est libido rixandi et puerilis (24. V.) quaedam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa, quae appellantur sophismata, falsae conclusiones rationum et plerumque veras imitantes, ut non solum tardos sed etiam ingeniosos minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est: Qui sophistice loquitur, odibilis est [1].

Christian. Nemo certe nostram, qui discretus est, rationibus fidem vestigari ac discuti vetat, nec rationabiliter his, quae dubia fuerint, acquiescitur, nisi cur acquiescendum ratione praemissa. Quae videlicet, cum rei dubiae fidem efficit, profecto id quod a vobis argumentum dicitur ipsa fit. In omni quippe disciplina tam de scripto quam de sententia se inge-

1) Ecclesiast. VIII, 1.

rit controversia et in quolibet disputationis conflictu firmior rationis veritas reddita, quam auctoritas ostensa. Neque enim ad fidem astruendam refert, quid sit in rei veritate, sed quid in opinionem possit venire et de ipsius auctoritatis verbis pleraeque quaestiones emergunt, ut de ipsis prius quam per ipsa judicandum sit. Post rationem vero redditam etiam si ratio non sit sed videatur, nulla quaestio remanet, quia nulla dubitatio superest. Tecum vero tanto minus ex auctoritate agendum est, quanto amplius rationi inniteris et scripturae auctoritatem minus agnoscis. Nemo quippe argui nisi ex concessis potest, nec nisi per ea quae recipit convincendus est, et aliter tecum, aliter nobiscum ad invicem confligendum est. Quid Gregorius aut ceteri doctores nostri, quid etiam ipse Christus vel Moyses astruat, nondum ad te pertinere novimus, ut ex ipsorum dictis ad fidem cogaris. (fol. 25. R.) Inter nos, qui hoc recipimus, habent ista locum et maxime rationibus nonnunquam fidem astruendam esse vel defendendam, de quibus quidem memini contra eos qui fidem rationibus vestigandam esse denegant, secundus etiam theologiae christianae liber tam virtute rationum qua(m) auctoritate scriptorum plenius disserit et rebelles convincit. Nunc ad propositum, si placet, revertamur.

Philos. Immo quia placet et super omnia placere oportet, quoad possumus adnitamur et verioris ethicae documentis legem poscitare conemur naturalem. Quod recte et ordine consumari credimus, si juxta comprehensam a te superius ethicae summam, quod sit summum bonum, et qua illuc via perveniendum sit, discusserimus, ut sit videlicet in his ethicae nostrae tractatus bipartitus.

Christian. Approbo tecum quod probas. Sed quia juxta superioris condictum propositi confundendae sunt nostrae cum vestris sententiae, ut potiora valeamus eligere, et tu ex antiquitate legis naturalis, primum tibi locum vindicasti, tuum est, qui priore ut dicis lege, hoc est naturali contentus es, et ea tantum uteris tuas vel tuorum super hoc in medium proferre sententias et postmodum nostrarum, si in aliquo dissentimus, rationes audire.

Philos. Summum bonum sive finem boni, hoc est consummationem vel perfectionem ejus, definierunt sicut plerique nostrorum meminerunt, quo quisque cum pervenerit beatus est, sicut e contrario summum malum, cujus assecutio miserum facit. Quorum utrumque moribus promeremur. Mores autem virtutes vel eis contraria vitia constat appellari. Quidam tamen nostrum, sicut et in octavo de civitate meminit Augustinus, virtutem ipsam summum bonum dixerunt, alii voluptatem. (25. V.)

Christian. Ut quid obsecro voluptatem intellexerunt?

Philos. Non ut plerique aestimant carnalium illecebrarum inhonestam et turpem oblectationem, sed quandam interiorem animae tranquillitatem, qua inter adversa et prospera manet quieta, et propriis bonis contenta, dum nulla eam peccati mordeat conscientia. Absit enim, ut philosophi terrenae felicitatis maximi contemptores et praecipui carnis domitores in hujus vitae turpitudinibus summum bonum constituerint, sicut Epicuro et ejus sequacibus, id est, Epicureis multi per ignorantiam imponunt, non equidem intelligentes, quid illi ut diximus voluptatem nominarent. Alioquin ut diximus, Seneca, ille maximus mo-

rum aedificator et continentissimae sicut et vos ipsi profitemini vitae, nequaquam Epicuri tanquam magistri sui sententias tam crebro ad instructionem morum induceret, si ita ut dicitur sobrietatis atque honestatis tramitem excessisset.

Christian. Esto ut aestimas, sed hoc, quaeso, aperi, utrum hoc modo voluptatem intelligentes ab eis, qui virtutem nominant, sensu etiam sicut et verbis dissident.

Philos. Nulla aut parva quantum ad sententiae summam est eorum distantia. Hoc ipsum virtutibus pollere est hanc animae tranquillitatem habere et e converso.

Christian. Una itaque sententia est utrorumque de summo bono, vero nuncupatio diversa; ac si(c) duae illae quae videbantur de summo bono sententiae ad unam sint [1]) redactae.

Philos. Sic aestimo.

Christian. Et quam rogo viam ad hoc summum bonum id est virtutem perveniendi constituebant?

Philos. Ipsum profecto moralis lectionis studium vel domandae carnis exercitium ut bona in habitum solidata voluntas, virtus dici queat.

Christian. Et quem esse beatum definiunt?

Philos. Beatum quasi bene aptum dicunt, hoc est in omnibus bene et facile se agentem, ut idem sit scilicet beatum esse, quod bonis moribus id est virtutibus pollere.

Christian. Numquid de immortalitate animae et quadam futurae vitae beatitudine quicquam aestimant, et eam pro meritis suis exspectant?

---

1) haud dub. leg.: sunt.

Philos. Ita equidem, sed quid inde?

Christian. Numquid illius vitae beatitudine(m) judicant majorem, ubi videlicet eos susceptos nullus affligit passionis dolor, ut ibi potius quam hic summum hominis bonum et veram beatitudinem exspectemus.

Philos. Quies quidem illius vitae maxima est ab omni, ut dixisti, passione immunis, sed cum afflictio cessat nequaquam augeri beatitudinem dicunt, nisi virtus excrescat, nec quisquam ab eis beatior fieri dicitur, nisi virtute melior efficiatur; [nec] ipsum quippe, ut dixi, definiunt beatum esse, quod est virtutibus pollere. Unde et quislibet, dum pro justitia patitur et patiendo amplius mereri dicitur, aeque beatus in tormentis, ut ante dicitur, quia aeque bonus. Quamvis enim virtus ejus nunc magis quam prius appareat, nequaquam tamen ex tormento crevit, sed ex tormento, quanta erat apparuit. (26. V.) Absit enim ut quaecunque ad corporalem vel quietem vel afflictionem pertinent beatitudinem nostram vel augeant vel minuant, si in eodem proposito virtus mentem custodiat. Ipse quidem Christus vester numquid patiendo suam minuit beatitudinem aut resurgendo auxit? Nequaquam igitur quia illic cessant corporales istae afflictiones, nos ibi censeas futuros beatiores, si futuri non sumus meliores.

Christian. Quid si sumus?

Philos. Utique beatiores quia meliores.

Philos. Illam, ut dixisti, vitam pro meritis tanquam debitam exspectatis, tanquam hic cum vitiis pugna sit, ibi victoriae corona.

Philos. Ita omnibus patens est.

Christian. Quo igitur modo ibi merces recipienda est agonum, si felicius ibi non sit vivendum,

nec illa vita sit praesenti melior ac beatior? Quod si illa, quam haec beatior, profecto et qui ea fruuntur beatiores, quam hic esse videntur.

Philos. Utique beatiores ut dixi, si meliores. Aliter nequaquam recipimus. Nec enim qui coronam adeptus est, majore igitur praeditus est virtute, quam antea fuerit in certamine, nec ejus fortitudo major est facta, licet magis nunquam prius sit probata vel cognita, immo ex ipso gravamine conflictus fortassis diminuta; nec triumphantis quam pugnantis est vita melior, quamquam suavior.

Christian. Egestatem, infirmitatem, mortem et ceteras adversitatum vel passionum molestias tam vestri quam nostri doctores et pariter universi malam [1]) connumerant, et propter (fol. 27. R.) illa, quae virtutibus contraria sunt, tam animae, quam corporis multa sunt vitia, quae nihilominus inter mala sunt reputanda, ut claudicatio corporis sive coecitas, hebi(e)tudo mentis vel obliviositas. De contrariis quidem Aristoteles in categoriis suis disserens: Contrarium, inquit, bono quidem ex necessitate est malum; hoc autem palam est per singulorum objectionem; ut sanitati languor et justitiae injustitia et formitudini [2]) debilitas. Similiter autem et in aliis. Malo autem aliquando quidem bonum est contrarium, aliquando malum. Egestati enim, cum sit malum, superabundatia contraria est, cum sit ipsa malum. Sed in paucis hoc tale quislibet inspiciet. In pluribus vero semper malum bono contrarium est. Et in topicis suis Tullius, cum a contrariis locum assignaret: Si bona est, inquit, sanitas, mala est aegritudo. Ipse etiam dominus de pace, quam obedientibus tribuit et de perse-

1) malis? — 2) fortitudini?

cutionibus, quam rebellibus immittat per prophetam ait. Ego dominus faciens bonum et creans malum [1]). Et in evangelio dominus de terrenis bonis et malis ad divitem ait [2]): Recepisti bona in vita tua et Lazarus similiter mala. Ille quoque vester prius et postea noster Augustinus mortem malam astruit. Sicut lex, inquit, non est malum, quoniam auget peccantium concupiscentiam, ita nec mors bonum est quoniam auget patientium gloriam et efficit martyres. Lex quidem bona est, quia prohibitio est peccati. Mors autem mala, quia stipendium peccati. Sed quem (27. V.) ad modum injusti male etiam utuntur bonis, ita etiam justi bene utuntur malis. Hinc fit ut et mali male lege utantur, quamvis sit lex bonum et boni bene moriantur, quamvis sit mors malum.

Philos. Quorsum obsecro ista?

Christian. Ut eam inquam meliorem esse vitam intelligas, quam et ab istis malis omnino constat esse immunem, et intantum a peccato prorsus remotam, ut non solum ibi non peccetur, sed nec peccari possit. Quae nisi melior vita praesente sit aut magis placeat, frustra est in retributione posita. Sin autem magis placet nec melior est irrationabiliter huic praefertur et qui eam desiderant indiscrete agunt.

Philos. Certe ut verum fatear nunc te primum philosophum comperior, nec tam manifestae rationi impudenter convenit adversari. Sed ibi potius quam hic juxta propositam rationem tuam summum est hominis bonum exspectandum. Et fortassis hoc fuit Epicuri sententia summum bonum voluptatem dicentis, quoniam videlicet tanta est animae

1) Jes. XLV, 6. 7. 2) Luc. XVI.

tranquillitas ut nec exterius eam corporalis afflictio, nec interius mentem aliqua peccati conscientia inquietet, vel vitium obstet, ut optima ejus voluntas omnino compleatur? Quamdiu autem voluntati nostrae aliquid obsistit, vel deest, vera beatitudo nequaquam est. Quod utique semper evenit, dum hic vivitur, et anima terreni corporis mole gravata et quasi carcere quodam conclusa, vera non fruitur libertate. Quis enim aliquando non desideret calorem, dum nimium friget vel e converso, aut serenum dum pluvia gravatur, aut ad esum vel indumentum (fol. 28. R.) saepe amplius, quam habeat? Innumerabilia sunt et alia, quae si manifestae veritati non resistamus, nobis nolentibus ingeruntur, vel volentibus denegantur. Si autem, ut se ratio habet, illud vitae futurae bonum nobis summum aestimandum est, puto viam, qua illuc pervenitur, virtutes esse, quibus hic adornamur. De quibus postmodum diligentius nobis conferendum erit.

Christian. Ecce ad hoc disputatio nostra perducta est, ut summum hominis bonum, sive ipsum, ut dictum est, finem boni, futurae vitae beatitudinem, et, qua illuc pervenitur, viam virtutes ponamus. Sed prius de hoc summo bono nostram, id est christianam, cum vestris conferre volo disciplinam, ut quae hujus boni doctrinam vel exhortationem habet uberiorem, tamquam perfectius habeatur et ei amplius obtemperetur; de veteri autem lege, qua Judaei gloriantur, te optime arbitraris monstrasse, nullum ibi praemium hujus beatitudinis promissum fuisse, nec inde aliquam ibi exhortationem adhibitam esse. Dominus autem Jesus, cum novum traderet testamentum, in ipso statim exordio tale doctrinae suae fundamen-

tum collocavit, quod et ad contemptum mundi et ad hujus beatitudinis desiderium pariter incitaret, dicens [1]): Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum, et post aliqua: Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam quoniam ipsorum est regnum caelorum. Et si diligenter attendamus ad haec, universa ejus praecepta vel exhortationes adhibentur, ut spe illius supernae et aeternae vitae omnia contemnantur prospera, sive tolerentur adversa. Quod (28. V.) nequaquam arbitror vestros attigisse doctores aut ad hunc finem boni vestros animos aeque invitasse. Quod si tales erant, assigna, universa ethicae vestrae percurrrens instituta, aut si assignare non possis, tanto doctrinam Christi perfectiorem atque meliorem esse fatearis, quanto nos causa vel spe meliori ad virtutes adhortatur, cum vos potius virtutes vel earum contraria propter se ipsa magis, quam propter aliud appeti vel vitari debere censeatis. Unde et illa honesta vel inhonesta vocari haec debere censetis. Honestum quippe dicitis, quod per se ipsum placet et propter se ipsum, non propter aliud est appetendum, sicut e contrario inhonestum, quod ex propria turpitudine est fugiendum. Quae enim propter aliud vel appetenda sunt vel vitanda, ea potius utilia vel inutilia nuncupatis.

Philos. Sic profecto nostris visum majoribus, sicut in secundo rhetoricae suae M. Tullius plenius exsequitur. Sed profecto cum dicitur: virtus propter se non propter aliud expetenda, non omnino merces meritorum excluditur, sed terrenorum intentio commodorum removetur. Alioquin virtutum finem, id est causam finalem non bene constitueremus bea-

1) Matth. V.

titudinem, sicut in secundo topicorum suorum Boethius vester Themistium secutus commemorat. Ibi quippe cum de loco affine subjiceret exemplum, si beatum, inquit, esse bonum est et justitia bona est. Hic enim ait finis est justitiae, ut si quis secundum justitiam vivat ad beatitudinem perducatur. Ecce hic aperte monstrat beatitudinem in retributione[m] justae vitae positam esse, et nobis (fol. 29. R.) intentionem juste vivendi esse, ut ad illud perveniamus. Quam ut arbitror beatitudinem Epicurus voluptatem, Christus vester regnum caelorum nominat. Quid autem refert quo nomine vocetur? dummodo res eadem permaneat, nec sit beatitudo diversa nec juste vivendi philosophis quam christianis intentio praeponatur alia; ut enim vos, sicut et nos, hic vivere juste disponimus, ut illic glorificemur, et contra vitia pugnamus, ut meritis virtutum illic coronemur, summum illud scilicet bonum pro mercede adepti.

Christian. Immo longe quantum percipio nostra in hoc et vestra intentio, quam merita sunt diversa et de ipso quoque summo bono non modice dissentimus.

Philos. Id obsecro, si vales, aperias.

Christian. Nemo recte summum bonum dicit, quo majus aliquod invenitur. Quod enim inferius vel minus est aliquo, id nullo pacto supremum vel summum dici potest. Omnem vero beatitudinem vel gloriam humanam longe et ineffabiliter a divina transcendi constat. Nulla igitur praeter illam recte summa nuncupanda est; praeter ipsum nihil jure summum bonum dicitur.

Philos. Non hoc loco absolute summum bonum, sed summum hominis bonum intendimus.

Christian. Sed nec summum hominis bonum recte dicimus, quo majus aliquod hominis bonum reperitur.

Philos. Ita profecto liquet.

Christian. Quaero igitur, an in illa beatitudine alius alio beatior sit, sicut hic alterum alio justiorem vel sanctiorem esse contingit, ut videlicet secundum diversitatem meritorum sit et remuneratio diversa.

Philos. (29. V.) Quid si ita est?

Christian. Immo, quia ita est, oportet concedas alium ibi hominem alio beatiorem effici, nec per hoc ejus hominis beatitudinem, quae minor est, nequaquam summum hominis bonum esse nuncupandum. Unde nec illum, qui minus alio beatus est, jam beatum dici convenit. Summum quippe bonum id definisti, quo cum quisque pervenerit beatus est, aut igitur illum, qui alio ibi minor est, summum bonum adeptum esse concesseris, aut eum minime beatum esse concesseris, sed eum tantummodo, quo nemo ibi sit beatior. Si enim id quod adeptus est, eum beatum efficit, profecto juxta suprapositam definitionem summum bonum illud dici convenit.

Philos. Sustine paululum obsecro et adtende, quid nunc interrogationi novissimae subjecerim, quem [1]) etiam maledicta corrigere licet, cum ad inquisitionem veri non ad ostentationem ingenii, sicut dictum est, conferamus.

Christian. Approbo et concedo, quod dicis. Non enim nobis circa inquisitionem veritatis penitus occupatis more puerili vel importunae declamationis

1) fort. leg.: quia.

corrixari convenit. Ne, si qua minus provide conceduntur, hinc eum, qui doceri vel docere intendit, erubescentiae inferendae occasionem sumere, ubi etiam argumentandi gratia licet nonnunquam concedere falsa. Omnem itaque licentiam vel mittendae penitus vel corrigendae sententiae damus.

Philos. Memento, inquam, quid dixerim et conditionis appositae recordare, ubi videlicet dictum est: Quid si ita est? Multis namque philosophorum visum est, (fol. 30. R.) omnibus bonis hominibus omnes simul inesse virtutes? nec eum ullatenus bonum censeri, cui virtus aliqua desit, ac per hoc omnium bonorum hominum nec in meritis vitae nec in beatitudinis remuneratione ullam esse distantiam. Quod si forte ita sit, eadem omnibus beatitudo retribuitur, et omnes aequaliter summum bonum adepti pariter fiunt beati. Quam patenter sententiam Tullius in secundo de officiis libro his verbis profitetur: Justitia cum sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad fidem faciendam. Quo enim quis[que] versutior et callidior, hoc invi[dio]sior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quam ob rem intelligentia(e) justitia[e] conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. Justitia sine prudentia multum poterit, sine justitia nihil valebit prudentia. Sed, ne quis sit admiratus, cur, quum inter omnes philosophos constet, a meque ipso disputatum saepe sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtibilitas alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem ut vulgus, ita nos hoc loco lo-

quimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis quum loquimur de opinione populari [1]. Qui etiam in paradoxis non solum in virtutibus bonos, verum etiam in peccatis ita aequat malos, ut omnia peccata paria (30. V.) esse astruat.

Christian. Nunc primo te importunum et corrixari magis, quam philosophari video. Quippe ne ad confessionem manifestae veritatis cogi videaris, ad patentissimae falsitatis insaniam te convertis, ut omnes videlicet bonos aequaliter bonos, omnes reos aequaliter reos et omnes pariter eadem gloria vel poena censeas dignos.

Philos. Siquidem in re non in hominum opinione consistit, qui operum effectum magis quam morum qualitatem dijudicant atque remunerant, et secundum ea, quae geri exterius videatur, alios justiores vel fortiores sive meliores vel deteriores aliis judicant. A qua profecto sententia nec vos longe esse arbitror, si vestram diligenter consideretis disciplinam. Omnes quippe virtutes, ut vir ille maximus astruit philosophus Augustinus, uno nomine caritas comprehendit, quae sola, ut ipsemet ait, inter filios dei et filios diaboli discernit. Unde et merito quodam loco meminit: Ubi est caritas quidem, quod possit deesse? Plenitudo quippe legis est dilectio. Quam ipse, qui hoc dicit apostolus [2] plenitudinem prosequens et tam mala inde removens quam ibi bona

1) Locum hunc Ciceronianum in Cod. Mnscr. admodum corruptum atque mancum, ex Editione Tullianorum operum Orelliana emendavimus, quaeque erant supplenda subjunximus.

2) Rom. XIII, 10.

bona comprehendens ait: Caritas patiens est, benigna [1]) est, caritas non aemulatur, non agit perperam et cet. De qua etiam cum inter cetera dicatur, quod omnia suffert vel omnia sustinet, utique et mortem; ut autem Christus meminit (fol. 31. R.), majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam quis ponat pro amicis suis [2]); non ergo alius alio magis in caritate abundat, cum haec omnia caritas in se contineat et secum afferat. Quod si in caritate nemo alium transcendit, utique nec in virtutibus aut meritis, cum omnem, ut dicis, caritas complectatur virtutem.

Christian. Revera, si proprie virtus intelligatur, quae videlicet meritum apud Deum obtinet, sola caritas virtus appellanda est. Quae quidem pro eo, quod justum efficit vel fortem seu temperantem, justitia recte dicitur vel fortitudo sive temperantia. Sed sicut omnes, qui habent caritatem, non aequaliter ea succensi sunt, nec omnes prudentes aequaliter intelligunt, ita nec omnes justi aequaliter justi sunt, aut omnes aequaliter fortes vel temperantes. Et quamvis secundum priorem distinctionem omnes virtutes aliquibus inesse concedamus, cum videlicet unusquisque illorum sit justus et fortis, temperans, (et) non omnino tamen in virtutibus aut meritis eos esse pares annuimus, cum alium alio justiorem vel fortiorem seu modestiorem esse contingat. Quamvis enim in praedictis speciebus virtutum, singulos convenire ponamus, magna tamen est in individuis specierum differentia, cum hujus major, quam illius, sit justitia vel

1) 1 Cor. XIII.

2) Joann. XV, 13.

fortitudo seu temperantia; sed cum caritas omnia, quae dixisti, conferat, non tamen singulis, quibus inest, omnia largitur. Sicut enim (31. V.) a natura omnia corporis commoda tribuuntur, sed non omnia omnibus, sic et in bonis animae seu virtutibus contingit, ut non omnes omnibus aequaliter ditentur. Unde volo, ut adtendas, quam sit illa ratio infirma, immo vilissimum sophisma, quod videlicet ex aliorum opinione in paradoxa praedictus inducit philosophus, ut virtutes sicut et vitia pares in omnibus esse convincat, cum videlicet dixerit bono viro meliorem non esse nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem nec sapienti sapientiorem. Etsi enim bono viro non sit aliquis melior, tamen aliquo bono viro melior est. Quid est enim aliud dicere de aliquo quod sit melior bono, nisi quodsit melior, quam bonus vir, quicunque ille sit. Non enim cum deum homine dicimus meliorem, aliter intelligimus, nisi quod omnes transcendat homines. Sic etiam cum tamen aliquem bonum dicimus virum bono viro meliorem, id est, quam bonus vir sit, vel quam sit aliquis vir bonus, non aliter accipiendum videtur, nisi generaliter omnibus bonis viris ille praeponatur. Quod omnino falsum est, cum ipse etiam sit aliquis bonorum virorum. Si enim melior sit, quam bonus, vel quam sit aliquis bonus vir, consequens videtur, ut neque bonus vir neque aliquis bonus vir sit adeo bonus, sed si quis bonus sit, eo minus sit bonus. Multum itaque referre videtur, si quis dicatur melior aliquo bono viro, et melior quam sit aliquis bonus vir. Et hic quidem sophismatis laqueus in omni incidere comparatione potest, ut quemadmodum omnes bonos aequaliter bonos probare conantur, ita quoslibet pulchros,

cum videlicet nemo pulcher sit pulchrior (fol. 32. R.), pulchro simpliciter, scilicet et generaliter licet sit pulchrior alio pulchro. Quis denique, qui non intelligat, quam insanissimum sit dicere, omnia peccata paria esse? Sive enim peccatum in voluntate sive in operatione constituas, clarum est in malis hominibus, alium alio habere nequiorem voluntatem et amplius nocere sive deterius agere. Voluntas quippe ad actum perducit, et cum facultas nocendi datur, amplius hic, quam ille nocet, vel magis aliquem justum persequitur, quia plus eum odit et affligere cupit. Similiter nec omnes boni aequaliter prosunt, vel prodesse volunt. Ex quo liquidum est, nec bonos pares invicem nec malos existere, nec eorum merita aequari debere, ut remuneratio quoque par esse intelligatur. Praeterea si stultorum opinione postposita, probatorum philosophorum excellentia de virtutibus dogmata consideres et disertissimi viri Plotini diligenter quaternariam virtutum distinctionem attendas, alias videlicet politicas, alias purgatorias, alias purgati animi, alias exemplares dicentis, ex ipsis statim nominibus et earum descriptionibus confiteri cogeris, plurimum in virtutibus homines differre. Quam etiam differentiam ipse, de quo nobis objecisti, apostolus non praetermittens, cum de continentia et indulgentia nuptiarum loqueretur, ait [1]: Volo omnes homines esse sicut me ipsum. Sed unusquisque proprium habet donum ex deo, alius quidem sic, alius sic etc. Qui etiam secundum qualitatem virtutum vel meritorum praemia futurae vitae distinguens, differt, inquit, stella a stella in claritate, sic (32. V) erit et resurrectio

1) 1 Cor. VII, 7.

mortuorum [1]). Et alibi: Qui parce seminet, et metet [2]). Quod vero plenitudinem legis caritatem esse dixit, hoc est per caritatem legem adimpleri non omnes in caritate pares esse convincit, cum supra mandatum caritas se extendat. Unde et illa est veritatis adhortatio [3]): Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt, dicite, servi inutiles sumus, quae debuimus facere fecimus. Hoc est, pro modico reputetis, si hoc solum impleatis quod ex praecepto debetis, nisi videlicet debito praecepti aliquid ex gratia superaddatis, et hoc est, quod dicit: quod debuimus facere fecimus: ac si videlicet diceret: quia in expletione praeceptorum debita tantum solvimus et quasi necessaria non gratuita operamur. Cum vero aliquis ad eminentiam virginitatis transit, praeceptum utique in ea transcendit, ad quam ex praecepto non cogitur. Unde idem meminit Apostolus: De virginibus autem praeceptum domini non habeo [4]), consilium autem do. Sed in his etiam, qui legem adimpleverint nec transcend(er)i(n)t, impar esse caritas potest, cum in eodem videlicet opere major hujus, quam illius sit caritatis affectus. Quod etiam objectum est ex illo Augustini dicto: Ubi est caritas quidem, quod possit deesse et cet., nemo est, qui sic eum accepisse hoc aestimet, ut omnibus omnes in virtutibus et meritis unire velit, quod tam dominum quam apostolum secutus, fere ubique contradicit. Tale est utique quod ait, quod quidem possit deesse ad salutem, sed non

1) 1 Cor. XV, 41.
2) 2 Cor. IX, 6.
3) Luc. XVII, 10.
4) 1 Cor. VII, 25.

ad virtutum perfectionem. Nemo quippe cum illa perit, sed non omnes in illa aequantur.

Philos. Ne gravet te multas nos sententias seu opiniones (fol. 33. R.) inducere, ut ex omnibus veritatem rationum possimus elicere. Qui enim quem adhuc ignorant locum vestigant, multas explorare coguntur vias, ut rectiorem valeant eligere, sicut nunc summum inquirendo bonum facere compellor, dum videlicet majorum nostrorum sententias vel propriam, a te invitatus, propono.

Christian. Non gravaret, si tale quid pro sententia induceretur, quod si verum non esset, aliquid saltim probitatis haberet. Non enim quod patenter falsum est, aliqua refelli ratione opus est.

Philos. Quid si summum hominis bonum dicamus statum illum futurae vitae comparatione tantum bonorum praesentis vitae? Nam et cum vos nobis duos fines a deo propositos dicatis, summum videlicet bonum in coelo, vel summum malum in inferno, non aliter hoc accipitis, nisi quantum ad vitae praesentis statum bonum vel malum. Sex quippe hominum status nobis ratio suggerit, tres videlicet in hac vita et secundum hoc tres similiter alios in futura. Primus quippe hominis status est in quo nascitur, dum nondum in eo excitata ratione liberum est adeptus arbitrium, ut, secundum quod elegerit, bonus homo, vel malus dicendus sit, quamvis ipse bona res vel bona sit substantia sive creatura. De hoc quidem priore statu hominis, cum ad discretionis aetatem ipse perductus scienter se ad bonum sive ad malum inclinaverit, jam bonus ipse homo vel malus effectus, bonum hominis statum vel malum ingressus est. Primus quidem hominis status quasi indif-

ferens, nec bonus videlicet, nec malus (33. V.) dicendus est. Secundus, si ad virtutes conscenderit bonus, si ad vitia descenderit malus. Sic etiam futura vita tres habet status: Unum quidem quasi indifferentem, nec beatum proprie sed nec miserum, qui videlicet eorum est, quorum etiam in hac vita indifferens, ut diximus, status exstitit omnibus, videlicet destitutus meritis, nondum excitata hominis ratione, alium vero pro meritis optimum et alium pessimum. Hos autem duos comparatione duorum aliorum praesentis vitae, qui eos promerentur, summum bonum et summum malum dici arbitror, eo quod nihil adversi vel prosperi eis sit admixtum, cum alios duos talibus constet esse permixtos, ut nec boni nec mali paritas insit eis.

Christian. Ecce secundum te summum bonum illa supernae vitae quies intelligenda est, sicut e contrario summum malum illa malorum damnatio futura. Quorum utrumque, sicut meministi ipsi nostris adquirimus meritis, per quae videlicet, quasi quibusdam viis, illuc pervenitur.

Philos. Ita aestimo et planum est. Nulla quippe his, qui naturalem amplectantur legem, sententia firmior habetur, quam ut virtus ad beatitudinem sufficiat et quod solae faciant virtutes beatum, nulla alia quisquam via hoc nomen adipiscitur. Sic e contrario nullum vere miserum, nisi ex vitiis fieri constat. Unde sicut illas ad summum bonum, sic ad summum malum has esse vias constat.

Christian. Quoniam nunc aliquantum ad summum hominis bonum sicut et ad summum ejus malum accessisse videris et eorum insuper vias attigisti, libet paululum objectionum vestrarum habenas cursui

tuo relaxare, quo fa(fol. 34. R.)cilius ad propositi tui metam pervenias et de consumatione operis verius atque perfectius dijudicari queas. Ostenso itaque quid tu summum hominis bonum seu summum ipsius malum dicas, superest ut has quoque eorum, quas dixisti vias, virtutes scilicet ac vitia diligenter definias atque distinguas, ut vel appetantur vel vitentur, quo melius cognoscuntur.

Philos. Virtus, inquiunt, est habitus animi optimus, sic e contrario vitium arbitror esse habitum animi pessimum; habitum vero hunc dicimus, quem Aristoteles in categoriis distinxit, cum in habitu et dispositione primam qualitatis speciem comprehendit. Est igitur habitus qualitas rei non naturaliter insita, sed studio ac deliberatione conquisita et difficile mobilis. Unde hanc, quam naturalem in quibusdam castitatem nominant, ex corporis videlicet frigiditate vel aliqua complectione naturae, quae nullam unquam concupiscentiae pugnam sustinet, de qua triumphet, nec meritum obtinet, nequaquam virtutibus connumeramus, vel quaecunque animi qualitates facile sunt mobiles. Ubi quippe non est aliqua repugnantiae pugna, non est superantis virtutis corona, juxta illud etiam magni vestri philosophi: Non coronabitur qui non legitime certaverit [1]). Hinc et illud ipsius philosophiae ad Boethium in libro quarto consolationis suae: Ex quo etiam virtus vocatur, quod suis viribus nitens non superetur adversis, hic etiam virtutem omnem difficile mobilem esse rens [2]), cum in praedicto qualitatis tractatu Aristotelem (34. V.) exponeret, scientias et virtutes inter habitus collocans;

1) 2 Tim. II, 5. 2) leg.: asserens.

Virtus enim, inquit, nisi difficile mutabilis, non est. Neque enim qui semel juste judicat, justus est, neque qui semel adulterium facit, est adulter, sed cum ista voluntas cogitatioque permanserit. Optimus vero est ille animi habitus, qui ad verae beatitudinis meritum nos informat, quales sunt singulae virtutis species, quas alii plures, alii pauciores statuerunt. Socrates quidem, per quem primum vel maxime moralis disciplinae studium convaluit, quatuor virtutis species distinguit: Prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Nonnulli vero prudentiae discretionem matrem potius sive originem virtutum, quam virtutem, nominant. Prudentia quippe est haec ipsa morum scientia, quae, ut tractatus ethicus tradit, rerum bonarum et malarum scientia dicitur, hoc est ipsa bonorum discretio sive malorum, quae videlicet in se ipsis proprie bona dicenda sunt aut mala. Quaedam etenim bona aut mala ex se ipsis proprie et quasi substantialiter dicuntur, utpote virtutes ipsae vel vitia, quaedam vero per accidens et per aliud. Veluti operum nostrorum actiones, cum in se sint indifferentes, ex intentione tamen, ex qua procedunt, bonae dicuntur aut malae. Unde et saepe cum idem a diversis agitur, vel ab eodem in diversis temporibus pro diversitate tamen intentionum, idem opus bonum dicitur atque malum. Quae vero substantialiter et ex propria natura bona dicuntur aut mala, ita impermixta perenniter manent, ut quod semel bonum est, malum nunquam fieri possit, vel e converso; horum itaque (fol. 35. R.) discretio tam bonorum scilicet, quam malorum prudentia dicitur. Quae quidem discretio, quia aeque perversis ut bonis inesse potest hominibus nec meritum habet, nequaquam virtus vel

optimus animi habitus recte dicitur. Unde Aristoteles a virtutibus scientias distinguens cum in praedicto qualitatis tractatu de habitu exempla subjiceret, Tales, inquit, sunt scientiae vel virtutes. Quem quidem locum Boethius exponens, ait: Aristoteles enim virtutes non putat scientias, ut Socrates; sic et ille ut jam supra memini prius noster et postmodum vester Augustinus, quandoque virtutis nomen usque ad fidem etiam et spem extendit, quandoque ad solam caritatem contrahit, quae videlicet propria et specialis est bonorum, cum ceterae duo tam reprobis quam electis sint communes. Scriptum quippe est: fides [1]) sine operibus otiosa est et spes impiorum peribit [2]). Sicut autem fides aut spes sine operibus inutiles aut potius nocivae nobis efficiuntur, ita etiam prudentia. Magis quippe rei sumus vel dum scienter, quod faciendum est, vitamus, vel quod non est, agimus, quam si hoc per ignorantiam contingeret, quae videlicet aliquam excusationem praetendere posset. Unde et illud est quod nostis: Servus sciens et non faciens voluntatem domini sui, vapulabit multis [3]). Et alibi, Melius esset non nosse viam veritatis, quam post agnitam retrorsum abire. Prudentia itaque sicut fides vel spes, quae malis aeque ut bonis hominibus conveniunt, non tam virtutes dicendae sunt, quam ducatum (35. V.) quendam vel incitamentum ad virtutes praebere.

Christian. Hoc ad praesens de prudentia satis esse arbitror. Nunc ad reliquas, ut Socrati placet, virtutes superest meare.

---

1) Jac. II, 17. fides sine operibus vocatur νεκρὰ καθ᾽ ἑαυτήν.
2) Prov. X, 28.
3) Luc. XII, 47.

Philos. Justitia itaque virtus est communi utilitati servata, suam cuique tribuens dignitatem, haec est ea virtus, qua volumus unumquemque habere id, quo dignus est, si hoc commune non inferat damnum. Saepe etenim contingit, ut dum alicui pro meritis sua reddimus, quod singulariter in uno agitur commune inferat damnum. Ne itaque pars toti, singularitas praejudicet communitati, adjunctum est, communi utilitati servata. Ad hunc quippe finem omnia, quae gerimus, recte referri convenit; ut in omnibus scilicet non tam proprium quisque bonum, quam commune attendat, nec tam rei familiari, quam publicae provideat, nec tam sibi, quam patriae vivat. Unde et ille primus et maximus moralis philosophiae doctor, Socrates cuncta in commune redigi et ad commune commodum censuit applicari, ut uxores communes esse institueret, ita scilicet ut nemo proprios recognosceret liberos; hoc est non tam sibi eos quam patriae crederent generatos, ut haec videlicet communitas uxorum non in usu carnis sed in fructu prolis accipiatur. Quod tam verbo quam opere Aulus proprium occidendo filium posterorum memoriae reliquit in exemplum, eum se, inquiens, non Cati(fol. 36. R.)linae adversus patriam sed patriae adversus Catilinam genuisse. Hic vero justitiae zelo accensus, nec in filio filium suum sed hostem patriae considerans praedictam justitiae definitionem non tam ore, quam manu exhibuit. Quisquis igitur in hac constans est voluntate, quam diximus, ut ab ea facile dimoveri non possit virtute, pollet justitia[e] etiamsi fortitudine et temperantia nondum sit consummatus. Sed quia quibus difficile amittitur recedere tamen nonnunquam grandi aliqua interveniente causa cogi-

tur, sicut haec ipsa bona voluntas, quae justitia dicitur timore, aliquo vel cupiditate evanescit, contra timorem fortitudo, contra cupiditatem temperantia[m] necessaria est. Timor quippe rei, quam nolumus, vel cupiditas ejus, quam volumus, si tantae sint, ut rationi praevaleant, facile ab uno proposito mentem retrahunt et in contraria ducunt. Unde adversus timorem fortitudo clypeum, adversus cupiditatem temperantia sumet frenum, ut quae scilicet per virtutem justitiae jam volumus, per has etiam roborati, implere potentes simus, quantum in nobis est. Unde utramque harum quandam animi firmitatem et constantiam dicimus, quibus potentes efficimur ad hoc, quod per justitiam volumus, exsolvendum. Quarum quidem contraria quaedam infirmitates animi, et impotentiae vitiis resistendi recte nominantur, ut ignavia sive pusillanimitas, quae remissum hominem reddunt et intemperantia, quae nos in obscenas voluptates vel turpia desideria (36 V.) resolvunt. Est quidem fortitudo considerata, id est rationabilis laborum perpessio et periculorum susceptio. Haec est ea virtus, quae promptos nos efficit ad suscipienda pericula vel tolerandos labores, prout opportunum est; quod maxime pendet de amore justitiae, quem bonum zelum dicimus in propulsandis videlicet aut vindicandis malis. Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Saepe enim modum excedentes, dum nobis temperantes esse videmur, temperantiae terminos transgredimur, ut dum sobrietati studemus immoderatis jejuniis nos affligamus, et dum vitium domare cupimus, ipsam exstinguamus naturam et sic in multis excedendo pro virtutibus fini-

tima ipsis vitia statuimus. Unde merito postquam dictum est firma, subjunctum est moderata. Cui profecto rationi ipsam prudentiae rationem praeesse necesse est, quam virtutum, ut diximus, matrem nominant, hoc est originem ipsarum atque nutricem. Per hanc enim nisi virtutes praenoscamus et eas diligenter non solum a contrariis et manifestis, verum etiam a finitimis vitiis discernere valeamus, nequaquam eis, quas ignoramus, habendis vel conservandis operam damus. Unde quicunque his consumatus est virtutibus (fol. 37. R.), ei prudentia inesse necesse est; per quam videlicet et justitia, quae merita dispensat, quid cuique debeatur, sciat. Fortitudo in suscipiendis periculis vel laboribus tolerandis [discretionem habet, temperantia, ut dictum est, in concupiscentiis reservandis moderationem. Constat igitur in his tribus, quas diximus, virtutibus, quibus prudentia deesse non potest, hominem consummari et bonis perfici. Nunc vero ipsarum species seu partes superest distinguere, quo diligentius eas agnoscamus et eorum doctrinam per singula prosequendo verius judicemus.

Christian. Immo quia sic placet et placere oportet, id fieri optamus.

Philos. Ad justitiam itaque, quod suum est, unicuique servantem, ut succincte dicam, pertinent reverentia, beneficentia, veracitas, vindicatio. —

Quid sit reverentia.

Reverentiam eam partem justitiae dicimus, per quam omnibus debitam venerationem exhibere spontanei sumus, tam videlicet deo, quae religio dicitur, quam et hominibus potestate vel aliquo merito di-

gnis, quae observantia vocatur. Hic igitur obedientiae virtutem constat includi, qua videlicet praeceptis superiorum obtemperando, hinc quoque illis honorem deferimus, quod rationabilia eorum instituta nequaquam contemnimus. —

Quid beneficentia.

Beneficentia vero est, per quam necessitudinibus hominum opem debitam afferre prompti sumus, vel indigentibus scilicet necessaria dando, quae largitas dicitur, cum in superfluis prodigalitas consistat, vel violenter oppressos liberando (37. V.) quae clementia vocatur. Misericordiam autem a miseris ita vocatam, majores nostri vitium potius et quandam infirmitatem animi, quam virtutem dixerunt, per quam videlicet aliis eo tantum quo affliguntur naturaliter compatiendo subvenire cupimus. Clementia vero nonnisi rationabili affectu ad subveniendum aliquibus fertur, nec tam quod affliguntur, quam quod injuste affliguntur attendit, ut injustitiae obviando justitiae obtemperet. Alioquin justitiae non sunt opera, quando aliis subvenimus, nisi in hoc sua cuique reddamus. Sed et cum virtus habitus sit animi, quem, ut ex superioribus liquet, per applicationem vel studium magis, quam per naturam haberi constat, nequaquam talis compassio naturalis ad virtutes referenda est, per quam videlicet ipsis etiam reis in afflictione positis humano quodam vel carnali, non rationabili affectu, subvenire satagimus, in hoc potius justitiae adversantes, ne illis debitae reddantur poenae. Denique dolori animum submittere, infirmitatis potius quam virtutis est, et miseriae quam beatitudinis, et perturbatae non quietae mentis. Cum enim nihil sine causa deo cuncta optime disponente fiat, quid

accidit, unde justum tristari vel dolere oporteat, et sic optimae dispositioni dei, quantum in se est, contraire, quasi eam censeat corrigendam esse.

Quid sit veracitas.

Veracitas est, per quam ea, quorum nos debitores pollicendo efficimur, observare studemus (fol. 38. R.). Non enim si, quod non oportet, promittimus, rei efficimur, id non implendo, cujus nos debitores mala promissio nequaquam fecit. Qui enim, quod promittendum non fuit, exsequitur, mali operis geminat affectum, cum perversae scilicet promissioni perversum adjungat factum, nec cessando ab opere malam promissionem eligit corrigere.

Quid vindicatio.

Vindicatio est ille constans affectus, per quem illatis malis debita inferatur poena. In singulis autem his quatuor justitiae partibus, illud quod in definitione praemisimus, communi scilicet utilitati servata, subintelligendum esse constat. Hunc enim operum nostrorum, ut supra quoque meminimus, finem esse convenit, ut non tam propria quam communia quaerat quisque commoda, nec tam sibi, quam omnibus vivat, juxta illud videlicet, quod in laude Catonis Lucanus [1]) decantat:

Uni quippe vacat studiis odiisque carenti,
Humanum lugere genus. — —
— — Hi mores, haec duri immota Catonis
Secta fuit, servare modum finemque tenere.
Naturamque sequi, patriaeque impendere vitam,
Nec sibi sed toti genitum se credere mundo.

Et post aliqua:

---

1) Pharsal. L. II. v. 377 sqq. 388 sqq. Emendavimus locum ex editione Burmanniana. Leidae 1740. 4.

— — Urbi pater est, urbique maritus
— — — — — — —
In commune bonus.

Quippe quod propriis intendit commodis naturae est infirmae, quod alienis, virtutis egregiae. Et parvi suam aestimare vitam debet, qui unius sui curam gerens, propriis contentus est (38. V.) commodis, nec aliorum sibi meretur gratiam et laudem. Imitari quisque pro modulo suo deum debet, qui cum nullius egeat, sui minime curam sed omnium agit, nec sibi necessaria sed omnibus ministrat, totius mundanae fabricae tanquam unius magnae reipublicae procurator. Sunt, qui partes justitiae ampliori numero non rerum, sed nominum distinguentes, plerasque a nobis uno comprehensas vocabulo pluribus distinguunt, et quod in toto conclusum est, in partes discernunt, pietatem, scilicet erga parentes, amicitiam id est benevolentiam erga eos, qui nos diligunt ipsorum causa magis, quam sperandi alicujus commodi, cum pari eorum erga nos voluntate, gratia in remuneratione beneficiorum. Sed tria haec profecto beneficentiae supponi constat, per quam videlicet animus ad quaelibet debita beneficentia impendenda tam parentibus scilicet, quam ceteris promptus est.

De naturali atque positiva justitia.

Oportet autem in his, quae ad justitiam pertinent, non solum naturalis, verum etiam positivae justitiae tramitem non excedi. Jus quippe aliud naturale, aliud positivum dicitur. Naturale quidem jus est, quod opere complendum esse ipsa, quae omnibus naturaliter inest ratio, persuadet et idcirco apud omnes permanet, ut deum colere, parentes amare, perversos punire, et quorumcunque observantia om-

nibus est necessaria, ut nulla umquam sine illis merita sufficiant. Positivae autem justitiae illud est, quod ab hominibus institutum ad utilitatem scilicet vel honestatem tutius muniendam (fol. 39. R.) vel amplificandam, aut sola consuetudine aut scripti nititur auctoritate, utpote poenae vindictarum vel in examinandis accusationibus sententiae judiciorum, cum apud alios ritus sit duellorum vel igniti ferri, apud alios autem omnis controversiae finis sit juratum, et testibus omnis discussio circumferatur. Unde fit, ut cum quibuscunque vivendum est, nobis eorum quoque instituta, quae diximus, sicut et naturalia jura teneamus. Ipsae quoque leges quas divinas dicitis, vetus scilicet ac novum testamentum, quaedam naturalia tradunt praecepta, quae moralia dicitis, ut diligere deum vel proximum, non adulterari, non furari, non homicidam fieri, quaedam vero quasi positivae justitiae sint, quae quibusdam ex tempore sunt accommodata; ut circumcisio Judaeis et baptismus vobis et pleraque alia quorum figuralia vocatis praecepta. Romani quoque pontifices vel synodales conventus, quotidie nova condunt decreta, vel dispensationes aliquas indulgent, quibus licita prius jam illicita, vel e converso fieri autumatis, quasi in eorum potestate deus posuerit vel permissionibus, ut bona vel mala esse faciant, quae prius non erant et legi nostrae possit eorum auctoritas praejudicare. Superest autem nunc, ut post considerationem justitiae ad reliquas duas virtutis species stilum convertamus.

De partibus fortitudinis.

Fortitudo itaque nobis duabus partibus videtur comprehendi, magnanimitate scilicet et tolerantia.

Quid

Quid magnanimitas.

(39. V.) Magnanimitas vero est, qua cum rationabilis substantiae causa quaelibet ardua aggredi sumus parati. Tolerantia autem est, qua in hujus propositi incepto constanter perseveramus.

De partibus temperantiae.

Temperantiae vero quantum mihi videtur, nec vos improbare arbitror, partes hae sunt, humilitas, frugalitas, mansuetudo, castitas, sobrietas.

Quid humilitas.

Humilitas est per quam ab appetitu inanis gloriae ita nos temperamus, ut non supra, quam sumus, videri appetamus.

Quid frugalitas.

Frugalitas vero est superfluae profusionis frenum per quam videlicet supra quam necessarium est possidere respuimus. Sic et mansuetudo frenum est irae et castitas luxuriae, et sobrietas gulae.

Et notandum, quod cum justitia sit constans animi voluntas, quae unicuique, quod suum est servat, fortitudo et temperantia potentiae quaedam sunt atque animi robur, quo, ut supra meminimus, bona justitiae voluntas confirmatur. Quorum etenim contraria impotentiae sunt, ea profecto constat esse potentias. Debilitas vero animi, quae fortitudini contraria est, quaedam ejus infirmitas et impotentia est, quam ignaviam seu pusillanimitatem dicere possumus. Intemperantia quoque, temperantiae adversa, quaedam imbecillitas animi et impotentia est, irrationabilium motuum ejus impulsibus resistere non valentis, a quibus quasi quibusdam satellitibus in miseram vitiorum captivitatem mens infirma trahitur et quorum dominari debuit ancilla fit. Sicut autem justitia voluntas illa, quam diximus, bona

est, ita injustitia voluntas contraria. Et justitia quidem bonum hominem, for(fol. 40. R.)titudo vero ac temperantia probum efficiunt, quia, quod ex illa nolumus [1]), ex his ad efficiendum validi sumus. Putas autem me in praesentia[rum] species seu partes virtutis ita distinxisse, ut in his gradus omnes concludantur, quibus ad beatitudinem pertingitur et summum pro meritis bonum apprehenditur. Nunc si visum sit prudentiae tuae, quid in his probare vel improbare decreveris, vel si quid fortasse ad perfectionem addendum esse censueris, parati sumus excipere.

Christian. Sic profecto convenit. Sed priusquam ad hos summi boni, quos posuisti, gradus veniamus, ad intermissum non dimissum de summo bono vel summo malo conflictum redeamus, et quid simpliciter summum bonum vel summum malum dicatur, et an aliud summum bonum sit, quam summum hominis bonum, vel summum malum, quam summum hominis malum, determinetur.

Regressio ad intermissam inquisitionem de summo bono.

Philos. Summum utique bonum apud omnes recte philosophantes non aliud quam deum dici constat et credi, cujus scilicet incorporabilis et ineffabilis beatitudo tam principii quam finis ignara, non augeri potest nec minui. Summum vero malum summam cujuscunque sit sive hominis sive alterius creaturae miseriam vel poenae cruciatum autumo, hominis autem summum bonum vel summum malum, ejus sicut supra jam memini ac determinavi futurae vitae requiem vel poenam perpetuam intelligo, hoc itaque

1) leg.: volumus?

inter summum bonum et summum hominis bonum referre arbitror, quod, sicut ex praemissis liquet, summum bonum deus ipse est vel ejus beatitudinis summa tranquillitas, quam tamen non aliud quam ipsum, aestimamus, (40. V.) qui ex se ipso, non aliunde, beatus est; summum autem hominis bonum illa est perpetua quies, sive laetitia, quam quisque pro meritis post hanc vitam recipit, sive in ipsa visione vel cognitione dei, ut dicitis, sive quoquo modo aliter contingat. Summum vero malum summa est, ut dixi, cujuscunque creaturae miseria vel poena pro meritis suscepta. Summum autem hominis malum quoscunque hominum ibi cruciatus pro meritis susceptos nuncupamus.

De summo malo.

Christian. Quantum percipio, tam summum malum quam summum hominis malum non nisi poenas futuri seculi, pro meritis redditas, intelligis?

Philos. Ità utique.

Christian. At profecto poenae illae pro meritis collatae utique justae sunt, quia justum est sic eos punire, qui meruerunt. Quidquid vero justum est, bonum esse constat. Poenae itaque illae, quas summum malum, vel summum hominis malum nuncupas, sine dubio bonae sunt. Vide ergo an id, quod bonum est potius quam malum, concedere videaris esse summum malum. Qua enim ratione summum malum vel summum hominis malum dicas, quod nullatenus malum sit, non video!

Philos. Meminisse te oportet, a te ipso superius tam nostrorum quam vestrorum testimoniis ostendi[sse], omnem quoque afflictionem malum potius quam bonum esse. Non tamen ideo omnem esse ma-

lam concedendum arbitror, frequenter quippe generum permutatio in adjectivis nominibus sensum variat, ut aliud significet poenam esse bonam, et aliud dicere poenam esse bonum, id est rem bonam. Sicut aliud est dicere hanc aeream statuam esse perpetuam, quod falsum est, aliud eam esse perpetuum, i. e. rem aliquam quae perpetua sit, quod verum est, utpote ipsum aes cujus perpes et indeficiens est natura. Sed et cum omnis propositio compositum quoddam sit non tamen omnem compositam dicimus, sed illam tantum, (fol. 41. R.) quae praepositiones in partibus habet, hoc est hypotheticam, nec omnem dictionem compositam dicimus, quam esse rem compositam scimus, nec omnem, quam simplicem vocamus, esse rem simplicem concedemus. Sic igitur et cum poenam aliquam justam aut bonam esse dicimus, eo scilicet, quod justum sit aut bonum, eum affligi, qui torquetur, non tamen ideo eam esse rem justam aut bonam concedere cogimur. Vos quoque cum omnem creaturam bonam esse ponatis, eo videlicet, quod nihil ex creatione dei non bonum sit, nec etiam hominem creaturam esse negetis et per hoc eum, qui malus est, esse rem bonam annuatis, non tamen ideo eum esse hominem bonum recipitis. Nemo quippe hominum [esse] bonus dicendus est; nisi qui bonis adornatus est moribus. Bona autem res sive bona creatura dici potest etiam, quae irrationalis est et inanimata. Sed cum omnia deus creasse bona dicatur, et hic parvulus homo vel equus ab eo jam creatus sit, quamvis res bona creatus sit, non tamen bonus homo vel bonus equus jam creatus est, nec ipse deus hunc parvulum, qui perversus est futurus, aut bonum hominem aut malum hominem creavit, sed

bonam rem vel bonae naturae substantiam eum condidit, nec eum equum, qui nunquam bonus est futurus, unquam bonum equum creavit, licet nonnullos equorum vitiosos creare videatur, qui videlicet in ipsa creatione sua vitium aliquod contrahere dicuntur, unde postmodum inutiles aut parum utiles fiant. Ipsos quoque homines naturaliter ex elementorum complexione in ipsa sua creatione nonnulla vitia contrahere constat, ut iracundi scilicet, vel luxuriosi vel aliis irretiti vitiis naturaliter fiant (41. V.). Sed neque illum fortassis angelum ceteris quasi luciferum praelatum, quem postmodum apostatasse dicitis, bonum angelum vel bonum spiritum condidit, quem nunquam in veritate [1]) vel in dilectione dei constitisse dicitis et [2]) plerique vestrum caritatem semel habitam, nunquam fateantur ammitti. Nullus quippe angelus sive spiritus aut etiam homo a dilectione dei et vera caritate alienus, bonus recte dicitur, sicut nec malus, quam diu peccato caret. Si igitur angelus ille neque cum peccato neque cum caritate dei creatus est, quomodo bonus adhuc angelus vel malus creatus esse dicendus est. Sic nec singuli homines, cum creantur nondum rationis compotes aut boni homines aut mali creatione dicendi sunt, cum videlicet ipsa creatione sua, ut boni homines aut mali essent non acceperint. Quorum etiam aliqui cum aegrotativi vel stulti naturaliter fiant, et diversis tam animi quam corporis vitiis occupati nascantur, et omnes communiter homines creentur mortales, profecto ex ipsa sua creatione substantia humanae naturae bona,

---

1) Jo. VIII, 44. ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἕστηκεν. cfr. Ep. 1. III, 8.
2) fors.: cum?

multorum particeps fit malorum. Ut enim Aristoteles meminit et manifesta tenet veritas, bono contrarium esse non potest nisi malum. Patet igitur, tam mortalitatem, quam cetera modo praemissa, cum quibus nascimur, mala esse connumeranda, cum eorum scilicet contraria nemo dubitet esse bona, et quaedam vitia seu mala naturaliter ex ipsa creatione quibusdam bonis inesse substantiis, ut mortalitas homini, irrationabilitas equo. Quamvis enim mortalitas non dicatur vitium hominis, cum videlicet secundum eam nemo alio homine de(fol. 42. R.)terior sit, qua aequaliter omnes participant, quoddam tamen est vitium naturae in ipso homine, quoniam in hoc humana natura ab ea, quae immortalis est, deterior vel infirmior existit. Sicut igitur hominem quemlibet, quantiscunque vitiis deturpetur, rem bonam esse concedimus, nec tamen ideo bonum hominem esse annuimus, ita econtrario quamlibet poenam rem esse malam profitemur, licet nonnullam esse bonam poenam ponamus. Vide itaque, non esse consequens, ut si bonam et justam poenam summum hominis malum esse statuamus, ideo quod bonum est, summum ejus malum esse credamus. Etsi enim ut dictum est, poena illa sit bona, non ideo bonum simpliciter i. e. bona res est dicenda.

Christian. Esto modo, ut dicis, te videlicet ex concessis non posse argui, ut, quod bonum est, concedas summum hominis malum esse, quamvis poenam illam, quae bona est et justa, summum illud malum esse non abnuas. Sed iterum quaero cum tam culpa praecedens, quam poena inde proveniens malum sit, quod horum deterius ac majus hominis malum dicendum sit, utrum videlicet culpa ejus, quae

hominem malum efficit, an poena, quae a deo illata justum in eo judicium agit?

Philos. Certe, ut aestimo, deterius hominis malum est culpa ejus, quam poena ipsius. Cum enim inter quaelibet mala illud alio majus esse non dubitetur, quod amplius deo displicet et poena dignum est, quis [1]) [non] dubitet culpam deterius esse quam poenam culpae. Ex culpa quippe homo deo displicet, unde malus dicitur, non ex poena, quae pro culpa irrogatur. Illa quippe injustitia est, haec justitiae debitus effectus et ex intentione recte proveniens. Patet itaque in homine id deterius esse, quod eum reum constituit, quam quod puniendo justum in eo judicium (42. V.) agit.

Christian. Cum igitur culpa hominis majus sit hominis malum quam poena ipsius, quomodo poenam hominis summum ejus malum nuncupas, qua ut dictum est, majus malum est culpa.

Philos. Placet itaque, si nostram in hoc improbas opinionem, tuam super hoc audire sententiam; quid videlicet summum hominis malum censeas appellandum?

Christian. Illud itaque, quod eum deteriorem efficere potest, sicut econtrario summum ejus bonum per quod eum meliorem effici constat.

Philos. Et quae obsecro sunt illa?

Christian. Summum ejus odium, summa dilectio in deum; per quae videlicet duo ei, qui simpliciter ac proprie summum bonum dicitur, displicere amplius vel placere constat. Quorum profecto utrumque post hanc vitam sequitur. Qui enim perpetuis et maximis cruciantur poenis, quanto se amplius his

1) quisnam?

diligentes, nequaquam rursum ipsum praemium convertamus in meritum? Aut quid denique concedi prohibeat illam divinae majestatis gloriam tantam esse, ut semper in ejus visione profectus noster aliquis possit esse, ut quo diutius eam conspiciemus et se ipsam nobis amplius innotuerit, beatiores nos efficiat? Plus quippe istud jugae beatitudinis incrementum valet, quam major beatitudo, unum tantum modum custodiens et in nullo (in)cremento proficiens.

Philos. Quomodo quaeso in illa visione dei profectus quisquam esse possit vel aliqua inter ipsos videntes differentia, cum videlicet illud omnino summum bonum sit simplex nec unquam conspici, nisi totum possit, nec aliquid conspici ab uno quod non conspiciatur ab alio?

Christian. Non utique in re conspecta, sed in modo conspiciendi est (fol. 44. R.) diversitas, ut quo melius intelligitur deus, beatitudo nostra in ejus visione augeatur. Nam et animam vel spiritum quaelibet intelligendo non aequaliter omnes [intelligendo non aequaliter omnes] intelligimus, quamvis tamen incorporeae naturae partes in suae essentiae quantitate non habere dicatur. Et cum corpus quodlibet vel aliqua pars ejus ab aliquibus simul adspicitur, melius ab isto, quam ab alio homine ipsum cognoscitur et perfectius intelligitur, et cum eadem res sit intellecta, non tamen aequaliter ejus naturam percipiunt. Sic deus huic perfectius ac melius quam illi sui notitiam pro meritis impertit, ac se amplius manifestat. Potest quippe contingere, ut, cum omnia sciat iste, quae ille, melius tamen ac perfectius sin-

gula sciat iste, quam ille, et cum tot res ab isto, quam ab illo sciantur, non tamen tot de eisdem rebus scientias habet unus, quot alter, aut non tam bene sciat eadem.

Philos. Numquid illam visionem dei, in qua beatitudo vera consistit angeli, quos lapsos dicitis, nunquam habuerunt, vel saltem ille inter eos praecipuus, qui ceterorum comparatione lucifero est comparatus?

Christian. Nequaquam utique habuisse credendum est, nec aliquis eorum, qui corruit, nec illi etiam, qui non corruerunt, donec post aliorum lapsum hanc visionem, per quam simul et beati fierent et confirmati, ne amplius cadere possent in remunerationem suae humilitatis acceperint. Omnes quippe angeli sicut et homines tales creati sunt ut bene agere possent et male. Alioquin, qui non peccaverunt, de hoc ipso, quod ceteris peccando non consenserunt, meritum non haberent. Quod autem Lucifer[o] cujusdam excellentiae praerogativa comparatus est (44. V.), non tam ex beatitudine, quam ex scientiae perspicacitate factum est, eo videlicet, quod scientiae luce praestantior ceteris ad quaslibet rerum naturas intelligendas subtilior conditus esset. Quod quidem in se considerans, ex ipsa scientiae suae magnitudine, qua se ceteris praelatum vidit inflatus intumuit et majora, quam possit sperare praesumsit, ut videlicet, quia se ceteris praelatum novit, se fieri aequalem deo aestimarit et ut ipse videlicet, sicut deus, regnum obtineret.

Philos. Illud quoque obsecro definias, utrum hoc hominis summum bonum illam dico videlicet summam dei dilectionem quam ex visione dei homo

percipit accidens hominis dicenda sit, et iterum accidens dici conveniat summum bonum, tanquam ipsum substantiae sit praeferendum.

Christian. Cum accidentia eisque subjectas substantias ac propheticae verba doctrinae converteris, et ea tantum, quae vitae terrenae non coelestis sunt, metiris, haec quippe disciplina saecularis et terrena his tantum documentis contenta exstitit, quae ad praesentis vitae statum accommodata sunt, nec ad illius futurae vitae qualitatem, in qua nec verba ista nec ulla hominum doctrina artium suarum regulas applicaverunt, cum rerum investigaverunt naturas, sed sicut scriptum est: qui de terra est de terra loquitur [1]. Si ergo ad illud coelestis vitae fastigium conscendere niteris quae, omnem terrenam longe transcendit disciplinam, ne plurimum innitaris terrenae prophetiae regulis, quibus nec adhuc ad plenum comprehendi ac definiri terrena potuerunt, nedum coelestia. Utrum autem dilectio illa, quae in coelesti vita, habenda dicitur accidens sit an qualiscunque qualitas, nihil utilitatis affert definire, quae nisi experimento sui vere cognosci non potest, cum omnem terrenae scientiae sensum longe transcen(fol. 45. R.)dat. Quid autem ad beatitudinem refert, utrum eam accidens an substantiam sive neutrum esse ponamus, cum quicquid dicamus vel arbitremur, ipsa ideo non mutetur vel beatitudinem nostram minuat. Ac, si quae de accidentibus et substantialibus formis philosophi vestri dixerunt, diligenter consideres nec substantialem illam nobis videbis, quae non inest

---

1) Joann. III, 31.

omnibus, nec accidentalem, quae postquam affuerit, abesse non potest. Unde accidens etiam vestra opinio describit, quod adesse potest et abesse. Quod etiam impedit, si illam quoque dilectionem ibi futuram, sicut et praesentem, quam habemus hic, accidens concedamus? Quamvis enim nostra substantia quolibet accidenti suo melior censeatur, aut dignior, summum tamen hominis bonum id non incongrue dicendum videtur, quod ipsum hominem participatione sui optimum reddit atque dignissimum, atque, ut verius ac probabilius loquamur, ipsum deum qui solus proprie et absolute summum bonum dicitur, summum etiam hominis bonum esse constituamus. Cujus videlicet illa, quam diximus, visionis suae participatione, qui fruimur, efficimur vere beati. Ex quo ipso quippe, quem in ipso videmus ad nos ejus illa summa dilectio manat, ideoque rectius ipse, qui ab alio non est, et nos ita beatos efficit, summum hominis dicendus est bonum.

Philos. Placet utique illa de summo bono sententia quae nec prophetiae nostrae est ignota. Sed si haec, ut dicitis, visio dei, quae beatos efficit, oculis tantum mentis non corporis patet, quid necesse est sanctis animabus, ut dicitis, corpora sua tandem resumere, quasi per hoc earum gloria vel beatitudo sit augenda? Cum enim, ut dicitis, mensura quae hominis quae et angeli, quid ad beatitudinem vestram resumtio prodest corporum, quae, cum angelis desint, nequaquam tamen eorum praepediunt vel minuunt beatitudinem? (45. V.)

Christian. Omnium, quae deus agit, non tam ad beatitudinem nostram, quam ad gloriam suam convertit, ut illa quae nonnullis nociva sunt. Unde

Salomon [1]: propter semetipsum omnia creavit deus, impium quoque ad diem malum. Ipsa quoque etiam poena, qua ejus iniquitatem deus punit, justitiam dei commendat, et sic eum glorificat. Quamvis itaque poneremus corporum illam resumtionem nihil sanctis animabus beatitudinis conferre, non tamen eam censeamus superfluam, quae ad divinae potentiae laudem plurimum valet. Quo enim illa prius infirmiora et passioni cognovimus obnoxia, tanto postmodum magis deum glorificandum ostendit; et cum sic ea videlicet solidata et indissolubilia videbimus facta, ut nulla ex eis passio nobis provenire, nulla in eis dissolutio possit contingere, hinc etiam nonnihil beatitudinis animae videntur contrahere, quia, quo amplius divinae potentiae magnitudinem experientur, amplius eum diligere et beatiores esse non sunt denegandae.

Philos. Illud quoque obsecro dillucides, utrum illa dei visio, in qua beatitudo consistit, aliqua loci differentia vel augeri vel minui, an ipsa in omnibus locis exhiberi omnibus queat, vel certus ei aliquis deputatus sit locus, quo scilicet necesse sit pervenire, qui illa fruituri sunt visione?

Christian. Qui deum ubique per potentiae suae magnitudinem non dubitant esse, ita ei omnia loca praesentia credit [2]), ut in omnibus quaecunque velit agere possit et tam ipsa loca, quam omnia in illis ejus operatione vel gerantur vel disponantur, nequaquam ista quaestione movendi sunt. Ipse quippe est, qui, sic nunc quoque sine positione locali sicut

---

1) Prov. XVI, 4.
2) leg.: credunt.

ante tempora consistens, non tam in loco esse (fol. 46. R.) ducendus est, qui nullatenus localis est, quam in se cuncta concludere loca, ipsos etiam, ut scriptum est, coelos palmo suo continens [1]). Qui enim ante omnia sine loco exstitit, nec sibi ipsius modum, sed nobis loca fabricavit, cujus nec minui nec augeri beatitudo potest, nec ullam percipere variationem, nullam perfectionem quoque, sicut nec positionem habet localem, cujus omnino simplex et incorporea perseverat aeternitas. Cum igitur nusquam sit localiter, i. e. positione locali conclusus, ubique tamen in omnibus locis, quam circa omnia loca per operationis potentiam esse dicitur. Etenim in omnibus locis nulla nisi eo disponente geruntur, et sic ei loca cuncta praesentia sibi vel ipse illis, ut quodcunque velit ibi fieri necesse sit, et sic ubique, ut dictum est, per potentiae suae magnitudinem esse dicitur. Unde in semet per prophetam loquitur: Coelum [2]) et terram ego impleo, et psalmista nusquam irati potentiam se effugere posse considerans dicebat: [3]) Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam. Si ascendero in coelum, tu illic es, si descendero ad infernum, ades, et cet. Sicut autem in omnibus locis vel intra omnia per potentiae suae operationem vel dispositionem dicitur esse, quia videlicet cuncta ibi vel disponi per eum necesse est, sic etiam ipsa loca concludens circa ea nihilominus asseritur esse, hoc est, sic ea in sua potestate habere, ut nihil in eis sine ipso vel ejus dispositione

1) Jes. XL, 12.
2) Jer. XXIII, 24.
3) Ps. CXXXIX, 7. 8.

fieri possit. Cum itaque per potentiam suam, ut dictum est, tam intra omnia, quam extra deus sit et omnia, quantumcunque solida sint, propria virtute penetret, quis eum locus impediat, ne, ubicunque omnibus velit, aeque suam impertire notitiam possit? Eo quippe modo, quo locis omnibus inesse vel praeesse per potentiam non per localem positionem dicitur, ubique sui noti(46. V.)tiam, quibuscunque voluerit, habet impertire, nec summa et spiritalis virtus, cui omnia sunt pervia loca, quae sunt, aliqua soliditate vel qualitate praepediri potest. Quippe cum claritas solis solidissimum vitrum sic penetret, ut per ipsum quoque suam nobis illuminationem infundat, et corpora nostra post resurrectionem tantae subtilitatis fore credamus, ut jam eis quodam modo spiritalibus factis, nulla possit obstare materia, unde et dominicum corpus, quod adhuc mortali clauso vitro natum fuerat, post resurrectionem jam immortale et impassibile clausis januis ad discipulos intravit, multo ergo magis summam illam divinae claritatis visionem nullo praepediri posse obstaculo, vel loci propinquitate ad illuminandum adjuvari credendum est. Nam et ignem, qui ceteris subtilior est elementis, inde non recipere sectionem dicitis, quia nullo interposito corpore partes ejus dividi queant. Multo autem minus spiritalis substantia, quae longe omni corpore subtilior est, corporeo praepeditur obstaculo. Cum vero divinitas tantae subtilitatis sit, ut in ejus comparatione quaelibet aliae naturae corporeae censeantur, et ipsa sola respectu aliarum incorporea judicetur, quomodo summa ejus claritas, quae cuncta cognoscendo considerat, obstaculum habebit? Qua etiam, qui fruuntur, cum [videntur] omnia videant, quicquid

quid eos scire conveniat, quantumcunque remotum non ignorant. Alioquin paradiso fruentes tormenta inferni non conspicerent, ut eo amplius deum diligant, quo per ejus gratiam graviora se evasisse viderint. Quem quidem paradisum in ipsa visione dei ubique (fol. 47. R.) consistere dominus Jesus patenter insinuat, dum ipso die quo ejus anima in carne passa descendit ad inferos, ut inde suos liberaret, latroni eum confesso, ait [1]: amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso. A quo quidem paradiso ne tunc etiam anima Christi extranea extitit, cum ut dictum est, ad inferos descendit. Juxta itaque hanc fidem nostram et rationem manifestam quocunque loco fidelis sit anima, quia ubique praesentem, ut dictum est, reperit deum, et quoniam nullo impeditur obstaculo, ubique in sua aeque perseverat beatitudine, quam videlicet ex visione dei nobis per eum infusa, non ex nostris viribus apprehensa, consequimur. Quippe nec ad corporalis solis apprehendendam claritatem conscendimus, sed ipsa se nobis infundit, ut ea fruamur. Ita et nos tam deo, quam ipse nobis appropinquat, tamquam desuper claritatem suam nobis et amoris sui calorem infundens, ad quem etiam nusquam localiter consistentem, si quo modo propinquare dicimur, non id locis, sed meritis fieri est intelligendum, videlicet quantum similiores in bono efficimur vel ejus amplius voluntati concordamus, sic e contrario ab eo recedere intelligendi sumus. Quod venerabilis doctor Augustinus et doctrinarum quoque vestrarum peritissimus diligenter aperiens; deo, inquit, qui ubique est non locis sed moribus aut pro-

1) Luc. XXIII, 43.

pinqui aut remoti sumus. Unde cum post resurrectionem tantae facilitatis corpora sanctorum futura sint, ut ubicunque velint animae ipsa statim esse credantur, nullus tamen eorum recessus visionem dei praepediet, quo minus animae sint beatae nec ulla loci qualitas poenalis esse his poterit, in quibus nihil puniendum erit, sicut nec ante (47. V.) peccatum primis hominibus quicquam potuit esse nocivum. Unde et cum sancti angeli ad nos missi jussa dei exsequuntur, nequaquam loci aliqua qualitate vel intervallo ejus visione, qua beati sunt, privantur seu inaniuntur. Nec daemones in aëre commorantes unde et volucres coeli dicuntur, quamvis positione loci superiores nobis esse videantur, non ideo tamen ad deum, qui propriae dignitate naturae cunctis superior est naturis, amplius quam nos appropinquare dicendi sunt. Unde Satan veniens inter filios dei et stans in conspectu domini et mutuo loquens sicut in libro Job conscriptum est [1]), nequaquam hoc adventu suo a sua relaxatur miseria, ut beatior fiat. Qui etiam de coelis ceteris altior corruendo, patenter ostendit nihil ad beatitudinem conferre loci dignitatem. Non enim quia inter filios dei, hoc est inter sanctos angelos, veniens in conspectu dei astitit, in ejus conspectum dominus venit, ut ab eo scilicet dominus conspiciatur, cum ipse a domino conspicitur, quasi coecus in sole inter videntes assistens, non ab eis positione loci sed beneficio lucis dissidens. Quod enim agit in visione corporalis solis qualitas corporum, hoc in visione spiritalis solis

---

1) Hiob I.

qualitas meritorum, et quemadmodum hic nulla differentia consistit virtutum in qualitate corporum aut locorum, sic nec ibi retributionum; et tanto mirabilior illa divinae gloriae visio, qua beati fiunt, apparet, quanto amplius nulla loci qualitate vel diversitate ad hoc impediri vel iuvari potest, cum in his etiam, qui etiam loco disiuncti non sunt, sic agat, ut alios illuminando beatificet, alios in sua coecitate miseros derelinquat, sicut et in hac vita per impertionem gratiae suae non desistit agere. (fol. 48. R.) Sic quippe deus ubique per potentiam esse dicitur, ut nihilominus alicubi per gratiam adesse, alicubi dicatur deesse. Quocunque igitur modo vel adesse vel abesse, seu advenire vel recedere, divinitatis gratia dicatur, non id localiter vel corporaliter fit, sed magis spiritaliter vel per aliquam suae operationis efficaciam contingit. Si enim ubique localiter esset, quo advenire localiter vel unde recedere posset? Nonnunquam ad nos descendere dicitur, vel per aliquod gratiae suae beneficium nobis collatum, vel per aliquam ex signo visibili manifestationem, sive cum aliquid insolitum gerit in terra. Sic sol iste descendere ad nos dicitur vel mundum ipsum implere non localiter sed efficaciter, i. e. non locali sui positione sed illuminationis operatione.

Philos. Miror te rationibus tuis, quibus me arguere niteris, eas quoque auctoritates ex scripturis vestris proferre, quibus non dubitas minime cogendum esse.

Christian. Propositum est, sicut nosti, non me tibi proprias inferre sententias, sed communem majorum nostrorum tibi fidem, seu doctrinam aperire. Quae igitur testimonia de nostris affero non, ut per

hoc cogaris, intendo, sed ut aliorum magis ista intelligas esse, quam me ipsum finxisse.

Philos. Certe nec istud improbo, si talis processerit intentio. Sed nunc ad reliqua festinemus. Si ergo ut asseris tanta virtus est divinae visionis, ut ubicunque sint animae participatione sui aeque illas beatas efficere queat, cur, obsecro, regnum coelorum deo et sanctis animabus spiritaliter assignantur, ut in coelo scilicet praecipue dicuntur esse, quasi beatius illic habeantur esse? Quod etiam intantum Christus vester proprio exhibuit exemplo, ut in conspectu suorum corporaliter coelum ascenderit, et illic ut scriptum est, (fol. 48. V.) ad dexteram patris residens inde ad judicium venturus promittatur in aëra obviam occurrentibus [1]). Cum igitur divinae habitationi nulla mundi regio, nisi coelum, deputetur, si ubique ut dicitis deus existens ubique beatitudine sua aeque fruatur, et ejus visionis claritas quibuscunque velit sese, prout vult pariter infundens, aeque illos ubique beatos efficiat nullo adminiculo nulla loci qualitate vel propinquitate ad hoc indigens sed ex se penitus sufficiens, cum inquam dominus ubique per potentiam existens et quasi in uno loco suae majestatis mansionem concludens, dicat, coelum mihi sedes est, et omnes tam novi quam veteris testamenti scriptores non aliam mundi partem nisi coelum ejus habitationi deputent, non inmerito videri potest hujus superioris loci serenitas ipsis vel nobis non nihil conferre beatitudinis. Unde et per Jesaiam [2]) ad hujus beatitudinis plenitudinem lux lunae sicut lux solis futura et lux solis septempliciter promitti-

1) Col. III, 1. 1 Thess. IV, 17. — 2) Jes. XXX, 26.

tur tunc splendere et nova tam coeli quam terrae creatio, ut ipsa quoque in [nomine] [1]) rerum natura felicitas augeatur.

Christian. Si prophetizare magis quam judaizare in litera nosses et quae de deo sub specie corporali dicuntur non corporaliter ad literam sed mystice per allegoriam intelligi scires, non ita ut vulgus quae dicuntur acciperes. Cujus profecto si communem sequeris opinionem nec eorum fidem tua transcendat intelligentia, qui nihil nisi corporeum vel admodum rei corporeae mente concipiunt[ur,] (in eum) iterum utique dilaberis errorem, ut deum nullatenus, nisi rem quandam corpoream et quibusdam partibus consistentem, capite videlicet manibus ac pedibus seu reliquis membris compositum intelligere queas, maxime cum omnes (fol. 49. R.) fere humani corporis partes ei juxta similitudinem aliquam in scripturis assignentur. Quis enim illiteratorum aut simplicium hominum audire sustineat, si deum praedices nec oculos nec aures habere nec cetera quae nobis videntur necessaria membra, — statim quippe objiciet eum nequaquam videre posse, qui oculos tales non habeat, similiter non audire, ne(c) operari, cui aures desint et manus —? Sicut ergo omnia, quae corporis sunt nonnisi parabolice judicas in deo intelligenda, sic quaecunque ad corporalem loci positionem de divinitate dicuntur non dubites accipienda. Cum itaque Jesaiam [2]) audis dicentem: 'haec dicit dominus. coelum sedes mea et terra scabellum pedum meorum, quae est ista domus quam aedificabitis mihi,

---

1) V. nomine aut rejiciendum e textu, aut conj.: omni.

2) Jes. LXVI, 1. 2.

et quis est iste locus quietis meae? Omnia haec manus mea fecit etc.;“ sicut minime eum corporalem intelligis, sic nec corporalem sedem coelum nec corporale scabellum pedum ejus terram, neque ullam ejus localem positionem intelligas, qua sedem [1] aestimetur. Absit enim ut ejus majestas aliquid infirmitatis habeat, ut sede aliqua vel scabello sustentari egeat. Coeli ergo nomine et terrae, hoc loco bonae et malae distinguuntur animae, tanquam ex meritis suis superiores et inferiores. Bonae itaque animae, tanquam templum ejus seu coelum dicuntur, juxta illud psalmistae [2], dominus in templo sancto suo, dominus in coelo, sedes ejus eo, quod ipsis, qui sunt meritis celsiores, praesideat et quasi in propria domo et templo sibi sanctificato (49. V.) per gratiam inhabitet. Carnales vero animas quae videlicet terrenis et infimis inhiant desideriis, quasi scabellum pedibus conculcat, quia eos quos despicit nec ad se misericorditer attollit, tanquam inferius derelictos premit et conculcando conterit et quasi in pulverem dissolutum redigit. Cum ergo inquit dominus: qui in manu factis non habito et ita excellentem in sanctis animabus habitare [3] sedem, et tanto despectui carnales et terrenos habeam homines, cur mihi terreni aedificii quasi necessariam construere domum quaeritis, et non potius apud vosmet ipsos domum mihi spiritalem aedificatis? alioquin cassa est significatio templi visibilis, si invisibilis desit. Cum itaque coelum vel regnum coelorum futuram beatitudinem audis appellari, sublimitatem futurae vitae magis, quam corporalem coeli positionem intellige, quam etiam nonnunquam

---

1) conj.: quae sedes aut: qua sedere. — 2) Ps. XI, 4.
3) conj.: habitem seu habeam.

nomine terrae propter stabilitatem ejus sicut et nomine coeli propter ipsius dignitatem constat designari. Unde et psalmista [1]): Credo videre bona domini in terra viventium, et per Ezechielem [2]) ipse dominus post resurrectionem electis suis futuram beatitudinem promittens, ecce ego, inquit, aperiam tumulos vestros et educam vos de sepulturis vestris populus meus et inducam vos in terram Israel, et requiescere vos faciam super humum vestram. Quod autem dominus noster Christus corporales coelos corporaliter et visibiliter ascendit, non ejus gloriae, in quo plenitudo divinitatis corporaliter inhabitat, sed fidei nostrae praefuit. Qui ergo prius clausis januis ad discipulos intrando resuscitandorum corporum subtilitatem, qua videlicet cuncta penetrare queant, ex ipsa sua resurrectione monstraverat, postmodum ipse in ascensione sua tantam ipsorum futuram levitatem exhibuit, ut terrenitatis mole, qua prius gravabantur, sicut scriptum est [3]): „corpus quod (fol. 50. R.) corrumpitur, aggravat animam“, quoquam ulterius [4]) propediantur ascendere, sed quocunque animae velint sine ulla difficultate statim eo transferri. Quod tamen ad dexteram patris sursum conscendisse memoratur, sic nec dextra patris intelligitur corporalis, ita nec ista sessio, qua ipse pater sedeat, est localis positio, sed per hoc pariter cum patre dominandi potestas et aequalis dignitas exprimitur, cum ei collateraliter a dexteris consedisse dicitur, quod quidem sedere ad dexteram cum corporaliter ad literam stare

---

1) Ps. XXVII, 13. — 2) Ezech. XXXVII, 11. 12.
3) Sap. IX, 15.
4) fort. leg.: non propedentur, aut nusquam ulterius p.

non possit, id quoque, quod de corporali ejus ascensione praemittitur, quamvis in re ita corporaliter sit factum, quemdam tamen ejus ascensum in mentibus fidelium meliorem designat. De quo videlicet ascensu ipse ad Mariam jam antea dixerat [1]): Noli me tangere, nondum enim ascendi ad patrem meum. Tunc enim tanquam in nube ab oculis hominum sustollitur Christus ad coelum, ut ad dexteram patris resideat, quando praedicatione sanctorum ab aspectu laboriosae vitae subtractus, praedicatur ita in gloria sublimatus, ut patri corregnando pariter universis imperet et tanqum coaequalis substantia, vel filius aeque dominetur omnibus. Quod vero de splendore lunae vel solis multiplicando subiecisti, tanquam corporaliter fieri ad futuram beatitudinem, facile est tam ex auctoritate ipsius prophetae, qui illud dixit, quam ex ratione manifesta refelli. Dominus quippe postmodum per eundem Jesaiam ad Hierosolimam loquens et ei futurae vitae claritatem promittens ait [2]): „Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunae illuminabit te, sed erit dominus in lucem sempiternam et deus tuus in gloriam tuam Non occidet ultra sol tuus et luna tua non minuetur tibi. Sed dominus erit tibi in lucem sempiternam et complebuntur dies luctus tui: populus autem tuus (50. V.) omnes justi hereditabunt terram etc.“ Quae est ista terra, ab his, qui in perpetuum justi sint hereditanda et praesentia divinae claritatis, tanquam sole, qui nunquam occidat, illuminanda, nisi illa futurae beatitudinis aeter-

1) Joh. XX, 17.

2) Jes. LX, 19. 20. 21.

nitas? Quae profecto claritas, cum tanta sit, ut nullo ad illuminandum egeat adiumento, recte sol iste amplius illuminandi officium ammittere dicitur, postquam videlicet non jam animales, sed spiritales effecti illud experiemur, quod praemissum est mensura hominis, quae et angeli. Quis denique ignoret minora luminaria majorum apposita luce statim obtenebrari; aut vigorem perdere illuminandi? Quod igitur officium illuminandi lux ibi corporea possit habere, ubi divinae claritatis praesentia sic illuminabit abscondita tenebrarum, ut ipsa etiam manifestet consilia cordium. „Videmus nunc, inquit apostolus [1]), per speculum et in aenigmate tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte tunc autem cognoscam, sicut cognitus sum.“ Tum quippe perfecte tunc verissime cuncta cognoscuntur a nobis, sicut et ab angelis per oculos cordis, ubi omnium sensuum, omnium administrationum cessabunt officia, cum erit deus omnia in omnibus. Ejus quippe visio sic omnibus nostris per omnia satisfaciet desideriis, ut ipsa per se omnia nobis conferat, quae verae beatitudinis sunt necessaria. Ipsa illa divinae majestatis visio nobis erit lux indeficiens, sanctitas summa, quies perpetua, pax omnem sensum exsuperans, omne denique bonum, omnis virtus, omne gaudium. Cum itaque deus erit omnia in omnibus, constat tunc, ut idem apostolus dicit, omnem evacuari [2]) principatum et potestatem, cum jam videlicet sola illa (sit) per semet ipsam principaliter potestas, quae omnia ut dictum est bona per suae visionem praesentiae omnibus electis

---

1) 1 Cor. XIII, 12.

2) Col. II, 15 exspolians principatus.

ministrat.. (fol. 54. R.) Nullus jam nobis principatus angelicus vel humanus in administratione aliqua, nulla potestas in aliquo regimine praeerit, quia nihil deesse poterit, ubi omnia in omnibus deus erit, ubi, cum aderit quod perfectum est, evacuabitur, quod ex parte est. Nihil quippe nunc nobis nisi ex parte aliqua proficit, nihil omnia nobis necessaria conferre sufficit. Quidquid nobis nunc ad doctrinam vel ad aliquam virtutem vel ad aliquam proficit administrationem, imperfecte agit, quia solus est deus, qui omnia possit. Cessabunt itaque, quaecunque imperfecte aguntur, cum ille per se suffecerit, qui omnia potest. Quod itaque ibi oculos carnis cum ceteris corporis membris resumturi sumus, non utique fiet propter officia eorum, quibus egeamus, sed ad glorificandum deum, ut praefati sumus. In quibus videlicet ejus potentiam tanto amplius experiemur, quanto illa in officiis suis, si opus esset, peragendis, validiora esse sentiemus et longe fortiorem ac meliorem consecuta statum esse viderimus. Quod si etiam de luce solis ac lunae multiplicanda corporaliter, non mystice tantum accipiamus, ad gloriam conditoris potius, quam ad officii sui necessitatem referendum est, sicut et universus mundi status in melius est commutandus quod etiam coelestium luminarium adjumento vel commutatione mundi manifeste deus nobis innotescit, id quod ante minus habebant non ex impotentia conditoris extitisse, sed pro vitae suae mortalis et infirmae necessitudine, quae nequaquam talia vel tanta ferre posset nec etiam tantis uti beneficiis digna esset. Mystice tamen intelligi facile est lunam tunc ut solem fulgere i. e. ecclesiam electorum sicut et ejus

solem deum indeficientem lucem habere et in ipsum ejus solem tunc quoque ita lucem ipsius lunae transcendere, ut in ipso solo lucis sit perfectio, quae septe(51. V.)nario designatur numero.

Philos. Quantum video, si haec ita se habent, ut dicitis, multa fidei vestrae deus videtur debere, cujus in omnibus maxime gloriam praedicatis. Restat autem nunc, ut quid de inferis etiam sit sentiendum, diligenter aperias. Sicut enim summum hominis bonum eo amplius appetendum, quo magis cognitum, ita e contrario summum malum eo magis erit vitandum, quo minus erit ignotum.

Christian. Hic quippe apud nos sicut et apud vos diversa olim exstitit opinio. Alii quippe infernum, corporalem quendam locum sub terris existimant, qui ex ipsa locali quoque positione, quae inferior ceteris mundi partibus, dicatur infernus; alii quoque non tam corporale tormentum, quam spiritale arbitrantur infernum, ut quemadmodum nomine coeli, qui superior est pars mundi, summam animarum beatitudinem distinguimus, ita nomine inferni summam miseriam, quae tanto inferius jacere perhibetur, quanto ab illa summa beatitudine amplius distare cognoscitur, et ei amplius contraria videtur. Sicut enim, quod melius est, per excellentiam suae dignitatis dicitur altum, ita e contrario, quod pejus est, per abjectionem sui dicitur infimum. Multa quippe de poenis inferni tam vetus quam novum testamentum narrat, quae nequaquam ad literam accipi posse videntur. Quid est enim ad literam, quod de justis et impiis dominus per Jesaiam ait: „Et egredientur et videbunt cadavera eorum qui praevaricati sunt in me,

vermis eorum non morietur et ignis eorum non extinguetur [1]). Quis iste sanctorum corporalis egressus, ut poenas impiorum videant aut qui vermes sunt corporales in corporibus reproborum, quae omnibus integra sicut et sanctorum corpora sunt resurrectura? Quae ibi erat corrosio vermium, ubi omnium pariter immortalitas absque ullo defectu erit corporum? Sed et dominus de divite et Lazaro [2]) de(fol. 52. R.)functis in evangelio refert, quomodo ad literam stare potest, — quippe cum corporalem sepulturam non inferno anima illa divitis habere queat? Aut quis sit ille corporalis Abrahae sinus, quo anima Lazari refertur ab angelis deferri: quam ibi linguam anima divitis habeat, vel quem digitum habeat anima Lazari, aut quae est ibi corporalis aqua, cujus stilla linguae ardentis infusa incendium ejus extinguere possit, aut minuere? Unde cum haec juxta literam nequaquam in animabus jam exutis carne contingere queant, sicut nec illud, quod alibi dicitur [2]): ligatis manibus et pedibus, mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridor dentium. Tam ex veteri quam ex novo testamento innui videtur ea, quae de inferno dixerunt, mystice magis quam corporaliter accipi debere; ut videlicet, sicut ille Abrahae sinus, quo suscepta est anima Lazari spiritalis est, non corporalis intelligendus, ita et infernus spiritalis ille cruciatus, quo anima divitis sepulta memoratur. Quamdiu animae corporibus carent, quo ferri localiter aut moveri vel quasi corpo-

1) Jes. LXVI, 24.
2) Luc. XVI.
3) Matth. XXII, 13.

ris ambitu coerceri possint, quae nullatenus locales sunt omnique corpore propria natura longe subtiliores existunt, aut quae sit vis elementorum corporea tam videlicet ignis, quam ceterorum, quae ipsas sine corporibus contingere vel cruciare possit, non facile disseri aut intelligi potest. Unde et daemones post lapsum, ut corporaliter etiam pati possint, in quaedam devoluti aëria corpora dicuntur, quae quasi carcerem acceperunt. Hinc et aëriae dicti sunt potestates, quod videlicet in illo plurimum possint elemento, cui sunt incorporatae, sicut et terrenae potestates vocati sunt homines, qui in terris principantur. Sin autem vermes animarum quandam earum interiorem corrosionem, qua de conscientia sua, desperatione veniae et futurae (52. V.) poenae augmento jam cruciantur, ac postmodum ignem, quo resumptis corporibus cruciabuntur, intellexisse propheta dicatur, facile est tam spiritale quam corporale tormentum definiri infernum, comparatione scilicet, aliarum poenarum, his tanquam infimis vel extremis ita vocatis, sive sub terris sive alibi dicantur exerceri. Cum enim terras super aquas fundatas esse constat, quomodo sub terris corporeus aliquis ignis esse dicetur, nisi forte sub terris intelligatur quaecunque terrae profunditas post hanc, in qua sumus, terrae superficiem. Sed rursum cum infinitus reproborum numerus et juxta veritatis assertionem parvus sit electorum futurus, non facile fortassis recipietur tantum alicubi terrae sinum haberi, qui tot corpora capere possit. Unde si cuidam videatur tantam divini judicii potentiam esse, ut in omnibus aeque locis, quos voluerit, punire possit, nihilque ad poenam sicut nec ad gloriam referre qualitates locorum, non dubito id tanto faci-

liorem assensum invenire, quanto amplius et divinam potentiam videtur commendare et rationi magis propinquare. Ut enim communem fere omnium sequamur opinionem, qui in eodem igne positos, alios magis, alios minus, pro meritis suis non pro quantitate incendii cruciari dicunt, non video, qualiter ejusdem ignis tanta moderatio per divinam potentiam in poena fieri possit, et non potius diversis locis positos diversos affligere queat tormentis, vel quoslibet etiam, ubicunque sint, quibuscunque velit torquere poenis et omnia eis in quaslibet poenas elementa convertere, sicut scriptum est [1]): pugnabo pro deo contra insensatos orbis terrarum. Nam et juxta eorum existimationem in ipso aethereo coelo, ubi, quo purior tanto acutior et vehementior ardet (fol. 53. R.) ignis et splendet, absque laesione ulla beatorum corpora communis fides asserit permanere, et hoc eis post resurrectionem ad gloriam collatum esse, quod animae nullatenus nostrae sustinere infirmitas possit. Sic quippe et sanos oculos lux recreat et infirmos gravat. Quis etiam quotidie tam diversas animalium non experiat naturas, ut quod aliorum vitam construat aliorum exstinguat et corporum diversa complexione, quod uni profuit alteri obsistit, tam animatis scilicet quam inanimatis. Homines sub aqua, pisces sub divo moriuntur. Salamandr[i]a sic igne vivere constat, qui maturum ceteris animantibus affert interitum. Venenum vita serpentis, mors hominis, et eadem aliis animantibus gustum praebent necessarium aliis mortiferum. Nihil omnino est, quod omnibus possit convenire naturis. Qui ex eodem

---

1) Sap. V, 21.

utero, ex eodem patre geniti processerunt, nequaquam iisdem vivunt moribus, nec iisdem pariter rebus oblectantur, vel offenduntur, nec in eodem aestu vel gelu consistentes pariter cruciantur. Non hoc [1]) profecto diversitas passionum ex qualitate punientium, sed punitorum provenit. Quid itaque mirum, si resuscitata corpora pro meritis cujusque vel eodem loco, vel diversis consistentia, sic divinae potentiae justitia moderetur ad poenam, ut ubicunque omnia illis aeque poenalia sint? Quod utique ille diligenter attendebat, qui vindictam dei nusquam se effugere posse fatebatur, dicens: Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in c. t. i. e. si d. a. i. a. [2]). Denique quis malorum hominum animas in inferno plus cruciari censeat, quam spiritales nequitias in aëre consistentes sua aeque tormenta secum ubicunque circumferentes? Quas utique tanto majore tormento dignas esse certum est, quanto nequiores esse minime dubitantur; quis eodem (53. V.) modo neget, animas impiorum in corporibus resumtas, quocunque loco moveantur, sua secum tormenta gestare, etsi nihil exterius inferatur tormenti. Multas quippe passiones animae adhuc in corpore manenti vel intrinsecus inferri, vel extrinsecus ex aliqua perturbatione vel corporis inaequalitate videmus, quae semel habitae nulla possint aufferri loci permutatione. Ut enim ceteras omittam passiones, quid valet ad remedium poenae, quo loco nunc constituas morientem, vel maxima passione laborantem, si minime illa passio lenienda sit ex loco. Aut cum modo nobis morientibus, ut beatus meminit

---

1) haec? — 2) Ps. CXXXVIII, 7. 8.

Augustinus, tanta sit in corpore passio mortis, ut propter hanc ipsum relinquere anima compellatur, quasi [1]) in corporibus resumptis et jam immortalibus factis hanc passionem, qua hic moriendo dissolvimur, ubi perpetua fuerit, ad damnationem satis esse non censeat vel si qua forte alia possit esse major nullo extrinsecus tormento adjuncto? Quid enim magis justitiae convenit, quam quod ipsa praecipue corpora sua resumant animae ad tormentum, quibus male usae sint ad oblectamentum? Tantam vero in dissolutione mortis passionem esse certum est, ut pro quovis peccato, irrogata quamvis sit brevissima [2]), ad purgationem tamen ejus, quod non aeterna damnatione dignum fuerit, sufficere credatur, unde ut beatus asserit Hieronymus illa est prophetae sententia: Non judicabit bis dominus in id ipsum et non consurget duplex tribulatio [3]). Legimus et nonnullas defunctorum animas damnatas noluisse reddi vitae praesenti, ut bene operando salvarentur, si eam rursum morte interveniente finire cogerentur. Scriptum esse alibi reperimus, quasdam sanctorum morientium animas timore poenae dissolu(fol. 54. R.)tionis suae tempore ad paratam beatitudinem egredi prorsus refugere, donec eas dominus jussisset ab angelis suscipi sine dolore. Ex quo liquidum est, quanta sit hujus mortis passio, cujus, ut diximus, metu alius ad salutem redire non voluit, alius ad beatitudinem egredi trepidavit. Et hanc tamen omnino passionem auferre, quibuscunque voluerit, divinae constat esse potentiae, sicut et praedictus asserit doctor dicens: Jo-

1) leg. ut videtur: quis.

2) suppl.: poena (?) — 3) Nahum 1, 9.

Johannem apostolum tam a dolore mortis, quam a corruptione carnis alienum fuisse. Qui ergo in morte passionem mortis sic omnino auferre potest, ubique, cuicunque velit, id ipsum posse videtur. Pronior quippe est natura passibilis, ut poenam incurrat, quam careat. Ex quibus omnibus liquere jam arbitror, nihil ad poenam damnatorum loci qualitatem referre, sicut nec ad gloriam beatorum, sed hoc sit in inferno cruciari vel perpetuo igni tradi, quod illis summis poenis torqueri, quae in [1]*precipue igni comparantur, quod hujus elementi cruciatus acrior videtur. Id quoque plurimum divinae potentiae gloriam commendare videtur, si in omnibus aeque locis et damnationis poenam et beatitudinis gloriam ipse largiatur, qui ubique per potentiam deesse non dubitatur.

Philos. Aeque ut video poenam damnatorum sicut et gloriam electorum ad divinae potentiae laudem convertere studes, ut in summis etiam malis ejus bona praedices.

Christianus. Et sic certe convenit, quia nulla ejus sunt opera, nisi magnifica et admiratione plena. Superfluum autem censeo, quibus in locis haec contingant definire, dummodo haec adipisci possumus aut vitare.

Philos. Et hinc equidem adhuc sermo est, ut tam summo bono nostro (54. V.), quam summo malo, ut tibi visum est, descriptis, juxta propositum nostrum, quibus ad ea pertingere viis, non minus diligenter aperias, ut eo melius has tenere vel illas vitare possimus, quo amplius noverimus.

1) omiss. esse videtur: scriptura.

Sed et quid summum bonum sit vel summum malum, quod bonum vel malum generaliter sit dicendum, id quoque si vales definire, desidero. Multas quippe harum species cognoscimus. Sed tamen in quo bonae vel malae res dicendae sint, non satis intelligere vel disserere sufficimus. Nostri quippe auctores, qui dicunt alia bona, alia mala, alia indifferentia, nullatenus haec definitionibus distinxerunt, sed quibusdam exemplis ad eorum demonstrationem contenti sunt.

Christianus. Quantum aestimo difficile definire ea censuerunt, quorum nomina vix unquam in una significatione consistere videntur. Quippe cum dicitur bonus homo vel bonus faber aut bonus equus et similia, quis nesciat, hoc nomen „bonus" ex adjunctis diversum mutuare sensum, hominem quippe bonum ex moribus, fabrum ex scientia, equum ex viribus et velocitate, vel quae ad usum ejus pertinent. Adeo autem ex adjunctis boni significatio variatur, ut etiam cum nominibus vitiorum ipsum jungere non vereamur, dicentes scilicet bonum vel optimum furem, eo, quod in hac malitia peragenda sit callidus vel astutus. Nec solum ad res ipsas, verum etiam ad ea, quae de rebus dicuntur, hoc est ad ipsa propositionum dicta, sic nonnunquam boni vocabulum applicamus, ut etiam dicamus, quia bonum est malum esse, quamvis minime concedamus bonum malum esse. Aliud quippe est dicere malum est bonum, quod omnino falsum est, aliud dicere malum esse bonum est, quod minime negandum est. Quid itaque mirum si et nos sicut et illi horum significationem, (fol. 55. R.) quae ita inconstans est, definire non sufficiamus? Quantum tamen mihi nunc

occurrit, bonum simpliciter, i. e. bonam rem dici arbitror, quae cum alicui usui sit apta, nullius commodum vel dignitatem per eam impediri necesse est. Indifferens vero, i. e. rem, quae neque bona est, neque mala, illam arbitror, per cujus existentiam nec ulla bona deferri, nec impediri necesse est, sicut est fortuita motio digiti, vel quaecunque actiones hujusmodi. Non enim actiones, vel bonae vel malae, nisi secundum intentionis radicem judicantur, sed omnes ex se indifferentes sunt, et si diligenter inspiciamus nihil ad meritum conferunt, quae nequaquam ex se bonae sunt aut malae, cum ipsae videlicet tam reprobis quam electis aeque conveniant.

Philos. Hic paululum nobis standum arbitror atque immorandum, si forte, quae dixisti, pro definitionibus stare possint.

Christianus. Difficillimum equidem est omnia propriis definitionibus sic circumscribere, ut ab omnibus aliis ea separari queant, maxime nunc, cum nobis ad definitiones excogitandas mora temporis non concedatur. Pleraque nominum, quibus rebus conveniant, ex rationis usu didicimus. Quae vero sit sententia eorum vel intelligentia minime assignare sufficimus. Multa etiam reperimus, quorum nec nominationem, sicut sententias definitione possumus terminare. Etsi enim rerum naturas non ignoremus, earum tamen vocabula in usu non sunt et saepe promtior est mens ad intelligendum, quam lingua sit ad proferendum, vel ad ea, quae sentimus disserendum. Ecce omnes ex usu quotidiani sermonis cognoscimus, quae res appellantur lapides. Quae tamen sunt lapidis propriae differentiae, aut quae sit hujus speciei proprietas nullo adhuc credo valeamus assignare

vocabulo, (55. V.) quo lapidis aliqua distinctio seu descriptio perfici possit. Nec id tibi mirabile videri debet si me in his deficere videas, ad quae nequaquam magnos illos viros doctores, quos jactatis philosophos, suffecisse cognoscimus. Quae tamen potero ad objectionem tuarum inquisitionum de his, quae praemisi, conabor.

Philos. Et ratione satis et probatione, quae nunc dicis, videntur abundare. Sed revera, quae dicuntur nisi intelligantur frustra proferuntur, nec docere alios possunt nisi disseri queant. Nunc si placet immo quia et sic consensisti, ipsa, quae dixisti, aliquantulum expedire te volo. Quare ergo, inquam, cum rem bonam definires, non visum est sufficere, ut diceres, quae alicui apta est usui, hoc est alicui commoda utilitati.

Christianus. Commune proverbium atque probabile vix aliquod bonum esse, quod non noceat et malum, quod non prosit. Verbi gratia: Ecce jamdudum aliquis in bonis operibus se adeo exercuit, ut inde saepius laudatus, vel de suis confisus virtutibus in superbiam extollatur, vel alius invidia hinc accendatur. Sic itaque malum de bono constat provenire, et frequenter mali etiam bonam causam esse. Quippe vitia nostra vel peccata, quae sunt proprie mala dicenda, nonnisi in anima vel bonis habent consistere creaturis, nec nisi a bono surgere possit corruptio; quis e contrario non videat, saepe homines post magnas peccatorum ruinas fortiores aut meliores per humilitatem vel poenitentiam surgere, quam antea fuerint? Ipsam denique poenitentiam peccati, quia mentis afflictio est, nec cum beatitudine perfecta, quia dolorem ingerit, convenire potest,

malum esse potius, quam bonum constat, et tamen hanc ad indulgentiam peccatorum nemo necessariam (fol. 56. R.) esse dubitat. Quis etiam nesciat, summam dei bonitatem, quae nihil sine causa fieri permittit, adeo mala quoque bene praeordinare, et eis etiam optime uti: ut etiam sit bonum malum esse cum tamen malum nullatenus sit bonum. Sicut enim summa diaboli nequitia ipsis etiam bonis saepe pessime utitur, ut videlicet ea in causas pessimorum effectuum convertat, ac sic per ea, quae bona sunt, quaedam pessima operetur, ita e contrario deus illis optime utitur, quae ille pessime molitur. Quippe et tyrannus et principes eodem gladio male uti possunt et bene, ille quidem ad violentiam, ille ad vindictam; et nulla credo sunt instrumenta, vel quaecunque usibus nostris sunt commodata, quibus pro intentionum qualitate tam male uti non possumus, quam bene; scilicet nihil refert, quid fiat, sed quo animo fiat. Unde et quilibet homo tam bonus quam perversus, tam bonarum quam malarum causae sunt rerum, et per eos tam bona quam mala esse contingit. Non enim bonus homo a malo in eo dissidere videtur, quod id, quod bonum sit, facit, sed potius, quod bene facit. Etsi enim nunc usus sermonis pro eodem habet bene facere, et bonum facere, vis tamen et proprietas locutionis non ita fortassis sonat. Sicut enim bonum saepe dicitur, nec tamen bene, i. e. bona intentione, ita et bonum fieri posse videtur, cum tamen bene non fiat. Saepe quippe contingit idem adversis fieri, ita ut pro eorum intentione alius bene, alius male illud faciat. Veluti, si duo aliquem reum suspendant, alter quidem eo solummodo, quod eum odit, alter vero quia habeat hanc exercere justitiam, ju-

sta haec suspensio ab isto juste fit, quia recta intentione, ab illo injuste, quia non amore justitiae, sed odii zelo vel irae. Nonnunquam etiam mali homines, vel ipse quoque diabolus in eodem facto ita deo cooperari dicuntur, ut idem tam a Deo quam (56. V.) ab illis fieri asseratur. Ecce enim a Satan ea, quae Job possidebat ablata videmus, et tamen haec a Deo sibi auferri Job ipse profitetur dicens: Dominus dedit, Dominus abstulit [1]). Unde autem et ad illud veniamus, quod Christianorum mentes carius amplectuntur, etsi tibi vel tibi similibus ridiculum videatur. Traditio domini Jesu in manus Judaeorum, tam ab ipso Jesu quam a Deo patre, vel a Juda traditore fieri memoratur, nam et pater filium et filius se ipsum et Judas eundem tradidisse dicitur; cum tamen in talibus, vel diabolus, vel Judas id ipsum fecerit, quod deus. Et si forte ideo bonum aliquod videantur fecisse, non tamen dicendi sunt bene fecisse. Aut si fecerint id, vel fieri voluerint, quod vult fieri deus, vel eandem faciendo aliquid voluntatem habeant, quam deus habet, numquid ideo benefacere dicendi sunt, quia scilicet faciunt, quod deus vult fieri aut ideo bonam habent voluntatem, quia volunt id, quod deus? Non utique. Etsi enim faciant, vel facere velint, quod deus vult fieri, non tamen id faciunt, vel facere volunt, quia credant deum id velle fieri, nec eadem intentio est in eodem facto illorum, quam dei et quamquam id velint, quod deus, eadem illorum et dei voluntas ideo dici possit, quod idem volunt, mala tamen eorum voluntas est, et bona dei, cum scilicet id diversis de causis velint fieri. Sic et cum eadem

1) Hiob 1, 21.

sit actio diversorum, quia videlicet idem agunt, pro diversitate tamen intentionis actio hujus bona est et illius mala, quia quamquam idem operentur, tamen bene hic, ille male id ipsum facit. Et quod dictu mirabile est nonnunquam etiam bona est voluntas, cum quis vult ab altero malum fieri, quia id videlicet bona (fol. 57. R.) intentione vult. Saepe namque dominus per diabolum vel tyrannum aliquem decrevit eos affligere, qui innocentes sunt, vel qui illam afflictionem non meruerunt ad purgationem scilicet alicujus peccati eorum, qui affliguntur, vel ad augmentum meriti, sive ad exemplum aliis dandum, vel quacunque causa rationabili, quamvis nobis occulta. Unde et de eo, quod permittente domino bene diabolus egerat, malo, Job meminit dicens: sicut domino placuit, ita factum est. Quod quia bene a domino permissum esse non dubitet, referendo ei gratias ostendit cum addit: Sit nomen domini benedictum. Liber quoque Regum tertius [1]) spiritum mendacem ad decipiendum Achab impium docet a domino missum fuisse. Cum enim diceret dominus: quis decipiet Achab? egressus spiritus mendax stetit coram domino et ait: Ego decipiam illum. Cui locutus est dominus: In quo? Et ille ait; Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Et dixit dominus: Decipies et praevalebis, egredere et fac ita. Quod quidem Micheas propheta, cum coram ipso Achab exposuisset, sibi revelatum fuisse, adjecit: Nunc igitur ecce dedit dominus spiritum mendacem in oro omnium prophetarum tuorum, qui hic sunt, et locutus est contra te malum. Sive autem in sanctos sive in im-

---

1) 1 Reg. XXII, 21.

pios dominus diabolum saevire permittat, constat profecto nec ipsum nisi bene permittere, quod bonum est permitti, nec illum nisi male facere, quod tamen bonum est fieri, et cur fiat, rationabilem habet causam, licet nobis incognitam. Ut enim ille magnus philosophus vester (57. V.) in Timaeo suo meminit cum deum optime cuncta facere probaret, „omne, inquit, quod gignitur ex aliqua causa gignitur necessaria. Nihil enim fit, cujus ortum non legitima causa et ratio praecedat. In quo patenter ostenditur, quaecunque a quocunque fiant, quia haec optima divinae providentiae dispensatione contingunt, rationabiliter et bene sic ea provenire, sicut eveniunt, quia videlicet rationabilem, cur fiant, habeant causam, quamvis is, qui ea facit, non rationabiliter ac bene ipsa faciat, nec eam in his faciendis, quam deus causam attendat. Cum itaque nihil nisi deo permittente fieri constet, nihil quippe eo invito vel resistente fieri possit, certumque insuper sit, nequaquam aliquid deum sine causa permittere, nihilque omnino nisi rationabiliter facere, ut tam permissio ejus quam actio rationabilis sit; profecto cum videat, cur singula, quae fiunt, fieri permittat, cur et ipsa facienda sint, non ignoret, etiam si mala sint, vel mala fiant. Non enim bonum esset ea permitti, nisi bonum esset ea fieri, nec perfecte bonus esset, qui, cum posset, non disturbaret id, quod fieri non bonum esset. Immo patenter arguendus in eo, quod non sit bonum fieri, consentiendo ut fiat. Patet itaque quidquid contingit fieri, cur fiat vel non fiat rationabilem habere causam. Ideoque bo(fol. 58. R.)num est illud fieri vel bonum est non fieri, etiam si ab eo, a quo bene non fit, fiat, vel ab eo, (a) quo non fit,

male non fiat, hoc est mala intentione dimittatur fieri. Unde etiam ipsa mala esse, vel fieri bonum est, quamvis ipsa mala nequaquam sint bona. Quod et veritas ipsa patenter profitetur, cum ait: Necesse est enim ut veniant scandala [1]). Vae autem homini illi, per quem scandalum venit. Ac si aperte dicat: Opportunum est, et humanae congruum saluti, ut quidam et me offensi vel irati scandalum inde animae suae, i. e. damnationem incurrant, ut per quorumdam scilicet malitiam id agatur, per quod omnes salventur, quicunque videlicet sanandi praedestinantur. Sed tamen vae illi, hoc est damnatio erit, cujus consilio vel persuasione hoc scandalum movetur. Malum itaque est scandalum, sed bonum est scandalum esse. Sic et bonum est, quodlibet malum esse, cum tamen nullum malum sit bonum. Quod et ille magnus veritatis discipulus attendens Augustinus, et, quam optime ipsa etiam mala deus ordinet, considerans ita de ejus bonitate et diaboli nequitia loquitur: „deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator, ut cum ille male utatur naturis bonis ipse bene utatur etiam voluntatibus malis.“ Item dicit idem de diabolo: Deus, cum eum creavit et futurae malignitatis ejus non erat ignarus et praevidebat, quae bona de malis ejus esset facturus. Item post aliqua: Neque enim deus ullum non dico angelorum vel hominum (58. V.) creasset, quem malum esse praescisset, nisi pariter nosset, quibus eos bonorum usibus commendaret. Item alibi: Sunt bona singula simul vero universa valde bona, quia ex omnibus consistit uni-

1) Matth. XVIII, 7.

versitatis amabilis pulcritudo. Item illud, quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bona ut magis placeant, et laudabiliter sint, dum cooperatur bonis. Nec enim deus omnipotens cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo. Item: Nec dubitandum est deum facere bene etiam sinendo fieri quaecunque fiunt mala. Non enim hoc nisi justo judicio sinit et profecto bonum est, quod justum est. Quamvis ergo ea, quae mala, inquantum mala sunt, non sunt bona, tamen, ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo sinerentur ab omnipotente bono, cui procul dubio quam facile est, quod vult facere, tam facile est, quod non vult esse non sinere. Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quicquid vult potest, nec voluntate cujuspiam creaturae voluntatis omnipotentis impeditur effectus. Ecce audisti aperta ratione monstrari, quia bonum est malum esse, quamvis nequaquam verum sit bonum malum esse. Aliud quippe est dicere, malum est bonum, aliud dicere, malum esse bonum. Ibi enim ad rem malam, hic ad rem malam esse applicatur bonum, hoc est ibi ad rem hic ad eventum rei. Rem autem, ut dictum est, eam bonam dicimus, quae cum alicui apta sit usui, nullius rei (fol. 59. R.) commodum vel dignitatem per eam impediri aut etiam minui necesse est; quod quidem impediri vel minui, tunc eam rem necesse esset, si per ejus contrarium vel defectum dignitas illa vel commodum necessario non remaneret. Verbi gratia: vita immor-

talis, laetitia, sanitas, scientia, castitas talia sunt, quae, cum aliquid habeant dignitatis vel commodi, constat illud supervenientibus horum contrariis non remanere. Sic et quaslibet substantias constat bonas res esse dicendas, quia cum aliquid conferre valeant utilitatis, nihil per eas dignitatis vel commodi necesse est praepediri. Nam et perversus homo, qui corruptae vel etiam corrumpentis vitae est, sicut esse posset, ut perversus non esset, ideoque per eum nonnihil deteriorari necesse esset [1]).

Hoc autem ad praesens ad descriptionem rei bonae satis esse arbitror. Cum vero ad eventus rerum, hoc est ad ea, quae a propositionibus dicuntur et per eas evenire propo-nuntur boni vocabulum applicamus, ut videlicet hoc esse vel non esse bonum dicamus, tale est ac si diceretur ad aliquam dei optimam dispositionem complendam, illud necessarium esse, etsi nos omnino illa lateat dispositio. Non enim aliquem etiam bene facere bonum est, si hoc eum facere alicui divinae ordinationi non competit, sed potius obsistit, qui nec fieri potest, quod rationabilem, cur fiat, causam non habet. Tunc autem rationabilem non habet causam, cur fiat, si quid a deo dispositum praepediri necesse esset, si illud contingeret. Saepe itaque decepti dicimus, quia bonum est nos hoc vel illud facere, quod faciendum esse ab omnibus censetur. Sed cum a divina dissentiat ordinatione per errorem mentimur, sed mendacii rei non sumus ita opinantes, ut dicimus. Qui etiam (59. V.) saepe per errorem multa in oratione petimus, quae nobis a deo dene-

1) Apodosis aut restituenda ex sententia antecedente; aut suppl.: id potest.

gantur, qui melius, quam nos, ipse, quid nobis sit necessarium, agnoscit. Unde praecipuum est sic dicere: fiat voluntas tua. Hoc in praesentiarum satis est me dixisse, ad ostendendum videlicet, qualiter nomen boni est intelligendum, quando pro re bona simpliciter sumitur vel quando etiam rerum eventibus vel quae a [1]) propositionibus applicatur. Quod quia ex inquisitione summi boni pendebat, si quid superest, quod de ipso ulterius quaeri censeas, licet te subinferre vel ad reliqua festinare. —

1) leg.: quando.

Exoratio [1]) magistri ad discipulum de inquisitione summi boni.

Fili carissime, studium tuum delectat me, quo sapientum scripta investigas per te ipsum legendo et intelligendo, quaeque non intelligis a me ceterisque senioribus perquirendo. Etenim scolaris illa exercitatio, qua sub virga pavitantes proficiunt ingeniosi, deficiunt hebetes, bonae indolis adolescentibus vix est pro infantilibus nutrimentis, qualia saepe vidimus ab obstetricibus vel nutricibus massicata in ora vagientium puerculorum edentulorum poni, eisdem renitentibus et ossas aliena saliva infectas interdum fastidientibus. Unde cum primis dentatis maxillis per se mandere possunt, ab aliis masticata non recipiunt, immo, cum discipulis transeundo per segetes copiosas vellicant et fricant manu propria spicas maturas exindeque grana elicita per se manducant et experiendo probant, in scolaribus illis exercitiis diligentissime laetatos non invenire saporem sapientiae, nisi post tempus ablactationis suae. Hinc est, quod Abraham patriarcha grande legitur fecisse convivium in die ablactationis Isaac, nimirum congaudens (fol. 60. R.) paterno affectu, profectibus tanti filii. Quo contra ploratus et ululatus multus est Raheli ploranti filios suos ante ablactationis tempus ab Herode occisos. Ac tum plangit ecclesia et non vult consolari, quia non sunt ablactati ejus illi pueri, quos

---

1) Vox haec in Cod. Ms. extat rescripta super aliam miniatam erasam.

trucidat gladius antichristi pro eo, quod sunt infra bimatum, non attingentes ad geminae intelligentiae et operationis fructum. Me miserum, pro quot parvulis ita mihi abreptis ego plorare habeo, quia eos post exercitia scholaria video vel tepuisse in sensum puerilem et animalem, qui non percipit, quae sunt spiritus dei, vel omnino friguisse in reprobum sensum, ut non solum faciant, quae non conveniunt eorum professioni, sed etiam persequantur ea, quae sunt spiritus dei. Tu autem, fili dilectissime, ut spero in dei misericordia, proficies etiam ultra bimatum usque adeo ut formidare non habeas gladium antichristi, qui est haereticorum seu falsorum fratrum sermo dolosus. Nisi enim sic proficeres, nisi ablactatus jam solidum cibum vehementer esurires de summo bono, sicut inquiris, non inquireres. Occasio vero hujusce inquisitionis exinde, ut dicis, oborta est tibi, quod legens dialogum sub disceptatione christiani et judaei atque philosophi a magistro Petro digestum de summo bono illic invenis aliquid investigatum, sed non satis elucidatum, quid sit vel ubi sit ipsum summum bonum, quave ad illud via sit rectissime gradiendum. Proinde sic accipe istud opusculum de inquisitione summi boni intitulatum, ut si quid boni de hoc bo(60. V.)no inveneris dictum, de hoc ipso bono unde agimus non non dubites aut stillasse si parum est, aut emanasse, si satis est. Satis dico, non quantum ad rei, quae versatur, estimationem, sed quantum ad legentis et inquirentis esuriri. Nam res ipsa est ineffabilis de qua fari utcunque gestimus prout ipsa juvante poterimus. —

„„Lecta sat eximia praesens haec philosophia [1]),
Doctrinae triplicem cuivis praestabit honorem.““

— Puto [2]) autem, si opusculum Augustini de summo bono intitulatum bene perspexeris, illic abundanter instrueris, esse illud summum bonum ex quo, per quod, in quo sunt omnia bona magna media et minima et ipsum tale est, ut nihil melius cogitari possit, immo melius est, quam ab ulla creatura cogitari possit. Nisi enim transcenderet omnem tam angelorum, quam et hominum cogitationem non exsuperaret omnem sensum nec inhabitaret lucem inaccessibilem, neque diceretur vere incomprehensibile, quod quis posset cogitatione vel intellectu attingere vel comprehendere. Sensit hoc ille qui dixit [3]): O altitudo divitiarum s. et s. q. i.o.p.h s. i. et i. v. Quis enim cognovit sensum domini. At tamen ex parte illud summum bonum cognoverunt et ex parte etiam prophetaverunt hi, per quos canonica scriptura veteris ac novi testamenti administrata est, in qua vel per speculum et in aenigmate apparet pulchritudo

---

1) Ait Denisius l. s. c.: Intercepta est haec exoratio miniato Disticho. Quod rectius ad calcem Dialogi locandum fuisset: τὸ triplicem enim ad doctrinam trium interloquentium alludere videtur. — Placet monitum. Idem fere suadere videtur Distichi argumentum cum exoratione utraque comparatum.

2) Exoratio insequens in Cod. Mscr. ab aliena manu, ejusdem ut videtur aetatis, conscripta est.

3) Rom. XI, 33.

summi boni, summae justitiae, summae vitae, summae potentiae, summae laetitiae, summae caritatis et claritatis. Quae omnia eisque similia de summo bono praedicata non sunt multa, sed unum causale ac primordiale principium seu fundamentum omnium, quae per ipsum et post ipsum bona sunt in ordine rerum. Quae cum in sui natura sint omnes bonae, utpote a summo bono habentes esse, esse tamen eis et bene uti bonum est et male uti malum est. Docet autem sancta scriptura, maxime autem novi testamenti, quomodo inferioribus bonis homini sit utendum, ut perveniat ad summum bonum, cujus fructus aeternus tanquam diurnus denarius illis erit persolvendus, qui bonis inferioribus bene utendo laborant in vinea, quae est praesens et peregrinans ecclesia, extra quam stantes in foro hujus mundi otiosi pagani sive negotiantes judaei, sive illis pejores falsi christiani habere denarium non poterunt, quae solis bene in vinea laborantibus, prout si tempus laborandi non habent, ut infantes, Christi sacramenta gestantibus, dandum noverunt, qui non a philosophis aut (fol. 61. R.) judaeis Christum ignorantibus aut reprobantibus, sed ex ipso Christo veritatis doctrinam acceperunt. Ipsum audite, ait pater coelestis [1]), Ipsum audite, aio et ego, vobis quicunque me auditis discipuli seu filii. Ipsum audite potius, quam paganum philosophantem vel hebraeum judaizantem. Ipsum audite solum non justa docentem, sed et impios justificantem, non per sapientiam hujus mundi aut ex operibus legis, sed per fidem, qua doctrina ejus creditur et custoditur. Sicut ipse ait: Beati, qui audiunt verbum dei

1) Marc. IX, 7.

dei et custodiunt illud. In custodiendo illo retributio multa. Revera haec retributio multa est, quae non habet finem, sed ipsa est finis et consumatio participantium summo bono, fruentium summo gaudio, sapientium summa sapientia, quae est Christus. Ipsum audite. Consiliarius est, ipsum audite; praeceptor est, ipsum audite. Si non potestis recipere ipsius consilium, ut abnegantes vos vobis ipsum sequimini, saltem servate praeceptum et in utroque cognoscendo ipsum audite. Primo, si fieri potest, ad conservandam innocentiam, ipsum audite. Secundo, ubi amiseritis innocentiam, saltem ad agendam poenitentiam ipsum audite. Si facultas suppetit ad agendum bona, ipsum audite, si facultas desit ad volendum saltem bona, ipsum audite. Si vultis scire, quid sit summum bonum, vel qua via sit ad illud progrediendum, ipsum audite dicentem, ego sum via et veritas et vita [1]). Nam via, qua itur et veritas ac vita, quo itur, ipse est, ipsum audite. Si forte in via hac ambulantes estis tristes cum discipulis euntibus Emmaum, ipsum audite ambulantem vobiscum et consolantem vos, ut tandem stulti et tardi cordis accendamini et dicatis: nonne [2]) cor nostrum a. e. i. n. de i. d. l. n. i. via et aperiret nobis scripturas? Ipse est, qui scripturas ambulantibus in se via et veritate aperit, ipsum audite. Aperit et nemo claudit, ipsum audite! Ambulantibus dicit, bonas facite vias vestras et studia vestra, ipsum audite. Pervenientibus dicit, habitabo vobiscum, ipsum audite. Legem naturalem, quam paganus philosophus defendit, ipse docet.

1) Joann. XIV, 6.
2) Luc. XXIV, 32.

Ipsum audite. Legem Moysi venit implere, non solvere. Ipsum audite. Lex quidem annuncians et demonstrans languorem per Moysen data est, gratia autem et veritas eundem sanans languorem per Jesum Christum facta est. Ipsum audite. Summum bonum se sequentibus et sibi obedientibus promisit in praemio, caetera bona inferiora eisdem concessit ad utilitatem ita ut omnia cooperentur eis in bonum per bonum usum, quo non solum bonis verum et malis uti docentur in bonum, si tamen audiant ipsum. Ergo ipsum audite! sitque nobis anathema, quicunque aliud docet, quam quod habet verbum doctrinae ipsius evangelicae, plena et veritate, gratia excitante ac roborante voluntatem, veritate illuminante rationem, gratia voluntatem praeveniente ac subsequente, veritate rationem dirigente atque ducente in viam pacis, ad patriam lucis aeternae, in qua dare videbitur et gustabitur summum bonum, quod est pater et filius et spiritus sanctus, deus unus ac trinus. Ipsi gloria in saecula saeculorum. Amen. [1])

---

1) De appendice hac recte monet Denisius l. c.: Videtur tota haec exhortatio obliqua crisis in Abaelardi praecedentem dialogum et discipuli praemunitio. Postquam enim ex Augustini opusculo de summo bono multa opportune adducta fuissent, subdit magister ἀνώνυμος: Tales audiant, qui non a philosophis etc.; et deinceps multis scripturae locis apte usus, concludit, ergo ipsum audite etc.

Index locorum S. Scripturae.

Corrigenda.

P. 12. l. 10. pro estus legendum: istis, quod verbum lunulis nec vero uncis erat includendum. Alii legendum esse putant: Christianis.

p. 20. l. 2. Verba: et templo, uncis inclusa, e textu delenda.

Excudit A. W. Schade.

ANECDOTA

AD HISTORIAM ECCLESIASTICAM PERTINENTIA.

EDIDIT

F. H. RHEINWALD.

PARTICULA II.

CONTINET

PETRI ABAELARDI EPITOMEN THEOLOGIAE CHRISTIANAE.

BEROLINI,

IMPENSIS FRIDER. AUGUSTI HERBIG.

MDCCCXXXV.

6 [2.]

PETRI ABAELARDI

EPITOME THEOLOGIAE CHRISTIANAE.

EX CODICIBUS MONASTERII S. EMMERAMNI RATISBONENSIS, IN BIBLIOTHECA AULICA MONACENSI ASSERVATIS,

NUNC PRIMUM EDIDIT

FRID. HENR. RHEINWALD,

THEOLOGIAE ET PHILOSOPHIAE DOCTOR, THEOLOGIAE PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS IN UNIVERSITATE LITTERARIA REGIA FRIDERICA GUILELMA RHENANA, SOCIETATIS HISTORICO-THEOLOGICAE LIPSIENSIS SODALIS. O.

BEROLINI,

IMPENSIS FRID. AUGUSTI HERBIG.

MDCCCXXXV.

AMSTELODAMI, APUD LAARMANN, MUELLER ET COMP;
LONDINI, APUD BLACK, YOUNG ET YOUNG;
PARISIIS, APUD HEIDELOFF ET CAMPE;
PETROPOLI, APUD GRAEFF.

ILLUSTRI

FRID. JOS. DE SCHELLING,

RERUM CHRISTIANARUM AMANTISSIMO,
SCIENTISSIMO.

Praefatio.

Inter otium theologicum, quod in urbe Monacensi mihi transigere contigit, aulicam bibliothecam, principem ceterarum, saepissime frequentavi et numquam non nova et cognitionis et voluptatis auctus accessione redii. Lubentissime autem in legendis et relegendis bibliothecae St. Emmeramni, ex Ratisbonensi monasterio S. Emmeramno dedicato huc transportatae, libris versatus sum. Praeterea enim quod eam vario scriptorum theologicorum genere, praecipue autem libris ad historicam theologiam spectantibus, splendidissime exornatam vidi, externa quoque praesidia, ad interiorem ejus notitiam perveniendi, ita comparata erant, ut

studium meum indies augeretur et accenderetur. Liceat mihi grato animo memoriam Viri de hac S. Emmeramni bibliotheca meritissimi repetere, qui ea bene ordinata egregium catalogum composuit, catalogo anecdota addidit atque notitiis egregiis ad rem literariam pertinentibus larga manu instruxit. Innuo Colomannum Sanftlium, coenobii Ratisbonensis monachum († 1809) cui quam multum cum in omni historiae genere debeam tum in hoc potissimum labore, de quo statim uberius dicturus sum, bene scio et persentisco. Novum profecto in eo testimonium improbi illius laboris, cujus exempla hodie frustra quaerimus, ante oculos habemus, quo Benedictinorum Ordo saluberrima ratione quondam literas auxit, sustentavit, adjuvit.

Perambulanti mihi hanc bibliothecam in oculos incurrerunt codices quidam, in quorum fronte nomen Viri legi, quod nunquam non sine quodam reverentiae sensu exaudivi. Inspexi eos accuratius ac gaudio fere tripudiavi, cum in unum mihi incidisse viderer, cujus argumentum si non plane incognitum

fuit, tamen quoad ejus scio in notitiam ceterorum theologorum non pervenit.

Liber modo dictus bibliothecae Emmeramnensis titulum gerit: **Petri Abaelardi Sententiae.** Hae in triginta septem capita disposita sunt. In legendo primo capite permagnum utique consensum cum Introductione Abaelardi [1] animadvertere licet: priora verba prorsus eadem [2]. Usque ad mediam capitis XV. partem [3] hujus consensus vestigia inveniuntur, ita tamen ut capita I.—XV. Introductionis in capite I.—XI.

1) Opp. Abaelardi ed. Amboise — Du Chesne (Paris 1616. 4.) p. 977 ff.

2) Hac ex re Mabillonius, qui codicem nostrum in itinere per Bavariam facto obiter tantum inspexit, Introductionem Petri et librum nostrum unum eundemque esse collegit. Quod vero Mabillonius (in Itinere Germanico p. 10) proposuerat, Autores historiae litterariae Gallorum in dissertationibus super vitam et scripta Abaelardi confectis temere repetunt. (Histoire littér. de la France. T. XII. p. 118. n.) Cfr. quoque Andreas Quercetanus (Du Chesne) in opp. Abael. p. 1160. et Mabillonius, Annal. Ord. S. Bened. T. V. p. 357.

3) Introd. p. 1007.

codicis nostri non ad verbum expressa, quemadmodum ii opinati sunt qui obiter hos libros inspexisse videntur, reperias, quamquam vario modo inter se conveniant. Quae praeterea in Introductione adsunt, non amplius accurate sed modo summatim, ita ut et verba et ipsa argumentatio prorsus differant, relata sunt. Filum orationis in Introduct. L. III. c. 7, media in re abruptum esse constat. Noster autem codex materiam a Petro in Introductione tractatam ulterius persequendo cum ea, quae de attributis Dei in Introductione desiderantur, adjicit, tum alias quoque dogmaticas quaestiones attingit.

Haec in universum de argumento codicis nostri ejusque relatione ad Introductionem Magistri Petri.

Jam autem, ut videamus, quo jure hic liber Abaelardo vindicari possit, ante omnia quaestio proponenda esse videtur, num libri cujusdam „Sententiarum" Abaelardo adscripti vestigia Abaelardi tempore vel apud eum vel apud alium virum, ejus tempore viventem, indagari possint? Atque ita pro-

fecto est. Bernardus enim Claraevallensis in quibusdam epistolis inter alia Abaelardi scripta etiam Librum Sententiarum [4]) enumeravit atque etiam locum ex hoc scripto allegat [5]). Porro Gualterus a St. Victore

4) S. Bernardi Epist. 188 ad Episcopos et Cardinales Curiae (opp. ed. Mabill. T. I. p. 182): Legite, si placet, librum Petri Abaelardi, quem dicit Theologiae, ad manum est enim. — Legite et alium, quem dicunt Sententiarum ejus, nec non et illum, qui inscribitur, scito te ipsum: et animadvertite quantae et ibi sylvescant segetes sacrilegiorum atque errorum, quid sentiat de anima Christi, de persona Christi, de descensu Christi ad inferos, de sacramento altaris, de potestate ligandi atque solvendi, de originali peccato, de concupiscentiis, de peccato delectationis, de p. infirmitatis, de pecc. ignorantiae, de opere peccati, de voluntate peccandi rel. — Ej. ep. 190 ad Innocentium Papam: Mysterium nostrae redemtionis, sicut in libro quodam Sententiarum ipsius et item in quadam ejus expositione Epistolae ad Romanos legi, temerarius scrutator majestatis aggrediens, in ipso statim suae disputationis exordio ecclesiasticorum unam omnium de hac re dicit esse sententiam et ipsam ponit ac spernit et gloriatur se habere meliorem.

5) Ep. 190. Sciendum est, ait, quod omnes docto-

mentionem tractatus cujusdam injicit, qui sub titulo Sententiarum circumferretur [6] atque Abaelardo addictus esset. Gualterus priora verba hujus tractatus refert [7], quae tamen ita se habent, ut prorsus ab iis, quae noster

---

res nostri per Apostolos in hoc conveniunt, quod diabolus dominium et potestatem habeat super hominem, et jure eum possidebat, ideo scilicet, quod homo et libertate arbitrii, quam habebat, sponte diabolo consensit. Aiunt namque, quod si quis aliquem vicerit, victus jure victoris servus constituitur. Ideo, inquit, sicut dicunt doctores, hac necessitate incarnatus est filius Dei, ut homo, qui aliter liberari non poterat, per mortem innocentis jure liberaretur a jugo diaboli. Sed, ut nobis videtur, ait, nec diabolus unquam jus aliquod in homine habuit, nisi forte Deo permittente, ut carcerarius: nec filius Dei ut hominem liberaret, carnem assumsit.

6) Gualterus, in libro suo contra IV. Labyrinthos Galliae, de quo habes excerpta apud C. E. Bulaeum, in histor. univ. Parisiensis. T. II. p. 200.

7) Bulaeus l. c.: Contra Abaelardum praesertim agit, propter tractatum quendam, cujus erat hic titulus: Incipiunt Sententiae Divinitatis; et hoc initium: „omnes sitientes venite ad aquas et bibite amici, inebriamini carissimi etc.“, in quo multae continebantur haereses et profanae vocum novitates rel.

codex exhibet, differant. Tantum deinde abest, ut ex iis, quae de argumento totius libri disputat, evinci possit, nostrum tractatum unum eundemque esse cum libro ab eo commemorato, ut contrarium etiam inde efficere liceat. Pauca enim quae affert Gualterus haud parum abhorrent a simplici dicendi genere, quo Petrus tractatus suos aperit; existimares potius hoc superbum dicendi genus, ex rhetorum scholis repetitum, haec sesquipedalia verba a vano ac garrulo homine (Tanquelmo vel simili quodam argutulo) profecta esse, quam ab Abaelardo vero ac casto Musarum alumno. Aliter se res habet cum Bernardi testimonio. Quae enim hicce ex libro Sententiarum et Commentario ad Romanos in medium affert (in ep. 190), non quidem verbotenus in libro nostro leguntur, sed quoad sensum eadem se nobis offerunt [8].

---

8) Cfr. c. XXIII. nostri codicis nec non c. XXVIII. s. fin. Cum his locis comparandus est Abaelardi Commentarius in ep. ad Romanos (opp. p. 550—554). Expositioni de redemtione per Christum facta haec fere verba addit Abaelar-

Sed mirum. Abaelardus ipse contra testem modo dictum surgere videtur, qui alicubi ait [9]: quod autem capitula contra me scripta tali fine amicus noster concluserit, ut diceret: haec autem capitula partim in libro theologiae Magistri Petri, partim in libro Sententiarum ejusdem, partim in libro, cujus titulus est: Scito te ipsum, reperta sunt, non sine admiratione maxima suscepi, cum numquam liber aliquis, qui Sententiarum dicatur, a me scriptus reperiatur. Sed sicut cetera cuncta contra me capitula ita et hoc quoque per malitiam vel ignorantiam prolatum est. — Sed quis est, quin videat, utrumque, Petrum et Bernardum, jure suo ac veritati convenienter haec dicere potuisse? Abaelardus cum summa animi fiducia se nunquam talem librum composuisse,

dus: Quae quidem plenius suo loco exponemus. Nunc autem succincte, quantum ad expositionis brevitatem pertinet, de modo nostrae redemtionis quod videtur nobis sufficiat; si qua vero desunt perfectioni, Theologiae nostrae tractatui reservamus.

9) Abael. ep. 20. (= Confessio) opp. p. 333.

si nunquam ejusmodi titulum libro a se scripto proposuerit, contendere, Bernardus contra sine errore tractatum quendam, qui titulo „Sententiarum“ non a Petro sed ab alio quodam homine insignitus erat, Abaelardo adscribere potuit. Huc accedit, quod Bernardus in iis locis, in quibus de titulo libri sermo sit, non satis perspicue ac definite loquitur (cfr. annot. n. 4).

Quum igitur externa testimonianon refutent, Abaelardum librum, qui adversariis ejus atque aliis viris doctis sub titulo Sententiarum innotesceret, composuisse, porro inquirendum erit, num interna testimonia id probent ac flagitent, vel num diserta indicia in eo adsint, hunc librum ex Abaelardi manu prodiisse.

Ad hanc quaestionem solvendam ante omnia locus respiciendus erit [10], in quo auctor libelli nostri se ipsum nominat atque accuratius depingit. Dicit enim: quod quidem, quia in epistola ad Romanos super eum locum: Jacob dilexi rel. [11] diligenter ex-

---

10) c. XXIV.

11) Abael. Comment. in ep. ad Rom. opp. p. 646 ff.

pressi, hoc quasi notum praetereundum existimo. Haec verba haud obscure significant, autorem nostri scripti ab autore commentarii super ep. ad Romanos non differre. Hunc autem commentarium Abaelardi opus esse genuinum extra omnem dubitationem positum est. Quodsi igitur non in suspicionem incidat, callidum quendam interpolatorem haec satis dextre finxisse, Abaelardo quoque librum Sententiarum, quem dicunt, tribuas necesse erit. Huc porro facit, quod finis atque argumentum totius libri, inprimis comparatione cum libro Introductionis in theologiam instituta [12], ad Petrum ejus autorem lectores ablegat. Introductionis enim autor statim ab initio animadvertit, se materiam suam in tres partes divisam tractaturum, primum de fide, dein de caritate, denique de sacramentis locuturum esse. Quemadmodum autem Introductio ad posteritatis manus pervenit, ne priorem quidem partem,

12) Si ad finem et materiam spectes, comparari quoque possit liber Abaelardi qui inscribitur: Theologia Christiana, quem habes apud Martenium, in Thesauro Anecdot. T. V. p. 1156 sq.

de fide, absolvit, sed media in re, in disputatione de attributis Dei inchoata, thema uberius tractandum imperfectum reliquit. Abaelardus nempe in Introductionis L. III. c. 3 ait: se jam de tribus divini numinis attributis, de potentia sapientia bonitate, accuratius exponere velle. Initium capit a potentia; ab hac ad sapientiam transit sed media in expositione de hoc divino attributo, immo in media periodo rem suam missam facit; de bonitate vero ne verbum quidem legitur. Ita quoque de secunda ac tertia parte (de caritate scilicet ac sacramentis) Introductio nihil amplius profert. Noster jam libellus, quemadmodum dictum est, usque ad articulum de sapientia prorsus idem argumentum exhibet atque Introductio [13]. Ubi autem Introductio in mate-

---

13) Sanftlius quoque ex consensu argumenti in tractatu nostro propositi cum argumento Introductionis non νοθειαν libri nostri sed αὐθεντιαν potius colligendam esse putat. Ait enim: neque liber iste Abaelardo abnegandus est e[r] de causa, quod magnam partem ex ejusdem Introductione in Theol. excerptus sit. Id enim

ria tractanda desinit noster Codex pergit nec non inceptam materiam dispositioni, in Introductione propositae, accomodate absolvit. Capite XXII. de bonitate divina disputatur. Capite XXIII—XXXVII duae reliquae partes, tractatus de caritate et sacramentis, adduntur. Ita liber noster finem quendam, quem in Introductione Petrus tanquam suum profitetur, persequitur, quod, siquidem ratio qua id fiat Abaelardo digna esse videatur, non sine magno momento in ἀυϑεντιᾳ nostri libri defendenda esse potest.

Atque profecto argumentum libri nostri Petro haud indignum judicari potest. Etenim si Introductionis cum libro nostro

---

Abaelardo haud insolitum fuisse certo persuadebitur, quisquis ejus Theologiam christianam cum ejusdem Introductione in Theologiam conferre voluerit. Is quippe deprehendet, primum et quintum Theologiae librum paene de verbo ad verbum in Introductione reperiri. De qua re loquens Guilelmus Abbas S. Theodorici in epistola ad Gaufridum Carnotensem et Bernardum: Duo autem, ait, erant libelli (Abaelardi) idem pene continentes: nisi quod in altero plus, in altero minus aliquanto inveniretur.

comparationem instituimus [14], eundem virum ab omni auctoritate humana liberum, [15] ingeniosum ac saepe audacem scripturae sacrae commentatorem, accuratum et diligentem antiquitatis perscrutatorem nec minus hominem perfectae aetatis suae ac variarum opinionum in ea auctoritatis quid habentium notitia gaudentem, reperimus. Idem prorsus locum habebit, si tractatum nostrum cum ceteris Abaelardi scriptis, inprimis cum Theologia christiana et commentario in ep. ad Romanos atque fragmentis ex ejus scriptis, quae apud adversarios extant, comparaverimus [16]. Quod eo magis notatu di-

---

14) Cfr. e. g. Introd. L. I. c. 2. cum c. 28 libri nostri.

15) c. 25 libri nostri: sed dicat Augustinus voluntatem suam, nos vero dicimus etc.

16) Si quem ea contradictio offendat, quam obviam habemus in verbis Confessionis (ep. 20 „solum filium Dei incarnatum profiteor ut nos a servitute peccati et a jugo Diaboli liberaret, et supernae aditum vitae morte sua nobis reseraret“) cum verbis nostri libri (c. 23) collatis, is cogitet eandem contradictionem in Commentario super epistolam ad Romanos (c. 3) reperiri (cfr.

gnum est, quo minus ingenium, quale in Abaelardo erat, imitatione exprimi potest. Denique externa ac interna forma dictionis, linguae genus et stylus Abaelardum auctorem libri nostri esse probant. Obviam enim

---

N. 8). Praeterea in Confessione alia quoque diserte abnegantur quasi nunquam a Petro prolata et scripta, quae nihilominus in ejus libris leguntur. Egregium hujus rei documentum habes in Confessione (Opp. p. 331): „Quod igitur mihi vel per malitiam impositum est, quod scripserim: quia pater plena potentia est, filius quadam potentia, Spiritus sanctus nulla potentia: haec ego verba non tam haeretica quam diabolica, sicut justissimum est, abhorreo, detestor et ea cum suo autore pariter damno. Quae si quis in meis reperiat scriptis, non solum me haereticum, verum etiam haeresiarcham profiteor.“ Recte annotat Martenius (in praefat. ad Thes. n. Anecdot. Tom. V.), Abaelardum hisce verbis quasi proprio se jugulare gladio ac Bernardo scriptorum suorum censori applaudere. Attamen quam paullo post adjungit opinioni subscribere nolumus. Et sane (inquit) qui Petri Abaelardi genium semel agnoverit, is facili negotio advertit, hominem ita à natura comparatum fuisse, ut oppositas sibi invicem propositiones haud aegre docere potuerit.

habes latinum sermonem, quo delecteris, prorsus diversum ab eo sermone, qui in istis barbariei temporibus invaluerat. Noster libellus affatim probat, auctorem nostrum aeque atque Abaelardum assidue in tractandis et volvendis antiquitatis scriptoribus, Ciceronis Horatii aliorum fuisse versatum.

Quodsi ex his concludere licet, librum nostrum vere ab Abaelardo scriptum fuisse, porro investigandum erit, quo circiter tempore in publicum prodierit? Cum igitur, ut supra demonstravimus, summa similitudo inter nostrum librum atque Introductionem intercedat, cardo rei in eo versatur, num librum nostrum priori vel seriori tempore atque Introductionem scriptum esse arbitremur. In hac re non sine magna veri specie dixeris, nostrum tractatum priorem fuisse ac lineamenta Abaelardianae Theologiae vel ejus Theologiam in compendium redactam in se continere; ad ulteriorem ejus enarrationem Introductionem scriptam ac scribendam fuisse; defensionem denique ac amplificationem Theologiam christianam Abaelardi absolvere. Nihil enim in hac opi-

nione temerarii et insulsi esse videtur, Petrum idem thema tribus modis, paululum inter se diversis, voluisse tractare, ita ut ab imperfectiori opere ad perfectius paulatim ascenderet.

Sed huic sententiae locus libri nostri, qui capite XXXIV. legitur, diserte contradicit. In hoc enim auctor ad commentarium super ep. ad Romanos provocat. Jam cum Commentarius aperte innuat Introductionem ante eum scriptam esse, non dubium esse potest, quin noster libellus post Introductionem locandus sit. Praeterea nihil certi de tempore definiri potest. Prorsus in dubio relinquendum esse videtur, num liber noster ante vel post Theologiam christianam et librum titulo: scito se ipsum, insignitum prodierit? Pro nostra sententia, eum medium locum inter Commentarium et Theologiam christianam tenere, id unice proferri potest, Petrum Theologia christ. edita argumentum Introductionis, jam prius editae, vix ac ne vix quidem tam accurate, quemadmodum id in nostro libro factum esse videmus, repetiturum fuisse. Ante uberiores theologiae

commentarios haec repetitio minus mirationem movere potest. Sed his missis pro certo affirmare licet librum ante annum MCXL compositum esse. Ultra hunc annum non facile progrederemur.

Huic quaestioni altera quaedam finitima est, num Petrus Introductionem ad finem perduxerit an imperfectam mutilamque, ut eam in editione Parisiensi habemus, reliquerit? Hanc vero quaestionem modo attingere, cum alii quoque eam attigerint, nec tamen uberius persequi volumus. A priori lis dirimi non potest. Pro utraque enim opinione, Abaelardum libro ultimam manum addidisse sive opus inceptum non perfecisse, causas satis graves enumerare licet. Utraque opinio suis laborat difficultatibus. Beatus Sanftlius stat a Mabillonii [17] partibus, qui sine longa causarum enumeratione Introductionem ex Abaelardi manu perfectam prodiisse statuit vel potius conjectatur. Ea, quae deessent, ait, a posteris ob sparsos er-

17) Mabillonius, Admonit. ad Ep. 190 Bernardi (Opp. B. T. I. p. 642).

rores resecta esse. Sed difficile est intellectu, cur is, qui hanc criticastri provinciam in se suscepit, medio in libro demum res minus placentes severe amputaverit, cur non in prioribus capitibus idem fecerit, immo potius si sibi constare voluisset totum exemplar, quod in manus incidit, perdiderit et ex more tunc temporis usitato igne concremaverit? Alteri contra opinioni, Petrum Introductionem numquam absolvisse, sed aliqua re impeditum fuisse, quo minus inceptas perficeret lucubrationes, duo favere videntur. Id scilicet primo loco, quod tum facile explicari potest, cur media in propositione oratio cesset; deinde id fortasse quoque altero loco, quod forma Theologiae christianae summam similitudinem cum Introductione, quatenus in utroque tractatu idem reperitur, refert [18]. Praeterea quaeri potest, cur

---

18) Neque tamen me praeterit, hanc causam quodammodo incertam esse. Etenim si Introductionem imperfectam esse ex eo volumus elicere, quod Theologia imperfecta sit, hanc quoque re vera imperfectam fuisse primum esset evincendum, si circulum in demonstrando subterfugere velis.

tandem Abaelardus, qui perfectiore jam opere Introductionis scripto perfectius etiam opus (dico Theologiam) superaddendi consilium habuit, librum compendii formam prae se ferentem conscripserit? Si conjecturae locus permittitur, arbitrari licet Petrum nostrum id fecisse in usum Scholarum, quas coram fideli discipulorum cohorte, una cum praeceptore dilectissimo in solitudinem abeunte, in Paracleto habuerit. Pariter atque apud Introductionem [19] discipulos id rogare Abaelardumque eorum votis annuere potuisse, quis est quin videat? Cui haec minus placuerint, in commodum eorum, qui systema ejus in compendioli formam redactum penitius cognoscendi desiderio flagrarent, id factum esse statuere licet. Quum id modo

---

Quin etiam Introductio perfecte existere potuisset, licet Abaelardus nunquam Theologiam prorsus absolvere potuerit seu voluerit.

19) Cfr. Praef. Abael. ad Introd.: „Scholarium nostrorum petitioni prout possumus satisfacientes, aliquam sacrae eruditionis Summam, quasi divinae scripturae Introductionem, conscripsimus." Cfr. historia calamitatum. c. 9.

summmis laudibus exornaretur, modo omni contumeliarum genere cumularetur, sinceros veritatis amicos ad justam rei considerationem ejusmodi librum expetere potuisse, a verisimilitudine non alienum esse videtur. Ab his deinde in aliorum manus, qui minus bene erga Magistrum Petrum animati essent, librum transiisse existimandum erit.

Quam demumcunque sententiam priorem seu posteriorem praeoptes, benevole lector, alia praeterea sententia in auxilium vocari potest.

Haud vero absimile videtur, Abaelardum non ipsum, quae in nostro libro legantur, literis mandavisse, sed alium quendam hominem doctum. Si eorum conjecturae, qui Introductionem olim perfectam extitisse arbitrantur, calculum adjicimus, haec sententia magnopere se commendat. Quo magis Petro indignum esse judices, qui personam abbreviatoris vel excerptoris (sit venia verbo!) egerit, eo facilius ejus cultori et discipulo id tribuere possumus. Brevis historicarum rerum tractatio, quae in tractatus nostri c. 12 invenitur, quamquam in Intro-

ductione (L. I, 15. — II, 7.) fusius expositae sunt, significare videtur hominem, qui librum excerpendo rès ad philosophiae historiam pertinentes minoris, demonstrationem vero Abaelardianam majoris pretii aestimabat. Neque minus, si cum iis facimus, qui Introductionem non absolutam esse contendunt, haec sententia habere videtur, quibus possit defendi. Si enim accipimus, aliquem, qui scholis philosophico-theologicis Abaelardi interfuerit, in his ipsis vel post eas [20], argumentum earum breviter sibi notasse, Introductionem variis locis consuluisse atque ejus ope schedulas suas perfecisse vel Abaelardi crisi subjecisse, similitudo atque dissimilitudo, quae inter Introductionem Petrinam atque nostrum librum intercedit, aeque atque aphoristica totius libri, quae hic illic comparet, forma, explicari potest. Singulorum etiam capitum initia faciliorem haberent interpretationem. Nihilominus autem nostro libro *αὐθεντια* vindicari potest, si latiorem illam retinemus *αὐθεντιας* notionem,

---

20) Cfr. c. XXIII. sub initio.

quam nostro tempore cum in aliis literarum regionibus, tum in theologia, inprimis in historia critica Novi Instrumenti, receptam esse videmus; licet enim materia ore accepta per alium litteris mandata sit, Abaelardo tamen originem debet.

Ex eadem ὑποθέσει ea denique, quae supra de existentia et titulo libri dicta sunt, facillime componi possunt. Uterque et Abbas Claraevallensis et Magister Petrus verum professi sunt. Amicus quidam et cultor Abaelardi libro nostro a se composito titulum Sententiarum imposuit, quo quidem suo titulo Bernardus librum accepit. Abaelardus autem neque ejusmodi librum scripserat neque ejusmodi titulo instruxerat.

Sed mittamus has aliasve quaestiunculas, quae non nisi historica via solvi possunt. Si autem Oudino [21] fidem habere li-

---

21) C. Oudinus, Comment. de script. eccl. antiq. T. II. p. 1169. 70: Inter Mss. Codices Bibliothecae Bodleianae Codice 8615 in adversariis Langbaini Cod. 2. N. 6 P. Abaelardi Introductionis ad Theol. Libri tertii supplementum p. 148. Et paullo post: Inter Mss. Codd.

cet, simulatque Theologorum Oxoniensium aliquis otium suum theologicum ad hanc rem dijudicandam adhibere velit, id fieri potest.

Interea liber nobis satis memoratu dignus esse videbatur, qui in lucem proferretur. Etenim praeter eas causas, quibus quodvis antiquitatis monumentum veneratione prosequimur et communis juris facimus, aliae quoque nos instigarunt. Scilicet speravimus primo loco sane, ut liber historiae dogmatum, praecipue historiae Soteriologiae et Ethices per priorem, quam dicunt, Scholasticismi periodum, enarrandae, adjumento esse atque meliorem de eo momento, quod Abaelardus in theologia Petri Lombardi com-

---

Universitatis Oxoniensis N. 458 in Mss. Codd. Collegii Baliolensis R. 5. P. Abaelardi Theologiae libri tres, quorum tertius integer est, non ut in impressis mutilus et imperfectus. — In Bibliothecis Galliae hujusmodi codices perfecti non fuisse videntur. Ait enim Martenius, in obss. praeviis ad Abael. Theol. Christianam (Thesaurus n. Anecd. T. V. p. 1148): Abaelardi Introductio mutila est in editis, nec perfectam invenimus in manuscriptis.

ponenda habuit [22], intelligentiam aperire posse. Deinde nexum, qui inter singulas Abaelardi sententias intercedat pariter atque historiam M. Petri nova luce collustrari posse, judicavimus. Accuratior enim hujus theologiae partis notitia ad elucidandas diversas difficultates, ad adversariorum [23] Abae-

---

22) Joannes Cornubiensis in Eulogio: Mag. P. Abaelardus in Theologia sua sic disserit: Quid est dicere Deum fieri hominem, nisi divinam substantiam quae spiritualis est humanam, quae corporea est, sibi unire in personam suam. — Quod vero a M. P. Abaelardo hanc opinionem suam Magister Petrus Lombardus acceperit, eo magis suspicatus sum, quia librum illum frequenter prae manibus habebat et forte minus diligenter singula perscrutans, ut qui ex usu magis, quam ex arte disputandi peritiam haberet.

23) a) Guilelmus, Abbas S. Theodorici in ep. ad Gaufredum, Ep. Carnotensem et Bernardum Cl. (Bernardi opp. T. I. p. 303), b) Bernardus Claraev. aa) Epist. ad Episc. Senonas convoc. bb) Ep. ad Episcop. et Cardinales Curiae. cc) Epistola ad Innocentium P. dd) Capitula haeresium P. Abaelardi XIV. ee) Ep. ad Guidonem de Castello. ff) Ep. ad Mag. Yvonem Cardinalem. (Bern. opp. T. I. p. 181—186 et

lardi machinationes justa lance ponderandas, ad veritatem vel falsitatem opprobriorum ei factorum perscrutandam, ad justam defensionum ab ipso profectarum [24] vel in ejus gratiam susceptarum [25] aestimationem, accomodatissima esse videtur. Sed de hisce

646—664). c) Epistola Samsonis, Archiep. Remensis et alior. ad Innocentium P. (Bern. opp. T. I. p. 184.) d) Rescripta Innocentii P. contra haereses P. Abael. (Bern. opp. T. I. p. 186.) e) Gualterus de Mauretania Ep. Laudunensis, ep. ad P. Abaelardum (Dachery, spicil. vet. scrr. T. III. p. 524 sqq.) f) Robertus Pulleyn, observ. contra Abael. in Sententiarum libro I. artic. 7 de omnipotentia Dei. (Ed. D. H. Mathoud. Par. 1655.)

24) a) Confessio (= apologia). Universis eccl. S. filiis P. Abaelardus ex eis unus sed in eis minimus. (Ep. 20. opp. p. 330). b) Ep. 21. ad G. Paris. Episcopum. c) Historia calamitatum c. 9—11. d) Ep. ad Heloissam suam. (Opp. Ab. p. 308.)

25) Berengarii Scholast., Apologeticus contra Bernardum; cum quo conferantur Ej. epp. ad Episcop. Mimatensem et contra Carthusienses. (opp. Abael. p. 302—329.) V. quoque Ottonem Frisingensem, de gestis Friderici I. Imper. L. I. c. 47.

et Augustus Neander, praeceptor dilectissimus, summe reverendus, in Bernardi vita brevi apparitura, et alii Viri docti, amicitiae vinculo nobis conjunctissimi, Bernardus Hundeshagen, Albertus Liebner, Carolus Meier, Ludovicus Pelt, in iis operibus, quae de scholastica aetate praepararunt et praeparant, uberius exponent.

Restat ut de externa Codicis forma aliqua addamus. In folio scriptus extat, ita tamen ut minorem hujus formae ambitum expleat. Materia, quae adhibita est, charta Pergami vulgo appellata, egregie est conservata. In quavis pagina duae rimae reperiuntur, quarum quaevis triginta vel trig. et unam lineam complectitur. Numeri capitibus inscripti rubro colore varioque ornatu gaudent, initiales litterae decora sua habent. Scriptio paullulum pallida est; litterarum ductus, multis modis in compendium redacti, ut videtur ex Abaelardi aetate oriundi. Totus liber constat XXXIX membranis, vel LXXVII paginis. Quae in his vel illis locis corrigenda essent correximus, quae e textu

removenda putavimus lunulis, quae addenda uncis inclusimus, conjecturas nonnullas in extremo adnotavimus libro.

De argumento jam dictis haec addimus. Ab initio codicis elogium Abaelardi legitur, quod Pezius jam edidit [26]; tum XXXVII capitum inscriptiones, denique capita ipsa subsequuntur. Aptum videbatur codicem, qui per se non magno gaudet ambitu, perfectum et integrum exhibere. Nam licet c. I—XI cum Introductione multis in locis consentiant, in aliis tamen ab ea recedunt. Noster codex prorsus novas propositiones exhibet, quae Introductionis locis lucem affundunt et corruptissimo Introductionis textui medelam afferre possunt. Sed hoc quoque praetermisso, ob id jam totus ty-

26) In Thesauro Anecdotorum T. III. Diss. Isag. p. XXII. — Cum Petzius ex eodem codice Emmeramnensi, in quo vel elogium hoc Abaelardi et liber noster reperiuntur, librum Petri, qui inscribitur: Nosce te ipsum, edendum curaverit, non possumus non credere, ipsum quoque eandem cum Mabillonio de libro nostro opinionem habuisse (v. N. 2) ideoque eum ulterius non respexisse.

pis exprimendus esse videbatur, quod necessitudo inter Introductionem et nostrum librum non nisi hac sub conditione perspicue intelligi et judicari poterat.

Quod titulum attinet, quem libro nostro indidimus, eum quem codex noster habebat retinere noluimus, quia Petrus disertis verbis declaravit, se nunquam librum hoc titulo insignitum scripsisse. His verbis fides denegari nequit. Ceterum facile intelligi potest, quemadmodum noster liber titulum Sententiarum acceperit, quid demumcunque de ejus origine pro vero habueris. Vocabulum enim „Sententiarum" ante et post Petrum nostrum verbum receptum erat in ejusmodi libris titulo insigniendis [27]. Si igitur cui Abaelardi liber sine titulo in manus venit, hunc titulum libro indidit. Sub hoc nomine deinde liber innotuit. Ita

27) Simili modo liber Abaelardi: Sic et Non, in codicibus inscribitur: collectio Sententiarum P. Abaelardi. — Circumferebatur quoque Liber Sententiarum, cui nomen S. Bernardi praefixus erat. Rejecerunt eum editores ad calcem operum Bernardi.

quoque ad Abbatem Claraevallensem [28] pervenit. Praeterea in memoriam revocandum est, titulos operum Abaelardi multum variare. Ita, ut alia omittamus, Petrus Introductionem ipsam modo opus de fide S. trinitatis appellat, modo Theologiam suam, modo Theologiae tractatum de unitate et trinitate divina, modo librum de trinitate (hist. cal. c. 9); simili modo adversarii promiscue de Theologia, de libro Trinit. etc. sermonem fundunt. Hinc statuimus, titulum codicis non multum curandum sed aliquem eligendum esse, qui titulis operum Abaelardi nostro operi quoad materiam finitimorum finitimus esset ac simul id quod libro proprium esset indicaret.

Sed haec hactenus. Reliquum est, ut aulicae Bibliothecae Antistiti et Custodibus pro

28) Natalis Alexander, hist. eccl. Sec. XII. Diss. 7. a. 6: Locum illum a S. Bernardo confictum credere sanctitas ipsius vetat. Sumtus est itaque ex libro, qui sic appellabatur, quod forte inscriptione careret ac sententias nihilominus de rebus theologicis contineret.

summa liberalitate atque humanitate, qua mea studia adjuverunt et pro larga institutione, quam de argumento, historia, administratione atque institutione bibliothecae regiae ab iis accepi, gratias quam possum maximas agam et exponam. Ab his quoque Viris audivi alium quendam Abaelardi librum qui inscribitur: Sic et Non, satis notum, ex Bibliothecis Monachorum Monacum venisse [29] atque hic adhuc extare. Vidi hunc librum eumque ex parte legi, sed in locum suum reposui, quia Victorem Cousin, Philosophum Parisiensem, Virum plurimis nominibus insignem, in lucem eum editurum esse, compertum habebam. [30] In

---

29) Codex hic ex Bibliotheca Benedictinorum Tegernseëensi anno MDCCCIV in Bibliothecam regiam Monacensem transmigravit. In Collectione Codd. Tegerns. designatus est: C. T. Lat. 926. Membranis est scriptus, fol. XC. 8. Imp. Incipit prologus his verbis: cum in tanta librorum multitudine nonnulla etc. Dividitur liber in capitula 156, quorum primum titulum gerit: quod fides humanis rationibus non sit astruenda.

30) Victor Cousin igitur flebile illud judicium irri-

summis meis votis est, ut liber mox appareat atque simul cum nostro libro atque iis quae prius ex Bibliotheca Caesarea Vindobonensi exhibuimus fragmentis, studium Abaelardi apud aequales denuo excitet, unde demum efficietur, ut omnibus Abaelardi operibus collectis atque simul editis monumentum tali Viro dignum exstruatur. Dum hoc speramus et expetimus, sub finem verba subjungimus cultoris Abaelardi, qui summa ejus reverentia abreptus, tempore tristi, haec eloqui ausus est; Have et vale mi Abaelarde redivive, tibi ipsi tuisque cineribus Phoenix et a veritate, temporis filia,

---

tum reddet, quod in consessu Benedictinorum Parisiensi ante seculum habebatur, de quo Martenius (l. c.) haec fere enarrat: Est penes nos ejusdem Abaelardi liber, in quo genio suo indulgens, omnia christianae religionis mysteria in utramque partem versat, negans quod asseruerat, asserens quod negaverat: quod opus aliquando publici juris facere cogitaverat noster Acherius, verum serio examinatum aeternis tenebris potius quam luce dignum de virorum eruditorum consilio existimavit. Cfr. Histoire litteraire de la France l. c. p. 131.

in lucem erute! Hoc tibi dictum tolle memor:

At mihi quod vivo detraxerat invida turba,
Post obitum duplici foenore reddet honor!

Dabamus Monaci,
in ipsis S. Paschatis Vigiliis,
MDCCCXXXV.

PETRI ABAELARDI

EPITOME THEOLOGIAE CHRISTIANAE.

Caput I.

Quod nostrae salutis summa sint fides, charitas et sacramenta, et quid sint haec singula.

Tria sunt, ut arbitror, in quibus humanae salutis summa consistit. Scilicet fides, charitas et sacramenta. Spem autem in fide, tanquam speciem in genere, comprehendi existimo. Est quippe fides existimatio rerum non apparentium, hoc est sensibus corporis non subjacentium. Spes vero est existimatio alicujus commodi adipiscendi, quando scilicet quis credit se aliquid boni assecuturum esse. Est igitur fides tam bonarum quam malarum rerum et tam de praesentibus quam de praeteritis vel futuris, sicut in principio enchiridii beatus disserit Augustinus. Spes autem tantum de bonis est et de futuris. Exspectatio siquidem alicujus incommodi non tam spes dicenda est quam desperatio, id est diffidentia a bono. Caritas est amor honestus, qui ad hoc scilicet refertur, ad quod debet, ut si Deum ipsum propter se et proximum propter Deum diligamus. Nihil quippe amandum est, nihil omnino faciendum, nisi propter Deum, ut in Deo finem omnium constituamus. Unde ipse *A* et *Ω* dicitur, id est principium et finis. Principium quidem supre-

mum, a quo omnia. Finis, id est, finalis causa et suprema, propter quam omnia. Neque enim comedere nec dormire et uxorem ducere nec omnino aliquid facere non propter Christum debeo. Alioquin bestialiter, nostris tantum voluptatibus dediti viveremus. Comedere autem propter ipsum debemus, ut corpori quod suum est et nobis commissum est ad militandum necessaria impendamus, quibus in ejus obsequio sustentetur. Similiter et dormiendo ipsum reficiamus ut vigilare cum oportet, in ejus laudibus valeamus. Uxor quoque ab eo, qui est incontinens, ducenda est, non solum ad filios generandos, sed ne eum fornicatione offendat. Sic et cetera propter ipsum facienda constat. Alioquin frustra remunerationem exspectaremus, si, quae agimus, propter ipsum non faciemus. Quod diligenter apostolus adtendens in epistola ad Corinthios ait: Sive ergo manducatis sive bibitis sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

Sacramentum est visibile signum invisibilis gratiae, veluti cum quis baptizatur, ipsa exterior ablutio corporis, quam videmus, signum est interioris ablutionis animae. Cum ita homo interior a peccatis mundatur, sic exterior a sordibus carnalibus lavatur.

Caput II.

De fide, quae et naturaliter praecedit.

Nunc autem tribus supra positis breviter assignatis atque descriptis de singulis diligentius agamus, quantum ad supra positam humanae salutis summam

attinere videtur, et de his praecipue, quae majoribus implicita quaestionibus esse videntur. Ac primum de fide, quae naturaliter ceteris prior est, tamquam bonorum omnium fundamentum. Quid enim sperari, ut speratum amari potest, nisi prius credatur? credi autem potest, si non ametur vel speretur. Ex fide igitur spes nascitur, cum quod credimus bonum nos adepturos esse per Dei misericordiam confidimus. Unde apostolus: fides est substantia sperandarum rerum, hoc est fundamentum et origo, unde ad speranda aliqua perducimur, credendo scilicet, primum ea esse, ut postmodum speremus. Argumentum non apparentium, hoc est probatio quod sint aliqua non apparentia. Quia nemo enim fidem non esse dubitat, ex hoc oportet, ut aliqua non apparentia esse credat. Cum fides, ut dictum est, proprie non dicatur nisi de his, quae nondum apparent. Unde juxta apostolum cum nunc tria manere dicantur, scilicet fides, spes, caritas. Sola caritas nunquam excidet, tam hic quam in futuro mansura. Ex quo et merito major dicitur, tam dignitate perseverantiae, quam remunerationis merito, cum scilicet sola, ut aestimo, remuneratione sit digna. Si quis autem de apparentibus quoque fidem haberi dicat, fidem abusive nominet. Reperitur tamen fides dici de apparentibus, sicut de non apparentibus. De utroque autem prae manibus exempla habemus. Gregorius homilia 26. lib. 2 evang. cum apostolus dicat: Est autem fides substantia etc. Profecto liquet, quia fides illarum rerum est argumentum, quae apparere non possunt. Quae enim sunt apparentia, fidem non habent, sed agnitionem. Idem dialogo libro quarto c. 7. Cum

Paulus dicat, est fides s. etc. hoc veraciter debet credi, quod videri non potest. Nam credi iam non potest, quod videri potest. Augustinus super Joannem: Et nunc dico vobis prius quam fiat, ut cum factum fuerit crêdatis. Quid est hoc, cum magis hoc credere habeat, antequam fiat id quod credendum est. Hoc est enim laus fidei, si quod creditur non videtur. Numquid magnum est, si id creditur, quod videtur. Secundum illam domini sententiam, qua discipulum arguit, dicens: quia vidisti me, credidisti. Beati qui non viderint et crediderint. Sed aliud vidit et aliud credidit. A mortali quippe homine divinitas videri non potuit. Hominem igitur vidit et dominum confessus est dicens: Deus meus et dominus meus. Nam ipsa fides sic est diffinita: Fides est substantia etc. Quapropter quid sibi vult, ut cum factum fuerit credatis. Nam et ille cui dictum est, quia vidisti me etc. non hoc credidit, quod vidit, cernebat enim carnem, credebat Deum in carne latentem. Sed si dicimus credi, quae videntur, sicut dicit unus quisque, se oculis suis credidisse, non tamen ipsa est quae aedificat in nobis fides, sed ex rebus, quas videmus, agitur in nobis, ut ea credantur, quae non videntur. His ergo et aliis multis, quae inducere possimus testimoniis, patet, fidem modo proprie modo improprie dici, cum scilicet non solum de occultis sed de manifestis fides dicatur. Sunt autem plura etiam ad Deum pertinentia, quae credi vel non credi nihil interest nostra, quia sive credantur sive non, nullum incurrimus periculum. Velut si credamus, Deum cras pluviam daturum vel non, vel huic homini miseri-

cordiam impensurum, vel non, vel si credamus Christum hujus vel illius staturae fuisse, vel non, vel in hac civitate praedicasse, vel non.

Ei igitur qui de fide ad aedificationem loquitur ea sola tractare ac docere sufficit, quae, si non credantur, damnationem pariunt. Haec autem ea sunt duntaxat, quae ad fidem catholicam spectant. Est autem fides catholica i. e. universalis, quae ita omnibus necessaria est, ut nemo discretus absque ea salvari possit. Vel catholica fides dicitur universalis ideo, scilicet quod nos unum facit vel quod nos unit Deo. Unde Athanasius, cum praemisisset, haec est fides catholica, statim illud aperiens, unde dicta sit catholica, addidit: Quam nisi quisque etc. Sunt et, qui velint catholicam fidem dici ad differentiam fidei haereticorum non ubicunque cum ecclesia dilatatae, sed quasi in angulo latitantis.

Caput III.

Circa quae fides catholica consistat.

Fides autem catholica partim circa ipsam divinitatis naturam, partim circa divina beneficia et quascunque Dei rectissimas dispensationes vel ordinationes consistit, quae nobis diligenter apostolorum vel sanctorum patrum symbolo sunt expressa. Ac primum de his, quae ad divinam naturam pertinent, disseramus. Qualiter scilicet in una et in eadem penitus divina substantia tres personae credantur et quid in uno Deo rationis vel utilitatis haec habeat personarum distinctio. Primum igitur hanc fidei summam de unitate scilicet ac trinitate divina

proponamus, dein propositam, prout dominus dederit, disseramus.

Caput IV.

Quod fidei summa sit in unitate ac trinitate divina.

Christianae igitur fidei religio unum solummodo Deum tenet esse, unum omnium Deum, unum omnium creatorem, unam substantiam sive essentiam incommutabilem penitus et simplicem, cui nec pars aliqua, nec aliquid, quod ipsa non sit, vel fuerit, posse inesse, quam per omnia sola praedicat et secundum unitatem, hoc excepto, quod ad personarum pertinet multitudinem. Huic itaque tam simplici et individuae substantiae tres personas sibi per omnia coaeternas et coaequales, non numero sed proprietatibus divisas, veraciter confitetur. Deum patrem et filium ejus Deum, spiritum sanctum ab utrisque procedentem. Non est autem una persona altera, licet sit hoc ipsum, quod altera. Neque enim, qui pater est, filius est vel spiritus sanctus est, neque qui filius est, pater est vel spiritus sanctus. Sed, quod pater est, filius est et spiritus sanctus est et e converso. Idem quippe Deus tam pater est quam filius vel spiritus sanctus. Unum prorsus in natura, unum tam in numero quam substantia, sed iuxta eorum proprietates ita personaliter distinguuntur, ut alius sit iste, quam ille, non aliud. Unde Sedulius: Non quia qui summus pater est et filius hic est, sed quia quod summus pater est et filius hoc est. Proprium autem est Dei patris ingenitum esse, id est a se ipso non ab alio existere, sicut filii proprium est, a solo patre genitum esse, non factum, non creatum

dici, sic spiritui sancto ab utroque procedere, non creatum aut factum esse. Quod enim aeternaliter subsistit atque initio caret nec creatum nec factum dici convenit. Solum ergo patrem ingenitum dicimus, hoc est a se ipso, non ab alio esse. Unde Isidorus Etymolog. libro sexto: Pater, inquit, solus non est de alio, ideo solus apellatur ingenitus. Aliud ergo est dicere patrem ingenitum, aliud dicere non genitum, sic ut aliud dicere, aliquid injustum et aliquid non justum. Quippe quod injustum est, necesse est esse non justum, sed non e converso. Lapis quippe est non justus nec tamen injustus. Sic et cum pater dicitur ingenitus, constat profecto, eum esse non genitum, id est, non esse filium. Spiritus vero sanctus ipse quoque est non genitus, cum ipse etiam non sit genitus, id est non sit filius, nec tamen omnino est ingenitus, cum ipse ab alio sit, tam a patre scilicet quam a filio procedens. Solus igitur pater dicitur ingenitus, sicut solus filius genitus. Spiritus vero sanctus nec genitus nec ingenitus, sed ut dictum est, non genitus. Unde Augustinus ad Orosium capite quinto: Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum fides certa declarat, quia si dixerimus ingenitum, duos patres affirmare videbimur, si vero genitum duos filios credere culpamur. Idem *) de orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum c. primo: Pater ergo est principium deitatis, a quo filius natus, a quo spiritus sanctus non natus, quia non est filius, nec ingenitus, quia non est pater.

---

*) Scilicet: Gennadius.

Hunc et beatus Gregorius secutus in symbolo epistolis suis praescripto meminit dicens: Credimus spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum esse, sed coaeternum de patre et filio procedentem. Cum autem unaquaeque harum personarum sit Deus, sit dominus, sit creator, nec una persona sit altera, non tam ideo plures dii vel domini sunt, seu creatores, sicut plures sunt personae. Quippe cum dicimus Deos et dominos aut creatores, quemdam numerum rerum ostendimus, quarum unaquaeque Deus sit aut dominus, aut creator, cum in divinitate nulla rerum possit esse multitudo. Unde et individuam dicimus trinitatem. Cum vero multas in Deo profitemur personas, proprietatem non rerum multitudinem demonstramus. Quaedam ergo de singulis tantum dicuntur personis, ut ingenitus de solo patre, genitus sive incarnatus de solo filio, procedens ab utroque de solo spiritu sancto; quaedam conjunctim tantum et non singillatim, ut trinitas simul de tribus personis; quaedam tam conjunctim quam divisim de eis aeque dicuntur, ut Deus, creator, dominus, omnipotens, sapientia, virtus etc.. Solum vero hoc nomen, quod est persona, pluraliter proferimus, cum scilicet plures personas profiteamur, non Deos aut dominos nec ullam in ceteris pluralitatem recipiamus. Unde Augustinus de trinitate libro VII. c. 6. pater ad se dicitur persona, nec ad filium vel ad spiritum sanctum. Item hoc solum nomen est, quod cum dicatur de singulis ad se pluraliter, non singulariter accipitur in summa. Dicimus namque: pater est persona, filius est persona, spiritus sanctus est persona; pater tamen et filius et spiritus sanctus non sunt una persona sed tres.

Caput V.

Quid ipse sentiat de unitate ac trinitate, ostendit et id ratione et auctoritate defendit.

Hac autem fidei summa circa unitatem ac trinitatem divinam breviter proposita, reliquum est, ut adversus inquisitiones dubitantium congruis similitudinum exemplis eam defendamus et astruamus. Quid enim ad doctrinam loqui proficit, si quod dicimus exponi non potest, ut intelligatur. Quod diligenter beatus Augustinus, cum difficillimum illum de trinitate locum exponere vellet, quo Evangelista Joannes exorsus est dicens: In principio etc. hoc, inquit, animalis homo non percipit. Quid ergo, fratres, silebimus hoc? Quare scribitur, si siletur, aut quare auditur, si non exponitur? sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Primum ergo nobis disserendum occurrit, quid sibi velit ista personarum discretio, vel distinctio in una natura divinitatis, ut eadem sit pater, eadem filius, eadem spiritus sanctus, cum summum bonum et in omnibus hac distinctione trinitatis intelligamus. Patris namque nomine divinae majestatis potentia designatur, quod quidquid velit, efficere possit. Unde in enchiridio Augustinus. Neque enim veraciter vocatur omnipotens, nisi quam quidquid vult potest; Idem in libro de spiritu et litera: non potest facere injusta, quia ipse summa justitia et bonitas est. Omnipotens vero est non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere, quidquid vult. Hoc est ita in potestate ejus sunt omnia posita, quod de omnibus, quae ipse vult, ordinare, vel facere, non est aliquis, qui possit ejus voluntatem impedire. Sicut autem patris vocabulo

divinae majestatis potentia specialiter exprimitur, sic filii seu verbi appellatione Dei sapientia genita significatur, qua sic cuncta discernere valet, ut in nullo penitus decipi queat. At vero Spiritus sancti nomine ipsa ejus caritas vel benignitas ab utrisque procedens censetur, quod scilicet eo modo vult omnia provenire, quo melius possint. Non est autem perfectus in omnibus, qui in aliquo impotens invenitur, nec perfecte beatus est, qui in aliquo potest decipi, nec penitus benignus est, qui optime fieri omnia ac disponi non vult. Ubi vero haec tria conveniunt, ut tam scilicet potentia quam sapientia quam bona voluntate sit perfectus, nihil boni est, quod ejus plenitudini desit. Tale est ergo Deum patrem ac filium ac spiritum sanctum nos profiteri, ac si ipsum, ut dictum est, summum bonum esse, praedicemus, cui tamquam bonorum omnium plenitudini nichil desit. Nec solum haec trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem ut dictum est describendam convenit, verum etiam ad persuadendam hominibus divini cultus perfectionem, (ut religionem) plurimum proficit, ut ob hoc praecipue ipsa Dei sapientia incarnata in praedicatione sua ea recte decrevisset assumere. Duo quippe sunt, quae nos omnino domino subjectos efficiunt: Timor videlicet atque amor. Potentia siquidem et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum judicem esse sentimus et quae voluerit omnia posse punire scimus, et nihil eum latere cognoscimus. Benignitas vero ad amorem pertinet, ut, quem benignissimum habemus, potissimum diligamus, ex quo etiam adverti potest eum in pietate ulcisci velle, quia quo plus ei

placet aequitas, eo magis displicet ei iniquitas. Unde: dilexisti justitiam et odisti iniquitatem. Sed nec solum ad timorem vel amorem Dei hominibus incutiendum haec trinitatis distinctio necessaria est, sed etiam ad universorum operum ejus commendationem plurimum valet, ut quaecunque agit utpote egregie fieri credatur, qui quodcunque velit efficere possit et omnibus modum servare sciat et optime cuncta fieri seu procedere velit. Unde cum ad aliquid operandum divinam gratiam inploramus, recte trinitatis commemorationem facimus, dicentes, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, vel in nomine sanctae et individuae trinitatis, ut scilicet divinam potentiam et sapientiam seu benignitatem commemorantes, quaecunque efficiat, egregie fieri demonstremus. Unde et Moyses, cum de universitate mundi ageret, in ipso statim genesis exordio Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum commemorat, ut quaecunque a Deo fieri narrat, egregie facta credantur. Cum enim ait: In principio creavit Deus coelum et terram et postmodum adjecit et spiritus domini ferebatur super aquas, divinam trinitatem diligenter expressit. In Deo quidem creatore patrem insinuans, id est divinam commemorans potentiam, per quam creare de nihilo omnia potuit. Quod etiam hoc nomen Deus non incongrue juxta propriam interpretationem innuit, quod hoc videlicet quasi theos (Θεος), id est timor interpretatur, cum potestati reverentia timoris maxime exhibeatur. Nomine vero principii filium designat, id est divinam rationem seu sapientiam, in qua per providentiam cuncta prius consistere quodammodo habuerunt. Unde evan-

gelista de verbo patris disserens quod factum est, inquit, in ipso vita erat. Sic et Macrobius Platonem secutus, mentem Dei, quam Graeci noum (νουν) appellant, originales rerum species, quae ideae dictae sunt, continere meminit; antequam, ut ait Priscianus, prodirent in corpora, id est, in effecta operum provenirent. Per spiritum vero domini aperte spiritum sanctum insinuat, id est divinae gratiae bonitatem. Juxta hanc etiam diligentem considerationem, cum ad excellentem hominis creationem ventum esset, provide hoc opus caeteris anteponens et quasi prae caeteris commendans, distinctionem patenter trinitatis facit, ubi a domino potius dictum est, faciamus, quam faciam. Ad imaginem, inquit, et similitudinem nostram, virum quidem ad imaginem Dei, mulierem ad similitudinem. Vir siquidem juxta apostolum imago Dei, non mulier. Sed sicut vir imago est Dei sic et mulier imago est viri. Imago quippe expressa similitudo alicujus rei dicitur, similitudo vero dici potest etsi non multum id, cujus est similitudo, exprimat. Quod autem nomine patris divina potentia, nomine filii seu verbi divina sapientia, nomine spiritus sancti divina benignitas seu caritas specialiter exprimatur, nec nos auctoritas nec ratio subterfugit. Potentiam quidem nomine patris specialiter intelligi, in explanatione epistolae ad Ephesios, ubi dicitur: gratias agentes in omnibus in nomine domini nostri Jesu Christi Deo et patri, ait Heimo, Deo et patri, id est, Deo omnipotenti patri. Maximus etiam episcopus in expositione symboli: Credis, inquit, in Deum patrem omnipotentem? In Deo natura innascibilis, in patre unigeniti veritas,

in omnipotente veritatis plenitudo ostenditur. Est namque per ingenitam deitatem omnipotens, per potentiam pater. Innascibilem in hoc loco increatum dicit. Ingenitam deitatem Deum appellat, id est, eum solum ex tribus personis ingenitum profitetur, cum solus ipse non sit ab alio, caeterae vero personae ab ipso sint. Quod vero dictum est per ingenitam deitatem omnipotens et per omnipotentiam pater, aperte innuitur, ad solam patris proprietatem specialiter potentiam pertinere, licet una quaeque personarum cum patre ejusdem sit substantiae, ejusdem sit penitus potentiae.

Caput VI.

Quaedam uni personae, et non alii convenire, quaedam de una dici, et de omnibus intelligi solere.

Juxta earum trium personarum proprietates quaedam specialiter conveniunt uni, quae non alii, quaedam de aliqua earum dici et accipi solent, quae juxta earum naturae identitatem singulis inesse non ambigimus, ut sapientia filio, caritas spiritui sancto specialiter attribuatur, cum tamen tam pater quam filius quam spiritus sanctus, sed etiam tota trinitas sapientia sit et similiter tam pater ipse quam filius caritas dici possit, sic etiam, juxta personarum proprietates, quaedam opera specialiter alicui personae attribuuntur, quamvis indivisa totius trinitatis opera praedicentur et quicquid ab una earum fit, a singulis fieri constet. Soli quippe filio carnis susceptio adscribitur, aqua et spiritu sancto tantum, non aqua et patre vel filio regenerari dicitur, cum tamen in istis totius trinitatis operatio affuerit. Sed sic quae ad

potentiam attinent patri assignantur, sic quae ad sapientiam filio, quae ad benignitatem spiritui sancto attribui debent. Ideo autem trium personarum opera individua, id est communia esse dicuntur, quia quicquid potentia geritur, idem sapientia moderatur, bonitate conditur. Unde et bene in his, quae facimus vel Deum facere exoramus, commemorationem trinitatis facimus dicentes: in nomine patris et filii et spiritus sancti, ut sicut trium personarum indivisa est operatio, sic et earum inseparabilis invocatio et sic tum fides ipsa postulatis beneficiis astruatur tum operis divini ipsa efficacia commendetur. Facile enim creditur facturus bonum, quod rogatur. Si id facere sicut voluit, posse et benignissimus noscatur. Cum autem sapientiae commemoratio additur, quae nomine filii exprimitur, per quam modum in omnibus tenere voluit, egregius ostenditur effectus. Cum autem bonitatis meminimus, quae spiritus nomine censetur, optimus effectus designatur. Sic igitur invocatione tali talis effectus evenire ostenditur, qui ab eo proveniat, qui omnia, quae velit, facere queat, et in omnibus faciendis modum servare sciat et optime cuncta evenire velit.

Caput VII.

Quamlibet personarum idem facere, quod alteram, sed non eo se modo habere, quo alteram.

Sciendum tamen, quod sicut una quaeque istarum personarum omnipotens dicitur, quod quicquid quaecumque earum efficere velit, possit complere, non tamen necesse est eodem modo penitus unam habere se quam alteram, cum a se invicem suis proprieta-

tibus sint distinctae. Solus quippe pater sive ingenitus, solus filius genitus sive incarnatus, solus spiritus sanctus procedens. Quicquid ergo una potest facere et reliquae et ideo unaquaeque omnipotens dicitur, sed non quicquid una, potest esse et alia. Ut Hieronimus ait: plus habere pater a filio istud invenitur, quod solus a se ipso est, filius vero a se ipso non est, sed a patre tamquam genitus. Quod ergo Maximus episcopus ait, per omnipotentiam patrem esse, aperte dedit intelligi, ipsum dici omnipotentem, non quod ipse solus sit omnipotens, ut dictum est, id est omnia, quae vult, efficere possit, sed quod id ex se habet posse, sicut ex se, et non ex alio, habet esse. Unde et per semet ipsum filius dicit: non possum a me ipso facere quicquam. Et alibi: a me ipso facio nichil vel a me ipso non loquor.

Caput VIII.

Probat evangelica et apostolica auctoritate Patrem omnipotentia, Filium sapientia, Spiritum sanctum specialiter designari bonitate.

Nunc vocabulo patris divinam potentiam assignari tam evangelica quam apostolica auctoritate affirmamus, tunc inde tum ratione tum auctoritate sanctorum inrefragabile pateat, quod dicimus. Ait namque filius, quae pater posuit in sua potestate, non quod ipse filius vel spiritus sanctus, licet eadem sit trium personarum potestas. Et alibi: sicut, inquit, disposuit mihi pater. Quotiens ipsa humanitas filii opem unitae sibi divinitatis implorat, aut aliquas preces effundit, solo patris vocabulo utitur, ipsam

scilicet commemorando potentiam, quâ potens est efficere, quod rogatur, ut cum dicitur: pater sancte serva eos, pater in manus tuas commendo spiritum meum et similia, quae ad orationem pertinent. Quod adhuc usus ecclesiae habet in illis specialibus orationibus, quae in celebrationibus missarum ad altare fiunt, quae scilicet ad solum patrem locutionem dirigunt. Sic ait apostolus, Christum resurrexisse a mortuis per gratiam patris, id est per virtutem divinae potentiae vel patrem a mortuis filium suscitasse vel vivificaturum esse corpora nostra, vel filium spiritum misisse, vel ei filium obedisse. Cum, inquam, talia dicit, quasi proprie et specialiter patri attribuit, quae ad potentiam pertinere videntur, ut hinc quoque videantur ea, quae potentiae sunt, ad personam patris, juxta ejus, ut dictum est, proprietatem esse adscribenda, sicut filio ea, quae ad rationem vel sapientiam pertinent, sicut est judicare, quod discretionis est. Sicut scriptum est, pater omne judicium dedit filio; quia potentia sapientiae in discretione cedit. Ubi aequitas magis est examinanda, quamvis et potentia exercenda. Quod autem subponitur, quia filius hominis, ex quo divinum maxime pendeat judicium, declaratur secundum quod ipse filius protestatus est. Si non venissem et locutus eis fuissem, peccatum non haberent, nunc autem nullam excusationem habent de peccato suo, ac si dicatur, ex hoc maximam impios condemnationem juste incurrere, quia tanto beneficio ingrati et inexcusabiles extiterunt, missum etiam a patre filium respuentes. Ad hoc etiam illa inscriptio psalmi pertinet, pro occultis filii scilicet judiciis, de quibus dictum

judicia tua abyssus multa. Quia sic dictum est, sapientiae est judicare, id est quod ex justitia cuique debeatur, agnoscere. Christum Dei virtutem et sapientiam apostolus nominat. Sapientia per quam omnia ad integrum novit, virtutem vero per quam omnium bonorum efficacia complet. Unde scriptum est: Omnia per ipsum facta sunt. Et alibi: omnia in sapientia fecisti, unde et dextra sive manus patris appellatur, per quam pater omnia operatur, qui et bene mens patris, sive ratio, sive angelus consilii dictus est, quia in hac sapientia rationabiliter pater omnia disponit, sive mundum creando, sive eundem lapsum reparando, et in hoc pater verum consilium nostrae ignorantiae dedit, quum ejus incarnatio nos visitavit. Logos itaque cum dicatur filius Dei, id est verbum, secundum illam significationem sumitur, secundum quam λογος apud Graecos ipsum mentis conceptum seu rationis significat, non vocis prolationem. Unde Boëtius in categoriis: quoniam graeca oratione λογος dicitur etiam animi cogitatio et intra se ratiocinatio [1]; ne quis Aristotelem, [cum] diceret λογον, id est (o)rationem esse quantitatem, de eo putaret dicere, quem quisque λογον in cogitatione disponeret, addidit, quae fit cum voce. Unde et beatus meminit Augustinus in libro quaestionum LXXXI. cap. 44. In principio, inquit, erat verbum, quod graece λογος dicitur, latine vero et rationem et verbum significat. Sed hoc loco melius verbum accipitur, ut significetur non solum ad patrem respectus, sed ad illa etiam, quae per verbum facta sunt. Hujus verbi vox dicitur Joannes, quia verbum praecedit nascendo, praedicando, mo-

riendo. De quo vox clamantis et caetera, quia sicut verbum audibile in auditore praecedit intelligibile, quia, sicut prius sonat vox, postea ex intellectu concipitur, sic Joannis praedicatio anteibat adventum nuntiando. Verbum ergo dicit mentis conceptum et quandam intelligentiae locutionem, quae in mente formatur, ad cujus similitudinem unigenitus Dei verbum dicitur et quasi quaedam ejus intellectualis ac perpetua locutio, in cujus providentia omnium ab aeterno praefixa consistit ordinatio. Unde Moyses, cum diversis rerum creationibus faciendis praemittat: dixit Deus, et ad dictum statim effectum adjungat dicens: et factum est ita, cuncta Deum condidisse in verbo, id est in sapientia sua ostendit, id est rationabiliter. De quo et psalmus dixit: et facta sunt, id est ratione cuncta condidit, sive ordinavit. Qui etiam verbum alibi apertius demonstrans, non esse audibile nec transitorium, sed intelligibile et permanens ait. Qui fecit coelos in intellectu, id est admodum illum, quo primum eos ordinavit, in verbo mentis, id est in conceptu sive perpetuae omnia providentis intelligentiae. Quemadmodum vero quae ad potentiam pertinent patri, quae ad sapientiam filio specialiter tribuuntur, ita quae ad operationem divinae gratiae attinent ac divinae caritatis bonitatem, spiritui sancto attribuuntur, sicut et remissio peccatorum et distributio quorumcunque donorum ex sola bonitate sua, non ex meritis nostris proveniens. Qualis est regeneratio in baptismate ad dimittenda peccata et confirmatio per manus impositionem episcopi, ad dandam armaturam [etc.] Sic et caetera sacramenta, quae in ecclesia conficiuntur, ex

bonitate Dei spiritui sunt attribuenda. Ut ex hoc patenter liqueat, affectum et dulcedinem divinae potestatis vel bonitatis spiritus sancti vocabulo exprimi. Spiritu namque oris nostri, id est anhelitu, affectus animi maxime patefiunt, cum scilicet aut prae amore suspiramus aut prae doloris vel laboris angustia gemimus. Unde hoc loco spiritus sanctus, pro bono affectu ponitur, juxta illud Sapientiae: benignus est spiritus sapientiae et caetera; et illud psalmi: spiritus tuus bonus deducet me et Apostolus: Deus caritas est, quia teste Gregorio spiritus ipse amor est, quo amore secundum Joannem pater diligit filium. Inde Augustinus in libro de civitate: Spiritus sanctus quaedam patris filiique communio est et ideo fortasse sic appellatur, quia patri et filio potest eadem appellatio convenire. Ut ergo ex nomine, quod utrisque convenit, utriusque communio significetur, donum amborum spiritus sanctus vocatur.

Caput IX.

Probatio ex lege.

Clarum igitur arbitror ex praedictis testimoniis esse, divinam, ut diximus, potentiam vocabulo patris exprimi, divinam sapientiam filium intelligi ac divinae gratiae bonitatem spiritum sanctum appellari. Modos vero, ut diximus, hujus generationis seu processionis prout dominus dederit, in sequentibus exponemus. Nunc autem ad nostrae fidei assertionem adversus tam Judaeos tam Gentiles ex scripturis eorum testimonia inducamus, quibus hanc distinctionem trinitatis omnibus annuntiatam esse intelligant, quam quidem divina inspiratio etp er prophetas Judaeis et

per apostolos [a]) gentibus dignata est revelare. Primum igitur ipsa legis exordia occurrunt, ubi Moyses legislator fidem catholicam de unitate pariter et trinitate tamquam omnium bonorum fundamentum anteponit. Cum enim dicitur: in principio creavit Deus coelum et terram, pro eo, quod apud nos dicitur Deus, hebraica veritas Eloy, quod est plurale hujus singularis Hel, ponit, quare ergo non dictum est Hel, quod est Deus, sed Eloy, quod Dii sive judices interpretantur, nisi hoc ad multitudinem divinarum personarum accomodaretur, ut scilicet eo modo insinuaretur pluralitas in Deo, quomodo et trinitas et quodammodo multiplex dicatur Deus, quomodo trinus, non secundum substantiae diversitatem, sed secundum personarum proprietates. Ut tale sit, quod dictum est Eloy, ac si diceretur, non res multae sed personae multae, quarum unaquaeque sit Deus. Alioquin plures diceremus esse deos, cum non sit nisi unus. Hinc et Augustinus: Deus quidem unus est, sed non singularis. Nam et ibidem de unitate substantiae demonstranda a legislatore caute provisum est, ubi dictum est, creavit non creaverunt, servata singularitate numeri in verbo secundum unitatem substantiae, quamvis secundum formam vocis et declinationem pluralis numeri sit. Sic e converso, cum dicitur, turba ruunt, ad nomen singularis numeri verbum pluralis numeri applicatur, juxta intelligentiam rerum per nomen substantialiter intellectarum. Tale igitur est Eloy creavit, ac si diceretur trinitas creavit, id est cooperata est, ubi et statim in sequentibus dictionem personarum adnectit, quasi ad ostendendum, quod ad hanc determinandam Eloy plu-

raliter dicitur. Spiritus quippe sancti paternitas ostenditur, cum dicitur, spiritus domini ferebatur super aquas. Verbum vero, id est filius et pater [3]) insinuatur, cum dicitur: dixit Deus fiat, id est, in dicto suo seu verbo, id est, coaeterna sapientia sua pater ordinavit facienda. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest. In eo quoque quod scriptum est: et vidit Deus, quod esset bonum ac si dicatur intelligendo quod opus, quod fecerat, bonum esset, amavit illud eo ipso, quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus esse liquido monstratur. Quid et ad documentum trinitatis apertius est [quam] quod postea in creatione hominis subjungitur, domino dicente: faciamus hominem et caetera. Quid enim dictum est pluraliter faciamus, nisi ut cooperatio trinitatis exprimatur. Quippe quos cohortaretur Deus ad creandum hominem, cum ipse solus eum facturus esset. Scriptum est namque: quis adjuvit spiritum domini aut quis consiliarius ejus fuit? Bene ad imaginem et similitudinem trinitatis, hoc est ad expressam quandam similitudinem trium personarum homo fieri dicitur, ut patrem per potestatem, quam in caeteras creaturas habet, imitetur et filium per rationem et spiritum per innocentiae benignitatem, quam postmodum per culpam amisit. Ad hanc quoque pluralitatem personarum illud attinere dicitur, quod in sequentibus per serpentem dictum est. Eritis sicut dii, quod ut superius dictum est, in Hebraeo Eloy sonat, id est divinae personae potius quam dii diversi. Nec tamen [4]) et illa dominica increpatio, ecce Adam quasi unus ex nobis factus est et rursus quod dominus ait, descendamus et confundamus linguas

illorum, cum hoc solum Deus compleverit. Unde et subditur, atque divisit eos.

Caput X.

Probatio ex prophetis.

Nunc autem post legem ad testimonia prophetarum transeamus. Ait itaque maximus ille prophetarum et regum David, qui suam intelligentiam caeteris praeferens ait: super omnes docentes me intellexi et idem super senes intellexi. Ait, inquam, distinctionem trinitatis aperte declarans: verbo domini coeli firmati sunt. Qui et alibi unitatem pariter cum trinitate insinuat, dicens: benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus. Trina quippe confessio Dei trinitatem exprimit personarum, patrem scilicet et filium et spiritum sanctum. Bene autem Dei filium designans addidit: noster, quasi eum nostrae participem naturae et a patre nobis datum esse ostendens, cum per incarnationem verbi nos sapientia illuminaverit, de quo et apostolus ait: proprio filio suo non pepercit Deus sed pro nobis omnibus addidit *) illum. Unitatem vero divinae substantiae spiritus in eodem aperit, cum post trinam divini nominis prolationem unum tantum Deum in tribus personis intelligens non subjunxit eos pluraliter, sed eum singulariter. Huic et illud Isaiae consonat, quod dicit: se vidisse Seraphin et audisse clamantia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, dominus Deus Sabaoth. Recte autem vocabulo usus est ad potentiam designandam, quia dominorum est praeesse, quae videlicet potentia plerumque in hoc nomine Deus assig-

natur, eo videlicet quod Θεος graece, [i. e.] Deus, teste Isidoro, timor interpretatur et potestas quaelibet timor est subditorum. Quod autem verbum Dei ipsa sapientia sit, aperte in Ecclesiastico his verbis monstratur: omnis sapientia a domino Deo est et cum illo fuit semper et est ante aevum. Sapientiam Dei praecedentem omnia quis investigavit? Prior omnium creata est sapientia et intellectus prudentiae ab aevo. Fons sapientiae verbum Dei in excelsis. David quoque aeternam filii generationem ex Deo patre aperte insinuat, ubi personam filii sic loquentis introducit: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, et caetera. Postula a me et dabo tibi gentes h. (t.) Tale est autem quod ait, ego hodie genui te, ac si diceret aeternaliter ex mea substantia es. Quia enim in aeternitate nihil est praeteritum vel futurum, sed modo praesens, ideo adverbio praesentis temporis pro aeternitate usus est, dicendo hodie, pro aeternaliter. Bene autem ad hodie addidit genui, quasi praesenti praeteritum, ut scilicet ipsam generationem per hodie praesentem semper, per genui perfectam esse significaret, nunquam scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quae praeterita sunt jam completa sunt et perfecta. Ideo praeteritum (perfectum) *) pro perfectione posuit, ostendens scilicet, filium ex patre semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius aeternitatem filii protestatur dicens: permanebit cum sole et ante lunam et caetera. De hac quoque ineffabili generatione aeterna sive etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaias admirans ait: generationem ejus quis enarabit? Ac si aperte dicat, non est disserere humani ingenii sed

solius Dei, cujus tamen spiritus in his fidelibus, quos vult, loquitur, ipso attestante, qui ait, non enim vos estis, qui loquimini sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Hieronymus super ecclesiasten dicit super eum locum, qui[s] scit spiritus filiorum hominum, si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terra. Illud quod dictum est, generationem ejus quis enarrabit? ad exemplum difficile non impossibile trahit, dicens adjiciendo: quis, difficultatem rei voluit demonstrare. Hoc nomen enim quis, in scripturis sanctis, non pro impossibili sed pro difficili semper accipitur, ut: generationem ejus quis enarrabit, id est Christi. Haec etiam sapientiae coaeternitas cum patre plane in Proverbiis monstratur his verbis: Ego sapientia habito in consilio, dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quicquam faceret a principio. Ab aeterno ordinata sunt, ante colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat et cardines orbis terrae. Quando praeparabat coelos aderam, quando appendebat fundamentum terrae cum eo eram, cuncta componens et delectabar per singulos dies ludens coram eo omni tempore. Quid enim apertius ad aeternam generationem verbi, quam id, quod aeterna sapientia perhibet [se] ante mundi constitutionem conceptam esse et parturiri, se cum patre aeternaliter permanentem semper ludere coram eo. Quippe cum conceptum parturitur, utique in ipso est, a quo generatur et sapientia in ipsa substantia sive essentia potentiae est, cum ipsa scilicet quaedam potentia sit, sicut posterius ostendemus. Tale est ergo sapientiam conceptam parturiri a Deo, ac si dictum sit,

ipsam sapientiam ex patris substantia, in qua est, gigni. Tale est ergo sapientiam ludere coram patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam divinam potentiam omnia sibi in sapientia pro bonitatis suae arbitrio disponere, ut in ipso ludo (in spiritu) bonitatis affectum intelligamus. De quo scriptum est: spiritu(s) oris ejus omnis virtus eorum. Quod vero ait sapientiam coram Deo patre semper assistere, tale est, ipsam omnipotentiam nihil efficere nisi praebentem rationem et ducatum [7]) sapientiae. Item in eisdem Proverbiis de filio Dei et ineffabili nomine ipsius quoque filii manifestissime scribit, quasi inducens personam cujusdam admirabilis prophetae, hanc inenarrabilem generationem prophetantis et admirantis. Dicit quippe sic visio, quam locutus est vir, cum quo est Deus et qui Deo secum morante confortatus ait: Quis suscitavit omnes terminos terrae, quod nomen ejus et quod nomen filii ejus? Quam firmum et quam apertum fidei nostrae testimonium in ecclesiastico occurrit, ubi quidem sapientia Dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum divinitatis naturam et post modum creatam secundum nostrae naturae assumtionem, cum ipsa videlicet ad imperium patris per incarnationis habitum visitaverit Israël. Scriptum quippe est ibi, sapientia electorum in multitudine habebit laudem et inter benedictos benedicetur dicens: ego ex ore altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam, ego in coelis feci ut oriretur lumen indeficiens, et sicut nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habito et thronus meus in columna nubis. Gyrum coeli circuivi sola et caetera, et post pauca, tunc

praecepit et dixit mihi creator omnium et qui creavit me requievit in tabernaculo meo et dixit mihi, in Jacob inhabita et in Israel haereditare et in electis meis m. r. In eodem quoque libro apertissime remissionem peccatorum consistere incarnatione divinae sapientiae, quae Christus est, propheta[t] dicens: David peccata per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude David plura dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est, quod subditur: Christus purgavit peccata ipsius et exaltavit in aeternum cornu ipsius et dedit illi testamentum regum et sedem gloriae in Israel. Micheas quoque de hac aeterna generatione verbi ex patre simul et de temporali ex matre ait: Et tu Bethlehem Effrata nequaquam parva es in millibus Juda; ex te enim egredietur mihi, qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio a diebus aeternis. Dicant rebelles et increduli Judaei, de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod videlicet egressus ejus ab initio sit a diebus aeternitatis. Aeternum quippe est, quod origine caret. Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam, ut ajunt, quem exspectant, qui tantum secundum eos purus homo erit, non etiam Deus, ostendant, quis egressus ejus aeternus sit vel unde aeternaliter egrediatur. Si autem dicant eum aeternaliter egredi ex Bethlehem eo, quod ejus nativitas in eo loco futura ab aeterno provisa sit a Deo et praedestinata, hoc modo cujuslibet hominis vel cujuslibet rei nativitas est aeterna, quia ab aeterno provisa. Dicant itaque aeternam generationem esse, quam et scriptam legant et legendo profiteantur et profitentes non credunt. Respon-

deant etiam mihi, cum audiant prophetam dicentem, verbo domini coeli firmati sunt; et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Quid per verbum domini, quid per os ejus vel spiritum ejus intelligant? Unde omnium aliarum rerum principium Deum esse constat, et omne quod est aut Deus est, et ideo aeternum, aut ab aeterno illo principio manat creatum. Scriptum est praeterea, in principio creavit Deus coelum et terram. Unde ante haec nihil creatum esse volunt. Verbum itaque illud, quo(d) coeli firmati sunt et ideo prius est his, quos constituit, creatum non est, immo creator ipse, qui Deus, quo(d) coeli firmati sunt. Si autem hoc verbum locutionem aliquam transitoriam appellant, sicut et verbum hominis eo videlicet, quod scriptum est: dixit Deus et facta sunt, atque ita Deus quoque, sicut homo, modo loquatur cum ait: fiat lux, modo conticeat, profecto permutabilis est divinitatis aeternitas, cum non semper dicat, fiat lux vel caetera, quae jam cuncta sunt. Quid etiam opus verbo audibili fuit ante constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur vel qui audiret(ur)? Num quid inane verbum [non] protulit, si opus verbo non fuerat, praesertim cum sola voluntas sufficeret, nec adhuc aliquis esset, qui audito verbo instrueretur. Quo etiam verba proferenda emitteret, cum nullus locus adhuc creatus esset nec aër adhuc conditus, ex quo verba formarentur? Quibus etiam instrumentis verba formaret cum nec os nec pars aliqua inesse posset ei, qui omnino simplex est, et indivisibilis. Omne quippe quod ex partibus constat posterius est naturaliter his, ex quibus constat et quorum

conventu perficitur, cum ex ipsis suum esse contrahit, ex quibus est constitutum. Omne etiam, inquit Plato, quod junctum est natura, dissolubile est. Quod si spiritum domini ventum intelligant, sicut ibi accipere volunt, spiritus domini ferebatur super aquas, eo, ut ajunt, quod ventus in aquis quas commovet maxime appareat, quomodo spiritus, id est flatus oris domini esse dicatur, cum videlicet neque os neque aliquam partem, ut dictum est, habeat. Quomodo etiam per ventum virtus coeli et terrae subsistit? Intelligant ergo, hunc esse illum spiritum domini, cujus septiformem gratiam Isaias describens ait: et requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientiae et intellectus et caetera. Et alibi: et nunc misit me dominus et spiritus ejus, et rursus spiritus domini super me, eo quod unxerit me, ad adnuntiandum mansuetis misit me. De quo et in Sapientiae libro dicitur: disciplinae spiritus effugiet fictum, benignus enim spiritus sapientiae et caetera. De quo etiam cum subditur, et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis, aperte ipse spiritus Deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur. Et iterum loquens ad Deum sapientia dicit: sensum autem tuum quis scivit? — et miseris spiritum sanctum tuum de altissimis. Et rursus: quam bonus et suavis spiritus tuus in nobis. Hinc etiam cum spiritus sapientiae describeretur ipse verus Deus plane praedicatur, cum inter caetera de eo scriptum sit in Sapientia sic: omnem habens virtutem, omnia prospiciens et qui capiat omnes spiritus. Quem Heliu in libro Job creatorem profitetur dicens: spiritus domini fecit me et spiraculum omnipotentis vivificavit me. Cujus etiam filius

ipse in evangelio aequalem sibi et patri dignitatem [a]scribens ait: ite(m), docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti. Nec non et apostolus, teste Augustino, cum spiritus sancti templum nominat, aperte eum Deum esse pronuntiat, cum solius Dei templum esse dicatur. Scriptum quippe est in apostolo, nescitis, quod templum Dei et spiritus Dei habitat in vobis? Ubi aperte insinuat, Deum ipsum cujus est templum et spiritum Dei, quem inhabitare dicit, idem esse. Sic et beatus Petrus in actibus apostolorum spiritum sanctum Deum esse profitetur, dicens: ut quid mentitus es spiritui sancto Anania, non es mentitus hominibus sed Deo. De quo iterum spiritu in eisdem actibus continetur, haec dicit spiritus jubens: separate mihi Barnaban et Paulum et rursum: placuit spiritui sancto et nobis. Et psalmista spiritum Dei ubique tamquam incircumscriptum profitetur dicens: quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam? Qui et statim ut ipsum spiritum Dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso Deo, ad quem loquitur, insinuet, per hoc patenter ostendit, quod statim spiritum ipsum ubique assignat per ipsum Deum, quem ubique astruit esse dicens: si ascendero in coelum tu illic es et caetera. Sed cum ipsa veritas perhibet, peccatum in spiritum non esse remissibile, cum peccatum in patrem vel in filium remissibile dicat, cui aperte non insinuat, spiritum ipsum non minorem patre vel filio et per hoc ipsum etiam Deum plenum esse, sicut est pater ipse vel filius. Liquet utique ex supra positis, tam verbum Dei, quam spiritum ejus Deum esse, sicut et ipse cujus verbum vel spiritus est.

Intelligant igitur, ut dictum est, hoc verbum domini, id est Dei filium, non transitorium verbum, non audibile sed intellectuale, hoc est rationem sive sapientiam coaeternam Deo, quam convenit dici omnisapientiam, sicut et dicimus omnipotentiam. Unde et scriptum est: omnis sapientia a domino Deo est et cum ipso fuit semper. Qui etiam in libro sapientiae verus Dei dicitur filius et substantialis monstratur ad differentiam scilicet adoptivorum filiorum, de quibus per praedicationem ejus Deo acquisitis scriptum est, quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Sic quippe, cum ejus passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter caetera ab impiis dictum est, si enim est verus filius Dei, suscipiet eum et liberabit de manu contrariorum. Hanc et aperte cognationem profitetur sancta anima per Deum liberata cum in ecclesiastico dicit: invocavi Deum patrem domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meae.

Caput XI.

Probat, philosophos nec salute, nec cognitione trinitatis caruisse.

Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctae trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum subponere, quos ad unius Dei intelligentiam (tan)tum ipsa philosophiae ratio perduxit, qua juxta apostolum invisibilia ipsius Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, tum etiam ipsa continentis vitae sobrietas quodam ejus merito id ipsum acquisivit. Oportebat quippe, ut tunc etiam in ipsis praesignaret Deus per aliquod

abundatioris gratiae donum, quam acceptior sit ei, qui sobrie vivit et se illecebris hujus mundi per contemtum ejus subtrahit, quam qui voluptatibus ejus deditus spurcitiis omnibus se inmergit. Quantae autem abstinentiae vel continentiae philosophi fuerint, sancti etiam doctores tradunt, qui et eorum vitam ad nostram increpationem inducunt et pleraque ex documentis eorum moralibus vel testimoniis fidei ad aedificationem nostram assumunt; quod qui ignorat, legat saltem Hieronymum contra Jovinianum et viderit quanta de eorum virtutibus vel caeterorum gentilium referat, ad impudentiam scilicet illius haeretici conterendam. Maxime autem et nos hoc opere testimoniis seu rationibus philosophorum uti convenit, in quo adversus eos praecipue agimus, qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis, praesertim cum nemo arguendus [8]) sit aut convincendus, et ille nimia confusione conteratur, qui per eadem vincitur, per quae vincere nitebatur. Philosophos autem unum tantum Deum cognoscere, unus ex ipsis Tullius in primo rhetoricorum perhibet dicens: eos qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse. Ac si aperte dicat, immo Deum unum, non plures esse. Qui etiam, qualiter Deo revelante, ad ipsius trinitatis divinam cognitionem conscenderi[n]t Paulus apostolus, in epistola ad Romanos patenter insinuat dicens, quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit; invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent Deum non sicut

Deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis et caetera. Unde et Claudianus Praefectorio Patricio de statu animae scribens, his meminit verbis: et quod mortalium generi datum est, ut abstrusa fortius quaerat, ut negata magis ambiat, ut tardius adepta plus diligat, eo flagrantius animadvertitur veritas, quo diutius desideratur vel laboriosius quaeritur vel tardius invenitur. Hinc factum est, ut philosophi quoque excellentibus ingeniis longi saeculi de veritate quaerentes, abusque Pythagora Italico vel Ionico Talete semper exstiterint, qui dissidentibus aliis vel in parte operis aliquid dignum tanta indage senserunt. Unde etiam doctor gentium non tam ignaros veri philosophos quam cogniti contemtores accusat inquiens: invisibilia Dei a creatura mundi per ea quae f. sunt, intellecta conspiciuntur et caetera. Hinc etiam illud Augustini de civitate Dei in libro VIII. homo Christianus literis tantum ecclesiasticis eruditus cavet eos, qui secundum elementa hujus mundi philosophantur. Admonetur etiam apostolico praecepto: Cavete, ne quis vos seducat per philosophiam et inanem seductionem secundum elementa mundi. Demum ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem apostolo de quibusdam, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis et caetera. Et ubi Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo vivimus, movemur et sumus, adjecit etiam: sicut quidam vestri dixerunt. Idem in libro de spiritu et lit.: vita sapiens, quae fecit mundum, contemplato mundo intelligitur. Interroga mundum, ornatum coeli, terram

fructificantem herbis et lignis et animalibus plenam, mare quantis natatilibus plenum est, aër quantis volatilibus. Interroga omnia et vide, si non specie sua tamquam voce tibi respondeant, Deus nos fecit. Hoc philosophi nobiles quaesierunt et ex arte artificem cognoverunt. Isidorus de summo bono liber I. caput 4. Sicut laus operis in artificem retorquet laudem, ita et rerum creator per creaturam suam laudatur et quanto sit excellentior ex ipsa operis conditione monstratur. Item collaudant Deum invisibilia per nos, dum ea considerantes [etc.] [9]) Dicunt antiqui, quia nihil sit, quod non sensum habeat in Deum. Nemo itaque miretur, si ab ipsis quoque philosophis, qui sanctorum assertionibus ad divinitatis notitiam ipso etiam domino revelante conscenderunt, testimonia inducamus. Licet eorum plurimi ab ipso quoque apostolo graviter arguantur, eo quod juxta illud, quod ipsemet ait, scientia inflat, ex divinae notitiae praerogativa superbiendo reprobi facti sunt. Non enim eos hoc loco in exemplo vivendi assumimus, sed docendi sive credendi, sicut et Salomonem frequenter. Cujus tamen sapientiae excellentia ipsius etiam domini testimonio omnibus praeferenda, per concupiscentiam carnalesque voluptates devicta idolatriae consenserit, divino cultu, quem in scriptis suis docebat et praedicabat, derelicto. Ad quem etiam Dei cultum magnificandum ipse jussu Dei templum aedificavit, a quo pater ejus justus inhibitus fuit. Deus autem reprobis et infidelibus nonnunquam maxima dona distribuit, quae aliorum doctrinae vel usui necessaria fore videt. Nec non etiam per reprobos multa miracula opera-

tur, de quibus veritas in evangelio: multi dicent mihi in illa die: domine, domine, nonne in nomine tuo prophetavimus? et in nomine tuo virtutes multas fecimus et in nomine tuo daemonia ejecimus et tunc confitebor illis, quia non novi vos, discedite a me, qui operamini iniquitatem. Cum autem per reprobos Deus miracula ostendit, aut prophetias loquitur, aut quaelibet magna operatur, non hoc ad utilitatem illorum agitur, quibus utitur tamquam instrumentis sed potius aliorum, quos instruere per istos intendit. Qui etiam per indignos ministros gratiae suae donum non deserens, quotidie sacramenta ecclesiae ad invocationem sui nominis spiritaliter conficit, in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima Deus operatur, qui verbis asini prophetam docuit, ne, si per magnos tam magna operaretur, virtutibus meritisque hominum magis, quam divinae gratiae haec attribuerentur. Ne quis tamen de salute omnium desperet philosophorum aut omnium vitam existimet reprobam, qui dominicam incarnationem praecesserunt, beatum audiat Hieronymum, evangelium Mathaei exponentem. Ait quippe sic inter caetera. Ex eo quod malus servus ausus est dicere: Metis, ubi non seminasti et congregas, ubi non sparsisti, intelligamus etiam gentilium philosophorum bonam vitam recipere Deum et aliter habere eos, qui juste, aliter eos, qui injuste agunt. Si enim supra positam ab apostolo causam discutiamus, qua videlicet quosdam eorum per divinam, quam secuti sunt, notitiam in reprobum sensum tradi memineri(n)t, cum in suis scilicet evanescerent cogitationibus, se esse

sapientes dicentes, id est suam sapientiam proprio studio et ingenio ascribentes, non divinae gratiae dono tribuentes, reperiemus eos, qui praecipui habentur, omnem praecipue philosophiam divinae tribuere gratiae, veluti Socratem sive Platonem. Socratem quidem libro VIII. de civitate Dei beatus Augustinus talibus effert praeconiis: Socrates magister Platonis universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse memoratur. Hic autem unum intendit ad hoc, quod esset beatae vitae necessarium, propter quod unum omnium philosophorum vigilasse ac laborasse videtur industria.

Caput XII.

Qualiter philosophi unum ac trinum esse Deum cognoverint.

Illud igitur ad praesens inquiri sufficiat, qualiter unum ac trinum et trinum Deum esse cognoverint. Unum eum cognoverunt a creatura mundi, id est per ea, quae in creatura homines operantur. Verbi gratia aurum quidem est in hoc, cum sit creatura Dei; operatur homo, et inde vel annulus vel tale quid fabricatur. Annulus iste est hoc aurum, et hoc aurum est annulus. Idem igitur numero sunt hoc aurum et hic annulus, diversa tamen diffinitione sunt, quia aliud est esse hoc aurum et aliud est esse hoc annulum. Omnia siquidem illa eadem numero esse dicimus, de quibus computatio et a se invicem discretio fieri non potest. Haec vel talia sunt quod ejusdem essentiae sunt, ut hoc album [10]) et hoc sedens vel talia, quorum alterum in altero ut pars velut de parte continetur. Hoc enim album et hoc sedens idem numero sunt, diversa vero dif-

finitione, quia aliud est esse album, aliud est esse sedens, quippe aliud convenit ei ex hoc, quod est album et aliud ex hoc, quod est sedens. Similiter hic paries et haec domus idem numero sunt. Aliud tamen est esse hoc, et aliud esse illud. Eodem modo de illo conjicitur. Licet enim eadem substantia, quae est pater, sit filius et eadem sit spiritus sanctus et haec sint divisa proprietatibus, quia aliud est esse patrem, aliud est esse filium, aliud est esse spiritum sanctum, licet hoc inquam sit, tamen et idem numero sunt illae tres personae, quia una et eadem essentia. Similiter Deus est omnipotens, omnisapiens, omnibenignus. Omnipotens vero et omnisapiens et omnibenignus idem numero sunt, aliud tamen est esse omnipotentem, et aliud omnisapientem, et aliud omnibenignum. Si ergo dicatur idem est pater, qui filius, qui spiritus sanctus et e converso, falsum est, quia sic tres personae essent una persona. Si vero dicatur idem est pater, quod filius et spiritus sanctus, et e converso verum est, quia una et eadem essentia trium personarum est. Trinum videlicet a creatura eum cognoverunt. Ut ergo, quod dicimus, propi(ti)us in commune liqueat, circa vulgatum superioris materiae versemur exemplum. Est igitur prius aurum quod quidem acceptum sculpitur et fit sigillum, postea inprimitur cerae et fit sigillans. Sic igitur cum idem sit numero et quia una et eadem essentia, tamen tria sunt proprietate diversa, quia aliud est esse hoc aurum et aliud hoc sigillabile. Juxta igitur hanc trinitatem in creaturis, trinitatem in divina substantia conjectare facile potuerunt. Cum enim unius et ejusdem divinitatis

in creando potentiam, in creata gubernando sapientiam, in eadem ad optimum eventum deducendo benignitatem ex ipsis ejusdem caritatis liquido deprehenderent, quia una et eadem sit unitate substantia, quia tria divisa proprietate, ibi sanctam trinitatem divinam perpenderunt. Quippe aliud est esse potentem, aliud sapientem, aliud esse benignum.

Caput XIII.

Quomodo in trinitate persona accipiatur.

Quia igitur haec tria proprietate divisa personam patris et personam filii et personam spiritus sancti saepenumero jam assignari diximus, idcirco qualiter hic persona dicatur declarandum existimamus. Ut ergo magis liqueat, quod monstrare intendimus, diffinitiones diversas secundum diversas acceptiones ponamus. Paulo itaque altius ordiendum ratio persuadet. Aliter enim accipitur persona in grammatica et aliter in rhetorica, aliter in hominibus, aliter quoque in divina essentia. Omnis siquidem locutio tria debet habere, per quod fiat, ad quod fiat, de quo fiat. Per quod fiat per loquentem, ad quod fiat ad audientem, de quo fiat de eo scilicet, unde fit sermo. Prima persona dicitur loquens, secunda audiens, tertia, de qua fit sermo, inter loquentem et audientem. Est ergo in grammatica eadem res prima persona et secunda et tertia, quia idem homo loquitur, quandoque ad alium, quandoque in eum dirigitur locutio, quandoque de eo fit locutio. Sic ergo diffinitur in grammatica: persona est, quae loquitur, vel ad quem loquitur alius, vel de quo aliquis loquitur. In rhetorica vero dicitur persona,

cujus certum dictum vel factum in controversia adducitur. In homine autem sic persona rationalis individua. Sic Boëtius in libro de duabus naturis in Christo contra quosdam haereticos Nestorium et Eutycen, qui dicebat in Christo duas esse personas, diffinivit personam: persona est substantia rationalis individua, sed Christus est una substantia rationalis individua, igitur Christus est una persona. In Deo vero est persona vel gignens, vel genitus, vel ab utroque procedens. Sic igitur una persona eadem res prima et secunda et tertia persona, non tamen prima est secunda vel tertia vel e converso. Sic una et eadem divina substantia et pater et filius et spiritus sanctus. Ita quod nec pater est filius, nec filius pater, vel spiritus sanctus, nec spiritus sanctus est pater vel filius.

Caput XIV.

Quod nomina divinae essentiae alia naturalia, alia personalia.

Nomina igitur hujus essentiae alia sunt personalia, alia naturalia. Naturalia ut jam superius assignavimus sunt ista: Deus omnipotens, aeternus, et caetera hujusmodi et ideo omnibus similiter et singulis singillatim personis conveniunt. Personalia sunt, quae singillatim singulis conveniunt et non omnibus nec similiter, ut hic pater, filius, spiritus sanctus. Sic etiam in aliis rebus alia sunt naturalia, alia personalia. Ut hoc: hoc nomen naturale est, Socrates vero personale; quia illud est commune huic naturae, illud proprium huic personae. Est enim natura eadem similitudo nascentium.

Caput XV.

De genitura filii et processione spiritus sancti.

Quia vero de his nominibus superius satis expressimus, de genitura filii a patre, et processione spiritus breviter diffiniamus. Ad hoc sciendum, quod omnia nomina ista, pater, filius, spiritus sanctus, translata sunt; sapientia enim et scientia animae potentiae sunt, et ita potentia genus est sapientiae et scientiae. Omnis enim sapientia potentia animae est, sed non convertitur. Similiter omnis scientia potentia animae est, sed non convertitur. Eodem modo potentia divina continet sapientiam, potentia enim divina est potentia fabricandi mundum, creandi hominem vel equum et caetera. Sapientia vero est ratio et potentia discernendi. Sic igitur potentia continet potentiam creandi et potentiam gubernandi et discernendi, quae est sapientia. Quod etiam similitudine generis ad species, vel materiae ad materiatum, facile videri potest. Dicunt enim genus dividi philosophi quasi in quasdam procreationes suas. Procreationes istas species dicunt, quasi a genere procreari dicunt, quia continet eas sub se et in eorum diffinitionem cadit, sed non convertitur. Ut animal continet hominem, ut genus speciem, quia quicquid est homo, est animal, sed non e converso. Non igitur animal exigit hominem ad esse suum, sed homo animal. Eodem modo annulus iste constat ex aere et forma, et tamen aes non exigit annulum ad esse suum, annulus vero aes exigit. Sicut igitur in istis est sic potentia divina, cum contineat sapientiam discernendi, non exigit eam ut sit. Sed sapientia discernendi omnino ad

esse suum potentiam requirit, et sic potentia divina ex se sapientiam gignit, ut genus speciem, vel materia materiatum. Quia vero non poterat dici, potentia ista est materia, sapientia est materiatum, quia potentia aeterna est, sapientia coaeterna, ideo translatum est hoc nomen pater ad significandam potentiam divinam, filius ad significandam sapientiam, quia ut diximus sapientia discernendi est ex potentia illa. Sed potentia non est ex sapientia, sicut filius est ex patre, non pater ex filio, sed quia multi sunt, qui possunt et sciunt, nec tamen volunt et ideo talis potentia et talis scientia ad nullum effectum perveniunt, ideo illi divinae essentiae coaeterna quoque voluntas adest. Quia vero voluntas non est potentia, ideo non continet sapientiam, nec continetur a potentia. Non igitur gignit ex se sapientiam et ita non est pater nec genitus a potentia, et sic non est filius, sed procedit a potentia et sapientia haec voluntas, quia ideo vult Deus omnia quae facit, quia potest, quia scit, non autem ideo potest quia scit, vel quia vult. Haec processio inde est, quia haec voluntas, quae est et bonitas, sive benignitas, sive magis caritas, ex omnipotentia et omnisapientia exit. Deus enim cum plene sit sufficiens sibi, cum nihilo indigeat, in nullo sibi prodesse potest. Cum vero caritas, ut dicit Gregorius, vicaria sit, quia non potest esse ad minus, quam inter duos, unde Christus binos ante se mittebat apostolos, et ipse Deus ut dictum est si[bi] misereri et prodesse non possit, cum hoc, inquam, sit, erga creaturas suas decuit exerceri eam [11]), dona sua singulis pro libertatis suae arbitrio dividendo, hoc illi illud huic pro modo

convenientiae donum largiendo. Hic igitur divinitatis effectus erga creaturas habitus spiritus, quasi a spiramine, dicitur, quia ut superius diximus spiritu oris nostri, id est anhelitu, affectus animi maxime patefiunt, cum scilicet aut prae amore suspiramus aut prae dolore gemimus. Ex amore itaque affectus iste divinus spiritus dicitur. Et nota, quod cum et filius procedat a patre, ipsum autem procedere a patre non sit aliud, quam ipsum a patre gigni, et spiritus a patre quoque procedit, non tamen spiritus a patre gignitur. Filius enim procedit ut natus, spiritus sanctus non, sed ut datus.

Caput XVI.

Quomodo valeat Graecis responderi, qui dicunt, spiritum sanctum a filio procedere, non debere concedi.

De hac processione spiritus ab utroque inter nos et Graecos magna diversitas est. Dicunt namque, spiritum sanctum a patre tamen, non ex filio procedere, et hoc auctoritate evangeliorum et aliarum apostolicarum scripturarum confirmant. In quibus cum nulla mentio habeatur, nihil aliud esset addendum, nihilque quod in eis contineatur esset dicendum. Affirmant hoc quoque, quarta[12]) conciliorum auctoritate firmiter astruunt, ubi doctores eorum ante Constantinum imperatorem de fide catholica tractaverunt et inde quoddam ab omnibus probatum constituerunt, ubi nullam mentionem de sancti spiritus a filio processione fecerunt. In cujus finem, quicunque aliquid aliud, quam in hoc symbolo continetur, adderet vel aliquid mutaret anathemate percusserunt. Qua propter videntes, Romanos hanc proces-

sionem esse a filio quoque et credere, et praedicare, Romam saepe venerunt et maxime in tempore Pascasii, dicentes: se esse paratos rationibus et auctoritatibus, Romanos esse excommunicatos et haereticos comprobare. Et cum papa eis daret inducias ut in crastinum parati probare convenirent, et illi pro apostolici consilio in crastinum ad hoc parati redirent, noluit memoratus antistes controversiam illam audire, timens calliditate et versutia Graecorum Romanos superari et ex hoc quoque maximum forte in ecclesia suboriri periculum. Sed et Graecis inde facile responderi et sic esse, auctoritatibus sanctorum potest comprobari. Si Graecorum auctores in illa excommunicatione aliud pro diviso et non pro contrario posuerunt, constat, omnes, qui de vita beati Martini vel alterius Sancti in ecclesia praedicant, excommunicatos esse. Ipse quoque Christus hoc anathemate feriretur, cum dixerit, dictum est antiquis non occides, ego autem dico vobis, qui dixerit fratri suo racha et caetera. Dicit namque Paulus ad Galatas: si quis vobis praedicaverit aliud evangelium, quam hoc quod ego praedico, et si angelus fuerit de coelo, anathema sit. Et Moyses in Deuteronomio: quicunque addet verbum aliud vel mutabit, maledictus sit. Si ergo aliud non pro contrario sed pro diviso ponitur et sancti praedicatores et ipse Christus hujus maledictionis rei sunt, vel certe possumus dicere, quia ipsi non homines sed Deum excommunicaverunt. Cum enim aliquem hujusmodi additionem vel mutationem contigit fieri, hoc utique non homo facit, sed per hominem Deus.

Caput XVII.

Probat auctoritate, spiritum sanctum procedere a filio, sicut a patre.

Ostenso ergo qualiter Graecis valeat responderi, spiritum sanctum a filio quoque procedere, nixi auctoritatibus demonstremus. Primum ergo ipsius veritatis irrefragabilem auctoritatem inducamus. Ait namque, cum apostolos insufflavit, accipite spiritum sanctum. Nisi enim et ab eo procederet, non eos insufflando spiritum eis tribueret. Hoc etiam Didymus quidam eorundem Graecorum auctor aperte ostendit, cum in quodam suo tractatu, ut editio inde facta tractat, spiritum sanctum a patre procedentem dicat et a filio. Similiter Chrysostomus, qui etiam Graecus. Athanasius quoque spiritus, inquit, a patre et filio, non factus, non genitus, sed procedens. Quod sic intelligi debet, spiritus non est factus a patre et filio, scilicet non est genitus a patre et filio, similiter ad utrumque debet respicere, sed est procedens a patre et filio. Aliter non bene junxisset. Notandum tamen, quod nostri auctores non pro nihilo hoc dixisse consideraverunt. Ait namque Augustinus et iterum Hieronymus: spiritum sanctum a filio et patre procedere, sed principaliter a patre. Hilarius quoque qui istos praecessit longe et ideo Graecis adhuc vicinior, spiritum procedere a patre per filium dixit. Et bene quidem quia sicut aliqua aqua ex fonte procedere dicitur et per alveum it, sic spiritus sanctus ut a patre et ex eo, qui est principium, non de principio per filium procedere dicitur, quia, quicquid gratiae nobis confert per filium, ut per mediatorem hoc facit. Potest etiam hoc dici,

quod [15]) secundario ex alveo procedit aqua, eodem modo ex filio, qui etiam ex patre est, non principaliter, sed secundario spiritus sanctus procedit. Nos vero spiritum sanctum a patre et filio indubitanter procedere dicimus, vel ideo quia patris et filii est, vel quod ideo vult omnia disponere quia scit et potest, sed non e converso. Spiritus sanctus ut superius diximus nec genitus nec ingenitus, quia ad hoc, ut esset genitus, oporteret, ut voluntas esset omnipotentia, ex qua et sapientia. Est igitur non genitus, id est, ita est voluntas, quod non sapientia ex potentia, quippe cum spiritus sanctus ejusdem sit substantiae cum filio, non enim de eadem substantia cum filio; nec enim idem esse non genitum, ut jam diximus, et ingenitum; sicut non est idem esse non pium et impium, quia omnis impius non pius sed non convertitur. Nunc de praedicatione nominum videamus, quae sunt nomina de quibus praedicentur. Sciendum igitur est, quod quaedam nomina substantialiter Deo conveniunt, quaedam relative, id est, ex proprietatibus personarum. Nomina autem substantialiter convenientia sunt ea, quae superius substantialia vocavimus, quae sunt omnipotens, sapiens, benignus, aeternus, immensus et caetera. Haec enim de singulis personis dicuntur, ut pater est omnipotens; filius est omnipotens, spiritus sanctus omnipotens, pater est sapiens, filius est sapiens, spiritus sanctus est sapiens; pater est benignus, filius est benignus, spiritus sanctus est benignus, et sic de aliis. Nomina autem personarum non sic. Quippe cum dicatur pater est pater, filius est filius, non possumus dicere: pater est filius, vel sapientia Dei

est nec filius, vel sapientia Dei pater, qui oporteret, ut pater esset pater sui ipsius, et filius similiter sui ipsius filius. Oporteret etiam ut spiritus sanctus esset sui ipsius spiritus, id est a se ipso procederet, sicut in praemissa similitudine videri potest. Vere siquidem sunt istae, hoc aes est sigillum et hoc sigillum est aes, et hoc sigillabile est sigillum vel etiam est aes, et hoc sigillum vel hoc aes est sigillabile. Si vero nomina relativorum vel relationum ponam et dicam, haec materia est materiata vel hoc materiatum est materia, falsae sunt locutiones istae. Ad hoc enim ut vera esset haec locutio, materia est materiata, oporteret, ut hoc aes sic esset sigillum, quod esset materia sui ipsius. Similiter ad hoc ut haec alia esset vera, hoc materiatum est materia, conveniret, ut hoc sigillum esset factum ex se sigillo, quod falsum est. Licet enim eadem res sit hoc aes et hoc sigillum, tamen multa possunt dici de hoc aere, quod non possit dici de hoc sigillo et e converso; ut de hoc aere dicitur, quod est creatura Dei, de hoc aere dicitur quod est materia hujus sigilli, quorum neutrum de hoc sigillo potest dici. Similiter de hoc sigillo dicitur, quod est opus hominis, quod est materiatum hujus aeris, nullum quorum potest dici de hoc aere. Eodem quoque modo de patre et filio conjectare licet.

Caput XVIII.

Quod per animam mundi spiritum sanctum designaverint philosophi.

De spiritu sancto adhuc videndum est, quomodo philosophi inde senserint, quia videntur spi-

ritum minorem patre et filio assignasse et creatum. Ut Plato togaton ($\tau o\ \dot{\alpha}\gamma\alpha\vartheta o\nu$) summum patrem, Noïn ($\nu o\upsilon\nu$) mentem divinam dixit id est sapientiam, quia togaton coaeternum asseruit, animam vero mundi, per quam spiritum vivificantem cuncta intellexit, creaturam esse dixit et mundo infusam. Cum apostolus adducat in auctoritatem eos ad probandum, gentiles Deum cognovisse, si spiritum sanctum minorem esse dixerunt, non bene cognoverunt. Et sic inconvenienter videtur apostolus dixisse, quia quod notum erat Dei manifestum est in illis, id est per illos, quia quod ipsi intellexerunt, alios docuerunt. Videamus igitur sensum eorum, ut tandem eum bene dixisse sentiamus. Quae admodum jam satis diximus, bonitas Dei spiritus dicitur sanctus. Quare etiam spiritus sanctus dicatur bonitas ejus assignavimus. Notandum igitur, quod ille idem spiritus sanctus, scilicet qui in se secundum affectum coaeternus est patri et filio, divisos habet effectus. Unde Salomon: spiritus sanctus unicus, multiplex, stabilis, discernens. Secundum hoc est, quod est unicus in se et simplex, tertia persona est in trinitate, patri et filio coaeterna, secundum hoc vero quod in singulis creaturis aliquid efficit mobilis et discernens. Unde ille unicus et simplex spiritus sanctus dicitur. Sic Joannes in apocalypsi: Et septem inquit spiritibus, qui sunt ante thronum Dei. Secundum igitur hunc septiformem effectum, per quem effectuum cunctorum universitas designatur, quae in creaturis efficiuntur, spiritus sanctus anima mundi dictus est, quia anima et creata censetur, quia ipse spiritus creaturas vivificat. Eadem ergo substantia et spiritus sanctus et anima

dicitur, spiritus ex bonitate, anima ex vivificatione, spiritus sanctus ex affectu, anima ex effectu, spiritus in sua aeternitate, anima in administratione temporali. Neque inconveniens, si spiritus sanctus aeternus dicatur secundum affectum, anima mundi cuncta vivificans secundum effectum. Ut eadem essentia divina dicitur Deus, dicitur dominus, Deus ab aeterno, dominus vero ex tempore. Inde est etiam illud involucrum, quod eam in medio Plato locavit, ut cuncta vivificaret, idonea animaret et vivificaret, quia gratia sancti spiritus praesto est omnibus, dona pro cujusque congruentia cuique conferens. Nam etiam Judaei et gentiles et omnes homines quicunque sint dona aliqua habent. Etenim si non habeant fidem vel spem vel talia, habent tamen genera linguarum et curationem infirmitatum et caetera. Sic igitur Plato licet non aeternam processionem, temporalem tamen assignavit, quomodo videlicet ad cuncta vivificanda procedat, quae processio tam a patre quam a filio licet aliter et aliter sit. Est namque duplex processio, una aeterna de qua superius, et altera temporalis. Unde veritas in evangelio: vadam inquit ad patrem et mittam spiritum paracletum. Et alibi: spiritus qui a patre procedit, ille vos docebit omnia. Hic enim de temporali agitur processione. Unde Beda super hunc locum: Spiritus, ait, qui a patre procedit, id est, mittitur. Idem enim est spiritum procedere a patre quod mitti. Et alibi: spiritus domini replevit orbem terrae et caetera. Haec missio sive processio quotidie fit diversis, quotidie diversa dona conferuntur. Unde apostolus dividens inquit singulis prout vult.

Horum bonorum alia sunt stabilia et continua, alia interpolata, variabilia, ut Petro quaedam collata sunt: in eo stabilia et permanentia, ut fides spes et caritas, quaedam non permanentia, ut facere miracula. Prophetae quoque modo habebant spiritum prophetandi, modo eo carebant.

Caput XIX.

Quae potentiae, quae sapientiae, quae conveniant bonitati divinae.

Viso de genitura et processione ad illam descriptionem summi boni, quam ipse Christus ut praedictum est assignavit, redeamus. Et cum alia multa de Deo dicantur, ut aeternus, immensus, incommutabilis et caetera, an illis tribus haec omnia contineantur, animadvertamus. Alioquin assignatio illa dominica de summo bono minus perfecta esse deprehenditur. Videamus igitur quae potentiae, quae sapientiae, quae conveniant bonitati divinae. Quod dicitur invariabilis, immutabilis, indeficiens, aeternus et caetera, potentiae est. Posse siquidem variari, posse deficere et caetera, impotentiae est. Quod rursus praevidens, praesciens dicitur, sapientiae est. Nam non noscere res nisi ex eventibus seu effectibus suis insipientiae est humanae. Justus vero, misericors et miserator et caetera cum dicatur, ad bonitatem spectat, quamvis miserator magis exhibitione miseriae quam ex bonitate dicatur. Sic diximus superius, quum illas tres personas inter se esse diversas constet, eandem tamen totius trinitatis esse operationem manifestum est. Nihil enim operatur pater

quod non filius vel spiritus sanctus. Id est nihil operatur Deus quod non possit, quod non sciat, quod non velit. Multi autem sunt, qui possunt operari, quod nesciunt, et ideo quod operantur non habet elegantem effectum. Rursus quidam et possunt et sciunt, sed nolunt, et ideo non eo modo operantur, quo melius inde provenire potest. Tale est igitur ac si dicatur, sic potest Deus operari quod ei non potest resisti, sic sapienter, quod elegantius inde provenire non possit, sic benigne, quod melius nequeat inde evenire. Licet autem sic communis sit trium personarum operatio, ut dictum est, non tamen si filius est incarnatus, et pater, quia nec sequitur, si omnia quae sunt filii sunt patris, ut idem in evangelio ait, ergo caro filii est caro patris. Sic enim est intelligendum: omnia mea tua sunt. Ideo quicquid ego possideo et tu, o pater et e converso. Sic dicitur quicquid est regis est reginae, ergo membra regis sunt membra reginae falsum est, sed sic exponitur, quicquid est in possessione regis, est in possessione reginae. Similiter quiddam convenit spiritui, quod non convenit patri vel filio, ut renascatur hoc ex aqua et spiritu sancto, et non ex aqua et filio et patre. Dimittit siquidem Deus peccata ex gratia quae bonitatis est non potentiae vel sapientiae, quia non dimittit ex hoc quod potens est vel sapiens, sed ex quod bonus. Sed cum sapientia sit, ut diximus, incarnata, id est, (ut) verbum caro sit factum, (ut) evangelista intonuit, videtur verbum esse factum, quod ab aeterno non fuerit, quod quidem sane concedimus, non tamen est factum. Sic dominus factus est mihi in salutem, nec tamen est

tinentibus, antequam ad beneficia transeamus, an plura possit facere, an aliter, quam faciat, inquirendum videtur. Quo circa ut hoc plenius et evidentius disseramus, aliquantulum altius incipiamus. Deum esse omnium creatorem et gubernatorem et unum tamen et non plures, ex creaturis facile cognitum esse, non solum Augustinus, sed etiam alii sancti et philosophi docuerunt. Unus Tullius probat, omnia ista bene regi, quia unus et sapientissimus omnium a quo providentur et ideo bene gubernantur. Quae enim pie providentur, melius reguntur, quam ea, quae non providentur et ideo non bene [15]). Mundus providentia regitur, homines autem pars mundi sunt et caetera. Hanc dispositissimam gubernationem ex diversitate machinam istam constituentium maxime perpendunt, videntes siquidem mundum ex tam diversis et a se invicem dissonantibus naturis esse compactum, tam aliud [16]) esse, quod hoc fecerit, quam (in) ejus inaestimabilem sapientiam in istis regendis facile cognoverunt. Sic enim fortiter sic sapienter cuncta creat et gubernat, quia ei nihil resistere possit, nec sine causa aliquid evenire permittat. Unde Job: nec etiam folium cadit de arbore sine causa. Hoc etiam Plato, quod nihil fit sine rationabili causa. Cum igitur inter creaturas, ut dictum est, aliquid, quod hoc posset facere, reperire minime valuerunt, animadverterunt super universitatem istam aliquid esse, quod hoc faceret, et illud esse omnium creatorem et sapientem esse dixerunt et rectorem; ex hoc quod nihil ei resistere posset, omnipotentem, ex hoc, quod ad elegantem effectum omnia duceret, omnisapientem, ex hoc quod

de omnibus facit eo modo provenire, quo melius potest, omnibenignum esse censuerunt. Unum vero tantum et non plures inde cognoverunt, quia, si duo essent, aut alter alteri in omnibus aequalis esset, aut non. Si inaequalis, tunc sibi insufficiens esse[t], utpote qui aliquo ad sui plenitudinem indigeret, sicuti qui summus non esset. Si aequalis alter alteri constaret, cum unus quisque tantum esset, quod ad omnia creanda et creata gubernanda sufficeret, alter profecto superflueret. Relinquitur igitur, quod unus tamen Deus omnium creator et gubernator existat. Utrum igitur plura possit facere, quam faciat, quaeri solet et dicunt aliqui, quod plura possit facere et aliter quam facit, quae damnat potest salvare, et e converso. Et de hoc lapide hominem potest facere et aliter quam faciat, et talia. Et inducunt inde exemplum de asina Balaam et de quinque panibus, de uxore Loth, de aqua vinum facta; hoc quoque pluribus auctoribus nituntur. Ut Augustinus inquit: fuit et alius modus possibilis Deo, sed nullus nostrae miseriae convenientior. Item idem: qui suscitavit Lazarum in corpore, potuit Judam suscitare in mente. Et dominus in evangelio, non possum ait rogare patrem meum, et exhibebit mihi plus quam decem legiones angelorum? Sed ut mihi videtur nec sapientiam Dei cognoverunt nec auctores intellexerunt. Cum enim ut dictum est Deum omnisapientem esse constet, rationabilis est prae omnibus creaturis. Quid igitur faciendum sit vel non, sapienter et rationabiliter providet. Videt enim causam rationabilem, quare conveniens sit hoc fieri vel non, vel quare inconveniens sit hoc fieri vel

non. Videt autem, Jacob eligi Esau reprobari, conveniens esse, quia, sicut opportunum erat hunc eligi ad patiendum a fratre, sic opportunum erat illum reprobari, ut esset fornax et persecutio fratris; quia sicut bonum est, id est, utile est bonum esse, ita bonum est, id est, utile est malum esse. Unde Augustinus: non enim, inquit, summe bonus aliqua mala fieri sineret, nisi aliquod bonum inde faceret. Ipse est enim, cui mala bona sunt; cum ergo sic unius cujusque eventus rationabilis causa sit ei praesens et certa, quod unicuique congruere videt, id ei sapienter administrat. Unde plus contulit Joanni quam Petro, quia conveniens esse videbat, plus illi quam huic conferri debere. Si autem plus haberet Petrus quam habuit, non inde melior extitisset, quia illud plus irrationabile esset. Si enim rationabile esset ut plus haberet et[17]) Deus ei non contulisset, profecto non summe bonus esse videretur. Unde Augustinus: cum pater, inquit, filium suum sibi aequalem gignere posset et hoc non faceret, invideret. Similiter et Plato de mundo sensibili tractans dicit, quod optimus optimum fecit, quia omnis invidia ab eo relegata est. Quod igitur sic cuncta fecerit, quod melius facere non potuerit, sancti dicunt. Quod vero hominem meliorem potuerit fecisse quam fecerit: hoc quidem negare non audemus. Sed haec comparatio ad rem, non ad ipsum Deum referenda est; sic aliquis facit cyphum aureum et cyphum vitreum, non melius facit aureum quam vitreum sed meliorem, quia melior est aureus quam vitreus. Cum itaque quaecumque faciat, sic faciat prout videt ea facienda esse, et tot faciat

quot conveniens est fieri, tunc si aliter faceret vel si plura vel pauciora faceret quam faciat, inconveniens esset et faceret contra rationem et sapientiam suam (faceret). Sed hoc impossibile esset, quia cum ejus sapientia omnino immutabilis et invariabilis existat, neque augeri neque minui potest. Non igitur plura potest vel aliter facere quam faciat. De praescientia, quoque sive providentia, de praedestinatione itidem ratiocinamur. Sed ambigi potest, an Petrus potuit esse justior quam fuit, quod quidem sane concedimus. Sed quaeritur a quo? Dicimus quod a Deo et per Deum justior quam fuit esse potuit, et tamen Deus non potuit eum meliorem vel justiorem facere, quia sicut diximus, aliter [18]) quam conveniret. Sicut ager iste potest excoli ab illo puero et per illum, id est aptus est ad hoc, non tamen ille potest eum excolere. Ego possum a te accipere C. solidos et tu non potes mihi dare. Praedictae vero auctoritates sic intelligi debent, ut possibilitas ad res, non ad Deum referatur. Sic dicimus: chimaera est opinabilis, id est homines possunt opinari chimaeram. Similiter Deus potuit Judam suscitare in mente, qui Lazarum suscitavit in corpore. Hoc posse ad naturam illius refertur, non ad ipsum Deum; sic et caetera exponantur. Sunt vero nonnulli, qui sic solent in hujusmodi determinare: posset Deus hoc vel illud, si vellet; qui quidem rationabilem exitum rerum voluntati, non rationi sive sapientiae subnectunt, tamquam prius velit vel hoc vel illud fieri et postmodum an convenienter eveniat hoc vel illud an non, apud se deliberet. Qui quidem errare in Deo videntur et con-

venienter ordinem deliberandi atque volendi in Deo confundere nituntur. Prius siquidem animus advertendus est, quae ex quo utilitas, quae convenientia sequatur, et deinde ut sit vel non sit, voluntas est adhibenda. Isti perfecto Origenem et Hieronymum male intelligunt. Dicit enim Hieronymus: ut vero ut rusticus modo loquar: quemadmodum aliquis primum videt et excogitat de aliqua re, an facienda sit vel non, quam vel ea faciat vel dimittat, et si videt esse faciendam, facit, sin autem, dimittit; sic inquam Deus providet quae sint facienda vel non, et tunc vult vel non vult ea facere vel dimittere. Et ita rei utilitas in ejus cognitione praecedit. Sic igitur ea facere quae facit, quia sunt facienda, non quia facere velit. Quocirca procul dubio deprehenditur asserendum, cuncta tam bona quam mala ordi atissima dispensatione provenire, quia sic eveniunt, conveniunt, quod convenientius evenire non possunt. Unde Augustinus: adeo Deus bonus est quod mala fieri non sineret, nisi bonum esset mala esse. Eadem enim ratione qua vult bona esse, quia conveniens est ea esse, eadem ratione vult et mala esse, quia sicut, quaecunque non sinit esse rationabiliter non sinit, sic quaecunque permittit rationabiliter esse permittit vel etiam disponit. Quod quidem spectat totum ad ejus majorem gloriam. Sic enim aliqua pictura quandoque pulchrior et commendabilior redditur apposito aliquo colore viliori, quam si unius coloris et uniformis esset. Sic ex admixtione malarum respublica ista pulchrior et commendabilior efficitur. Quippe cum boni saepe videant alios cadere, qui tamen stabiliores esse putantur,

tunc magis infirmitati suae consulentes se recognoscunt et se magis obnoxios esse debere gratiae Dei animadvertunt. Est et alia hujus rationabilis varietatis causa, quod si omnes boni essent, gratiam Dei minus intelligerent et bonae naturae salutem suam quodammodo ascriberent. Tertia quoque nec [40]) excipiunt causa, quia mala bonis materia exercendae virtutis subsistunt. Sic tam ratio quam sanctorum auctoritas esse confirmat. Si vero ita est, immo quia ita est, cur miseris compatimur? cur decedentibus dolemus, cur Rachel plorat? quid etiam sibi vult illud Apostoli gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Jam scimus, quod lapidatio Stephani convenienter sit [20]), combustio Laurentii tam ad utilitatem suam quam ad gloriam Dei provenire; ac per hoc cum haec omnia ut dictum est ratione irrefragabili contingant, irrationabiles videntur esse hi dolores et hae lacrymae, quod utique negari nequit, tum quia contra dispositionem Dei nitimur, tum quia quod aggredimur, perficere non valemus. Quicumque namque quod perficere nequit aggreditur, eo ipso irrationabiliter agit. Quid igitur? num quid non praecipit Apostolus flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus? Non equidem hujusmodi fletum vel gaudium praecipit. Non enim ut ait Augustinus scriptura prohibet nisi quod culpabile est, nec praecipit nisi quod rationabile est. Hoc inquam non praecipit Apostolus, sed affectum caritatis circa proximos habere. Ex cujus perfectione saepe in id quod irrationabile est solemus prorumpere. Unde Gregorius: caritas, inquit, impatiens est, quae mensuram non habet. Inde etiam in vita beati

Martini legitur de discipulis lugentibus. Consentiret utique magis, esse gaudendum, si vis doloris rationem admitteret. Quid igitur dicemus? Estne peccatum? non utique peccatum est, sed irrationabile est. Unde sic fatendum esset magis, sicut docuit Christus, ut omnia voluntati Dei attribuerentur. Sic quidem magis tutum esset, ut in quibuscunque rerum eventibus singuli diceremus: pater, fiat voluntas tua. Sic enim in passione filius docuit, cum infirma membra sua in se transformans ait: Verum tamen non mea, sed tua voluntas fiat. Sic quoque beatus Job: Dominus, inquit, dedit, dominus abstulit. Hoc est unicum remedium et omnimodum in omnibus eventibus solatium.

At vero quid de poenitentia dicemus, cum sciamus, quod bonum est mala natura esse? Sed aliud est malum esse, aliud malum. Licet enim malum esse bonum sit, bonus quippe effectus inde elicitur, malum tamen domino displicet, quod inde patet, quum ipsum punit. Quod ergo Deo placet, placeat et nobis eodem modo, quo ille, cui esse malum bonum est, de omni malo bonum elicit. Quod vero ei displicet, et mala voluntas nostra et opera, quae inde procedunt, et nobis displiceant. Animum advertamus itaque bonitatem suam, quod ita nos patitur, quod haec et illa bona nobis contulit, quod hoc vel illud fieri prohibuit. Unde bonitatem suam illud faciendo ostendimus, quae [24]) modis omnibus et prae omnibus diligere debemus, ideoque propter dilectionem suam, quam peccando amaricavimus, poenitere et dolere debemus, non quia inde puniendi sumus. Qui enim de aliquo poenitet, quia inde sit puniendus, non utique dicendus est

poenitens. Sicut qui filium incarcerari velit, ut ipse de carcere exeat, non dicitur filium incarcerari velle.

Caput XXI.

Quae spectent ad sapientiam.

Viso de potentia et ejus effectibus, nunc de sapientia paululum disseramus. In sapientia igitur continetur providentia vel, quod idem est, praescientia et praedestinatio. Ex sapientia siquidem sua praescit et providet omnia antequam fiant vel sint; quae quidem providentia nullo modo falli potest. Quippe cum hoc provisum sit, non fieri non potest. Hinc quidam prave intelligentes omnia ex necessitate fieri putaverunt. Qui quidem tam ratione quam philosophorum auctoritate confutantur. Neque enim ex vera 22) cum determinatione falsa simplex infertur propositio, ut cum vera sit ista, hoc provisum a Deo necessario non inde potest inferri, ergo hoc necessario futurum est. In nobis quoque illud falli promtum est, ut me vidente currum agi currus necessario agitur. Neque enim sequitur, si non potest simul esse, quod ego videam currum agi et currus non agatur. Nullam siquidem necessitatem infert providentia rerum eventibus, sed sicut se habent res ad utrumque, sic provideri se habere. Quae providentia, sive mavis dicere praescientia omnino immutabilis est, neque novi scit aliquid Deus, quod ab aeterno nescierit, nec in futuro quidquam sciturus est, quod modo nesciat. Ut me modo vel hodie legere, ab aeterno quippe scivit, (me lecturum hodie,) in aeternum sciet, me legisse hodie. Et nota, quod hujusmodi adverbia eodem tempore prolata diversa

significant, ut si modo dicam legi heri, lego hodie, legam cras. Diversa sunt, me legisse heri et me legere hodie et me lecturum cras. Diverso vero tempore prolata idem significant ut si quis dicat Hermannus leget cras, qui idem dicat Hermannus legit hodie, idem significat ac si quod ego hodie legerim. Idem namque est, me heri fuisse hodie lecturum et me hodie legere, et me hodie legisse. Ipsa siquidem verba vel tempora licet sint mutata, idem tamen verum permanet. Ipse igitur cum sit, cui nulla mutatio temporis obsistat, quippe nihil est inter ejus aeternitatem et ultimum temporis momentum, cum inquam hoc sit, quidquid fuit vel est vel erit, ei omnino praesens est. Nota igitur quod providentia seu praescientia et dispositio divina tam ad bona quam ad mala se habet, praedestinatio vero tantum ad bona. Augustinus tamen pro praescientia quandoque praedestinationem ponere solet. Fatum quoque notandum est, quod descendit a dispositione, tamquam ab actione passio. Siquidem cum fatum sit dispositio divina rebus mobilibus inhaerens, nihil est aliud quam dispositio, actio ipsi disponenti, hoc excepto, quod dispositio immutabiliter facit. Quae vero disponuntur nonnullam mutationem recipiunt, unde nihil est aliud fatari quam disponi. Unde quia ex hoc nomine fatum multi in errorem cadebant, putantes fatum esse constellationem, ideo sancti hoc nomine uti noluerant. Est igitur fatum, ut ait Boëtius, dispositio rerum in manu Dei. Quae quidem a dispositione divina ut passio ab actione pendet. Praedestinatio ut diximus de bonis est tantum. Quod

enim dicit Augustinus et de malis esse praedestinationem, pro praescientia accepit. Est autem praedestinatio gratiae praeparatio, incipit ab ipso genere donorum, per successionem divinorum bonorum deinde collatorum usque ad finem praesentis vitae procedit. Sic igitur temporaliter fit ista praeparatio. Si vero praedestinatio ab aeterno esse dicatur, sicut providentia vel etiam dispositio, ut cum dicimus, ab aeterno etiam praedestinavit hunc ad vitam, tale est ac si dicatur: ab aeterno providet, quod aliquid bonum daret huic, per quod salvaretur. Utrum plura possit disponere quam disponat, vel possit scire, vel etiam plures ad vitam praedestinare, satis est in promtu.

Caput XXII.

De his, quae ad bonitatem divinam pertinent.

Dicto de potentia et sapientia hucusque, de bonitate aliqua subnectenda sunt breviter. Deus, ut diximus, benignus est, et misericors, et miserator. Hujus benignitatis effectum, cum ipse nihilo indigeat, utpote qui sibi per omnia sufficiens est, in creaturis suis exercet. Cum igitur in se solo sit affectu benignus, in creaturis solis efficit, quod bonitate tali constat efficiendum. At vero, qui summe bonus est, ab eo porro omnis invidia relegata est, omnis itidem ira, omnis furor ab eo remotus est. Quid igitur, quod dicitur: Ne irascatur furor tuus super nos? Quid etiam precatur Propheta: Domine, ne in furore tuo arguas me? Et hujusmodi affectuum nominibus translative utimur, cum de Deo loquimur, ut secundum effectum, et non

secundum affectum de eo intelligamus. Tale est igitur: Deus iratus est, vel: Deus pacatus est, ac si dicatur: Deus punit illum, vel Deus parcit illi. Nullus enim hujusmodi affectus, nullus motus in eum cadit, qui in tranquillitate facit. Misericors ergo dicitur in se, sicut et benignus, miserator in exhibitione. Si ergo non esset, cui misereretur, nec miserator esset. Hic solet quaeri, utrum benignior esse possit, vel magis miserator. Posset enim pluribus dona conferre, et eos salvare. Posset pluribus misereri et parcere. Sic igitur benignior et magis miserator, vel minus posset esse, aut etiam non miserator, cum etiam posset non fuisse, cui misereretur. Sed quid hic quoque responderi valeat, ex superioribus cognosci potest. Non enim pro ratione assignata superius pluribus bona conferre, vel pluribus misereri, vel aliter, quam faciat, facere potest.

Caput XXIII.

Cur Deus homo?

Dicto de altera parte fidei, quae est in cognitione Dei, de unitate scilicet divinae substantiae et trinitate personarum, et de pertinentibus ad utramque, quantum memoriae occurrit: nunc de altera parte, scilicet de beneficiis nobis ab eo collatis breviter expediamus: quorum quod summum et maximum fuit, quod sapientia Dei carnem de virgine assumendo sua luce nos illuminavit, dilectionem suam nobis exhibuit. In hoc enim, quantam dilectionem haberet circa nos, ostendit, qui animam, quam assumsit, pro nobis posuit. Unde idem: Ma-

jorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam quis ponat pro amicis suis. Pro dilectione siquidem, quam erga nos habuit, ut nos a jugo peccati redimeret, carnem assumsit. A quo igitur nos redemerit, et quomodo redemtio illa facta sit, diligenter inquirendum esse ratio persuadet. Quidam dicunt, quod a potestate diaboli redemti sumus, qui hominem decipiendo ipsum sibi subjecit, et potestatem, quam [illegible] non habuerat, in eum recepit. Ideoque, ut dicunt, missus est filius Dei, ut, quoniam potestate hominem ei auferre potuerat, magis justitia et humilitate in eum uteretur. Alioquin inferre ei injuriam videretur, cum jure hominem, qui se illi mancipaverat, possideret. Ego vero e contra dico, et ratione irrefragabili probo, quod diabolus in hominem nullum jus habuerit. Neque enim qui eum decipiendo a subjectione domini sui alienavit, aliquam potestatem super eum debuit accipere, potius si quam prius haberet, debuit amittere. Qui enim concessa sibi abutitur potestate, ejus privilegium meretur perdere. Sicut si essent tres servi alicujus domini, quorum uni praerogativam super alios dedisset dominus, et ille a dominio domini et subjectione subtrahere niteretur, non super eos potestatem aliquam acciperet a domino, sed ante concessam ex nequitia sua perderet. Est et alia causa, quare jus nullum in eo habuerat, quia ille se ei emancipare non potuit. Quamquam enim aliquis servus a domino suo fugiat, non tamen alteri se jure pro servo tradere potest. Igitur cum servus emancipationem sui facere non possit, homo autem emancipationem istam fecerit, constat hominem sub

potestate diaboli non fuisse, nec de ejus servitute redemptum esse. Venit ergo filius Dei, non ut hominem de potestate diaboli (non fuisse) redimeret, cum nec ipse diabolus pretium aliquod inde reciperet, immo hominem nunquam reconciliatum Deo vellet, sed ut eum a servitute peccati, dilectionem suam ei infundens, redimeret, se ipsum pretium et hostiam puram patri offerendo et solvendo. Hoc multis denique modis aliis, sed nullo tam convenienti facere potuit. Possibilitas tamen ista ad quid referatur, satis superque satis determinatum esse arbitror. Cum autem aliquid bene facere nobis sufficiat, non eum, qui summe bonus est, nisi eo modo, quo melius potest evenire, quidquam facere convenit vel decet. Sed nullo meliori aut etiam tam bono modo redemptio ista potuit fieri, quam si filius Dei homo fieret. Cum homo namque a peccato esset liberandus, oportebat, ut verbis praedicatio et operum exhibitio fieret. Haec autem tam convenienter nequiret, nisi filius Dei homo factus hominem instrueret. Sic enim et homo melior fieret, et diabolus magis doleret, qui quanto meliorem hominem videt, tanto magis invidet, et quanto magis invidet, tanto magis debet puniri. Est et alia rationabilis causa, scilicet humilitas, quia, ut in Ezechiele habetur, vox super firmamentum sonans alas extensas facit inclinare. Si enim martyres exemplum mortis Christi non habuissent, morte sua tantum pro Deo facere putassent, quo plus aliquis pro Deo facere posse nullatenus aestimaret; ideo tanta humilitas non esset. Sed vident Christum, qui omnia in manu sua habebat, universa contumeliarum genera

passum, qui nocte captus, ad Annam, ad Caipham, ad Pilatum, ad Herodem ductus, faciem velatus, consputus, ligatus, flagellatus, illusus, spinis coronatus, purpura indutus, morte turpissima tandem condemnatus et cum iniquis est reputatus, et non solum in morte, verum etiam post mortem eum custodierunt, et famam ejus tam in se, quam in aliis exstinguere cupierunt. Quod autem passio ista prae caeteris difficilior fuerit, idem per Hieremiam testatur, dicens sic: O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, si est dolor sicut dolor meus. Huic ergo passioni cuncta martyrum tormenta comparata quasi nulla esse videbuntur, et ideo non potest aliquis se in passione illi aequiparare. Et hoc totum factum constat, ut ostenderet quantam dilectionem in homine haberet, ut et hominem magis ad sui dilectionem accenderet. Unde: in hoc cognoscent omnes, quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem. Et Apostolus: ut quid Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est. Et alibi: sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret. Ut enim Hilarius dicit: magis dilexit hominem quam ceteras creaturas. Unde et propter eum mundum fecit, et omnia, quae sunt in ornatu mundi et eum quasi dominum et possessorem in medio locavit, eique angelos in ministerium deputavit. Qui cum peccaret a domino suo per peccatum separatus est. Venit ergo Dei filius, ut congruus mediator hominem a peccato liberaret et dilectionem suam ei immitteret. Hoc autem facit hominem quem assumsit patri offerendo, id est, pretium pro homine hominem dando.

Translative tamen pretium nuncupatur. Haec igitur certa et propria redemtionis causa, quam et Apostolus ad Romanos et Christus in evangelio docuerunt.

Caput XXIV.

De duarum naturarum in unam personam unione.

De unione amodo duarum naturarum in unam personam videndum est. Ad quam significandam expressiorem similitudinem afferre non possumus, quam illam notabilem et catholicam, quam Athanasius attulit. Sicut caro, inquit, et anima rationalis unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus. Nam sicut caro et anima in una persona conveniant, sic in Christo divina et humana natura. Quamvis enim ibi sit Verbum, quod est tertia persona in trinitate, non tamen ibi est persona per se, quia sic persona jam esset in persona, et ita duae personae essent in Christo, sicut anima separata a corpore persona est, non tamen corpori juncta persona potest dici, quia cum corpore in unam personam conficiendam convenit. Quod autem in Christo non sint duae personae, et ratio demonstrat et auctoritas confirmat, quae est: Assumsit naturam, et non personam. Boëtius etiam, ut jam diximus, disputans contra Eutycen et Nestorium dicentes: Duas ibi esse personas et ita duos Christos, ostendit ibi unam personam tantum esse, secundum hoc, quod homini convenit, personam diffiniens scilicet: Persona est substantia rationalis individua. Christus igitur una est persona. Individuum siquidem hic accipiunt non pro praedicabili de uno solo, sed

pro discreto et ab aliis separato. Per hoc ergo, quod verbum non est ibi discretum et separatum ab homine, immo magis cum homine unam discretam et [ab] aliis separatam personam efficit, per hoc, inquam, ostendit, Christum unam solam esse personam. Sed cum Deus in sanctis hominibus esse dicatur, et sic etiam esse, ut eos repleat, eos inhabitet, solet quaeri quomodo Verbum magis fuerit ibi per unionem, quam in aliis sanctis hominibus. In beata namque virgine sic fuit spiritus sanctus, quod totam eam replevit, et in multis aliis, ex spiritu quorum et Spiritu Dei, ut ait Apostolus, unus efficitur, et ita in eis Spiritus sanctus sicut in Christo uniri videtur. Verum quamvis Spiritus sanctus sanctos homines replere et inhabitare dicatur, tamen nequaquam dici ullo modo potest, quod cum eis uniatur, cum nec in personam conficiendam cum eis conveniat, et si ad tempus aliquod remaneat, ab eis recedat. Quod autem recedat, in prophetis evidenter apparebat, qui modo eum habebant, modo profecto eo carebant. Quod vero ait Apostolus, quod cum spiritu eorum spiritus Dei unus efficitur, unius intellexit voluntatis, ita tamen, quod quodcunque aliud volunt et appetunt vel contra quam Spiritus sanctus nolle velleve suadeat. Aliter ergo Verbum in Christo fuit, quia sic fuit illi homini unitum, quod in unam personam cum illo convenit, et quod, sicut caro, animae subjecta est, quod nullum motum, nullam operationem nisi ab anima habere potest: sic anima illa Verbo subjecta erat, quod nullum motum illi corpori attribuere poterat, nisi quantum Verbum inspirabat. Et sciendum quod

unio illa sic facta est, quod, sicut dicit beatus Ambrosius, nulla illarum naturarum in aliam mutata est. Quod in homine quoque liquido monstrari potest. Sic enim anima et corpus in unam personam conveniunt, quod neutrum horum vertitur in alterum. Quippe nec anima caro, nec caro anima propter hoc efficitur. Eodem quoque modo in Christo divina et humana natura in unam personam conveniunt, quod neutra illarum in alteram transit. Siquidem, ut ait Augustinus, si Verbum transiret in hominem, vel homo in Verbum, tunc non esset ibi, nisi tantum homo vel tantum Verbum. Solet etiam ambigi, an hae duae naturae illius personae partes sint dicendae. At vero, nisi partes sint illius personae, Athanasii illa similitudo pro nihilo videtur inducta. Item si non essent partes, in aliquod conficiendum non convenirent, sed conveniunt in unam personam. Partes igitur eas esse necesse est, quod non solum haec ratio et illa Athanasii similitudo compellit, verum quoque auctoritas hoc idem invenitur asserere. Ait enim Hieronymus: Christus pro parte est homo et pro parte est Deus. Augustinus tamen hoc approbare noluit, propter mutuam de se fortassis praedicationem. Quam ob rem de hac praedicatione, utrum vera sit an non, diligenter inquirere est consilium. Omnes enim locutiones istae in auctoritatibus inveniuntur: Deus est homo, homo est Deus: Christus est filius hominis, Christus est filius Dei: Christus est Deus et homo: quarum nulla praeter unam propria videtur. Si enim propria est ista locutio: Deus est homo, tunc aeternum est temporale, simplex est compositum, creator est crea-

tura; similiter de aliis. Impropriae igitur sunt, ut pars pro toto accipitur. Saepe namque contingit, totum pro parte partemque pro toto accipi, ut anima, cum pars sit hominis, pro homine ponitur, ut: videbit omnis caro salutare Dei. Eodem modo cum dicimus: Deus est homo, pro parte verum est, et est sensus: Deus est uniens sibi hominem. Rursus: homo est Deus, haec est significativa, et est homo unitus Deo. Sic quoque ad partem referendae sunt: Iste Christus est homo, et Christus est Deus. Sola igitur ista: Christus est Deus et homo, propria est, ip est, Christus est Verbum habens hominem et Christus est homo et Deus, id est, homo habens Verbum.

Caput XXV.

De voluntate assumti hominis.

Expedito itaque de duarum naturarum unione in personam unam, de voluntate hominis assumti, an eadem fuerit cum voluntate patris, restat inquiri. Quod vero non eadem fuerit, non solum ratio, verum etiam evangelium satis manifeste demonstrat. Ait enim Christus in evangelio: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste: verum tamen non sicut ego volo, sed sicut tu. Quod tale est ac si dicat: Si genus humanum sine morte mea salvari potest, non moriar, quia non possum velle mori: sin autem, voluntatem meam tuae postpono. Ecce hic ostenditur aperte, quod alia et diversa fuerit illius hominis voluntas. Augustinus tamen et alii quidam dicunt, eum non per se dixisse hoc, sed per

infirma membra, quae in se transformavit, ut ea instrueret, quid in passionibus esset agendum, ut cum amplius passionem vitare non posset, voluntatem Dei suae praeponeret, ut diceret: fiat voluntas tua. Similiter quando dixit: tristis est anima mea usque ad mortem, et quando coepit pavere et taedere. In his omnibus; ut dicunt, transformationem membrorum in se fecit. Et quidem satis sane sic potest exponi, quia, ut idem ait Augustinus, quando aliquem versum isti sic, illi aliter exponunt, bonae et convenientes possunt esse expositiones, quamvis diversae: quia licet, qui scripserit, uno modo tantum intellexerit, tamen et tot et tam diversis modis posse convenienter exponi, Spiritus sanctus cognovit.

Sed dicat Augustinus voluntatem suam, nos vero dicimus, quia, sicut veram humanitatem assumsit, ita humanae infirmitatis veros defectus habuerit: quod et sancti unanimiter asserunt. Leo papa, dominus, inquit, Jesus Christus omnia nostra praeter peccatum assumsit. Idem quoque Augustinus: voluntatem nostram assumsit et tristitiam: tristitiam confidenter dico, quia crucem praedico. Habuerit [25]) igitur veram tristitiam et veros dolores, et non simulatorios. De hoc enim, quod Hilarius dicit, eum non aliter sensisse clavos pedibus et manibus infixos, quam si cerae infigerentur, errasse arguitur. Nisi enim esset ibi passio, non esset ibi aliquid contra voluntatem. Unde in futura vita, ubi nulla erit passio, nihil contra voluntatem fiet. Voluntas enim nunquam est nisi cum delectatione; quippe quod delectat illud volumus, quod vero molestat

abhorrere solemus. Contra voluntatem itaque dolores illos atque molestias patiebatur; neque enim aliquod meritum ibi haberetur. Passus est ergo, non quod vellet pati in morte formidabat, sed quia patrem diligebat, quem hoc velle sciebat, et quia per mortem suam salutem proximi fieri cupiebat. Nec sequitur, si propter hoc pati voluit, ergo pati voluit. Sicut de aliquo infirmo videri potest, qui nullo modo sanari potest, nisi incidatur vel coquatur. Vult ergo incidi ut sanetur, nec tamen vult incidi, immo incisionem reformidat. Id ipsum de aliquo incarcerato dici potest, qui aliter carcerem evadere nequit, nisi filium suum ipse in carcerem ponat. Ideo vult filium in carcerem ponere, ut ipse evadat: non tamen vult, filium incarcerari, potius inde dolet. Ubi vero est dolor vel passio, ibi non est, ut diximus, voluntas. Neque unquam in Christo aliter fuit de hoc quam in martyribus, qui quidem pati nolebant, unde persecutores, quantum poterant, fugiebant; volebant tamen pati propter dilectionem Christi. Velle autem lapidari vel comburi, si hoc fieri posset, nullius meriti esset. Propter Christum pati, propter dilectionem Dei velle truncari, meritum habet. Ubi Christus in fundamento ponitur, ubi Deus suprema et major causa constituitur, ibi meritum duntaxat habetur. Dicimus enim, quod martyrium dilectionem sive bonam voluntatem non donat, sed eam habitam et ostendit et augmentat quandoque. Quod autem martyrium per se alicui voluntarium non sit, inde patet quia jucundum non est. Quod non sit jucundum, Hieronymus ostendit super Ecce quam bonum et quam jucundum, ubi

dicit: Est enim bonum, quod non est jucundum, ut martyrium. Hoc quoque dominus Petro manifeste aperuit, cum dixit: Et ducet te, quo tu non vis. Si opponatur: Oblatus est, quia ipse voluit, dicimus, quia voluit, id est, necessariam mortem approbavit vel judicavit. Sic et Apostolus: Quod enim volo hoc non ago, sed quod nolo illud facio. Quod volo, ait, id est, quod approbo faciendum: quod nolo, id est, non approbo.

Caput XXVI.

De voluntate Dei.

Quia de voluntate Dei mentionem fecimus, circa eam pertractandam aliquantulum insistamus. Voluntas igitur Dei duobus modis dicitur. Cum dico enim: Deus vult hoc vel illud, duobus modis exponi potest: Vult hoc, id est, disponit: vel vult hoc, id est, consulit. His duobus modis tantum in divina scriptura voluntas Dei accipi invenitur, ut ibi: Omnia quaecunque voluit fecit, id est, disposuit. Et alibi: Voluntati ejus quis resistet, id est, dispositioni. Aliter, ut: Vult omnes homines salvos fieri, id est, consulit vel approbat. Huic voluntati saepe resistimus, cum scilicet quod ipse nobis consulit faciendum, non facimus. Dispositioni quoque, quantum in nobis est, resistimus, cum contra eam nitimur; cum tamen eam impedire nequeamus. Hoc autem quandoque fit cum culpa, quandoque sine culpa. Cum culpa: sicut quando non bono zelo, non pro aliquo dilectionis affectu, sed potius ex invidia vel aliqua nequitia in contrarium repugnamus,

ut cum Deus alicui aliquod bonum administrat, quod ex invidia vel malevolentia aliqua, quantum possumus, impedimus, ne ille habeat. Sine culpa duobus modis nitimur. Cum enim quandoque videamus aliqua evenire, quae nobis inconvenienter fieri videntur, non putamus illa a Deo disponi, et ideo contra vadimus, et ne eveniant desideramus. Hoc enim ignorantia excusat. Ex affectu quoque caritatis vel aliquo naturali affectu hoc idem facimus, ut cum videt quis patrem suum mori, scit sic esse in dispotione Dei, et tamen vult ut non moriatur, et dolet quia moritur. In quo notandum, quod quandoque bona voluntas hominis a voluntate Dei discordat, quandoque mala cum eo concordat. Hoc Augustinus in Enchiridio(n) plane ostendit. Hoc etiam ecclesia facit, ut cum videt aliquem martyrem trucidari vel lapidari, scit bene, quod hoc in beneplacito Dei est et quod bonum est etiam illi, ut per martyrium illud de hac miseria ad beatitudinem transferatur: et tamen dolet et plorat, quod sic affligitur. Hujusmodi fletus et dolores, ut supra dictum est, irrationabiles sunt, quia in errore consistunt. Quicunque enim quod perficere nequeunt illud aggrediuntur, errant. Sunt tamen absque culpa, quia ex caritatis vel alicujus dilectionis affectu procedit. Ex eo igitur quod voluntas accipitur pro dispositione aperte conjici potest, quod multa praecipit Deus quae non vult fieri, et multa prohibet, quae fieri disponit. Praecepit enim Abrahae, ut filium suum immolaret, quem tamen noluit immolari: quod inde patet, quia nec fuerit immolatus, bene tamen praecepit et bene noluit. Praecepit siquidem, ut

notam faceret obedientiam Abrahae: noluit autem, quia non erat rationabilis causa ut filium suum Abraham immolaret. Prohibuit et mundatis leprosis ne se divulgarent: voluit tamen ut hoc facerent, et bene sciebat quod non celaretur. Et quidem bene prohibuit, ut scilicet exemplum humilitatis omnibus exhiberet. Bene quoque illud voluit divulgari, ut Deus scilicet inde glorificaretur. Ipsi etiam bene fecerunt quod in hoc ei non obedierunt, nec inde inobedientes, sed potius humiles exstiterunt. Sicut si aliquis ante episcopum genu flexo staret et ipse prohiberet, unusquisque quod suum esset faceret, et ille deferendo, majoribus enim deferendum, et episcopus prohibendo, quia humilitatis exemplum ab omnibus exhibendum est. Unde Salomon: Quanto magnus es humilia te in omnibus. Omnibus communiter praecipit Deus: diliges dominum Deum tuum: et bene scit quosdam non obedituros. Sed ne quis diceret: Illis praecepit et mihi non et ideo nescio, in quo debeam ei obedire, vel non sum reus, si non hoc facio, quia hoc facere non est mihi injunctum et sic excusabilis sum: ne, inquam, hoc diceret, ut omnem removeat excusationem omnibus praecipit. Non vult tamen ut omnes obediant, quia sicut rationabile est quosdam obedire, sic et alios non obedire. Similiter de prohibitione ratiocinari licet. Quod ut evidentius cognoscas, de Petro et Juda exemplum tibi sumas. Utrique praeceptum dilectionis dedit. Petrus obedivit, Judas non, quia non voluit, ut obediret: et sicut rationabilis causa fuit, quare voluit ut obediret Petrus, sic rationabilis causa fuit, quare noluit

ut Judas obediret et damnaretur. Nota: non disponit mala esse, sed permittit esse: tamen mala, id est, de illis bene ordinat. Nec sequitur, si disponit et vult, quia eum velle aliquid non est aliud quam ei placere et ipsum remunerare.

Caput XXVII.

An unio illa in morte Christi fuerit divisa?

De unione illa adhuc quaeritur, an in morte fuerit divisa? Quidam auctores volunt, quod Verbum nunquam deseruit hominem, et verum est, quod non deseru(er)it humanam naturam. Augustinus quoque dicit, quod non etiam carnem deseruerit, ex quo eam assumsit. Ambrosius vero velle videtur, quod divinitas in morte a carne fuerit separata; ait enim super Lucam: clamat caro moritura separatione divinitatis. Quod quidem rationabilius esse videtur, quod a corpore fuerit separata. Sicut enim non potuit adjungi nisi anima mediante, sic in eo non debuit remanere anima separata. Quod vero non potuit adjungi nisi anima mediante, Augustinus dicit. Sic igitur etsi unio remaneret cum anima, non tamen cum anima et corpore. Quaeritur etiam utrum eamdem scientiam habuerit anima illa, quam Verbum habebat. Quidam dicunt, quod eandem: et ita tantum sciebat creatura illa, quantum creator. Sic igitur perfecta erat in scientia, sicut Deus. Aequalis ergo erat creatura illa in hoc creatori suo, quod irrationabile esse videtur. Non itaque dicimus, quod eamdem habuerit scientiam; quod etiam super eum locum Ambrosius ostendit: Nemo

scit ea quae sunt Dei, et caetera: nemo scit ea quae sunt hominis, nisi spiritus hominis. Hic, ut ait Ambrosius, ostendit Apostolus contra haereticos quosdam, scilicet non esse creaturam. Si vero haec anima habet eamdem scientiam quam et Verbum Dei, hic Apostoli sermo nullus est, cum haec anima creata sit. Licet autem tantum non sciret, Deum tamen perfectissime videbat. Sed opponitur, quod Deus ait ad Moysen: non videbit me homo et vivet. Sed dicimus, esse dictum de animali vita. Animalem autem vitam dicimus vivificationem et motum illum, quem (vitalem animam) caro habet ab anima, quia nullo modo corpus potest moveri nisi per animam. Vita vero Christi non talis erat, immo ut jam diximus, quod facit anima corpori, hoc faciebat Verbum animae illi, quia nihil motus poterat corpori conferri nisi per Verbum. De affectionibus autem naturalibus, sicut dolore et ceteris, nihil est ad opponendum, quia naturaliter in anima illa erant. Si quis autem dicat, similiter et motus corpori praestare illi animae naturale erat, acquiescimus quidem, sed alterum abstulit, quo solet homo peccare, et alterum dimisit, quo verus homo remaneret. De hoc etiam ambigi potest, cum Verbum ubique sit per essentiam, an ullam diversitatem habeat essendi. Sic enim videtur. Nam cum Verbum in homine illo esset per unionem, ubi non erat homo ille, ibi non erat Verbum unitum: ubi non erat homo ille, ibi non erat mediator Dei et hominum, et ita in existentia sua diversitatem recipiebat. Sic esse, modo potest dici, quod aliter hic, aliter in coelo est. Sed, ut supra diximus, sic est Deus ubique, quod non

est alicubi; quod plane retulit beatus Augustinus, cum probavit ipsum non esse corpus, quoniam alicubi non sit. Est igitur ubique per potentiam, qui ubique potest. Est ubique per essentiam, quia omnia loca per administrationem ita sunt ei praesentia, quod nullo sui loco indiget vicario. In omni loco quod conveniens est administrat. Sic beatus Gregorius eum esse ubique describit. Supra est, inquit, omnia regendo, infra omnia sustentando et intra omnia disponendo. Sic igitur est unitus homini, quod non est in aliquo loco, sicut anima sic est unita corpori, quod in loco non sit. Sed sicut anima esse in corpore nihil aliud est, quam movere corpus, sic Verbum in homine illo non erat aliud, quam ipsum sic movere, quod a se nullum motum, quia nec etiam digitum movere poterat, nisi quantum ei inspirabat. Sic ergo omnes oppositiones cassantur, quae erant: aliter hic est, aliter est ibi: hoc est, unitur ibi non est unitum, et cetera.

Caput XXVIII.

De sacramento baptismi.

Ostenso hucusque de summo beneficiorum, ad beneficium sacramentorum divertamus. Sicut enim necessarius fuit ejus adventus, sic quoque necessaria post suum transitum sacramenta reliquit. Decebat enim, novum regem nova jura sibi relinquere, sicut et adhuc fieri solet, cum reges substituuntur. Horum sacramentorum alia sunt spiritualia, alia non. Spiritualia sunt illa majora, quae scilicet ad salutem valent: quorum tamen unum est, quod non

ad salutem spectat, sed magnae rei sacramentum est, scilicet conjugium. Ducere siquidem uxorem non est alicujus meriti ad salutem, sed propter inconvenientiam ad salutem est concessum. Est autem sacramentum invisibilis gratiae visibilis species, vel sacrae rei signum, id est, alicujus secreti. Primum horum est baptismus, qui circumcisionis obtinet locum. Ut enim ait beatus Gregorius: hoc facit nobis baptismus, quod olim his, qui de genere Abrahae erant, circumcisio, aliis sacrificia vel pro parvulis fides parentum. Dicunt tamen quidam, quod in hoc differunt, quod aditus coeli modo patet baptizatis, tunc vero non. Sed nos dicimus, quod hoc non facit baptismus, sed passio adjuncta; quae si circumcisioni addita esset, et faceret, sicut de duobus nummis videre possumus. Cum enim plus accipiamus pro duobus quam pro uno, non tamen plus valet unus quam alter. Sed dicet aliquis: Cur ita mutata est circumcisio? Propter novi regis novam legem instituendam, propter inimicitias inter Judaeos et Gentiles dissolvendas, propter superbiam Judaeorum retundendam. Cum enim propter legalia Judaeis Gentiles et e converso inimicarentur, nunquam gentiles illa reciperent. Item si reciperent, Judaei inde superbirent et quasi inde se jactarent, qui dicerent: velitis nolitis, ad nostra sacramenta venistis modo. Ideoque conveniens fuit, illa evacuari et alia, quae utique forent communia, constitui. Propter hoc quoque baptismus loco circumcisionis subiit, quia circumcisio imperfectum erat sacramentum, utpote solis attinens maribus. Baptismus vero perfectum est sacramentum, quia utri-

que sexui accomodatur. Solet quaeri, cur magis in aqua quam in alio liquore baptismus conficiatur. Ad quod quidem plura responderi possunt: primo, quia propter decorem sacramenti hoc factum est. Nullus enim liquor adeo valet ad abluendum ut aqua, et ideo conveniens erat et decorum ut, sicut ablutio animae melior est omnibus aliis, sic per ejus liquoris ablutionem significaretur, quod magis valet ad abluendum. Item propter majorem facultatem habendam, ut omnes tam pauperes, quam divites hoc possent habere, nec propter inopiam excusarentur. Si enim fieret in ali(qu)o liquore, non tam facile quilibet posset habere. In hoc sacramento, sicut et in aliis, duo sunt, ipsum scilicet sacramentum et ipsius res. Sacramentum est ipsa exterior ablutio: res hujus sacramenti interior est ablutio. Hoc sacramentum, sicut et sacramentum altaris, alii ad vitam, alii ad mortem accipiunt. Qui enim vere accedunt, et rem et sacramentum accipiunt: qui autem ficte, tantum sacramentum. Unde si resipiscant, quia sacramentum recipiunt, nec postea baptizantur. De quibus tamen Augustinus quandam opinionem ponit, quia non videtur consentaneum esse, quod Spiritus sanctus efficaciam suam non debeat semper habere, et ideo dicit, quod si fiat eis peccatorum remissio, ad horam transit, et hoc est, quod ipse dicit: Non impeditur etiam fraterno odio gratia baptismi; solvitur enim hesternus dies, et cetera. Haec ablutio significata est in Ezechiele propheta: lavatur aqua, ungitur oleo, vestitur discoloribus; hoc est: anima fidelis, quae ut regio amplexu sit digna, mundatur sorde peccati,

gratia ungitur olei, id est, fit membrum Christi. Christus enim chrismate unctus dicitur, vestitur discoloribus, diversis virtutibus ornatur. De hoc sacramento, sicut de aliis, videndum est, quia nihil refert, a quocunque detur ministro, quia minister ministrat, Christus baptizat: unde hic est, qui baptizat. Quapropter sive ab haereticis sive a laicis sive etiam a mulieribus necessitate imminente detur, nunquam reiteretur. De verbis illis quaeri solet, cujus sint, an scilicet pueri an patrini. Cujuscunque siquidem sint illa verba, mentiri certe videtur, qui respondet. Si enim de se respondeat: Volo baptizari, mentitur quidem, quia non in conscientia sua gestit velle baptizari. Si item de puero dicat, nec a mendacio penitus excusari potest. Scit enim procul dubio, ipsum puerum quidem hanc voluntatem non habere, quippe cum nullius voluntatis sit compos. Quod hoc, inquam, nolit puer, inde facile potest perpendi, quod quantum potest recalcitrat. Sed dicimus, quod patrinus in persona sui loquitur. Cum autem ait: credo, tale est ac si dicat, talem fidem habeo, per quam hic salvari potest. Cum similiter respondet, volo baptizari, sensus est, volo, ut iste baptizetur in fide mea. Servantur tamen verba pueri ipsius, ut ex identitate verborum pueri identitas patrini ad puerum notetur. De hac forma sciendum est, quod ubique servanda est. Dicit tamen beatus Ambrosius, in nomine Christi baptizari posse, quia ibi trinitas intelligitur. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, id est, invocatione illius, cui nihil resistere potest, qui omnia sapienter agit, qui de omnibus eodem

modo provenire facit, quo melius inde potest evenire.

Post hoc sacramentum sequitur aliud; quod quidem majus est quantum ad ministrorum dignitatem; hoc enim a summis pontificibus traditur, sicut a solis Apostolis tradebatur. Prius est unctio, postea sequitur Confirmatio. Ibi peccatum dimittitur, hic gratiae dona dantur. Nam hic illa gratia procul dubio datur, qua contra singula vitia, etsi non semper quandoque tamen pugnatur. Est autem gratia illa quasi armatura quaedam, qua in hoc deserto post transitum baptismi contra vitia repugnamus. Sicut enim submersis Aegyptiis, a tergo sequentibus filios Israel, alii hostes per desertum eos oppugnaverunt, sic submerso diabolo in baptismate, qui primum nos insequebatur, multa nobis per hujus vitae desertum vitia resistunt, contra quae gratia in hoc sacramento data quasi armatura et munitione quadam munimur. Quocirca procul dubio sciendum est quod quantumque indignus sit episcopus, in consecratione tamen ei haec facultas exhibetur, ut per ministerium haec gratia detur. Sicut de Caipha habetur, quia cum esset pontifex anni illius, non personae sed dignitati gratia prophetandi data est. Cum enim in se dignus non esset, ex officio tamen prophetavit et Spiritu sancto dixit: expedit vobis, ut unus, et cetera.

Caput XXIX.

De sacramento altaris.

Sequitur de sacramento altaris. Hujus sacramenti causa est memoria mortis et passionis Christi.

Quam causam ipsemet, quando sacramentum istud in coena consecravit, omnibus aperuit, cum ait: Quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis. Ex memoria enim amicorum nostrorum multum solet in nobis dilectio eorum. Ad majorem igitur sui dilectionem habendam hoc sacramentum in memoriam sui fieri instituit. Sic enim in sacramento Christum prae oculis habere debemus, tamquam ad passionem ductum, passum et crucifixum pro nobis, quae repraesentatio dilectionis illius nos memores facit, quam ipse nobis exhibuit. Unde et majori dilectione ad eum amplectendum et pro eo patiendum accendimur, quae vicaria dilectio et illum nobis et nos illi conjungit. Hoc sacramentum in pane et vino celebratur. Unde notandum, quod panis ille ante consecrationem panis est et vinum similiter vinum est: post consecrationem vero et panis corpus Christi et vinum sanguis. Sic igitur verum corpus Christi est, imo ipse Christus. Hoc corpus sacramentum est illius corporis Christi, quod est Ecclesia: quia sicut hoc corpus, quod ipse assumsit de Virgine, habet membra diversa, quorum alia aliis mutuo necessaria erant, sic hoc corpus, quod est Ecclesia. Unde et Apostolus Ecclesiam quasi quoddam animal describit habens caput suum, ipsum scilicet Christum, oculos spiritales praelatos, qui aliis praevident, manus ipsos operatores, pedes ipsos minores qui ad corpus portandum necessarii sunt. Sic enim alterno indigent adjumento, ut et majores minoribus et minores majoribus vicissim suppeditare oporteat. Sic enim in corpore humano videmus, quod oculos manibus et e converso, et manus pedibus et e converso

subministrare conveniant. Sanguis autem sacramentum spiritus Ecclesiae, quod per septiformem gratiam eam vivificat et in ea operatur. Sicut enim, ut ait Augustinus, anima vita est corporis, ita Deus vita est animae. Et bene per sanguinem vivificatrix illa gratia significatur, quia majorem vim et efficaciam habet anima in sanguine, quam in alio aliquo humore. Unde Moyses, anima, inquit, cujuscunque carnis in sanguine est. Illa vero perceptio et incorporatio, quae est in assumendo illud sacramentum, est unionis et incorporationis, quae est membrorum ad caput. Nam quando aliquis accedit ad illud assumendum, ostendit, se non tunc Christo uniri sed jam perfici et dilectionem unitam esse et in membris ejus transisse. De hac re hujus sacramenti dixit Dominus noster: Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet. Non de sacramento dixit, quia multi de corpore suo sunt, qui hoc sacramentum non accipiunt et multi accipiunt, qui ejus membra non sunt. Accepit enim Judas hoc sacramentum, sicut Petrus: sed unus ad salutem, alter ad mortem. Quare magis in pane et vino voluit hoc sacramentum tradere, quam in aliis cibis, solet quaeri. Sed manifestum est, quod panis validior est cibus omnibus aliis cibis et magis sustentat. Unde nec plena refectio nec copia mensae potest esse sine pane. Inde quoque Propheta: Et panis, inquit, cor hominis confirmat. Voluit igitur tradere corpus suum in specie panis potius quam alterius cibi, ut aperte daret intelligi, quod sicut cibus iste praevalet in sustentatione corpori administrando, sic sacramentum istud prae ceteris valet

in dilectione Dei, quae sustentatio est animae in nobis augmentanda. In nullo siquidem aliorum tantum ejus dilectione afficimur, quantum in isto. In vino quoque sanguinem suum dare maluit, quam in alio potu, quia per vinum laetitia significatur. Unde: et vinum laetificat cor hominis. Per hoc quoque aperte ostendit, inaestimabilem laetitiam per passionem suam Ecclesiae affuturam, quam Sancti, qui ante adventum suum fuerunt, minime habuerunt, quia moriendo non transibant ad vitam, imo in inferno detinebantur. Unde nec eorum natalitia in ecclesia celebrantur. De aqua non legimus, quod Christus huic sacramento addiderit. Cur igitur vino admiscetur? Sed dicimus, quod per aquam populus gentium designatur. Unde aquae multae populi multi; ut enim semper in fluxu et in mobilitate aqua, ita populus ille in fluxu carnis et instabilitate quadam detinebatur. Nam nullo legis vel Prophetarum jugo refroenatus, per lucos et aras daemonum hinc inde raptabatur. Cum igitur ante mortem Christi populus iste in Ecclesiam non intrasset, non erat conveniens, quod aqua, quae gaudium de ejus introitu exprimit, adderetur. Cum vero postea intraret, Ecclesia de ejus introitu et societate gaudens, aquam adjunxit. De fractione illa, quae ibi apparet, ambigi solet similiter, an ipsum corpus Christi, sicut vere est ibi, ita in veritate frangatur. Sed dicimus, quod sicut esse videtur panis, et non est, videtur quoque vinum esse, cum tamen vinum non sit: sic videtur frangi, cum fractionem nullam recipiat nullamque partium sectionem suscipiat. Nec est propter hoc phantastica visio illa, quia non est ad deceptionem vel fidei

errorem, sed ad sacramenti commendationem. Sed cum de fractione illa, quae fit in altari, facile sit responderi, de illa, quam Christus fecit in coena, de qua Evangelista: fregit et dabat discipulis suis, grave videtur absolvere, an scilicet in veritate corpus suum fregerit et per partes divisum discipulis suis tradiderit. Ad quod equidem respondendum videtur, quod totum integrum et perfectum, sicut de Virgine traduxit, ita unicuique discipulorum totum et integrum tradidit. Sic etiam in altari ab unoquoque fidelium recipitur. Quod autem dixit Evangelista: fregit et dedit discipulis suis, sic sane intelligendum liquet, fregit, id est, revelavit, et aperuit discipulis, quid hoc sacramentum significaret, quod videlicet corpus ecclesiam, quod sanguis hilaritatem illam quam ecclesia de sui redemtione habet figuraret. Unde qui hoc ignorant non fractum, id est, non revelatum secundum sui significationem accipiunt. Quod autem sic sane et convenienter exponi possit, Hieremias ostendit: Parvuli petierunt panem et non erat, qui frangeret eis. Panis iste scriptura est, quem panem, id est, quam scripturam parvuli infirmi ante adventum Christi sibi frangi, id est, aperiri et exponi petebant et non erat, qui frangeret eis, donec veniret Christus, qui aperiret eis scripturas. Unde Joannes in apocalypsi: et nemo poterat aperire librum et solvere signacula ejus etc. Et bene dicitur scriptura panis, quia ea ut cibo spiritali interior homo, sicut et corporali exterior, reficitur et sustentatur. Quae frangenda, id est, exponenda est, quia, sicut duri panis crusta frangenda sunt, ut ad medullam et micam, quae intus est, ve-

niamus, sic cortex et testa literae frangenda est, id est, series literae exponenda, ut ad medullam, id est, ad interiorem sensum venire valeamus.

Solet quoque quaeri, quale discipulis ipsum tradidit, passibile videlicet an impassibile. Ad quod dicimus, quod de auctoritate hoc diffinitum non habemus. Possumus tamen de hoc secure respondere, quod dedit tale quale voluit. Si enim voluit eis tradere immortale, bene quidem in illo tempore impassibilitatem sui potuit assumere, sicut et in morte claritate se vitae immortalis venustavit. Si autem voluerit dare passibile et hoc utique potuit, ita tamen, quod cum eorum dentibus attereretur, nihil inde sentiret nihilque defectionis in se assumeret: sicut etiam beato Vincentio talem corporis soliditatem dedit, quod parum de illis tormentis, quae ei inferebantur, sensit. Si enim aliquis, qui non haberet eamdem vim in corpore suo, tantum decimam partem illarum poenarum suscepisset, nunquam amplius vivere posset. Similiter, si Christus vellet, omnes alias, tam infirmitates corporis, quam affectiones animi deposuisset.

De specie quoque illa panis et vini dubitatur, cujus sit? Ad quod sane respondendum, quod ipsum corpus propter horrorem assumendi, eas in se formas recipiat. Nam si opponatur, quod, ex quo illud corpus assumsit, nunquam formam illius deposuit et ideo aliam formam, illa non deposita, habere non potest, dicimus, quia sicut quod de Spiritu sancto conceptum est, quod clauso utero intravit et exivit, quod super aquas ambulavit, quod clausis januis ad discipulos intravit, quod simul et

eodem tempore in diversis locis habetur, sicut, inquam, haec omnia ad singularitatem illius corporis attinent, sic istud quoque, quod diversas simul habet formas. Si enim hoc est admirandum, nihilominus unumquodque aliorum constat esse stupendum, quod omnia de eo sunt admiranda. Manna quoque hujus veri panis sacramentum extitisse, aperte insinuavit. Cum siquidem filiis Israel manna plueret, admirantes, quid esset, invicem quaerebant: Manhu, id est, quid est hoc? Eodem modo hic semper quaeri potest: Quid est hoc? Quippe nec humanum ingenium nec lingua depromere, quid sit, plene sufficit. Si enim nolumus dicere, quod illius corporis sit haec forma, possumus satis dicere; quod in aëre sit illa forma ad occultationem propter praedictam causam carnis et sanguinis reservata, sicut forma humana in aëre est, quando angelus in homine apparet. De hoc, quod negligentia ministrorum evenire solet, quod scilicet mures videntur rodere et in ore portare corpus illud, quaeri solet. Sed dicimus, quod Deus illud non dimittit ibi, ut a tam turpi animali tractetur; sed tamen remanet ibi forma ad negligentiam ministrorum corrigendam.

Nunc de efficacia hujus sacramenti videamus. Efficacia enim hujus major et fortior est, quam alicujus alterius, quia in tantum confirmat, quod qui devote accipit, quamdiu per infirmitatem suam ipsum a se non rejicit, nullam diaboli tentationem patitur, quia per hujus eucharistiae perceptionem diabolus vincitur et religatur et licet in se, qui talis est, semper [24]) habeat, tamen ipsum semper recipit et in eo habitaculum facit.

Caput XXX.

De sacramento unctionis.

De sacramento unctionis videndum restat. Sciendum igitur, hoc sacramentum esse ejusdem rei sacramentum, cujus et sacramentum altaris, quia illam unctionem capitis et membrorum significat, quae sacramento altaris significatur. Unctio enim ista sicut trina in capite praecessit sic et in membris subsequitur. Verum quia hoc sacramentum ultimum est omnium, et quasi consummatio, ideo praerogativa quadam, licet in aliis unctio contineatur, hoc unctionis sacramentum jure vocatur, quod quidem in capite nostro Christo, ut dictum est, trina praecessit. Unde et Christus, id est, chrismate unctus, dictus est. Ipse namque oleo spirituali ab ipsa conceptione unctus fuit. Unde et Christus: Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritos corde; et cetera. Hinc etiam psalmista: dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, et cetera. Postea perunxit Maria pedes ejus in domo Simonis leprosi, deinde caput, quando alabastrum fudit super caput ejus. Has duas unctiones suscepit, quia rex et sacerdos erat. Duae similiter personae unguuntur in ecclesia, rex et sacerdos, una major altera minor. Minor vero a majore benedicitur, ut Apostolus ait. In unctione igitur pedum minor persona, id est, sacerdos, in unctione capitis major, id est, rex figuratur. David etiam, qui in Christi figura praecessit, unctus fuisse legitur, primo in domo patris a Samuele, secundo su-

per partem Israel, tertio super totum. Eodem quoque modo unusquisque Christianus ter ungitur, primo ad inchoationem, in baptismate scilicet, ubi peccata dimittuntur, secundo in confirmatione, ubi dona gratiae conferuntur, tertio in exitu, ubi vel omnia si qua sunt peccata, vel eorum maxima pars deletur.

Videndum igitur, quae res, quae sit efficacia hujus sacramenti, utrum idem sit res et efficacia an potius inter se diversa. Ad quod dicendum, quod quaedam sacramentorum in hoc conveniunt, quod videlicet alia est eorum efficacia et aliud eorum res. Quaedam vero in hoc discrepant, utpote baptismus idem habet rem et effectum. Sacramentum vero altaris non sic se habet. Cum enim idem sit res et quod efficit, tamen aliud efficit sacramentum altaris, de qua efficacia superius ostendimus sufficienter, et alia est res ejus. Similiter et hujus sacramenti alia est res et alia efficacia; res eadem, quae et sacramenti altaris. Nam non hoc sacramentum, quod figurat [25]), sed ostendit factum esse. Prius siquidem est aliquis membrum Christi, quod fit in baptismo, quam ad consecrationem altaris accedat. Similiter ante est membrum Christi, quam sic unguatur. Per singulos quoque sensus haec unctio fieri debet, ut quaecunque sensibus sunt perpetrata, ex toto vel ex maxima parte remittantur. De iteratione secundum diversas consuetudines fiat ecclesiarum. Jacobus enim cum dicat: Infirmatur quis in vobis inducat presbyteros ecclesiae et ungunt eum et bene habebit, non videtur prohibere, quin repetatur. De majoribus enim, ut baptismo confirmatione et altaris sacramento, dictum est, nullum

sacramentum reiterandum. Neque eadem hostia consecratur bis, cum tamen idem corpus ab eodem frequenter sumatur.

Caput XXXI.

De conjugii sacramento et quod non confert aliquod donum, sicut cetera faciunt. Item de caritate.

Nunc de conjugio dicendum est, quod quidem sacramentum est, sed non confert aliquod donum, sicut cetera faciunt, sed tamen mali remedium est. Datur enim propter incontinentiam refroenandam, unde magis ad indulgentiam pertinet. Sic autem diffinitur: conjugium est maris et foeminae foederatio legitima, propter quam licet eis sine culpa commisceri. Foederatio vero alia est de conjugio contrahendo, ut est, quando promittit, quod eam accipiat sibi uxorem, alia conjugii, ut quando dicit, trado me tibi ad usum carnis meae, ita ut, quamdiu vixeris, non me alii conjungam. Et haec foederatio adprime facit conjugium. Sciendum vero est, quod in hoc sacramento multa olim fuerunt licita, quae modo licita non sunt, quia in veteri testamento licebat uni multas uxores habere, ut populus Dei augeretur, sed non mulieri multos viros, quia multae possunt ex uno foecundari, sed non una ex multis. Nunc vero non licet, quia populus Dei auctus est. Etiam tunc regibus non licebat multas sed unam habere ut subditis suis providere possent. Si enim multas haberent, earum sollicitudine animus impediretur et ita minus providerent. Quod vero David et Salomon multas habuerunt, plane contra le-

gem fecerunt. Nostrum vero conjugium ad regum conjugium redactum est, quia reges sumus, de quibus Petrus: nos sumus genus electum, regale sacerdotium. Hoc sacramentum, ut dictum est, mali remedium est, esti donum non conferat. Unde: qui potest capere capiat, id est, qui potest continere contineat, qui non potest uxorem ducat. Et Apostolus: unus quisque habeat suam propter fornicationem vitandam.

Utrum clerici matrimonium contrahere possint, quaeri solet. Sacerdotes, qui non fecerunt, possunt. Si vero aliquis in ecclesia, quae votum suscepit, fuerit qui non votum fecerit, potest ducere, sed in ecclesia illa officium non exercebit, quod est, parochiam non tenebit. Graecorum vero sacerdotes, quia votum non susceperunt, bene uxores ducere possunt, qui, quando consecrantur, de manu episcopi uxores accipiunt et virgines, quae si moriantur, non alias accipiunt, nec ipsae alios [26]). Praeceptum etiam erat eis, ut unusquisque de tribu sua uxores duceret, ne tribus commiscerentur et ne transiret possessio unius tribus in possessionem alterius, quia terra per tribus divisa erat. Nunc autem non licet, sed de aliena gente, quod ecclesia propter propagationem caritatis, (quod) a Romanis (ecclesia) accepit. Romani enim, quando amicitiam cum aliis civitatibus facere volebant, uxores ex eis ad confoederationem amicitiae ducebant. Similiter Ecclesia constituit, ut non de sua sed de aliena prosapia uxorem quis ducat, quia non putavit hoc sufficere ad dilatationem caritatis, quia per uxorem quam accipit totam illam progeniem diligit. Multa

sunt, quae conjugium impediunt, cognatio, votum, ordo, frigiditas. Sunt, qui in secreto continentiam vovent. Hi, si non possunt continere, de voto poeniteant et uxores ducant. Qui vero in manifesto votum faciunt, ut monachus et sacerdos, matrimonium contrahere nequeunt. Ordines impediunt, possunt tamen ducere usque ad acolythum sed beneficia dimittere debent. Qui vero supra acolythum ordinati sunt ducere non possunt. Gregorius tamen Anglicis permisit, quia nuper conversis ad fidem si hoc (eis) prohiberetur, facile relabi possent. Servitus etiam impedit. Si quis enim se ignorante ancillam ducit alterius, si noluerit in servitutem redigi, aut etiam redimat aut dimittat. Item si quis frigidus uxorem duxerit et eam habere non potuerit, Leo papa dicit, quod eam dimittere potest. Gregorius vero dicit, esse conjugium et si non potest eam habere ut uxorem, habeat ut sororem et non minus erit conjugium, sicut conjugium Mariae et Joseph. Si vero mulier non potuerit continere et hoc dixerit, non propter hoc separanda, quia necesse est, eam continere. Inde Hieronymus et Theophrastus dicunt: nulli sapienti ducenda est uxor. In aliis enim experiri possumus, qualia sint, antequam habeamus, ut equum, antequam emamus, et cetera; sed mulierem experiri non permittimur, nisi postquam in uxorem accipimus. Item mulier aut casta est aut incesta. Si casta superba, si incesta nunquam erit libera a suspicione. Conjugium etiam servitus dicitur. Unde Apostolus: servus vocatus es et cetera, id est, in conjugio utere servitute, id est, habita etiam occasione dimittendi non dimittas. Si

autem liber, id est, sine conjugio, ne accipias uxorem, si vis esse liber.

Tria sunt bona conjugii, fides, proles, sacramentum. Fides, non catholica, sed pactio conjugalis, quod, quamdiu vixerit, cum alia non commisceatur. Proles, ut susceptus filius religiose educetur, et est ad decorem, ut quod ibi per peccatum commissum est, filiorum fructu recompensetur. Sacramentum est Christi et ecclesiae, quia sicut uxor unius viri et vir unius uxoris, sic Christus unius sponsae, id est, ecclesiae sponsus est et ecclesia unius sponsi, id est, Christi sponsa.

Quaeritur, si inter infideles possit esse conjugium. Potest utique. Unde Joannes Chrysostomus[27]: Non licet tibi habere uxorem fratris tui. Joannes dicit, quod adulterium erat, et sic conjugium. Sed opponitur, omne, quod non est ex fide, peccatum est. Sed intelligendum est, quod non est ex fide, id est, quod contra conscientiam. Quod conscientia testatur malum esse, illud, si fiat, peccatum est. Augustinus dicit, quod conjugium bonum naturale est, quod diffunditur inter omnes, etiam inter infideles. Item conjugium est inter fideles et infideles. Unde Apostolus: si quis fidelis habuerit uxorem infidelem et haec consentit habitare cum illo, non dimittat eam. Christianus etiam Judaeam posset ducere, si recompensatio inde sequeretur.

Diximus superius summam salutis in his tribus, scilicet fide et sacramento et caritate constare. Nunc de duobus, fide et sacramento, sufficienter expedito, de tertio, caritate, amodo disseramus. Caritas, ut supra diximus, est amor honestus, id

est amor, qui ad eum finem, ad quem referri debet, refertur. Est autem amor bona voluntas erga aliquem propter ipsum. Si enim diligam aliquem propter aliquam utilitatem, non est amor ad ipsum, sed ad meam utilitatem. Unde si optem vitam aeternam alicui non propter se, sed ut ab eo liberer, jam vellem, ut in paradiso esset, non eum diligo, sed aliquod de morte sua commodum mihi desidero. Nec est igitur honestus amor, id est, non tendens in eum finem, in quem debet, id est, in ipsum Deum. Licet enim multi et diversi fines esse possint in dilectione, vel in aliquo, ut in domo propter pauperes facienda pauperes sunt in causa, tamen finis, id est, finalis causa et suprema scilicet Deus unus est. Unde quamvis diligam aliquem propter se, illum in finem dilectionis constituere non debeo, sed ipsum Deum et tunc ad primum amor ad eum refertur finem, ad quem debet. Gemina vero haec dilectio in dilectione utique Dei et proximi consistit. Non enim possumus diligere Deum, nisi proximum diligamus. Hoc tamen non posse non ad naturam, sed ad institutionem praecepti referatur; posset enim esse, quod nullus homo praeter me esset et bene diligere Deum possem. Est quoque de obstinatis in proximum illud Joannis intelligendum: Qui non diligit proximum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? quasi diceret, qui adeo erga proximum, quem videt, induratus est, quod nullo modo ad ejus dilectionem revocari potest, ille, dum talis est, Deum non potest diligere; hoc enim jam nihil aliud est, quam proximum odio habere et qui proximum odit, Deum non diligit.

Caput XXXII.

Quibus modis nos diligat Deus et quibus modis nos Deum vel proximum diligere debeamus.

Nunc vero, quibus modis nos diligat et quibus modis nos Deum vel proximum diligere debeamus; dicendum videtur, ut, quis ordo in caritate servari debeat, evidenter appareat. Deum igitur aliquem diligere non est aliud, quam ipsum ab aeterno bene de eo disponere et per temporum successionem donis gratiae suae ad vitam aeternam eum praeparare. Unde cum dico: Deus diligit illum, sensus est: de salute ejus ab aeterno disposuit, ut scilicet in praesenti vita aliquod bonum ei largiatur, per quod salvetur. Nullus enim motus est in Deo ad nos diligendum, sicut est in nobis ad ipsum. Nos enim cum Deum diligimus, talem motum animi ad ipsum habemus. Est enim caritas, ut ait Augustinus, motus animi ad Deum diligendum propter se et proximum propter Deum. Hic solet quaeri, an Deus aliquem diligat modo, quem non semper dilexerit. Sed dicimus minime. Quaeritur etiam, si Deus omnes diligat, qui eum diligunt. Non. Si opponatur, quod ait: ego diligentes me diligo, et similia, dicimus, quod de perseveranti dilectione dictum est. Sed notandum, quod in dilectione Dei nullus modus, nullus denique terminus est statutus. In dilectione vero proximi est mensura. Dictum est enim, diliges Dominum Deum tuum ex toto corde etc. Ex toto corde diligit, qui paratus est, ei obedire pro posse suo. Cetera, quae sequuntur, inculcationes sunt; tale enim est, ac si dicatur: ad ejus obsequium implendum totam intentio-

nem tuam extendas. In dilectione vero proximi mensura est, ubi dictum est: diliges proximum tuum, sicut te ipsum. Non ait quantum, sed sicut. Est igitur sensus: illud bonum, quod tibi velles fieri, si esses in eo gradu, ei velis in eo gradu, in quo est. Unde alibi: quaecunque vultis, ut faciant vobis homines, eadem vos facite illis. Omnia siquidem debemus aliis facere, quae vellemus nobis fieri, si essemus in eodem gradu et in eadem dignitate. Quaecunque vultis, id est, approbatis. Si enim volo, mihi adduci scortum, hoc non approbo. Hinc etiam dictum est, quod tibi non vis fieri, alii non feceris. Quorum alterum naturale, ut hoc: alterum positivum, ut illud: quaecunque vultis, ut faciant etc. Sic vero et Deus diligendus est et proximus, ut charitas nostra sit ordinata. Sicut enim Deus prae hominibus bonus est, sic super omnia diligendus est, et sic prae omnibus diligendus est, sic honor et reverentia magis est ei exhibenda, post ipsum etiam de singulis in gradu suo est facienda. Si enim aliquem video magis bono dignum, quam ego sim et ipsum ei magis, quam mihi cupere debeo. Sic siquidem ordo in caritate servatur, ut pro meritis et pro convenientia cujusque magis vel minus in diversis gradibus eos diligamus. Notandum tamen, quod cum talem ordinem in dilectione retinere debeamus, quod magis debeam diligere aliquem religiosum, quam patrem meum, qui non est adeo religiosus. In exhibitione profecto charitatis aliter est faciendum, quia, si non possum utrique sufficere, illi sane subtraham et patri meo tribuam. Magis enim in exhibitione me ad eos,

quorum curam gero, extendere debeo, nec tamen propter hoc tantum patrem meum, quantum illum diligo. Hic notandum, quod, si aliqua infirmitate superatus in fornicationem vel homicidium incidam, vel in aliquod aliud peccatum, dummodo Christum in fundamento habeam, non propter hoc verum est, quod Deum non diligam. Bene enim possum in aliquo dominum meum contemnere ad tempus et ipsum prae omnibus diligere et super alios aestimare. David enim quando peccavit caritatem habebat, quia Christum in fundamento habebat. Christum autem in fundamento habere est aliquem sic eum diligere, quod si ei optio daretur prius permitteret, se interfici, quam eum negaret. In talibus cum peccat quis, lapis est motus non evulsus. Cadat justus, labatur justus, resurgat justus, melior erit. Sanctis enim omnia cooperantur in bonum.

Cum igitur caritas summa virtutum sit et in qua omnis virtus alia quam ipsa sit innitatur, de virtutibus latius et vitiis inquiramus. Sed prius hoc de caritate videamus, quod Augustinus omnem virtutem caritatem esse velle videtur. Cum enim caritas facit fortem, fortitudo caritas est: cum facit humilem, humilitas caritas est: cum facit patientem, patientia caritas est et sic de aliis. Unde Apostolus: caritas omnia suffert, omnia sustinet etc. Quidam tamen hanc auctoritatem Augustini, quae est: omnis virtus est caritas, sic exponunt. Omnis virtus est caritas, vel ex caritate: hoc autem propter eas virtutes quae non voluntates, sed magis potentiae sunt, ut in sequentibus melius apparebit. Quomodo igitur diffiniatur virtus et in quot prin-

cipales partes dividatur, intelligendum est. Virtus est, ut ajunt philosophi, habitus mentis optimus vel bene constitutae mentis. Notandum autem, quod Sancti diffinitiones virtutum a philosophis positas et divisiones per species non mutaverunt, sed eas ab eis acceptas diligenter exposuerunt et retinuerunt. Videamus igitur diffinitionem, quomodo sit intelligenda. Virtus est habitus mentis, id est, bona voluntas mentis sic in habitum per animi applicationem versa, quod vix aut nunquam separari possit. Hoc enim notatur per hoc, quod dicitur habitus mentis. Nam sunt aliqui, qui cum modo habeant voluntatem cuique reddendi quod suum est, facile tamen ab hac permutantur. Similiter in aliis videre licet: ut est aliquis, qui modo voluntatem carnis restringere conatur, cum tamen eam paulo pleniter exerceat. Ut enim virtus sit, ex animi applicatione venire debet. Unde Aristoteles: tales enim sunt scientiae et virtutes. Quia vero sunt nonnulli, qui virtutes continentiae vel etiam pietatis affectum erga alios habent, sed non propter Deum, ideo non valet eis ad salutem, ideo subjungitur: optimus, id est talis, qui prosit ad vitam optimam vel in quo meritum consistat. Nota, quod David, quum concumbebat cum Bethsabee, non habebat dilectionem proximi in exhibitione. Scriptum est enim: dilectio proximi malum non operatur. Nam non adulterabis etc. Salva igitur auctoritate ista dicemus, quod diligebat Uriam affectu sed non effectu. Haec vero auctoritas de dilectione in effectu intelligitur.

Nunc de speciebus virtutis videamus, quas quidam in majori, quidam in minori numero constitue-

runt. Socrates enim sub virtute prudentiam constituens quatuor virtutis species esse docuit, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Dixit enim prudentiam discretionem esse bonarum vel malarum rerum cum ornatu morum. Talem prudentiam vocavit scientiam vel sapientiam. De hac rhetorica multum eloquentiae, parum scientiae vel sapientiae. Aristoteles autem a virtutibus eam separavit, ubi dixit: tales sunt scientiae et virtutes. Aristoteles vero noluit vel etiam non putavit esse virtutem, quod aeque bonis et malis habet convenire. Secundum Aristotelem igitur tres sunt species virtutis, justitia scilicet, temperantia, fortitudo. Justitiam vero sic definiunt philosophi: justitia est habitus animi reddens unicuique quod suum est, communi utilitate servata. Hoc idem Justinianus notavit sua diffinitione, cum diceret sic: justitia est constans et perpetua voluntas etc. Per hoc enim, quod ait: constans et perpetua voluntas, qualitatem mentis venientem ex applicatione et difficile mobilem notavit. Per hoc, quod dixit: suum unicuique jus tribuens, optimum notavit. Suum potest referri tam ad accipientem quam ad tribuentem. Si ad accipientem referatur, tunc determinandum communi utilitate servata. Justitiae siquidem est omnia ad communem utilitatem referre. Sic igitur in republica quidem fieri debet, ut cum aliquis tantum meruerit remunerari vel tanta poena puniri, deliberetur, an si tantum praemium ei detur aut tanta poena multaretur reipublicae praejudicetur. Tantum enim posset quis remunerari seu etiam puniri, quod respublica magnum detrimentum inde pateretur. Sicut est in re-

publica, sic sit etiam in Ecclesia. Sic judex quisque discretus tam secularis quam ecclesiasticus totum, quod facit, ad communem utilitatem reipublicae aut etiam parochiae suae referre debet. Sic quoque communem utilitatem in suo judicio conservat. Quod enim hunc sic remunerat, illum sic punit, alios divinae [28]) magis obnoxios reddit. Si autem suum ad tribuentem referatur, non adjectione opus est. Sic enim punit et remunerat judex, ut se decet et quod quidem sibi debet, ut quod justitia debet esse, crudelitas vel dissolutio non sit, quod esset, vel si non remitteret ex parte vel ex toto remitteret. Hoc etiam sibi debet terrenus judex, ut inde commendabilior et majoris auctoritatis ad faciendam justitiam reddatur. Similiter quod Deus hunc punit minus quam meruerit vel illum remunerat magis quam meritum exigit, suae justitiae est, id est, ad justitiam sui reddentis pertinet. Haec bona voluntas, quia vel aliquo timore mundano vel aliqua mundiali cupiditate praepediri potest adeo, quod justitia in aliquo dissolvatur, ideo duobus quasi postibus et firmamentis indiget. Si enim aliquis sit, quem debeam honorare et de rebus meis ei dare, quia sapiens est et talis cui ex justitia hoc debeam: aliquis vero dicat, ne hoc facias, ne eum tibi adjungas, quia regis inimicus est, et ideo facile regis inimicitias incurres: hoc timore profecto ab hac quam illi debeo justitia retrahi possum et tum fortitudine opus est. Fortitudo enim virtus est contra adversa, quae facit, ne justitiam timore vel aliquo tali deseramus. Similiter cum debeam alicui dare de rebus meis, quia ipse indiget,

et ego concupiscam quod habeo retinere, quia utile mihi putem illud vel quia non facile recuperarem illud, tunc necessaria est temperantia contra prospera, quae concupiscibilitatem temperans justitiam illaesam conservat. Haec animi voluntas his duobus quasi fulcimentis innixa, justitia est. Notandum vero est, quod cum justitia voluntas animi sit, fortitudo et temperantia [29]) cum earum contrariae impotentiae sint, potentias esse necesse est. Intemperantia enim et debilitas, quae earum contrariae sunt, impotentiae videntur. Ex caritate igitur sunt haec fulcimenta, non caritas. Cum enim diceret Augustinus omnem virtutem esse caritatem, hoc intellexit, quod omnis esset caritas, vel effectus caritatis: caritas, ut omnes illae [30]) quae in voluntate consistunt; effectus, ut quaecunque sunt potentiae. Hoc dico, si huic sententiae assentire volumus, quod fortitudo et temperantia et quae sub eis continentur potentiae animi sint et secundum hoc bene dicimus, quod multi sine virtute salvantur, quia multi sine perfecta caritate salvantur, quia tum quando moriuntur hanc voluntatem habeant, quod si optio eis daretur morarentur, non tamen habent illam voluntatem difficile mobilem, quia si viverent mutaretur illa voluntas et ideo non est virtus. Si autem volumus dicere quod omnis virtus sit voluntas bona possumus, quod omnis virtus est caritas et ita caritas erit genus omnium virtutum. Diximus, tres esse species virtutis, justitiam scilicet, fortitudinem et temperantiam. Nunc inquirendum est, quomodo omnes virtutes ad istas tres et quae ad quas reducantur.

Primum igitur videamus, quae ad justitiam reducantur. Omnes illae virtutes, quae pertinent ad reddendum unicuique quod suum est, ad justitiam spectant. Virtus illa, quae pertinet ad reddendum Deo quod suum est, id est, religio ad justitiam pertinet. Similiter, quae reddit parentibus quod suum est, id est, pietas et virtus, quae reddit majoribus, vel minoribus, vel aequalibus quod suum est, vel virtus quae pauperibus quod suum est largitur: haec, inquam, omnia ad justitiam tamquam partes integrales referuntur. Unde: nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisaeorum. Et de eleemosyna David: dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in seculum seculi: quae omnia faciunt sic justitiam, sicut scientia inveniendi et judicandi logicam faciunt. Neque enim species justitiae dici possunt, cum nulla illarum per se justum faciat, id est, reddentem unicuique quod suum est, sed sicut conventu parietis tecti et fundamenti domus efficitur, sic istarum virtutum conventu justus efficitur. Visis ergo, quae ad justitiam reducantur: quae ad fortitudinem, quae ad temperantiam referantur, videre restat. Fortitudo, et temperantia, ut dictum est, potentiae sunt, quia earum contrariae ut impotentiae quaedam existunt et cum hoc sit, non tamen desinunt habitus esse. Potentia vero naturalis et habitus opposita sunt. Sed potentiae, quae per applicationem subjecti veniunt, habitus sunt. Temperantia igitur cum sit potentia illicitos motus refrenandi omnia quae ad illicitos motus pertinent refrenandos ad eam referenda esse manifestum est, ut continentia quae luxuriam, castitas

quae libidinem, sobrietas quae ingluviem refroenat. Istae virtutes in prosperis necessariae. Fortitudo vero potentia est, quae reddit animum constantem contra adversa.

Caput XXXIII.

De vitiis, quae virtutibus contraria sunt.

Nunc de vitiis, quae istis virtutibus contraria sunt itidem disseramus. Unaquaeque virtus habet vitium sibi contrarium, ut justitiae contraria est injustitia, temperantiae intemperantia, fortitudini debilitas, quoniam bono ex necessitate malum contrarium est, quia, si aliquid bonum est, necessario ejus contrarium malum est, sed non convertitur; potest enim malo malum contrarium esse. Injustitia est vitium animi, quo non redditur unicuique quod suum est et quod debetur. Est igitur talis mala voluntas injustitia sicut bona est justitia. Intemperantia est impotentia resistendi motibus illicitis, ut luxuria est contraria castitati, gulositas sobrietati. Fortitudini vero debilitas mentis est contraria et sicut praedictum est fortitudo in adversis, temperantia in prosperis necessaria est. Nota vero, hujusmodi potentias non illas naturales, quae actu non adsunt vel certe si adsunt facile mobiles sunt, sed potius quae secundum animi applicationem insunt, ut iste dicitur cursor, non quod illam potentiam naturaliter habeat sed quia se ad hoc disposuit. Multi namque infidelium has naturales potentias habent, qui tamen virtutibus carent, quippe ad istas non ex dilectione applicantur. Omnis enim virtus, ut dixi-

mus, vel caritas est, ut ea quae voluntas est, vel ex caritate, ut potentia talis quae ex dilectione est. Non enim fortis vel sobrius vel justus vel humilis vel talis dicitur, nisi quem caritas facit vel sobrium vel talem.

Viso de virtute quid sit, nunc quid vitium, quid sit peccatum, quaeque inter ea sit differentia, videamus. Est igitur vitium corruptio naturae talis, quae reddit hominem impotentem resistere illicito motui vel nolentem cuique reddere quod suum est, sicut irascibilitas, luxuria, gula et cetera. Peccatum vero est velle irasci, velle luxuriari. Hinc igitur facile videri potest, in multis esse peccatum sine vitio et vitium sine peccato: sicut aliquis, qui facile mobilis est ad irascendum, qui se in tantum cohibet, quod in ardorem malae voluntatis in alterum non irrumpit vel certe materiam commovendi in alterum non habet. Idem de luxurioso conjectare licet. Multi siquidem sunt, qui cum proni sunt ad hoc, voluntatem tamen cohibent. Unde et majoris meriti in tantum esse deprehenditur, quod victores in lucta efficiuntur. Sunt etiam alii, qui cum materiam exterius ad hoc non habent, etsi ad hoc naturaliter proni sunt, non tamen ad hoc moventur, ut sunt multi de claustralibus viris, de solitariis et hujusmodi. Sic quoque in ceteris facile est considerare. Est et peccatum in aliquo sine vitio, ut in eo qui hujus vel illius potentiae non est, aliqua tamen grandi causa interveniente ad iram vel iracundiam commovetur. Sic igitur vitia in naturae corruptione, peccata vero in voluntate consistunt ac per hoc vitia ex maxima parte ex complexione tali

vel tali habent inesse. Unde et carnalia vocantur. Sunt enim quaedam, quae tantum animae sunt, ut superbia, invidia et cetera. Peccatum nihil est aliud, quam ipsa culpa, quae ut ostendimus in multis sine vitio potest esse. Est autem culpa nihil aliud, quam contemtus creatoris, quod est, dum vel volumus contra conscientiam, quod ei displicere scimus et ab eo esse prohibitum, vel nolumus, quod ei scimus placere et ab eo esse praeceptum. Unde nec in pueris nec in naturaliter stultis, quia nihil contra scientiam agunt, aliqua culpa esse deprehenditur. Notandum vero est, quod translative ipsa poena peccatum dicitur, ut cum dicitur: Deus dimittit ei peccatum, id est, poenam aeternam relaxat.

Horum peccatorum alia sunt venialia, alia mortalia. Veniale dicitur, quod per se ad damnationem non sufficit, quale est omne illud, quod dum fit memoriae non occurrit, quod Deo displiceat. Nec tamen potest dici, quod contra conscientiam non sit, etsi enim tunc a memoria sejunctum sit, tamen dum ad memoriam reducimus ex conscientia non probamus. Mortale vero illud peccatum, quod solum ad mortem sufficiens est, ut est omne illud, quod contra conscientiam ex animi deliberatione perpetratur. Quantumcunque igitur, ut ait Augustinus, in se leve sit peccatum dum placet et ex industria perpetratur, mortale est. Quantumcumque autem sit grave dum displiceat et ex animi deliberatione non fiat, veniale est. Horum mortalium est aliud criminale, aliud non. Criminale est illud, quod notabilem et infamem reddit personam. Criminale est, quod est accusatione dignissimum et sunt maxime

criminalia in aperta consuetudine et fratrum corruptione. Unde, qui tales sunt, quod crimine aliquo notabiles sunt, a communione Ecclesiae, nisi resipiscere velint, resecantur. Est autem tale quodlibet, ut ebrietas, rapacitas et cetera, dum in promtu et consuetudine habentur. Notandum igitur videtur, quod peccatum Adae, etsi mortale fuerit, non tamen criminale fuit. Cum enim contra conscientiam vetitum appeteret, sciebat enim hoc esse vetitum, mortale fuit. Cum vero hoc ex consuetudine non haberet, immo tamquam invitus hoc ageret, putans, se per poenitentiam satisfacere posse et ideo uxori morem gerere voluit, criminale non fuit. Constat igitur, nonnullos multo gravius peccare, quam Adam peccaverit, sed ideo illud primum peccatum tam graviter Deus punire voluit, ut sibi peccatum displicere ostenderet et ut horrorem peccandi omnibus posteris incuteret.

Caput XXXIV.

De meritis, ubi consistant.

Viso de virtutibus et vitiis, data etiam differentia inter peccata et vitia, inter ipsa quoque peccata diversitate ostensa, de meritis ubi consistant, amodo relinquitur videndum. Quemadmodum igitur omne peccatum in sola voluntate consistit, sic et meritum. Meritum autem nihil aliud est, quam id quod bona voluntate meremur, id est, vita aeterna, quam quia diversis voluntatibus boni meremur, secundum quas stella a stella differt ibi in claritate, ideo diversa et plura merita vocitamus. Dicitur etiam meritum ipsa bona voluntas, qua meremur. Quod autem me-

ritum in sola voluntate consistat, Augustinus multis modis et exemplis inductis probat, ut de discipulis Joannis qui jejunabant et discipulis Domini qui comedebant, a quibus tamen justificata est sapientia. Unde Dominus: venit, inquit, Joannes jejunans, et dixistis, daemonium habet. Venit autem filius hominis manducans et bibens et dicitis, quod vorax est et potator vini et amicus publicanorum. Justificata est autem sapientia a filiis suis. De vidua quoque, quae duo minuta in gazophylacio posuit, ait Dominus, quod plus quam divites obtulerit. Unde Hieronymus: non pensat Deus censum sed affectum. Idem quoque de Josia rege dicit, quod cum exiret ad pugnandum pro populo Dei cum inimicis non propter hoc plus meruit, quam primum, cum in voluntate hoc haberet, sed ideo hoc fecit, ut aliis etiam regibus et principibus exemplum daret pro populo Dei pugnandi contra inimicos. Similiter de martyribus dicimus, quod eos exteriora patibula meliores non faciebant, sed tales esse, qui Christum diligerent, ostendebant. Sic quoque de Christo sane asserimus, quod, quando ad passionem ductus est et in ligno affixus est, non plus meruit, quam ab ipsa conceptione. Neque enim tunc melior effectus, quam ab ipsa pueritia extitisset, cum ex tunc Deum ex toto corde diligeret. Sic igitur in voluntate non in operibus, quae bonis et malis communia sunt, meritum omne consistit. Saepe enim plus jejunat magis etiam se affligit quilibet hypocrita, quam aliquis sanctus. Quod in sola voluntate meritum sit, inde quoque conjectare licet, quod Deus dicitur scrutator renum

et cordium, qui dicitur in occulto scilicet in voluntate videre. Unde et Apostolus: judicabit, inquit, occulta hominum secundum evangelium meum, id est, juxta praedicationem meam. Tale etenim est, ac si diceret: opera, quae in se indifferentia sunt, non curat, sed puritatem intentionis exigit. Hoc idem attestatur Isaias, ubi dicit: non judicabit secundum visum oculorum neque secundum auditum aurium arguet. Si enim inde quis magis placet Deo, quod aedificat domum pauperibus et hoc quia potest, quam ille, qui eamdem habet voluntatem nec aedificat, quia pauper est: negari non potest, quin ex hoc, quod dives est, magis placeat Deo. Item si Hermannus eandem habet voluntatem cum magistro suo Petro et uterque pecuniam ad faciendam domum pauperibus paravit et alter aedificet, cui pecunia remanet, alter vero minime, cum ei pecunia ablata sit, non qui aedificat, quam qui hoc non facit, majoris meriti apud Deum esse debet. Aliter non est ratio, quare latrones non sint diminuendi meritum apud Deum; quod quidem quam irrationabile sit omnium judicio relinquamus. Non vero negamus, [in] exterioribus quandoque meritum aliquod temporale sequi, ut vel magis ad amorem Dei accendamur vel ut aliis, qui nos vident remunerari, exemplum bene operandi exhibeamus. Sed cum de meritis haec disseramus, quasi nulla esse videntur, quia gratia meritis usque adeo repugnare videtur, quod cum omnia ex gratia sint merita non existant. Unde Apostolus: Si ex meritis, iam non ex gratia. Videtur enim, quod ex nobis nihil boni possimus. Sic enim de nobis est, ut de medico et infirmo,

qui cum habeat medicamen apparatum, et dicat infirmo: vide, hoc medicamentum consulet sanitati tuae, si surrexeris et acceperis: infirmus autem cum surgere non possit, nihil medicamen illud illi valebit sicque cum per se surgere non possit, adiumento medici ad surgendum indiget, ut medicamen accipiat et acceptum sibi proficiat. Quapropter nisi dicamus, quod homo ex se etiam per liberum arbitrium ex natura sua habeat diligere et ei adhaerere non possumus vitare, quin gratia meritis nostris praejudicare probetur: quod quidem quia in epistola ad Romanos super eum locum: Jacob dilexi etc. diligenter expressi, hoc quasi notum praetereundum existimo. Si autem creatura ad imaginem et similitudinem Dei facta ex sui natura magis ad malum quam bonum prona esset, in sui quidem natura bona non existeret. Velle autem bonum unicuique naturale est. Unde et Apostolus: velle adjacet mihi.

Caput XXXV.

De remissione peccatorum.

Nunc de remissione peccatorum videamus. In reconciliatione peccatoris ad Deum tria necessaria sunt, cordis contritio, oris confessio, operum satisfactio. Cordis contritio sive gemitus est dum peccator de peccatis suis dolet et interius turbatur, quod est, dum peccatum et iniquitas displicet, non timore poenae, sed amore iustitiae; alioquin non est cordis contritio ad salutem, sed mentis consternatio ad damnationem. Sic enim et mali in futuro dolebunt, non de peccato quo Deum offenderunt, sed de hoc, quod est peccatum, quia inde punien-

tur. Qui igitur sic pro peccatis gemunt, non peccata eis displicent propter Deum sed propter poenam. Talis igitur contritio nullius meriti est apud Deum. De ea vero, quae fit ex dilectione Dei, ex amore iustitiae, dictum est etiam per prophetam: in quacunque hora conversus fuerit peccator etc. Nota, quod non dixit, die vel mense vel anno, quia cum Deo nihil tardum sit vel absens, quantocius aliquis vere poenitet, tantocius et ipse praesens remittit. Unde et David: dixi, confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, id est, deliberavi in corde meo illud quod contemnendo Deum feci, mihi displicere propter Deum. Promptum est igitur et manifestum, quod ex quo aliquis vere de peccato gemit ipsum sibi a Deo dimitti. Non vero aliud est Deum peccata dimittere, quam aeternam poenam pro ipso debitam relaxare.

Caput XXXVI.

De confessione peccatorum.

De confessione quoque sciendum, quod valde est utilis. Ad majorem siquidem humilitatis exhibitionem instituta est. Unde: confitemini alterutrum peccata vestra. Cum enim in sua potestate homo positus a Deo discesserit, conveniens erat, ut idem sub alio positus cum humilitate et devotione rediret. Ideoque instituit Deus sacerdotem sui vicarium et quasi medicum, cui (sua) peccata quasi vulnera ad sanandum delegarentur, ut non a se sed ab alio majoris humilitatis causa modum satisfactionis accipiat. Notandum tamen, quodsi articulo necessitatis

imminente non confiteatur, non propter hoc aeternaliter punietur. Si autem ex contemtu vel ex negligentia remanserit, de hac aeternaliter puniendum asserimus. Neque enim veram cordis contritionem habuisse videtur et si habuerit ex hoc tamen quod instituta Ecclesiae contemnit, aeternaliter puniendus esse convincitur. Si vero ut diximus aliqua causa praepediente ad minorem nequit accedere sacerdotem, accedat ad majorem, de quo in Ecclesiastico: ecce sacerdos magnus etc. Et Apostolus: plures facti sunt sacerdotes etc. Cui enim visibilis sacerdos deest, ab eo invisibilis minime abest, immo qui vult confiteri et non potest quod visibilis sacerdos ministraret, hoc ei invisibilis supplere nunquam dedignatur. Notandum sane est, quod ex dispensatione quoque potest aliquis a confessione cessare, qui propter hoc non magis puniendus extitit. Quod in Petro perpendi facile liquet. Cum enim Petrus in primitiva Ecclesia esset, ubi omnes adhuc infirmi erant, ex dispensatione confessionem de negatione reticuit, quia si hunc tantum Ecclesiae architectum tam graviter alii corruisse novissent, multum in eo scandalizati fuissent. Quod autem infirmi essent ad scandalum proni, ipse Dominus ostendit, ubi ait: Sinite eos abire, ut impleatur scriptura: ex his, quos tradidit mihi pater, non perdidi quemquam. Super hunc etenim locum dicit Augustinus: non erant tantae fidei, in qua salvari possent, et ideo si tunc mortui essent aeternaliter damnati essent. Quod vero Petrus non confessus fuerit, ex auctoritate habemus; ait enim Leo papa: lacrymas Petri legi, confessionem non invenio. Delent ergo lacrymae

peccata, quae pudor est confiteri. Et Ambrosius hoc idem modo ibi de sacramentis confirmat. Gregorius quoque hanc super hoc sententiam profert, quod nullum est manifestius indicium remissionis peccati quam lacrymae, quia ex quo prae nimio dolore peccati in lacrymas quis prorumpit, certum est ei peccatum esse dimissum. Notandum tamen, quod si pudor ille ad propriam personam referatur superbia est, si vero ad ecclesiam dispensatio salubris. Unde si aliquis cum uxore principis peccasset, vel tale aliquid fecisset, quod si sciret ecclesia inde scandalum pateretur, et conscientia sua ei testaretur, quod si parochiano suo diceret vel etiam alicui celari non posset, si hac, inquam, dispensatione reticeret, non propter hoc aeternaliter puniretur. Si vero propter suam propriam personam hoc faceret, ne scilicet infamis et contemtibilis apud alios fieret, superbia quidem et valde damnabile esset.

Caput XXXVII.

De operum satisfactione.

Viso de cordis contritione, de oris confessione, de operum satisfactione videamus, quae utique admodum utilis est propter temporalem poenam, quae remanet. Aeterna namque poena relaxata temporalis relinquetur [34]), ut quod animae illicita delectatione seu etiam carnali voluptate commissum est, satisfactionis amaritudine digne purgetur. Unde et Joannes: facite dignos fructus poenitentiae. Tunc dignos fructus poenitentiae facimus, quando quod male commissum est in praesenti sic expiatur, ut nihil

in futuro expiandum relinquatur. Quantumcunque siquidem futura poena parva subsistat, qualibet tamen hujus vitae gravissima gravior esse contenditur. Quantum igitur hujus vitae satisfactio necessaria sit, ex praedictis pleniter probatum esse existimo. Quod vero gehenna remissa poena temporaliter existat, in baptismate manifeste apparet, quia cum ibi gehenna, quae pro originali peccato, dimissa sit, manet tamen dissolutio corporis, manet et numerosa defectuum multitudo. Unde Augustinus de origine peccati: transit, inquit, reatu, manet actu. Quod non solum ob jam dictam causam contigit, sed ut idem ait Augustinus, poena ista fit materia exercendae virtutis. Omnis quippe virtus in infirmitate perficitur. Remanet quoque hac de causa, ut ait idem Augustinus, ne aliquis ad baptismi sacramentum [32]) ad praesentis vitae immortalitatem accederet et non propter Deum, et sic nec istam vitam digne haberet nec ad aeternam perveniret. Sciendum quoque, quod an peccata prius dimissa postea redeant, (a) plerisque ambiguum videtur: quod quidem ex illa parabolica similitudine quidam affirmare nituntur: Serve nequam, omne debitum dimisi tibi. Super hunc siquidem locum ait Hieronymus: Si non dimiserimus ex corde, quod in nobis delinquitur et hoc quod per poenitentiam dimissum erat, a nobis exigitur. Idem quoque beatus Gregorius in quadam homilia ait. Sed sic debet intelligi, quod dicunt de reditu peccati: Peccator fit, sicut prius erat et de ingratitudine misericordiae sibi impensae magis reus efficitur. Et hoc est, quod ait in illa parabola, nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et

ego tui misertus sum, quasi diceret: misericordia[e] impensa[e] ingratus extitisti et ideo non exibis hinc, donec reddas universum debitum. Universum quidem debitum dicit non illud, quod jam condonatum erat, sed potius misericordiam, quam aliis impendere debuit pro eo, quod a domino misericordiam acceperat. Unde et alibi: qua mensura mensi fueritis, eadem remetietur vobis. Haec enim parabola de misericordia est. Tale est igitur, ac si dicatur: Si aliis non vultis misereri, sicut Deus misertus est peccata condonando et pater vester coelestis hoc debitum exiget a vobis. Quidam dicunt expositores, quod dimissum erat per poenitentiam a nobis exigitur, ad terrorem dictum esse intelligitur. Quod autem universum debitum sic debeat intelligi, ut diximus, inde quoque liquido comprobatur, quod non ait, usque ad primum sed usque ad novissimum quadrantem, quia de hoc, quod post dimissum peccatum durus et obstinatus erga proximum quisque extitit, inde graviter est puniendus.

Annotatiunculae.

1) (ad p. 17.) Introductio in Theol. legit: ratiocinatio, λογος quoque et oratio, ne quis etc.
2) (ad p. 20.) Legend.: Philosophos. cfr. c. XI.
3) (ad p. 21.) Introd.: id est filius, simul et patenter insinuatur.
4) (ib.) Leg.: nec non et illa.
5) (ad p. 22.) L. tradidit.
6) (ad p. 23.) Introd.: Praeteritum quasi pro perfectione posuit.
7) (ad p. 25.) Introd.: Omnipotentiam ipsam nil efficere nisi praeeunte ratione et ducatu sapientiae.
8) (ad p. 31.) Introd.: praesertim cum nemo nisi per ea quae recipit, arguendus sit.
9) (ad p. 33.) Deest apod. Suppl.: Deum laudamus.
10) (ad p. 35.) fors. leg.: altum? aut s. q.
11) (ad p. 40.) f. l.: debuit exercere.
12) (ad p. 41.) f. l.: quarti conc.
13) (ad p. 44.) f. l.: quomodo secundario.
14) (ad p. 50.) f. l.: esse corpus.
15) (ad p. 52.) post bene supplendum videtur: reguntur.
16) (ib.) f. l.: aliquid esse.
17) (ad p. 54.) f. l.: ac Deus.
18) (ad p. 55.) post aliter suppl.: fecisset.
19) (ad p. 57.) f. l.: haec excipiunt.

20) (ad p. 58.) f. l.: quod lapidatio Stephani, combustio Laurentii convenientes sint; seu: combustionem Laur.

21) (ib.) leg.: quod modis; aut: illa faciendo.

22) (ad p. 59.) Locus, ut videtur, corruptus. cfr. Introd. L. III. c. 7.

23) (ad p. 70.) l. f.: habuit igitur.

24) (ad p. 87.) l. f.: Spiritum S. habeat.

25) (ad p. 89.) post figurat suppl.: facit.

26) (ad p. 91.) Hoc loco sententiae aliquot excidisse videntur, forsan negligentia librarii.

27) (ad p. 93.) leg. Joannes Baptista.

28) (ad p. 100.) Suppl.: justitiae.

29) (ad p. 101.) leg.: fortitudinem et temperantiam.

30) (ib.) l. f.: omnia illa?

31) (ad p. 112.) l. f.: relinquitur, ut.

32) (ad p. 113.) suppl.: ut.

Elénchus.

DE SUMMIS PRINCIPIIS THEOLOGIÆ ABÆLARDEÆ

COMMENTATIO HISTORICO THEOLOGICA

THEOLOGORUM LIPSIENSIUM ORDINI

PLURIMUM VENERABILI

LICENTIATUS THEOLOGICI RITE AMBEUNDI GRATIA

EXHIBITA

QUAM

EIUSDEM ORDINIS AUCTORITATE

D. X. DECEMBRIS A. MDCCCXXXVI HORA X.

IN AUDITORIO IURIDICO

ILLUSTRIS ICTORUM ORDINIS BENEVOLENTIA

CONCESSO

PRO VENIA THEOLOGIAM PUBLICE DOCENDI

DEFENDET

AUCTOR

DAVIDES IOANNES HENRICUS GOLDHORN

LIPSIENSIS

THEOL. LICENT. PHIL. D. AA. LL. MAG. REV. MIN. CAND.
SOC. HISTORICO THEOL. LIPS. SOD. ORD.

LIPSIAE

TYPIS FR. CHR. GUIL. VOGELII.

LECTURIS.

Qui iam proponitur libellus, conscriptus quidem atque, licet vix in nonam hebdomadem pressus — cunctari enim vetuit infirma carissimi patris valetudo —, typis exscriptus fuit paene totus et prope iam dies institit, quo consilium, quod edi illum iubebat, exsequeremur, quum casus, qui filiis accidere potest parentum amantibus, tristissimus moneret, ut, quod absolvendum restaret, in diem differremus prosperiorem. Qualis an nunc

adsit, ipse sane dubito: namque iacturae nunquam obliviscendae sensus paucarum hebdomadum intervallo aegre lenitur. Verumenimvero ipsa, qua pios manes par est prosequi, pietas exigit, ut quae vivis promisimus, mortuis praestemus sanctissimisque legibus antiquiora habeamus. Quocirca coeptum, cujus exspectatio patris prope moribundi magna spes fuit atque solatium, nostrum esse putamus, quam licet primum, ad finem perducere, neque incertis futuri temporis vicissitudinibus committere, quod ille, dum inter mortales erat, tanquam praesens atque ante oculos positum videbat.

Inde autem, quod libellum fere semestrem nunc denique divulgari licet, hoc incommodi manavit, ut scribendi subsidiis, quae novissima literarum incrementa nostrae rei attulerunt, uti nullo modo possemus. Scriptione enim absoluta magnamque partem prelo tradita audivimus demum, Cousinum fidem, quam datam ab eo fuisse significatum erat (cfr. n. 27), servasse atque tria Abaelardi opera primum

publici iuris fecisse *). Illa tamen ne iis quidem, quae typis exscribenda restabant, adhibenda esse duximus, quum libellus ea plane forma, qua iudicibus Plurimum Venerandis oblatus fuerat, edendus esse videretur.

De ipso libelli consilio atque argumento non est, quod disputemus; quamvis aliqua, si hodie scribenda essent, aliter forsan scriberentur. Inprimis autem hoc operam dedimus, ut intra iustos fines disputatio sese contineret, lectoresque rerum plus minusve alienarum mole ne obruerentur. Quam ob causam neque consuetudinem, qua libris de rebus ac sententia singulorum hominum compositis brevior saeculi, quo aetatem illi egerunt, descriptio solet praemitti, secuti sumus, iis, quae praetereunda non erant, suo loco expositis, neque usi opportunitate opiniones placitis Abaelar-

*) Ouvrages inédits d'Abélard, pour servir à l'histoire de la philosophie scholastique en France. Publiés par *Victor Cousin* (Collection de documens inédits sur l'histoire de France publiés par ordre du Roi et par les soins du Ministre de l'instruction publiq. IIe série. Hist. des lettres et des sciences). Paris. 1836. 4.

deis comparandi: quales vel mediocris praeteritorum temporum praesentisque notitia facile potuit suppeditare.

Mendas quidem deprehendimus aliquot residuas; earum tamen indicem non oportuit adiici, quum neque amplius, quam rerum exponendarum natura ferret, a latinae linguae legibus recessisse nos accusent, neque usquam impedire videantur, quominus, quid sibi velit oratio, absque magno negotio intelligatur. Quamobrem eas pariter atque totam scriptionem lectorum benevolentiae commendatas esse volumus. Datum Lipsiae, ipso, quo condita olim est academia, die.

DE SUMMIS PRINCIPIIS

THEOLOGIAE ABAELARDEAE.

Quam difficile sit atque arduum, de hominibus, qui pridem claruerunt, iudicium ferre, quod omnibus iustum videatur atque placeat, sat multa docent virorum fama notissimorum nomina, de quibus quid statuendum sit, sub iudice etiamnum lis est. De eo enim inter omnes convenit, nullam unquam aetatem tantis obrutam fuisse tenebris, ut suis luminibus prorsus careret atque ea adeo saecula, quorum genius mirum quantum ab humanitate recessisse videatur, ingenia tulisse hominesque eruditionis sagacitatisque laude conspicuos. Hinc multi quidem sunt, quos omnes laudent quorumque praestantia comprobari dicant, eam esse humani animi innatam vim atque virtutem, ut per externas vicissitudines excitari quidem atque ali neque vero compesci vel exstingui queat. At vero haud exiguus eorum quoque numerus est, quibus an palma aliqua danda sit, haud mediocriter ambigitur, neque raro accidit, ut, quos non contemnendi arbitri in magnorum virorum catalogo reponunt, alii aeque audiendi proscribant, vel qui his egregii videntur, illis minus commendati sint. Et hoc quidem mirum habere vix quendam potest, quum constet, quosdam, quorum nomen innotuerit, iam ab aequalibus suis odii plus et calamitatum, quam plausus admirationisque reportasse atque ab iis, qui illius temporis historiam conscripserint, non admodum laudari. Iam vero sunt, qui istorum mentem atque narrationes magni faciendas esse negent; quo enim quis minus ad aevi sui opiniones se applicet — et in hoc ipso constare praestantiam eorum, qui aetates superstitione atque ignorantia sepultas superent — eo magis invidiae odioque obnoxium esse, et qui hominibus, quorum

auctoritati vix aliquid tribuendum sit, displicuerit, eo ipso multum commendationis habere. Alii autem Iliacos muros intra pariter atque extra peccari monent atque, etiamsi ab aequalibus historicisque inimicitiae suspicionem non plane removeant, causis tamen sat gravibus permotos eos fuisse dicunt, ut, qui sibi sapientiores visi essent, vituperarent eorumque conaminibus quovis modo resisterent. Accedit, quod multi opinionibus quoque, quas ipsi fovent, nimium dare solent omnemque rem e suae magis aetatis, quam illorum temporum genio iudicant; vel id incertum habent, quantum momenti in pretio hominibus constituendo ipsius, quo vixerunt, saeculi rationibus concedendum sit: nam quum facilem aliquis rem esse dixerit, aequalibus antecellere, quorum animus superstitione barbarieque cohibeatur, alii pari forsan iure contenderint, eo maioris praestantiam faciendam esse, quo minora incitamenta atque subsidia et quo maiora impedimenta habuerit.

Haec quo iure disputata sint, cum maxime apparet ex historia eius viri, de quo hac ipsa scriptione agetur, Petri Abaelardi. Huius memoria Bernhardi Claraevallensis ictu prostrata per quinque fere saecula humi iacuit. Eorum enim, qui homini afflicto patrocinari conati fuerant 1), voce per unisonos virorum auctoritate praevalentium clamores 2) obtusa factum est, ut qui postea illius aevi histo-

1) *Berengarii* scholastici apologeticus contra Bernh. Claraev. et alios, qui condemnaverunt P. Abaelardum, in *Abael.* Opp. p. 302 sqq. Sine partium studio narrat *Otto Frising.* de gestis Frider. primi I, 47—49.: epitaphia vero a *Petro Venerabili* confecta (*Abael.* Opp. praef. fol. c. 4. V.) eiusdemque epistolae (ib. p. 335—344) huc vix referri poterunt.

2) Vehementissime adversus Abaelardum scripserunt: *Guillelmus a S. Theoderico:* disputatio adv. P. Abaelardum ad Gaufridum Carnotensem et Bernhardum Claraev. (in *Tissier* bibliotheca patrum Cistertiensium. T. IV. p. 112—126). *Bernhardus Claraevallensis:* capitula haeresium P. Abaelardi, et multae epistolae (*Bernh.* Opp. ed Mabillon. Tom. I. pp. 181—186. 304. 306 — 12. 646—664). *Abbas anonymus:* disputatio adversus dogmata P. Abaelardi (*Tiss.* l. l. p. 238—259) *Gaufridus Claraev.:* de vita S. Bernh. III. 5. (*Bernh.* Opp. II. p. 1137 sq). *Gualterus de S. Victore:* contra quatuor Franciae labyrinthos. (excerpta dedit *Bulaeus* Hist. Univ. Paris. Tom. II. p. 629 sqq.)

riam scriberent, eam narrationem sequerentur, quam ecclesiae iudicio comprobatam et quasi sancitam viderent 3). Et quo libentius eruditionis atque acuminis laudem vix eripiendam ei concederent, eo constantius doctrinam eius gravissimae haereseos stigmate notarunt. Solus Franciscus Petrarca, quantum video, ut ipse fuit liberaliori ingenio suique temporis superstitioni parum addictus, an vera ista essent, quae de Petro referrentur, aliquantulum addubitavit (de vita sol. II. sect. 7 c. 1.). Tandem quasi post multos dies serena hora venisset, saeculi XVII initio eo ardentiores et liberaliores amicos nactus est. Duumviros dico Franciscum Amboesium et Andream Quercetanum, qui in colligendis edendisque eius operibus multum operae posuerunt, reliqua laboris negotio impendendi parte ita inter se distributa, ut alter notis in calce libri adiectis res historicas illustraret, alter praefatione apologetica, quam mallem panegyricam vocasset, operum auctorem quoquo modo defendere et ab errorum ei vulgo attributorum suspicione liberare studeret. Verum illa aetas nondum ea fuit, cui Abaelardi memoria feliciter commendaretur. Amboesius quidem tantum abfuit, ut suam sententiam aequalibus ecclesiaeque persuaderet, ut pontificia fulgura in ipsum olim Petrum librosque erroribus scatentes coniecta (Abael. opp. 299 sqq. Bernh. Opp. I. 186) denuo excitaret. Certe, si Rouillardo fides habenda est, illa ipsa praefatio operibus cauta theologorum Parisiensium censura munitis praemissa

Mitius atque rationibus solum usi: *Gualterus de Mauretania* epist. ad P. Abaelardum (in *Dacherii* spicileg. vett. scriptorum. III. p. 524 sqq. *Hugo de S. Victore* de sacr. Christ. fid. I. p. 2. c. 22 et saepius. *Mag. Io. Cornubiensis* eulog. ad Alexandrum III. (in *Martenii* et *Durandi* Thes. novo anecd., T. V. p. 1665 sqq.) Quomodo *Hugo Metellus* in duabus epistolis ad Innocentium pontificem summum et ad ipsum Abaelardum datis (*Hugo* sacrae antiquitatis monumenta. T. II. p. 330—34) atque *Robertus Pulleyn* Sentent. I art. 7 rem suam egerint, non possum indicare, quum non contigerit illos libros videre. cfr. tamen Histoire lit. de la France Tome XII. p. 497 et *Crameri* Fortsetzung zum Boss. T. VI. p. 458 sqq.

3) Qui serius de Abaelardo scripserunt, diligenter indicavit *Iacobus Thomasius* P. Abaelardi vita (in historia sapientiae et stultitiae coll. a *Chr. Thomasio*), §. 2.

effecit, ut ea in indicem librorum prohibitorum referrentur 4). Neque plus Abaelardi existimationi ii libelli prodesse potuerunt, quibus sub finem eiusdem saeculi eius vita et res tractari coeptae sunt; scripti enim sunt delectationis causa et maximam partem fabulis Milesiis adnumerandi videntur 5). Sed quod scriptorum studia non valuerunt, occulto aevo sponte factum est; nam inde a saeculi superioris initio theologorum de Petro iudicia longe mitiora apparent 6): atque ita fortassis res composita fuisset, nisi iterum temerarius quidam Abaelardei ingenii atque praestantiae buccinator iras sopitas excitasset. Gervasium dico celeberrimum Abaelardi biographum 7). Hinc inprimis

4) *Rouillard* Antiquitez de Melun. Paris. 1628. apud *Baylium* Dict. hist. et crit. art. Amboise. rem. C. Ego quidem in indice librorum prohibitorum Alexandri VII. iussu 1664 edito, qui decreta congregationis indicis atque bullas paparum inde ab a. 1601 promulgatas continet, Abaelardi opera non inveni diserte esse commemorata. Possunt tamen huc referri verba decreti d. 3 Iul. 1623 dati: Opera omnium auctorum primae classis (indicis Tridentini) quomodolibet post eorum primam prohibitionem impressa declarantur iuxta regulas indicis esse prohibita. Prima enim classis indicis Trid. scriptores continet, qui aut haeretici aut nota haeresis suspecti fuerunt, quorum scripta non edita solum, sed edenda etiam prohibita declarantur (praefat. ind. Trid.). Inter hos sane Petri Abaelardi nomen legitur.

5) Hos libros indicavit *Niceron* memoires pour servir à l'hist. des hommes illustres. Tom. IV. p. 40 sqq.

6) Cfr. *Lobineau* histoire de Bretagne. Paris. 1707. Tome I. lib. V. c. 1—38: les theologiens d'aujour d'hui ne trouvent rien que de catholique dans les extraits mesmes de ses ennemis. Ansam huius iudicii haud dubie praebuit inprimis *Alexander Natalis* Hist. eccles. Tom. VI. p. 791 sqq. Etiam *Fleury* histoire ecclés. T. XIV. p. 292 sqq. 383 sqq. 512 sqq. historiam Abaelardi simpliciter narravit. *Ellies du Pin* vero nouvelle biblioth. des auteurs ecclés. T. IX. p. 122 Petrum excusavit, si non defendit. Impediunt tamen, quo minus Lobinaei verba omni ex parte vera esse videantur, *Martenius* (Thes. novus anecd. T. V. praef. p. 2 sqq. et observatt. praev. ad Ab. theolog. ibid. p. 1139 sqq. et *Mabillon* praef. ad Bernh. Claraev. Opp. T. I. §. 5. et notae fus. p. LXV sqq.

7) Vie d'Abélard et d'Heloïse par D. *Gervaise*. Paris 1720. Librum ipse non vidi: ex iis tamen, quae ab aliis scriptoribus de eo dicuntur, intelligitur, auctorem id egisse, ut Petrum suum ingenio, varii generis eruditione, librorum excellentia atque doctrinae praestantia summos quosque cuiusvis aetatis homines aequasse demonstraret. Brevem argumenti delineationem exhibent (*Heumanni*) Acta philosophorum fascic. XVI. p. 529 sqq.

Benedictini Bernhardi Claraevallensis iudicio plus iusto tribuentes ad plenam priorum temporum iniquitatem reversi sunt 8). Recentior autem aetas viri, qui inter Gallos eruditionis ingeniique laude insignes haud infimum locum usquequaque obtinebit, memoriae vario modo consuluit 9).

Eaedem fere rationes, quae Abaelardi nomen pontificiis exosum reddiderunt, ecclesiae etiam reformatae asseclas diu prohibuere, quominus aequa lance eius res pensitarent. Ipsis enim reformatoribus, qui haud paucos per pontificiorum iniuriam haereticae pravitatis ignominia quondam notatos in honorem restituerunt, eadem liberalitate non licuit uti erga hominem, qui cum Ario gradus et scalas in trinitate disposuerat, cum Pelagio liberum arbitrium gratiae proposuerat, cum Nestorio Christum diviserat 10). Hinc factum est, ut a Centuriarum Parthenopolitanarum auctoribus eadem fere severitate, quam a prioribus expertus erat, tractaretur (Cent. XII. p. 848 sq.) quorum auctoritate quum omnes niterentur, qui saeculo XVI et XVII inter protestantes historiam ecclesiae colerent, non clementiores iudices habuit Adamum Tribbechovium (de doct. schol. Giessae. 1665. p. 145. 147) et Iacobum Thomasium (Petri Abaelardi vita l. l.). Primus de homine tot tantisque erroribus inquinato mitiorem sententiam ferre ausus est communis ille omnium, qui ecclesiae favore plus

8) Inprimis *Clementem* (Dom Clément) dico, qui vitam Abaelardi historiae lit. Galliae T. XII. p. 86—152 insertam composuit. Hic omne quidem ingenium Abaelardo non abiudicavit, eumque, si ad homines sapientes et illustres (i. e. Bernhardum) se applicuisset, eorum, quae tractasset, magis peritus, novarum autem rerum minus studiosus fuisset, multum in literis profecturum fuisse concessit. Ita vero concludit: Faute de ces dispositions, il n' est devenu qu'un sophiste orgueilleux, un mauvois raisonneur, un poète médiocre, un orateur sans force, un érudit superficiel, un théologien réprouvé. Minus severus est *Pezius* Thes. anecd. noviss. III. Diss. isag. p. XX sq.

9) Cfr. notas Tomi XII hist. lit. Galliae alteri editioni (Paris 1830) adiectas. p. 705 sq.

10) *Bernh. Clar.* ep. 330 et 338. Aliis insuper erroribus Petrum implicitum fuisse invenit *Gualterus de S. Vict.* l. l. p. 633: dolemus quod in Petri Abaelardi perniciosa doctrina Arii, Manichaei, Nestorii, Eutyciani et Dioscori haereses pullulare coeperunt.

minusve exciderant, vindex atque patronus, Godofredus Arnoldus (Unp. Kirchen- und Ketzer-Hist. I. l. 12. c. 5. §. 7.). Hinc post Baylium, qui minoris, quam ab eo factum esse exspectaveris, illum fecit, scriptores evangelicae ecclesiae addicti, Theologi 11), pariter atque philosophi 12) et historici 13), ad aequiorem sententiam se applicarunt, neque defuerunt, qui in Abaelardi rebus dogmatisque exponendis et operibus edendis multum operae collocarent 14). Et sic nostra memoria fere omnes in eo consentiunt, ut eum hominem eximii ingenii et haud contemnendae eruditionis eiusque placita immerito haereticis adscripta esse dicant: neque qui nuperrime severiores ei se exhibuerunt, illas laudes admodum imminuerint 15).

Quamvis igitur in controversia esse nequeat, recentiorum iudicia de Abaelardo a maiorum asperitate longe recessisse, et hoc quidem inter omnes conveniat, eum iusto durius olim tractatum esse; tamen, ne moneam, de eius rebus atque libris nondum satis certo esse expositum, hoc imprimis etiamnunc incertum videtur, utrum magis laudandus an excusandus defendendusve sit. Et hoc ipsum

11) *Baylius* Dict. hist. et crit. artt. Abélard, Amboise, Berenger, Bernard, Heloïse. — *Clericus* Biblioth. ancienne et moderne. Tome IX. p. 401 sqq. *Oudinus*, *Cavius*, *Moshemius*, *Cramerus*, *Schroeckius*, *Henkius* in libris notiss. *Semlerus* historiae eccl. selecta capp. III. p. 135 sqq. *Neander* der heil. Bernhard. p. 116 — 156. *Liebner* Hugo von S. Victor. plurr. ll. *ab Ammon* die Fortbildung des Christenth. zur Weltrel. II, 1. p. 226 sqq.

12) *Bruckerus*, *Tiedemanus*, *Buhlius*, *Tennemannus* in libris notiss.

13) Inprimis *Franckius* Arnold von Brescia. p. 16 — 30. Recentissime *Wachsmuthius* Europ. Sittengesch. III, 1, p. 90 sqq.

14) *Berington* history of the lives of Ab. and Hel. 1787. *Fessler* Abäl. und Hel. Th. 1. 2. 1806. *Schlosser* Ab. und Dulcin. 1807. *Frerichs* de P. Ab. doctrina dogmatica et morali. 1827. *Feuerbachii* libellus: Ab. u. Hel. oder der Schriftsteller u. der Mensch; eine Reihe humoristisch - philos. Aphorismen. 1834. argumenti mere philosophici est (cfr. *Fichtium* in Ephem. lit. Hal. 1835. 44). — *Rawlinson* P. Ab. et Hel. epistolae. 1708. *Rheinwald* anecdota ad hist. eccl. pertinentia. Part. 1: P. Ab. dialogus inter philosophum, Iudaeum et Christianum. 1831. Part. 2: P. Ab. epitome theologiae Christianae. 1835.

15) *Baumgarten-Crusius* Lehrb. d. chr. Dgmg. I. 488 sqq. *Rudelbach* Hieron. Sovonarola. p. 17 sq.

est, quod me movet, ut haud abs re fore existimem, non solum quae huc usque de eo disputata sunt, ubi recte ipsa se habere apparuerit, repetere, sed mentem in eius ingenio atque scriptis diligentius contemplandis defigere, idque diligenter anquirere, si forte certi quid atque definiti ea de re constitui possit: non tanquam viris doctissimis, qui in hoc argumento dilucidando elaborarunt, superiorem me opiner, sed quia quisque scriptor beneficio praecedentium hoc praecipue nomine adiuvatur, ut ad meliora tendat, et vel nanus gigantis humero insidens plura eo et remotiora videre potest (Bernh. Carnot. apud Io. Sarisb. Metal. III, 4). Cui proposito ut aliquatenus satisfiat, praecipue cavendum est, ne in singulis rebus nimium inquisitio haereat: in hoc enim aliquis operam et oleum perdiderit, ut illum ab omni erroris suspicione defenderet: imo concedendum, quaedam, fortassis neque pauca neque levia, ab eo minus recte prolata esse. At quum vix aliquem invenias, quin aliquando dormitaverit, et adeo, quos ceteroquin cum maxime in deliciis ecclesia habet, in quibusdam non teneantur, multum momenti in ingeniorum censura erroribus singulis tribui nequit, sicut vice versa scriptorem in plurimis reprobandum egregia quaedam dicta non commendant. Hinc quo tutius ad certum aliquod iudicium perveniatur, universa potius ingenii doctrinaeque indoles consideranda atque summa, quibus omnia illius placita nitantur, principia anquirenda erunt. Ex his enim, ubi de theologo agitur, intelligi potest, utrum alienae auctoritati coecus adhaeserit, an trita via relicta suopte iudicio aliquid dederit, ad superstitionem an ad pietatem animum inclinaverit, consuetudinem an veritatem maioris fecerit: intelligi, inquam, potest, quanam mente sacras disciplinas amplexus sit, quousque earum rationes perspexerit et in quo summam theologiae positam esse putaverit. Iam vero ne lectores quid mihi velim ambigant, varia enim est principiorum significatio, monendum est, duplicem eorum notionem constitui posse, strictiorem atque latiorem. Ac

sensu quidem strictiori summa decreta intelliguntur, per se certa, e quibus aliqua doctrina et prodeat et pendeat. Eorum vero indoles pro diversis disciplinarum, quibus adhibentur, rationibus ipsa diversa est. Alia enim, quorum usus ad eas artes pertinet, quae solo animi humani vigore atque acumine nituntur, ita comparata sunt, ut singula placita, quibus totius disputationis argumentum continetur, deinceps inde possint derivari. Quare nomen constitutivorum tulerunt, quippe quae omnem expositionem constituunt. Alia vero ad eas disciplinas adhibentur, quae plus minusve historicae indolis sunt. Harum enim institutio, quae e literarum monumentis petenda est, summo quodam decreto non opus habet nisi tali, quod singulorum placitorum coniunctionem atque adornationem moderetur, ita ut omnia bene inter se nexa et ad unum aliquem finem directa appareant. Eiusmodi principia, quia regularum solum vice funguntur, regulativa solent appellari. Eis autem disciplinis, quarum posteriori loco mentio facta est, quum dogmatica etiam adnumeranda sit, dogmatici principiorum regulativorum usu contenti esse consueverunt.

Verum enim vero alia ratio est, sicubi ad ampliorem significationem eamque Latinis magis usitatam principiorum vim deduxeris, qua non summa decreta, sed summas causas denotant: quoniam sicut omnis doctrinae institutio, quae firmiter stabilita et bene disposita profertur, ita dogmatica etiam Christiana duabus necessario causis nititur, quarum una ad argumentum spectat, altera ad rationem, qua illud explicatur; illa igitur fontem continet, unde universa doctrina derivatur, haec summam quandam legem exhibet, ad quam omnes doctrinae partes referuntur atque componuntur. Et ab his quidem causis omnis illius disciplinae et librorum, quibus de ea disseritur, utilitas atque auctoritas pendet. Subtilior enim rerum credendarum institutio pretium efficaciamque eatenus tantum assequitur, quatenus e iusto fonte repetita et convenienter exposita et connexa est. Iam vero illa causa, quae disputandi mate-

riem suppeditat, materiale, altera, quippe qua ipsius disputationis forma effingitur, formale principium haud inepte vocatur.

Hoc igitur sensu de summis theologiae Abaelardeae principiis exponetur. Hanc ipsam autem theologiam restat, ut indicem, me non eo modo dicere, quo de singulorum hominum theologia exponi solet, ita ut sententia intelligatur, quam quis de rebus divinis, quotquot ad fidem pertinere censeat, sibi informaverit. Obtineam potius eam significationem, qua de institutione rerum divinarum dicitur, ab ipso auctore usurpatam atque frequentatam, eum titulum primario operi suo dogmatici argumenti praescribente. Caveas tamen, ne de hoc praecipue cogites, quod Martenius et Durandus eo nomine ediderunt 16). Theologiae enim titulus rectius ei libro, quem editores non satis bene introductionem ad theologiam vocarunt 17), imponeretur, quum certum sit (id quod infra demonstrabimus) Abaelardum ubicunque theologiae mentionem fecerit, introductionem, quam dicunt, spectasse. Neque vero propterea theologia, quae vulgo appellatur, hoc tractatu excludetur, quoniam utriusque libri argumentum maximam partem ad idem redit et tantus non rerum expositarum solum, verum verborum adeo consensus est, ut appareat, non diversos libros sed diversas eiusdem libri editiones vel tractationes haberi, etsi non eodem nomine ab ipso forsan auctore insignitas. In quo haec communis sententia est, introductionem prius scriptam eundemque librum esse, quem concilii Suessionensis censura ad combustionem damnasset, theologiam vero pro altera illius emendatiori auctiorique edi-

16) Petri Abaelardi theologiae Christianae libri V. in Mart. et Dur. thes. novo anecdot. Tom. V. p. 1156—1360.

17) Petri Abaelardi introductio ad theol. divisa in III. libros. Opp. p. 973—1136. Ab his paginis quum eae, quibus in thesauro Marteniano theologia continetur, numero plane differant, moniti hoc loco lectores sint, in sqq., omissis compendii gratia ipsorum librorum titulis, solas paginas indicatum iri, ideoque maiorem numerum ad theologiam, minorem ad introductionem referendum esse.

tione eaque magis ad unius dogmatis perfectam expositionem restricta habendam esse. At ego ingenue fateor, utroque libro accurate examinato hanc opinionem tam incertam mihi visam esse, ut ad plane contrariam transgressus introductionem serius scriptam theologiaeque retractationem existimem. Neque hoc silentio praetereundum est, librum epitomes nomine superiori anno publici iuris factum (cfr. Nota 14), quem in hoc ipso negotio adhibitum iri eo certius exspectaveris, quo maius pretium ab editore operi a se primum divulgato constitutum fuerit, in scriptorum Abaelardeorum numerum me non recepisse. Etenim etsi non omnem utilitatem ei abiudicaverim, hoc tamen a me impetrare non potui, ut eum pro genuino agnoscerem, quoniam authentia non eiusmodi argumentis munita esse videbatur, quae dubitationes tollerent 18). Acquiescendum igitur est in duobus illis operibus, quae quomodocunque de eorum aetate iudicaveris, interna finis argumentique necessitudine ita coniuncta sunt, ut uno eodemque loco haberi possint, quocirca neglectis inscriptionibus ad librariorum editorumve arbitrium referendis uno ea theologiae titulo complexus nihil me facere suspicor, quo in multorum reprehensionem incurram. Neque vereor, ne quis eo nomine me vituperet, quod horum duntaxat librorum principia ingenii Abaelardei quasi mensuram faciam, quum reliquorum etiam exploratio magnum proposito emolumentum allatura et hoc quidem certum sit, introductionem saltem non integram ad nostram aetatem pervenisse. Etenim quamvis infitias non eam, inprimis commentarii, ethicae atque dialogi argumentum haud levis momenti esse atque multum interdum lucis suppeditare, tamen in controversia esse nequit, ipsum Petrum soli theologiae tantum pretium statuisse atque in ceteris operibus, ubi de rebus ad dogmaticam pertinentibus dicendum esset, ita ad eam provocasse, ut luculenter significaret, si quae bona, utilia

18) Haec hoc loco indicanda fuerunt; comprobanda in peculiari excursu ad calcem libelli subiiciendo mihi sumsi.

atque omnium attentione digna conscripsisset, ea illo libro contineri. Quare licere, quid? quod oportere arbitror, in scriptione, cuius argumentum auctor diu multumque mente volvisse videtur, omnium, quae de rebus Christianis statuerit, quasi cardinem requirere, et quidquid peculiariter excogitatum, subtiliter indagatum ac firmiter persuasum habuerit, repositum esse existimare, cetera autem opera non nisi ubi difficiliora quaedam explicanda, obscuriora illustranda, incertiora confirmanda fuerint, auxilii gratia consulere. Neque tanta vel temporis vel hominum meticulosorum invidia fuit, ut primariam operis partem nobis praeriperet; ex iis enim, quae supersunt, ad totius libri, etiamsi auctor coeptus suos nunquam fortassis ad finem prorsus perduxerit, indolem verisimiliter poterit concludi.

I.

Materiale institutionis cuiusdam dogmaticae principium, sicut monitum est, in fonte continetur, unde omnia placita haurienda sint. Quum vero eiusdem rei varius usus esse atque fieri possit, ut aliquid, quod per se bene habeat, perperam adhibeatur, quia iustus adhibendi modus ignoratur vel negligitur, dicendum etiam de ratione erit, qua Abaelardus fonte suo usus sit. Postremo id quoque in quaestionem vocandum esse videtur, quatenus ad illum se applicuerit et quantam ei vim concesserit, tantamne, ut suapte auctoritate hominum animos ad fidem moveret, an terminatam quandam, quae aliud quid necessario requireret, quo efficacia sua consummaretur atque absolveretur. Tota igitur expositio trifariam dividenda erit, ita ut primum quid de scriptura sacra et traditione doctrinaque ecclesiastica Abaelardus statuerit, anquiratur, altera parte, secundum quasnam leges scripturam interpretatus et traditione usus sit, exponatur, tertia denique sententia, quam

de philosophiae theologiaeque coniunctione habuerit, quam fieri possit accuratissime investigetur.

Ac primum quidem notandum est, Abaelardum nunquam diserte indicasse, unde disciplinam Christianam discendam vel quo duce docendam censeret, neque pauca illa, quae in praefatione commentarii in epistolam ad Rom. de scripturae sacrae argumento et partibus consulto disputavit, rei aliquid lucis afferunt. Eum tamen illam magni fecisse, ex singulis, quae diversis in locis disputavit, satis manifestum est. Vocavit eam „spiritualem domini men-„sam, in qua tot essent fercula, quod doctorum sententiae“ (1239 B. expos. symb. apost. opp. 370) et „speculum ani-„mae, in quo quilibet legendo vivens, intelligendo proficiens „morum suorum pulcritudinem cognosceret vel deformita-„tem deprehenderet“ (Epist. p. 188). Eius lectionem, quam mature sibi persuaserat „saluberrimum studium esse, ubi „salus animae cognosceretur“ (hist. cal. p. 8), multis argumentis et exemplis ab Hieronymo praecipue repetitis monachabus Paracletensibus peculiari epistola commendavit (p. 251—263), in quarum usum etiam praeter alia expositionem suam in Hexameron (Martenii et Dur. Thes. T. V. p. 1363—1416) pariter atque problematum de difficillimis scripturae locis propositorum solutiones (opp. 384—447) conscripsit. Ipsum etiam in illa versanda multum atque diu occupatum fuisse, scripta satis docent: nam plurima eorum, quae proposuit, prophetarum, Christi apostolorumque effatis ac praeceptis munita sunt. Interdum adeo singulae sententiae inveniuntur, quae lectorem eo adducant, ut Petrum in libris sacris summam docendi credendique legem fontemque unicum requisivisse existimet. Huc pertinet, quod perfectam evangelii doctrinam traditam esse dixit, „quantum ad verae iustitiae formam et ad animarum salutem sufficeret“ (p. 492); eamque evangeliorum intentionem esse statuit, ut ea, quae essent saluti necessaria, nos docerent (p. 493). Deinde contra eos, qui scripturam minus stricte sequi viderentur, acerrimum singulorum adeo

verborum propugnatorem se gessit. Cuiusmodi haec sunt: (dominus orationem dominicam) „cum diversis compo„suerit modis et in ea utroque modo orandum praeceperit, „quomodo praeceptum eius implebimus, si verbum aliquod „subtrahere praesumimus et nunquam eam eo modo quo „ipsam dixit, proferamus? — Ego autem sic illa sicut et „sensum, quantum potero, invariata servabo“ (p. 250 sq.). Contra Graecos autem symbolorum quorundam auctoritatem eo nomine defendit, quod eorum verbis non magis, quam evangelicis vel addere aliquid vel subtrahere permissum sit 19); et, si in libris suis a catholica intelligentia exorbitaverit, paratum se dicit ad satisfactionem, cum quis fidelium vel virtute rationis vel auctoritate scripturae ipsum correxerit (1258 A = 974). At haec, quae sedulo conquisivimus, quisque videt, tam pauca atque ita comparata esse, ut vix speciem eius reverentiae prae se ferant, quae scripturae debeatur, nedum theologiam Abaelardeam ex illius auctoritate pendere comprobent. Imo quum et multa alia et totum Petri nostri sensum, quatenus in scriptis eius conspiciendum se praebuit, diligenter respexerimus, eum aetatis suae genio cum maxime indulgentem deprehendemus. Nimirum haec fuit communis illius saeculi theologis consuetudo, ut de eximia librorum sacrorum virtute multa quidem eaque sesquipedalia verba proiicerent, eorum laudes splendidis et mysticis modis canerent lectionemque admodum commendarent, sed a vero eorum intellectu atque frugifero usu longe abessent 20). Namque paulatim in eorum locum successerat auctoritas traditionis doctrinaeque publice receptae, quae utpote scriptura dei digito in cordibus ecclesiae scripta ita divini codicis virtutem enervarat, ut

19) Cfr. 1330 D = 1089. Haec ipsa vero magis ἀγωνιστικῶς quam δογματικῶς disputata esse videntur; ipse enim contra utramque regulam peccavit. Exempli gratia ad Sapient. 13, 9 addidit: ratione (1104 in. quod theologia quidem nondum exhibuit 1345 D); ex Act. 17, 28 vero vocem: poetarum exsculpsit (1192 C = 1034), praeeunte tamen Augustino de civ. dei VIII, 10 (T. VII).

20) Cfr. *Crameri* dissert. von dem Gebrauche der heil. Schrift etc. im 12. Iahrh. Forts. zu Boss. V. p. 81—130.

huius efficacia ab illius praeceptis tota suspensa esset et quicunque de rebus ad religionem Christianam pertinentibus palam exponerent, ad patrum neque vero ad sanctorum auctorum verba sententias suas conformarent. Hoc vulgari aequalium suorum vitio Abaelardus haud quaquam immunis fuit. Nam doctrinae patrumque ecclesiasticorum dignitatem et pretium eo facilius sibi persuasit, quo clarius in ipsa scriptura initia quaedam traditionis deprehendere sibi videbatur. Novum enim testamentum sicut tam dignitate, quam utilitate veteri supereminere credidit (p. 261), ita in illo duas partes distinxit, quarum altera evangelio constet ipsius Christi institutione communicato, altera ab apostolis profecta sit. Et huic quidem ea aequiparavit, quae a patribus adiecta essent. Sed ne quid alieni eius verba capiant, ipse sententiam suam explicet. „Sufficere saluti, inquit, „fortasse poterant ea, quae evangelium de fide et spe et „caritate seu sacramentis tradiderat, etiamsi apostolica „non addantur instituta, neque aliquae sanctorum patrum „disciplinae etc. Voluit tamen dominus et ab apostolis „et a sanctis patribus quaedam superaddi praecepta vel „dispensationes — ut nonnullam etiam eis praeceptorum „auctoritatem reservaret“ 21). Ex his Petri nostri sententia duplici modo illustratur. Primum enim intelligitur, quo iure apostolos quasi pro primis patribus habuerit, deinde liquet, quantam auctoritatem scriptoribus ecclesiasticis ipsique ecclesiae concesserit. Et hanc profecto aestimationem ita prae se tulit, ut eius vestigia in singulis fere operum paginis conspicua habeas. Summa enim doctrinae, quam in theologia et introd. proposuit, ecclesiastica est (1258 C. introd. I, 5), et si quid de suis addidit, id ex audaci quodam vulgarem opinionem corrigendi studio derivari nequit: imo hoc si non solum, tamen praecipuum scribendi consilium habuisse videtur, ut doctrinam publice receptam,

21) p. 493. cfr. 1331 D = 1091. Multa profecto fidei necessaria post evangelium ab apostolis vel apostolicis viris addita sunt, quae ex verbis evangelicis minime comprobantur.

cuius conditionem vario modo afflictam cerneret, pro virili parte defenderet et stabiliret (de quo infra pluribus dicendum). Deinde quaecunque demonstranda sibi sumsit, patrum et conciliorum pariter atque scripturae auctoritate probavit, illorum quidem sententiis et canonibus tanquam argumentis atque testimoniis rerum vere Christianarum innixus. Augustinum, illum ecclesiasticorum maximum doctorem (1236 B = 1048), atque Gregorium Magnum, quos occidentalium Christianorum consuetudo fidei suae arbitros fecerat, summa reverentia prosequitur eorumque vestigia saepissime premit; Athanasium atque Hilarium Pictaviensem studium trinitatis defendendae ei commendat: ceteris cum Graecis (Eusebio, Didymo, Chrysostomo) tum Latinis ac serioribus rarius quidem, eodem tamen nomine utitur. Sicut autem ipse literis sacris profanisque bene exercitatus fideique servandae maxime studiosus fuit, illos non solum, quia temporis consuetudo ferret, sed hanc quoque ob causam tanti fecisse videtur, quoniam eorum pietatem, ingenium, eruditionem, virtutem ardoremque sacrum in pravis opinionibus aeque ac moribus corrigendis conspicuum non sine summo venerationis sensu intueri posset. Hinc ante omnes in deliciis habuit Hieronymum, cuius scripta ut admiraretur et doctrinam, mentem moresque aemularetur, ingenii quaedam externarumque rerum similitudo eum compulit.

Iam vero ubi de ratione quaesieris, qua Abaelardus doctrinae suae fonte vel potius fontibus (scriptura enim non plane est exclusa) usus sit, negari quidem nequit, eum in tractanda scriptura passim aequalibus suis superiorem atque omnino liberalem se exhibuisse. Prae omnibus enim nullam scripturae lectionem eo nomine dignam atque commendandam existimavit, nisi eam, qua efficeretur, ut singulorum verborum sensu ab attentis lectoribus clare intellecto ipse animus fructum reportaret et nova fidei caritatisque incrementa faceret (p.188 sqq.) „cibus enim animi est et spiritalis eius „panis intelligentia divini verbi“ (p. 858). Deinde non

solis versionibus legendis vel patrum expositionibus repetendis contentus fuit, sed omnem fere studii in librorum divinorum perscrutatione ponendi utilitatem ad ipsius archetypi lectionem retulit. (Scriptorum sacrorum doctrinas) inquit „ad plenum si cognoscere studeamus, in ipso fonte „magis, quam in rivulis translationum perquirendae sunt „(p. 261), et paulo post (262): felix illa anima est, quae „in lege domini meditans die ac nocte unamquamque „scripturam in ipso ortu fontis quasi purissimam aquam „haurire satagit". Interdum ipsis verbis hebraicis vel graecis ad sensum versionis accuratius constituendum usus est. Quod praeter multa, quae in commentariis suis protulit (expos. in Hex. 1367 sq. 1371 al. Comm. p. 528 al.) inprimis epistola testatur, quam ad Bernhardum Claraevallensem dedit 22). Tum ex his pariter atque ex multis aliis liquet, eum rebus grammaticis, historicis et iis fere, quas isagoges nomine seriores complexi sunt, multum momenti tribuisse earumque notitiam interpreti certe necessariam habuisse, quo facilius librorum aetate, auctoribus, occasione, consilio cognitis singulorum sensum intelligeret (cfr. p. 491 sqq. Hex. p. 1364 sq.). Praeterea nexus rationibus atque locorum similium opportunitate bene usus vel difficiliores sententias interdum satis dextre explicuit 23), et haud pauci

22) Opp. p. 254 — 251. Abaelardus in monasterio Paracletensi instituerat, ut in orationis dominicae, quae quotidianis horis decantari solebat, precatione quarta verbis vulgaribus „panem quotidianum" substitueretur „p. supersubstantialem." Quod quum Bernhardus novitatis nomine vehementer reprehendisset, Abaelardus defensionis gratia ei scripsit, eius mutationis hanc sibi caussam fuisse quod illam vocem, quam ecclesiastica consuetudo teneret, Lucas referret, eam, quam ipse expressisset (ἐπιούσιος), Matthaeus. Iam vero si idem ambo narrarent (quod non concessit), ei, qui rem ipse audisset, maiorem auctoritatem concedendam, si non, Matthaei, secundum quem ceteroquin illa oraito recte recitaretur, verba strictissime tenenda esse (cfr. sermo XIII. p. 854. 858). In quo erravit et reapse magis Hieronymi, sui quam scripturae auctoritatem secutus est: in utroque enim loco (Matth. 6, 11. Luc. 11, 3) ἐπιούσιος habetur; Hieronymus autem priori loco supersubstantialem, posteriori quotidianum posuit. Nihilominus epistola, quod supra indicavi comprobat.

23) Ut exemplum afferam, quaestionem ab Heloisa de pec-

in commentario in ep. ad Rom. atque in expos. hexam. loci insunt, qui sanam interpretandi rationem sapiant auctorique sagacitatis laudem comparent. Eo gravius dolendum est, quod ea omnia magis exceptioni, quam regulae danda sint et usque adeo Petrus sibi non constiterit, ut ad vulgarem interpretandi modum non solum saepius se inclinaret, sed definita quoque ratione omnem librorum sacrorum explanationem deferendam esse censeret. Veram enim scripturae, libri obscurissimi (1184 E), intelligentiam in discretione requisivit, „quam in verbis divinis habeamus, quum „videlicet diligenter attendamus, quid iuxta literam sit „accipiendum, quid ad sensum mysticum vel moralem sit „applicandum. Ex qua quidem intelligentia triplici dum „quasi quibusdam ferculis anima reficiatur, vera prudentia „illustretur, nec generare possit fastidium illa diversitas „ferculorum" 24). Quare Gregorianum illud: indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati (ep. ad Leandr. moral. praemiss. c. 5, D) saepius in suum commodum vertit (1274 C = 1074. 1314 E). Neque vero putandum est, illa sic intelligenda esse, ut auctorem existimemus pro diversa singulorum locorum indole diversas explicandi rationes adhiberi iussisse et si qua ad grammaticum verborum sonum accepta historiaeque luce collustrata idoneum sensum non praebuissent, ea morali vel allegoricae interpretationi designasse. Imo in obscurioribus potissimum libris atque locis exponendis modos istos omnes in usum vocandos esse censuit. Quod an in Ezechielis explanatione, quam vix ad theologiae studia transgressus ostentationis causa a commilitonibus iniungi

cato in spiritum S. irremissibili propositam (Probl. XIII p. 405 sqq.) ita solvit, ut locis parallelis secum comparatis atque peccati in filium commissi notione constituta illud esse affirmaret: „bonitati dei, „qui (quae) spiritus S. intelligitur, „ita scienter ex invidia detrahere, „ut beneficia, quae per spiritum „S. h. e. divinae bonitatis gra„tiam non dubitentur ferri, per „invidiam tribuantur maligno spi„ritui."

24) p. 858. Quae hic de ruminatione scripturae atque divisione ungulae dicuntur, lucem capiunt e comparatione p. 197 md. cll. Levit. 11, 3 sq.

sibi passus est (hist. cal. p. 8) atque in libris historicis egerit, quum non satis constet, certior testis est expositio hexameri, quam in historiam, moralitatem atque allegoriam dispertivit. Conferri etiam possunt, quae de circumcisione ad Rom. 4, 11 disputavit (comm. p. 561 sqq.). Accedit, quod in hoc quoque aequalium superstitionem amplexus est, ut unum eundemque locum eodem modo varie explicari posse censeret, quoniam, etiamsi ipsi auctores non omnes illos sensus habuissent, quidquid ibi convenienter intelligi posset, spiritus praescivisset, et „sicut dives aliquis per oeco„nomum suum diversis artificibus proprium tradit aurum, „ut diversa ei faciant ornamenta, ita et spiritus per pro„phetas sua nobis tradit eloquia diversis sententiis referta, „quae cum diversis exponimus modis, quot inde sententias „producimus, quasi tot opera de una materia fabricamus" (Sermo 18. p. 880. cll. 1190 D = 1032). Neque magis in tractandis patrum scriptis ab aequalium suorum consuetudine recessit. Omnem enim in fide publica constituenda auctoritatem patres eo praesertim nomine nacti sunt, quod eandem cum ecclesia sententiam omnes uno ore profiterentur. At vero quum eruditi aliqui attente scripta ab eis relicta pervolverent et secum componerent, eorum sagacitatem vix potuit fugere, illa ita esse comparata, ut aut cum prioribus vel aequalibus interdum non convenirent, aut sibi ipsa nonnunquam contradicerent aut cum sententiis ab ecclesia etiamsi serius receptis non prorsus conspirarent. Iam vero istius aetatis theologi non id agere consueverunt, ut singulis sententiis inter se collatis quaenam antiquitate, similitudine veri vel scripturae suffragio commendarentur, explorarent, sed exemplum, quod ex ipsis patribus non nulli exhibuerant 25) nimium pie secuti ab omnibus docto-

25) Praeter ea, quae habet *Schroeckius* Chr. Kg. IX. p. 380 sq. cfr. August. de bapt. c. Donatist. I, 28 (T. IX), ubi Cyprianus defenditur, cui visum fuerat „omnem hominem, qui extra ec„clesiae cath. communionem bap„tizatus fuisset, oportere ad ec„clesiam venientem denuo bapti„zari. Quod non recte fieri „tanto viro dominus propterea non „aperuit, ut eius pia humilitas et „caritas etc. patesceret".

ribus, quorum auctoritati aliquid tribuebatur, erroris dissensusque speciem defendere eorumque placita ad iustam doctrinam atque concordiam revocare conarentur 26), vix paucis relictis, de quibus quid statueretur, ecclesiae parum interfuit (1173 C. Bernh. Claraev. serm. 5 in Cant. 7) vel quae nimis a plurium, Augustini praesertim, sensu abhorrerent (cfr. Berengarii apologet. p. 318 sq). Eodem modo Abaelardus sicubi apud singulos aliquid deprehendisset, quod non satis recte dictum existimaret, id tantum abfuit, ut vitio iis verteret, ut eorum auctoritati nequaquam obesse assereret, quavis ratione excusaret et cum communi fidei regula adaequare studeret (1174 A — 1175 B = 1010 sq. 1286 D. 1291 E. sq. 1321 A — 1322 B. Serm. 25. p. 913 in.). Quanto studio in hoc ipso negotio occupatus fuerit, perspicue docet praefatio libro, qui Sic et Non vulgo vocatur, praemissa. Quae enim Clemens (Hist. lit. XII. 131 sq.) ex illa excerpsit, testimonio sunt, hunc librum sententiis patrum repugnantiae suspicione liberandis totum destinatum fuisse. His fidem etiam facit inscriptio eius, quam vetus codex ms. ita effert: sententiae ex divinis scripturis collectae, quae contrariae videntur etc. (Mabillon notae ad S. Bernh. Tom. I. p. LXVIII). Sed sive proposito non steterit, sive ausis exciderit, sive opus, quemadmodum alia fortassis, non absolverit, ipsius libri argumentum, eodem Clemente auctore (p. 132), tantopere praefationis promissis repugnat, ut scriptorem an inter patres de principalibus rerum Christianarum capitibus conveniret ipsum dubitasse suasque dubitationes cum lectoribus communicare voluisse censeas 27).

26) Cfr. Anselmi Cant. Opp. I. p. 107 sq. In universum consuli potest *Crameri* dissert. ueber den Zustand der Patristik etc. im 12. Iahrh. Forts. zum Bss. VI. p. 131 sqq.

27) Hoc si propositum habuisset, iste liber ei comparandus esset, quo *Stephanus Gobarus* monophysitarum partibus addictus saeculo sexto incertas doctrinae ecclesiasticae rationes demonstrandas sibi sumsit (*Photii* bibl. od. 232.). Similiter iudicavit auctor prooemii Marten. et Dur. thes. Tom. V praemissi: est penes nos Abaelardi liber, in quo genio suo indulgens omnia Christianae religionis mysteria in utramque partem versat negans quod asseruerat et asserens quod negaverat (p. 3). Cui adstipulatur *Rudel-*

Quae quum ita sint, negari profecto nequit, Abaelardi doctrinam more aetatis illius solito ex ecclesiae patrumque mente pendere atque ad sensum se applicare, quem undecim fere saeculorum consuetudo divini codicis verbis paulatim substituerat. Attamen sicut fieri solet, ut homines liberalioris ingenii, etiamsi externarum rerum rationibus constricti destitutique facultate, vigorem mentis suae impune exercendi, vincula sibi iniecta si non rumpant, tamen laxent, ita Peripateticus quoque Palatinus superstitionis mole, cui omnium animi submitti solebant, nunquam plane obrui se passus est. Adiutus philosophiae fervidissimo studio atque Roscelimiana disciplina 28), si coniicere licet,

bachius p. 18. Quid rei sit, tum demum iudicari poterit, quum *Victor Cousinus*, philosophus Parisiensis, ipsius libri edendi consilium (*Rheinwald* Epit. praef. p. XXXVI) exsecutus fuerit.

28) Scio, hoc non ab omnibus concedi: quo circa res paucis disceptanda, ut sensentia proposita saltem defendatur. Qui nominalium auctorem vel, ut tutius loquar, antesignanum suae aetatis maximum, inter Petri praeceptores fuisse negant, narrationi Ottonis Fris. (de gestis Frid. pr. I, 47) opponunt cum ipsius Abaelardi silentium simultatemque, quam cum illo habuerit, tum rationes chronologicas. Et quod ipse magistris reliquis accurate enumeratis famosissimi illius mentionem non fecisset (*Salabertus* philos. nomin. vindicata apud *Cramerum* Forts. zum Bss. V, vol. 2, p. 409. Hist. lit. de la Fr. IX p. 359. *Meinersius* de nominalium et realium initiis, in comment. Soc. R. Sc. Gotting. XII. cl. hist. et phil. p. 29.) haud male *Chladenius* (de vita et haeresi Roscel. c. I § 4 not. h in *Waldavii* thesauro bio-et bibliograph.) dixit propterea factum esse, quoniam turpe putasset, hominis pro sceleratissimo habiti sese profiteri discipulum. Addi potest, neque contentionis, quam postea cum Roscelino habuit, in illo libello mentionem fieri. Alteri rationi ea, quae Abaelardus serius contra Roscelinum scripsisset, cum pietate magistro debita vix conciliari posse exprobranti (*Mein.* p. 30) respondendum, Petrum ultra ceteros quoque praeceptores mox sapuisse et adversus eos se satis acerbum gessisse (hist. cal. p. 4 — 8; simile quid narratur de Gualtero de Mauretania in vita Hugon. abb. Marchian. Marten. et Dur. Thes. III p. 1713). Praeterea haeretico non fuit parcendum. Quae denique e temporum rationibus repetita obiecit *Cramerus* (l. l. p. 410, qui tamen nescio utrum suae sententiae male memor an palinodiam quodammodo caneus T. VI p. 311 Abaelardum Roscelini institutione ad fervidiora dialecticae studia incitatum esse perhibuit), in tanta historiae obscuritate non multi sunt momenti, si reputaveris, Roscelinum post censuram Suessionensem non illico Francia expulsum, Abaelardum vero mature dialecticarum rationum armatura exercitatum fuisse (hist. cal. 4). Neque necessarium est, ut

non absque ullo ingenui sensus fructu usus internam quandam libertatem tenaciter obtinuit, quae auctoritati externae prorsus cedere nativum ingenium vetuit. Neque difficile est intellectu, quomodo hoc cum reverentia illa doctrinae traditionisque ecclesiasticae tenaci convenire potuerit. Magna enim pars placitorum, quibus patrum sententia continetur, quum obscurius vel incertius proposita doctrinaeque ecclesiasticae neque ambitus neque argumentum omnibus numeris absoluta essent, ii, qui in exponendis dogmatis ab ingenii eruditionisque usu sibi temperare non potuere, neque materie, in qua vires aliquantulum exercerent, neque opportunitate sententias suas et patrum auctoritate muniendi et fidei vulgaris assensui commendandi plane caruerunt. Abaelardus igitur tum hac opportunitate interdum usus est (cfr. 1326 D — 1327 B. Comm. p. 594), tum sicut ecclesiae (et fortassis etiam singulis hominibus, siquidem ex afflatu spiritus agerent) acerrime ius vindicavit prioribus symbolis quaevis addendi, quae eorum sensui non repugnarent (1331 = 1089 sq.), ita licitum duxit, quaecunque ad defensionem et confirmationem doctrinae ecclesiasticae facerent neque a regula fidei dissentirent, proponere, etiamsi nullius auctoritate diserte commendata essent (cfr. 1312 C. 1055). Hoc vero quum persuasum haberet, haud longe abfuit, quin sua etiam eaque aliena passim admisceret et dum catholicam intelligentiam vel locutionem se sequi putaret, nil nisi opinionis suae sensum vere exponeret (cfr. 974). Clarissime autem illam animi

ad illum solum totam Petri, antequam Lutetiam Parisiorum accederet, diversas disputando provincias perambulantis institutionem referamus. Hoc certe suadere videtur breve illud Abaelardi elogium, quod Pezius dissertationi isagogicae in thesauri anecd. noviss. T. III. p. XXII inseruit, cuius auctor nostrum, quamvis magistrum Roscium mox cum exfestucatione quadam sensuum eius audire coepisset, tamen ita sibi temperasse tradit, ut per annum lectionibus ipsius interesset. Quae quum ita sint, praestat, Petrum ipsum negligentiae vel, quod certius etiam, animi minus grati, quam historiarum scriptorem alias satis comprobatum tanti erroris accusare. Assentiunt *Brukkerus* hist. cr. ph. III, p. 738. *Tiedem.* Geist der sp. Ph. VIII, 1, 170.

libertatem e peculiari modo perspicies, quo universam rerum ad doctrinam ecclesiasticam pertinentium rationem sibi informavit, vel e sententia, quam de fide habuit. Quam quidem explicare, difficile est, quoniam perpauca sunt, quae Abaelardus consulto de illa disputavit, eaque ita comparata, ut, ubi alia contuleris, dubites an suam sententiam aperte professus sit. Hinc ita fortassis res optime instituetur, ut primum, quae expresse monuerit proponamus, deinde compositis aliis illustremus, quidque vere senserit eruere studeamus.

Ac primum quidem in ipso limine introductionis, postquam tria esse dixerat, in quibus humanae salutis summa consisteret, fidem videlicet, caritatem et sacramentum, „est quippe fides, inquit, existimatio rerum non apparen-„tium h. e. sensibus corporis non subiacentium". Quod cap. 2 apertius ad verba apostoli (Hebr. 11, 1) applicat: „fides est sperandarum rerum substantia, argumentum non „apparentium. Substantia sperandarum rerum h. e. fun-„damentum et origo, unde ad speranda aliqua perducimur, „credendo videlicet prius ea esse, ut postmodum speremus. „Argumentum non apparentium h. e. probatio quod sint „aliqua non apparentia". Cetera, quae adiiciuntur, fidem haud raro etiam abusive de apparentibus ipsisve adeo rebus praesentibus usurpari, quibus quod futurm sit credatur, (c. 3), catholicam autem i. e. universalem fidem eam esse, quae ita omnibus necessaria sit, ut nemo absque ea salvari possit, non magni momenti sunt. Per illa vero satis demonstratur, Petrum nostrum cum aequalibus suis Augustinum aliosque patres sequi voluisse, qui omnem fidei definitionem ex notissimo illo loco derivari voluerunt (Aug. Sermo 126, 3. T. V. pars 1. Gregor. Homil. in evv. II, 26, 8. Dial. III, 6. apud Ab. 980). At quum illud comma ab auctore versionis vulgatae non satis recte redditum esset, omnia secundum propriam verborum latinorum significationem interpretatus sententiam suam minus convenienter proposuit. Hoc quidem intellexit, extremis potissimum

verbis fidei multum certitudinis tribui atque hanc usque ad probandi res ipsas creditas facultatem extendit, verbis supra allatis haec adiiciens: „quia nemo fidem esse dubitat, „oportet ex hoc, ut aliqua non apparentia esse concedat" (c. 2). At quum in priori hemistichio fidem simul sperandarum rerum substantiam dictam videret, in eam opinionem adductus est, ut „spem in fide tanquam speciem in „genere comprehendi" arbitraretur et quippe „exspecta„tionem aliquod commodum adipiscendi, quando videlicet „quis credit, se aliquod bonum assecuturum esse", numero eorum, in quibus humanae salutis summa consisteret, non tam excluderet, quam includeret. Quod quo commodius fieri posset, fidei aliquantum certitudinis detrahendum eamque ita definiendam esse existimavit, ut natura sua etiam alias de rebus adspectui exemtis sentiendi rationes complecti videretur. Definitionem ita comparatam quum in ipso disputationis initio diserte proposuisset (cfr. etiam 1061 md.) neque cap. 2, ubi diligentius de singulis acturum se esse significavit, mentem suam accuratius explicuisset, de fidei dignitate licentius imminuta adversariis suspectus fieri facile potuit 29). Et profecto, si haec sola haberemus, unde quid Abaelardus de fide sensisset erueretur, dubitares, an non in illorum sententiam abeundum esset; ambigua enim

29) *Guill. de S. Theod.* cap. 1 et *Bernh.* ep. 190. c. 4 hanc definitionem vehementissime reprehendunt, quippe qua fides ad Academciorum opiniones deducatur, eaque, quae certa sint, ambigua reddantur. Hoc suo iure fecerunt, Guillelmus enim fidem, qua crederetur, ita rem se haberes ad quam convertendus esset adspectus, ut visa faceret beatum, certam habuit, sicut certa esse posset, quamdiu fides esset (speculum fidei apud *Tiss.* l. l. p. 79 b. in. 83 b. s. f.). Bernhardus vero quum opinionem et fidem ita distingueret, ut illam quasi pro vero aliquid habere, quod falsum esse nescires, hanc voluntariam quandam et certam praelibationem necdum propalatae veritatis esse diceret (de consid. V. c. 3. n. 6) non potuit, quin Abaelardi „existimationem" ad suam „opinionem" referret. Quod autem uterque omnem rem ex auctoris descriptionem tantummodo, quae fidem pariter atque spem amplecteretur, exhibituri consilio pendere atque e sequentibus supplere et illustrare neglexerunt, in eo parum aequos vel parum prudentes iudices se praestiterunt, praesertim Bernhardus, qui hoc ipsum ex Abaelardi mente fieri debuisse suspicatus esse videtur. Ita enim dicit: „placet mihi, fateor, illius „(Pauli) de fide diffinitio, etsi iste „(Ab.) etiam ipsam latenter insi„mulet: fides est substantia etc."

quodammodo sunt. At scriptis eius accuratius perlustratis haud pauca reperiuntur, quae demonstrent, multo honorificentius eum de credendi ratione statuisse atque fidei plus forsan, quam istos, attribuisse. Etenim, ut paucis comprehendam, fidem iustam atque veram eam demum habuit, quae ex intellectu proficisceretur, ideoque prius intelligendum, quam credendum esse dixit.

Verum enim vero quoniam rerum ad fidem pertinentium intellectum sua memoria non solus commendavit, principales sententiae hac de re conceptae prius exponendae erunt, quam quid ipse iudicaverit, feliciter explicari poterit.

Augustinus iamiam multum intellectui tribuerat, et doctoribus inprimis id spectandum esse duxerat, ut institutionem suam ad efficiendam intelligentiam pro viribus componerent. Ipsum autem etsi passim non satis certo locutus, talem sibi informaverat, quo animus per fidem illuminatus, quae credendo accepisset, deo intus adiuvante clarius perspiceret, eorumque veritatem sibi firmius persuaderet. Qua de causa intellectum non antecedere, sed sequi debere fidem existimarat et prius credendum esse dixerat, quam intelligi posset 30). Eandem sententiam Abaelardi aetate

30) Enarratio Ps. 118. serm. 18, §. 3 (T. IV). Quamvis nisi aliquid intelligat, nemo possit credere in deum: tamen ipsa fide, qua credit, sanatur, ut intelligat ampliora. Alia sunt enim, quae nisi intelligamus, non credimus, et alia sunt, quae nisi credamus, non intelligimus. Nam cum fides sit ex auditu, auditus autem per verbum Christi, quomodo credit praedicanti fidem, qui, ut alia taceam, linguam ipsam, quam loquitur, non intelligit? Sed nisi essent rursus aliqua, quae intelligere non possumus, nisi antea credamus, propheta non diceret: nisi credideritis, non intelligetis (Ies. 7, 9 secundum LXX: ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε). Proficit ergo noster intellectus ad intelligenda, quae credat, et fides proficit ad credenda, quae intelligat: et eadem ipsa ut magis magisque intelligantur, in ipso intellectu proficit mens. — Serm. 43 (de Ies. 7) c. 7. §. 9 (T. V p. 1): Ille nonnihil dicit etiam ipse, cum dicit: intelligam, ut credam. Nam utique modo, quod loquor, ad hoc loquor, ut credant, qui nondum credunt, et tamen nisi quod loquor intelligant, credere non possunt. Ergo ex aliqua parte verum est, quod ille dicit: intelligam ut credam; et ego, qui dico, sicut dicit propheta: imo crede, ut intelligas: verum dicimus, concordemus. Ergo intellige, ut credas: crede, ut intelligas! Brevius dico, quomodo utrumque sine controversia accipiamus. Intellige, ut credas, verbum meum, crede, ut intelligas, verbum Dei! in Io.

summi theologi professi sunt, Anselmus Cantuariensis, Hugo Victorinus, Guillelmus a Sancto Theodorico et Bernhardus Claraevallensis, etsi in definienda intellectus natura non prorsus conspirarent. Anselmus enim pro subtilissimi animi facultate philosophiam ad explicandam, illustrandam et confirmandam doctrinam publicam adhibere feliciter ausus significationem intellectus magis dialecticam sibi informavit, eique utpote medio inter fidem et speciem hanc demandavit provinciam, ut quae auctoritati credita essent, rationibus contra dubiorum vanos impetus muniret atque, quomodo illa vere haberent, humiliter, quantum posset, quaereret. Ceteri autem mysticam quandam intellectus naturam esse statuerunt, eumque cum cognitione, contemplatione, consideratione vel visione haud raro confudere. Id vero cuncti tenuerunt, non licere homini prius de dogmatum religionis Christianae intellectu cogitare eaque „rationibus discutere“, quam credidisset, ac fidem ex intelligendo lucem quidem atque firmitatem neque vero originem fundamentumve habere 31). Idque ut tenaciter obti-

tract. 29 §. 6 (T. III p. 2): Intellectus merces est fidei. Ergo noli quaerere intelligere, ut credas, sed crede, ut intelligas. De pecc. mer. et remiss. I, 21 (T. X. p. 1): Prius sanctarum scripturarum auctoritatibus colla subdenda sunt, ut ad intellectum per fidem quisque perveniat. Cfr. etiam ep. 120 (T. II).

31) *Anselmus Cant.* cur deus homo? c. 2: Boso: negligentia mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus, quod credimus, intelligere. Epist. II, 41: Christianus per fidem debet ad intellectum proficere, non per intellectum ad fidem accedere. Proslog. c. 1: non tento, domine, penetrare altitudinem tuam, quia nullatenus comparo illi intellectum meum, sed desidero aliquatenus intelligere veritatem tuam, quam credit et amat cor meum. Neque enim quaero intelligere, ut credam; sed credo, ut intelligam. — De *Hugone Vict.* cfr. *Liebner.* p. 173 sqq. cll. 334 sqq. *Guill. a S. Theod.* (quem propterea huc apposui, quia multum interest, eorum, qui Abaelardo acerrime adversati sunt, sententiam nosse) spec. fid. 84 b. md.: altera est fides, quam revelat caro et sanguis, altera, quam revelat pater, qui est in coelis. Altera et non altera, eadem fides, sed alter affectus. Illa docet, quid sit credendum; ista fidei suum suggerit intellectum et plenam intellectus etimologiam, cum, qui credit, intus in affectu cordis legit, quod credit. aenigma fid. (*Tiss.* l. l.) p. 100 b in.: Tribus intelligentiae gradibus proficienti fidei ascendendum est ad Deum et ad cognitionem eius. Primus gradus est diligenter investigatum habere,

nerent, causa commoti sunt gravissima. Etenim post renata dialectices studia non defuerunt, qui sententiam plane aliam amplexi fidem ex intellectu proficisci assererent neque quidquam nisi quod intellectum esset, credi debere affirmarent. Roscelinum dico eiusque familiam nominalem, qui virtute per auctoritatem suam hominum animos ad fidem adducendi doctrinae ecclesiasticae non concessa id solum pro vero habendum esse duxerunt, quod strenue exploratum argumentisque comprobatum humano intellectui se commendasset. Theologis igitur eo acrius contra istorum opinionem pugnandum fuit, quo magis non fidei solum dignitati derogare, sed assensum doctrinae ecclesiasticae praebendum plane evertere viderentur. Namque quum hanc summam legem haberent, nihil credendum esse, *nisi* quod intellectum esset, facile eo perducti sunt, ut si quid intellectu capere non potuissent, id e rerum credendarum numero proscribendam esse dicerent atque, quemadmodum Anselmus conquestus est, „insipienti potius superbia iudi-„carent, nullatenus posse esse, quam humili sapientia fa-„terentur, esse multa posse, quae ipsi non valerent com-„prehendere“. Huius quidem audaciae partem vel speciem saltem odiosiorem etiamsi a verisimilitudine prope abfuerit ad adversariorum calumnias referre, qui pio fervore accensi exitum, ad quem liberior opinio necessario abreptura sit, interdum cum ipsis philosophorum decretis permutaverint; id tamen pro certo haberi licet, fuisse eis talem de mutua intellectus atque fidei seu theologiae atque philosophiae necessitudine sententiam, qua magnam doctrinae ecclesiasticae partem, obscuram quippe multisque difficultatibus implicitam, nisi rationibus commendari posset, parvi

quid sibi de Deo domino suo sit credendum: secundus, quomodo de eo quod recte creditur, recte nihilominus ei cogitandum sit et loquendum: tertius ipsa iam rerum experientia est in sentiendo de domino in bonitate. — *Bernh. Claraev.* de consid. V, 3. Intellectus rationi innititur, fides auctoritati, opinio sola verisimilitudine se tuetur. Habent illa duo certam veritatem, sed fides clausam et involutam, intelligentia nudam et manifestam. — Nil autem malumus scire, quam quae fide iam scimus.

aestimarent, et intellectum vel philosophiam fidei theologiaeve dominam magis quam servam facerent 32).

Iam vero comparata his sententiis ratione, quam Abaelardus fidei cum intellectu intercedere voluit, illico in promtu est, eum cum Augustino eiusque sequacibus non consentire. Diligentius vero re considerata neminem facile fugiet, utrorumque dissensum non tantum esse, quantus primo adspectu appareat. Etenim ne moneam, paulo absurdius eum acturum esse, qui ordinem ab Augustino constitutum salva verborum notione verti illiusque decreto contradictorium quoddam — cum logicis loquor — opponi posse censeat: hoc inprimis reputatum velim, Abaelardum intellectui multo minus tribuisse, quam Augustinum. Quamquam negari nequit, vocibus intellectus et intelligere passim ita eum usum fuisse, ut ad rerum sublimiorum perfectam notitiam ipsamque adeo dei visionem in altera vita exspectandam referendae essent (1275 E. 1076 in. Dial. 90): diserte tamen intellectum et fidem, quae inde sequeretur, a cognitione distinxit, quae ipsarum rerum non apparentium experientia esset per ipsam earum praesentiam (1061 md.). Hinc concessit, esse sane quaedam humano intellectu superiora, et dei incomprehensibilem naturam ab hominibus, qui nec se ipsos nec quantulaecunque naturam creaturae discutere ratione sufficerent (haec tamen non urgenda sunt. cfr. 1075 extr.), intelligi nequire identidem asseruit (1251 D. 1254 E.), quoniam quod capi non posset loco, humano animo non comprehenderetur (1253 D.). Haud exiguum perfecti intellectus impedimentum in linguae humanae imbecillitate requisivit. Voces enim propter intellectus institutae ad creaturarum solum status maxime accommodatae dei naturam ex aequo reddere nequeunt; qui omnia ineffabiliter transcendit, omnem quoque insti-

32) De tota hac causa cfr. *Ans. Cant.* de fide trin. c. 2. — *Hugo Vict.* (vel quilibet haec e variis aequalium scriptorum libris collegerit) Miscell. T. II lib. 3 tit. 104 hoc in universum inter logicum atque theologum discrimen intercedere perhibuit: logicus prius intelligit, quam credat; theologus vero prius credit, post intelligit.

tuitionis humanae sermonem excedit et quem fortasse solam dici oportet essentiam (substantia enim abusive vocatur), eius summa maiestas a tractatu philosophorum, rerum omnium naturas in decem praedicamenta distribuentium, omnino exclusa est. Unde omnia, quae de eo dicuntur, translationibus et parabolicis aenigmatibus involuta sunt, et per similitudinem investigantur, ut aliquid de ineffabili maiestate credendo nunc magis, quam intelligendo degustemus. Hinc alia accessit intelligendi difficultas in eo posita, quod ad res divinas sermone exprimendas necessarium est, usu loquendi interdum neglecto, nova quadam atque inconsueta notione haud pauca verba donare. Oportet enim, ait, cum ad singularem divinitatis naturam quascunque dictiones transferimus, eas in quandam singularem significationem seu etiam institutionem contrahere. Et quoniam unaquaeque doctrina propriis locutionibus gaudet, quanto magis illius singularis et summi boni tractatores singularia quaedam verba habere oportuit, aut ad quandam illa detorquere significationem, quibus id, quod singulare est, singulariter profertur, nec publicis et vulgaribus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coercetur[33]. Ita vero fit, ut homines communi loquelae adsueti sensum eiusmodi vocabulis tribuendum aegre a solita eorum vi discernant atque, quominus ad iustum intellectum perveniant, prohibeantur. Apparet igitur, intellectui per sublimiorem rerum divinarum naturam non minus, quam per sermonis humani imbecillitatem ambiguitatemque circumscripto Abaelardum plane aliam indolem tribuere debuisse, atque Augustinum eiusque asseclas. Hanc ipsam vero quum nunquam ex professo descripserit, e contrariis duntaxat disci potest, qualem cogitaverit. Opponit fidei ex intellectu profectae „profiteri, quod nescias“ (370. 1064), deinde „fidei fervorem, qui eis, quae dicuntur, prius assentiat, „quam quae ipsa sint videat et an recipienda sint agnoscat

33) Haec centonis instar ipsis composita sunt ex Intr. II, 10. Abaelardi verbis fere servatis

„seu pro captu suo discutiat“ (1061), denique „praepro-„peram credulitatem, quae cito, indiscrete atque improvide „eis, quae credenda exhibeantur, prius acquiescat, quam „quod ei ignota ratione persuadeatur, quantum valeat dis-„cutiat an scilicet adhiberi iis fidem conveniat“ (1060). Liquet itaque, omnem intellectus vim in eo esse ponendam, ut quaequae credenda sese obtulerint, diligenter, qualia sint, an iure ad fidei summam pertineant, quibusque causis nitantur, examinet, eorum rationes accurate perspicere et, dubiis remotis, firmiter animo persuadere studeat. Haec tamen quominus mentem Roscelinianae sententiae affinem sapere et, quid credendum sit, humano iudicio committere videantur, impedit diserta Petri declaratio, „dum ratio „lateat, satisfacere auctoritatem et credi salubriter debere, „quod explicari non valeat“ (1255 B. C). Nihil igitur ad intellectum detulit, nisi quod ipse Paulus Thessalonicensibus iniunxerat (1 Thess. 5, 21), eumque exclusis iis, quae ad fidem nullo modo pertinerent — alioquin „in falsis aeque „atque veris acquiescere periclitaremur (1058) neque ullius „populi vel haeretici fides quantamcunque astrueret falsi-„tatem, refelli posset“ (1059 cll. Dial. 49) — in ipsa vera i. e. ecclesiastica doctrina explicanda, illustranda et confirmanda operam suam collocare iussit. Et hanc sententiam eo potissimum comprobavit, quod, quae ita assensui commendarentur, certiora essent, altius mente reposita manerent maioremque vim in hominum animis ad bona quaeque concitandis exsererent; etenim „tanto cariora sunt intel-„lecta, quanto in his intelligendis maior operae facta est im-„pensa (1185 B = 1024) et quod plus de Deo a nobis sentitur, „plus a nobis diligitur“ (1250 B). Quare doctori Christiano, sive scribendo sive dicendo alios instituere aggrederetur, id in primis spectandum omnibusque modis (1054) curandum esse statuit, ut intellectum efficeret 34). Hoc autem nego-

34) p. 371. 853. 984. Dial. 116. Provocat inprimis ad Augustini auctoritatem: „Quid ergo fratres? Silebimus hinc? quare ergo scribitur, si siletur? aut quare auditur, si non exponitur? Sed ut

tium aeque atque Anselmus dialecticae inprimis demandavit, quam illustrandae atque confirmandae fidei maxime idoneam habuit. Nam sicut antequam theologiam profiteretur, illius artis facultate maximopere excelluit et „logicae „opinionem omnibus coaetaneis suis praeripuit adeo, ut „solus Aristotelis crederetur usus colloquio" (Io. Sarisb. Metal. I, 5); ita saecularium artium disciplinam, postquam in theologorum castra se coniecerat, non tanquam inutile onus abiecit, sed „de his quasi hamum quendam fabricavit, „quo scholares suos ad verae philosophiae lectionem attra„heret" (hist. cal. 19). Studia igitur pridem consueta ad seros usque annos continuans, quo acrius antea argumentorum certitudinem conclusionumque firmitatem poposcerat (Io. Sar. Policr. II, 22. p. 93 ed. Lugd. Metal. III. 6), eo magis cavendum esse existimavit, ne quid in fidei professione dubium proferretur (1314 B) vel ignota ratione crederetur. Quamobrem ita dialecticam cum sacris literis coniunxit, ut ostenderet, quo modo magna pars eorum, quae credenda essent, etiamsi vulgaribus loquendi cogitandique regulis repugnare viderentur, cum summis legibus, ad quas philosophorum auctoritas antiquitus omnem meditationem revocasset, apprime convenirent: hanc enim illarum vim esse atque efficaciam, ut quae obscura, difficilia ac incerta apparere consuevissent, ad eas relata evaderent perspicua, expedita assensuique commendatiora. Quantumvis autem summum dialecticae praeceptorem Aristotelem et eos, qui in eius libris vertendis exponendisque elaboraverant, aestimaret eorumque scriptis uteretur 35),

quid exponitur, si non intelligitur? etc. Tract. in ev. Io. I, c. 1. (Tom. III. p. 2).

35) Praeter analytica utraque omnium librorum, quae ad organon pertinent, mentio in Abaelardi operibus facta est, sicut recte animadvertit *Iordanus* (Iourdain recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote etc. 1819.) p. 32. Neglexit tamen monere, mentionem libri physicorum II (1268 A) librariorum editorumve errori attribuendam videri: verba enim allata, quamvis similia exstent phys. ausc. I, 2 s. f., integra leguntur de interpr. 12, 2. Bip. Neque rarius ad Porphyrium atque Boethium Abaelardus provocat.

in illius verba non usque quaque iuravit, quoniam videret, Aristotelicam subtilitatem ad omnia intelligenda non sufficere, imo, ut supra commemoratum est, a philosophorum rerum omnium naturas in decem praedicamenta distribuentium tractatu summi numinis maiestatem omnino exclusam esse, deumque insuper ipsum eorum regulas aut exempla in se ipso haud raro infringere (1074 cll. Arist. Categ. 8, 17. Bip.). Qua de causa neque summam philosophiae in dialectica, qualis eo saeculo fuit, posuisse neque celeberrimam illam de natura universalium quaestionem illa ipsa aetate plurimorum ingenia atque studia mire exercentem magni fecisse videtur 36), quippe quem quid de cardine rei iudicandum esset, non prorsus lateret. Nam universa litis, quam tum agitarunt, causa in antiqua Platonicae Aristotelicaeque sententiae commixtione sita fuit, qua ἰδέαις atque τοῖς καθόλου ad unum quodammodo conflatis eadem natura adscripta fuerat. Abaelardus autem probabiliter intellexit, haud exiguum utrisque discrimen intercedere: quare notiones universales ad humanum intellectum sermonisque vulgaris necessitatem retulit, unde nominalibus adnumeratus est; ideas vero ante ipsas res, quarum originales species essent, in divina mente infuisse putavit 37). Platonis qui-

36) cfr. hist. cal. p. 6. Ubi disputationem narrasset, qua Guillelmum Campellensem praeceptorem suum disputando compulisset, ut sententiam suam de universalibus mutaret (cfr. n. 37), addidit, in tantam negligentiam eius lectionem devolutam fuisse, ut ad dialecticae lectionem vix admitteretur, „quasi in hac scilicet de universalibus sententia tota „huius artis consisteret summa."

37) Ita haud dubie solvenda est quaestio variis difficultatibus implicita multumque tentata. Historiarum enim scriptores iique Abaelardi discipuli eum nominalium opinioni addictum fuisse tradunt (*Otto Fris.* l. l. sententiam vocum seu nominum in naturali tenens facultate etc. *Io. Sarisb.* Metal. II. 17). Quibus ipse quidem praeceptor repugnare videtur, haec narrans: „inter cetera „disputationum nostrarum conamina antiquam eius (Guillelmi „Camp.) de universalibus sententiam ipsum commutare, imo destruere compuli. Erat autem in „ea sententia de communitate universalium, ut eandem essentialiter rem totam simul singulis „suis inesse astrueret individuis; „quorum quidem nulla esset in „essentia diversitas, sed sola multitudine accidentium varietas. Sic „autem istam suam correxit sententiam, ut deinceps rem eandem

dem amore atque admiratione totus flagravit, Augustini haud dubie auctoritate ductus, quem in ea sententia fuisse constat, Platonicos, si hanc vitam rursus agere possent, paucis mutatis verbis ac sententiis Christianos fore (de vera relig. 4, §. 7. T. I.). Quod illius mentem non satis assecutus est, mirum habere neminem potest, quoniam ex eius libris praeter Timaeum vix aliquem ipse viderat, sed, quae de eius sententia nosset, ex Macrobio patribusque ecclesiasticis plerumque hauserat 38). Nihilo minus intellexit, antiquos sapientes praeter dialecticas subtilitates in multis etiam aliis iisque altioribus operam suam collocasse et summum praecipue philosophorum de rebus divinis humanisque ad scientiam pariter atque ad mores pertinentibus haud

„non essentialiter, sed individua„liter (al. indifferenter) diceret“ (hist. cal. p. 5). At non opus est, ut Guillelmi sententia paulo aliter conformata ad discipulum transferatur; deinde illa disputatio longe prius est habita, quam Ioannes ad Abaelardum accederet (cfr. Metal. II, 10) neque est, cur neges eius sententiam interea potuisse mutari: denique, quoniam expresse Abaelardus monuit, de communitate universalium disceptatum fuisse, magis ad quaestionem de modo, quo singulis rebus inessent, quam ad ipsam eorum naturam omnis contentio referenda videtur. Ioannes igitur praecipue audiendus est, qui haec fere tradit: esse tres nominalium sententias, quarum una, antesignano Roscelino, in vocibus consistat, altera sermones intueatur et ad illos detorqueat, quicquid alicubi de universalibus meminerit scriptum; tertia in intellectibus versetur. In altera deprehensum dicit Peripateticum Palatinum. Itaque manifeste, etsi non satis clare (obscurior etiam est locus parallelus Policrat. VII, 12. p. 386 ed. Lugd.) tres sententias ita separat, ut, quamvis summa rei spectata, quippe realibus pariter oppositae, conveniant, inter se tamen diversae dicendae sint. Iam vero quid inter Roscelini Abaelardique praecepta discriminis intersit, satis perspici nequit: pro magno autem a nostro habitum esse videtur, quum in epist. 21 hanc magistri sui opinionem haud leviter carpserit. Multa disputavit *Buhlius* Gesch. der neuern Ph. I. p. 839 sqq. In tanta rei obscuritate libenter amplexus sum sententiam, quam post *Crameri* (Forts. z. Bss. V. 411) quandam anticipationem praeivit *Neander* (der h. Bernh. p. 218). Assensit *Liebnerus* (Hugo von S. V. p. 102 n.), paullum dissensit *Baumgarten-Crusius* (de vero Scholast. Real. et Nom. discrimine. p. 16, qui locus non repetitus est in ei. opusculis theol.).

38) „Quae superius ex philo„sophis collegi testimonia, non „ex eorum scriptis, quae nun„quam fortasse vidi (Intr. quorum „pauca novi) immo ex libris B. „Augustini (Intr. sanctorum pa„trum) collegi.“ 1202 B = 1045. Haec tamen sine fuco dicta esse non affirmaverim.

pauca docuisse, quae bene habere neque contemnenda esse viderentur. Honorificentiorem igitur de veteri philosophia sicut de omni omnino philosophiae fine sententiam nactus illam ab intellectus efficiendi negotio exclusam esse noluit et Platonis inprimis placita ad doctrinam Christianam exponendam, illustrandam atque confirmandam varie adhibuit. Neque vero omnem intelligendi laborem atque successum e sola hominis voluntate atque facultate pendere existimavit. Quin imo ex pia illius aetatis consuetudine, qua quaevis bene sentiendi agendique potestas ab altioris auxilii gratia derivabatur, omnes, qui vel ipsi ad intellectum adspirarent, vel alios institutione sua eo perducturi essent, subsidio divino spiritusve sancti afflatu quodam carere posse negavit. „Quae enim dei sunt, nemo cognovit, nisi spi„ritus Dei, praesertim cum nec minimum aliquid doceri „quis valeat, nisi eo nos interius illuminante, qui nisi „mentem instruat interius, frustra, qui docet, aerem ver„berat exterius etc. (1249 E); hoc docente intelligimus, hoc „suggerente disserimus, quae nos ipsi non possumus" (1064). Quantamvis autem intelligentiam per formalem materialemque (ut brevitatis causa minus latine loquar) philosophiae usum eumque coelesti ope adiutum effici posse putaret, tantam eam nunquam cogitavit, quae ipsis rebus divinis plane responderet. Quare in introd. praefatione lectoribus non tam veritatem, quam opinionis suae sensum promittit (974), et in theol. quidquid de altissima philosophia disserturus sit, umbram, non veritatem esse profitetur et quasi similitudinem quandam, non rem (1258 A).

Quae quum ita sint, manifestum esse spero, quo iure supra dictum sit, Abaelardum de fide longe honorificentius sensisse, quam adversarios hoc ipsum ei exprobrantes, quod illius dignitati derogasset. Fidem enim ex intellectu etiamsi non omnibus numeris absoluto profectam quis est qui non videat, secundum eius mentem multo certiorem, firmiorem efficacioremque esse debere, quam illam, de qua ii cogitaverint, qui prius credi oportere, quam intelligi posset,

asserent? Hoc quidem reprehendi posset, quod licet divini auxilii accessionem largiretur, omnem tamen religionis conceptum magis ad hominem referret ideoque ipsi doctrinae Christianae in efficienda fide secundas partes quoque modo assignaret. Id vero non plane concedendum est, quum nusquam negaverit, ipsum intellectum notitia quadam rerum Christianarum quasi elementaria, qua eae adeo verae atque salutares haberentur, inniti: eum potius, sicut res ipsa tulit, in hac sententia fuisse, ut eiusmodi existimationem aliquam utique adesse debere crederet, antequam maioris lucis certitudinisque desiderium oriri intelligendique studium excitari posset, tota ratio de intellectu disputandi docet. Fidem vero illam, utpote indigestam minusque munitam vocare noluit. Atque ita factum est, ut aliis quidem verbis usus in ipsa tamen re ab eorum mente prope abesset, qui vulgi Christiani fidem praeceptorum auctoritate acquiescentem et simplici assensu doctrinae ecclesiasticae praebendo contentam philosophiae adiumento ad claram subtilemque cognitionem evehi posse pridem existimaverant in quo omnem sentententiam operamque gnosticorum Alexandrinorum positam fuisse constat. Abaelardi enim „fides" illorum „gnosi" simillima est. Sed placet, hanc similitudinem missam facere, ne Peripateticus Palatinus in Origenis consortium trahi videatur, quod aegre profecto initurus esset, illius quippe Hieronymo suo non admodum comprobati nomen illustrium haereticorum catalogo absque ulla dubitatione adscribens (1201 D = 1045). Aliter rem explicuit S. V. Neander; neque vero video, quomodo ea, quae in Abaelardi commodum satis liberaliter disputavit 39), omni ex parte comprobari possint. Ubicunque enim Abaelardus de impensa operae in intelligendo facta (1185 B = 1024) vel id genus aliis locutus est, strenuam mentis intentionem respexit ad ea, quae credenda esse sciat, per-

39) Abaelard sprach von einer redlichen Prüfung, einem Zustande des Kampfs mit sich selbst, durch den der Mensch zur Ruhe und zum Frieden des Glaubens gelangen kann. Der h. Bernh. p. 146.

spicienda avidissime admittentis, et quicquid negotii intelligentia facesseret, ad cogitandi difficultatem neque vero unquam ad animum variorum sensuum, qui sibi invicem repugnarent, motu agitatum retulit. Quo circa, si licet Peripatetici Palatini sententiam ad seriorum scholasticorum definitiones revocare, fides ex intellectu profecta eadem fere esse videtur, quae postea explicita dicta est. Etenim quamvis de eius notione non satis inter omnes conveniat (cfr. Io. Gerhardi loci theol. XVII. c. 3. sect. 2. §. 95), id tamen obtinent, illam a fide implicita atque generali eo differre, quod singularum doctrinae Christianae partium rationes subtilius perspectas habeat.

II.

Quamquam in theologia Abaelardea neque omnes partes doctrinae Christianae in quaestionem vocatae, neque singulae arte et studio, ut in systemate fieri solet, dispositae et coniunctae sunt, omnes tamen, quotquot tractantur, ex communi pendent principio, et ratio, qua conformatae sunt, vel ipsius libri forma, ex una aliqua causa est derivanda. Quoniam autem operis alicuius forma, quippe qua ipsum opus tale est, quale exstat, praeter illam causam, quae interna est, externam etiam habet, quae in auctoris voluntate inest scopum aliquem scriptioni suae constituentis, priusquam de principio formali dicatur, oportet scribendi consilium vel id, in quo operis sui finem positum esse Abaelardus voluerit, exploratum habere. In quo anquirendo si forte ambagibus uti atque ea, quae aliorum beneficio iamiam satis certo constent, nimia opera denuo investigare videar, id quaeso reputetur, quae de Abaelardi proposito monita sint, sumta magis quam demonstrata neque errorum admixtione prorsus immunia esse.

Introductionis quidem consilium manifestum esse dixeris. Clarissimis enim verbis auctor in prologo indicat,

se, ut scholarium suorum petitioni satisfaceret, aliquam sacrae eruditionis summam quasi divinae scripturae introductionem conscripsisse. Liber igitur aperte eo consilio editus esse significatur, ut quae Abaelardus in scholis coram praecepisset, fusius et accuratius repeterentur, privatae meditationi commendarentur et forsan contra perversam intelligentiam munirentur. Idem de theologia statuendum esse videtur, siquidem ad eam, quae hist. cal. p. 20 narrantur, referenda sunt. Atque haec sententia si cui placuerit, ego quidem non video, ipsum librum ita esse comparatum, ut illi duntaxat consilio deberi videatur. Concedendum sane, ex eo, quod discipulorum in universa disputatione nulla plane mentio facta sit, nequaquam concludendum esse, argumenti tractationem ad eos non pertinere. Sed magna pars operis talis est, ut verisimile fiat, auctorem multis etiam aliis scribere voluisse. Haud pauci enim loci eos, quibuscum institutione sententiam suam communicaverat, respicere fere nequeunt 40); ea vero, quae ad promovendam eruditionem parum fecisse videntur, non obiter tantum scripta vel operi ἐν παρόδῳ inserta esse, theologiae comparatio docet, ubi de eodem argumento vel eadem vel plura disputata sunt. Quae quum ita sint, ego quidem persuasum habeo, in discipulorum „improbitate" (974 cll. Luc. 11, 8) non nisi ansam, introductionem eo tempore, quo composita est, componendi requirendam, consilium autem ex ipso utriusque libri argumento eruendum esse.

Quaerentibus igitur, unde certioris quid exspectandum sit, in eodem prologo alia quaedam obvia sunt, quae auctori

40) Eiusmodi illa sunt, quae ab initio libri II primum contra eos, qui de philosophia et per se spectata et ad theologiam adhibenda parum liberaliter sentiebant, quasi praesentes, et deinde adversus haereticos acerrime disputata sunt. Num quid talium opus fuit scribendo etiam inculcari iis, qui singulis forsan diebus praeceptorem ab adversariorum impugnationibus sua placita fortiter defendentem audierant? Et pone opus fuisse, nonne monendi potius fuissent, ut ab hominum perversorum erroribus circumspecte sibi caverent?

propositum haud obscure significent hoc fuisse, ut fidem Christianam defenderet atque confirmaret 41). Eis multa deinceps conspirant, ipsi operi passim inserta et his praecipue locis adiecta, ubi aliqua parte tractationis absoluta subsequentium argumentum indicatur (984 f. 996. 1041. 1045). Neque in alium finem theologiam directam esse, ea confirmant, quae partim cum introductione communia (lib. II in. 1201 C), partim peculiaria habet (1203 B. al.). Iam vero quum omnis defendendi ratio ab eius indole pendeat, adversus quem agendum sit, quoniam ab aliis adversariis alia argumenta proferri solent, alteri quaestionis parti hoc investigandum erit, contra quosnam fidem defendendam sibi sumserit. In quo confestim in sensum veniunt antiqui illi rerum Christianarum inimici, Iudaei atque gentiles, quorum oppugnatio prioribus patribus toties tentata medii quoque aevi theologos haud raro exercuit 42). Et habet sane haec opinio, quibus innitatur, expressa Abaelardi verba: „nunc ad nostrae fidei assertionem ad„versus universos fidei Christianae derisores, tam Iudaeos „scilicet, quam gentiles ex scriptis eorum testimonia inducere „libet" (996) et alibi: „utrumque populum infidelem ex „ipsis suis doctoribus confutemus, Iudaeos scilicet ex pro„phetis, gentiles ex philosophis" (1009). Sed quominus in his oppugnandis summam scriptionis positam esse putemus, impediunt et totum librorum argumentum huic consilio non satis accommodatum et hae praecipue rationes, quod tum illa verba in theologia non leguntur, tum auctor ipse, ubi operam in defendenda fide collocatam etiam post praestantissimos patrum libros non plane supervacaneam esse demonstrat, non tam ad externorum illorum, quam ad domesticorum hostium impetus provocare videtur. „Ut „innumeram multitudinem infidelium, inquit, quae extra

41) „Quo fides nostra i. e. „Christiana difficilioribus implicita „quaestionibus videtur et ab hu„mana ratione longius absistere, „validioribus utique munienda est „rationum praesidiis" p. 974 in.

42) Cfr. *Fluegge* Versuch einer G. der theol. Wissenschaften III, p. 3 sqq. 133 sqq.

„ecclesiam est, tam Iudaeorum scilicet, quam ethnicorum „praeteream, quis ita omnes haereses repressas profiteri „audeat, ut iam nulla apud nos fidei sint schismata, nullae „ulterius futurae sint dissensiones" (1055)? Haec et alia id genus quum polemicum magis, quam apologeticum Abaelardo consilium fuisse innuant, ad haereticorum vestigia quaerenda ablegamur. Atque hic quasi sponte se offerunt alii quidam loci, in quibus haereticorum sui temporis perversas opiniones auctor recensuit (1314 sq. Intr. II, 5—9). In iis aliquid momenti inesse non potest dubitari, quoniam etsi paulum mutati in utroque opere et eodem fere nexu propositi sunt. Verum et hic ipse nexus et extrema verba utrique loco prorsus communia satis docere videntur, Abaelardum eorum mentione facta magis hoc sibi voluisse, ut exemplis demonstraret, rerum Christianarum rationes nondum eas esse, quae accuratam dogmatum tractationem superfluam facerent, imo tam perniciosis hominum fanaticorum praeceptorumque pravorum conaminibus eo subtiliorem sanae fidei expositionem obiiciendam esse: hoc, inquam, magis sibi voluisse videtur, quam et omnes et solas istorum opiniones, quarum magna pars non iterum commemorata est, oppugnandas confutandasque sibi sumsisse. Tamen mentem suam quodammodo prodidit. Nam vix quendam lateat, longe plus gravitatis perversae institutioni, quam facinoribus ecclesiae statum perturbantibus tribui, neque ab iis, qui externas rerum Christianarum rationes in discrimen adducerent, tantum metui, quantum a doctoribus, quorum disciplina ipsi fidei fundamento immineret. Accedit, quod alibi de solis haereticis, utpote qui gentibus et quibusdam philosophis longe deteriores sint, eaedem querimoniae agitantur (1201 D = 1045. cll. 1284 C). Quum igitur uterque liber Abaelardi consilium in eo aliquatenus positum fuisse testetur, ut contra errores doctorum veram i. e. ecclesiasticam doctrinam tueretur et confirmaret, in eo parum offensionis inest, quod in significandis iis, adversus quos disputatio instituta sit, alter ab altero paululum

dissentiat. Theologiae enim locus ita comparatus est, ut magis ad philosophos quosdam respicere videatur, praesertim collatus cum iis, quae alibi contra adversarios disceptata sunt, qui professores dialecticae, philosophorum discipuli, acuti dialectici seu versipelles sophistae et similia haud raro audiunt (1203 B. 42 A. 47 E. 48 E. 54 C. 75 A. 76 A); introductionem autem in theologos, divinorum librorum magistros, invehi dixeris. Haec vero difficultas, si qua est, facile tollitur si illius aevi morem respexeris, secundum quem permulti, antequam theologiam profiterentur, philosophiam docere consueverant; iidem vero homines in utroque libro reprehenduntur (de quo infra in excursu). Praeterea in ipsa etiam introductione multa eaque sat gravia adversus dialecticos fidei corruptores disputata esse reperies (974. 1004. 1075. 1076 al.).

His ita constitutis omnibusque, ad quorum oppugnationem Abaelardi disputatio minus recte referretur, remotis vix dubium esse potest, hoc imprimis illum spectasse, ut adversus dialecticos scriberet, quippe qui *supra omnes inimicos Christi tam haereticos quam Iudaeos sive gentiles* (1242 A) argutiis suis summa fidei pericula parare viderentur. Et profecto eorum talem imaginem depinxit, quae ab illis perniciosissima quaeque speranda fuisse comprobat. Etenim „per superbiam suam, sicubi ex novitate aliqua „nomen sibi parare desiderantes aliquid inusitatum protu„lerint, id importune adversus omnes defendere nituntur, „ne confutata sententia sua inferiores ceteris habeantur, „et quanto se amplius rationibus armatos esse autumant, „tanto securiores liberius quodlibet aut defendere aut im„pugnare praesumunt. Quorum tanta est arrogantia, ut „nihil esse opinentur, quod eorum ratiunculis comprehendi „aut edisseri nequeat (1247 C — E). Arte per se optima „pessime usi (1242 B) illam vita sua atque garrulitate iam „omnibus fere religiosis contemtibilem reddunt, sanctam „dei civitatem, quae est ecclesia, plurimum conturbant „(1245 B) et crebro argumentorum suorum ariete verum

„dei templum dissolvere conantur (1256 D). Fidem atque „spem penitus tollunt, quum de eo, quod cuncta transcendit „humana, non vereantur disculere ratione, nec aliter ac„quiescere velint, donec ea, quae dicuntur, aut ex sensu „aut ex ratione humana sint manifesta" (1253 B). Exosos autem eos hoc potissimum nomine habet, „quod maximum „illud religionis Christianae mysterium, fidem sanctae tri„nitatis, quae omnium bonorum quasi fundamentum sit, „perquirant et acutius arguendo contendant" (1242 A) operam a sanctis patribus in asserenda illa collocatam parvipendant (1316 A — C), „auctoritate Peripateticorum de „differentia personarum, quae in deo sint, et earum pro„prietatibus ipsum arguere nitantur (1275 A) et ex unitate „essentiae trinitatem personarum ac rursus ex diversitate „personarum identitatem essentiae oppugnare laborent" (1266 B).

Huic descriptioni, etsi passim excedere iustum modum indignationemque magis quam veritatem sapere videatur, comparatis illis, quae cum supra (p. 26) ex Anselmo Cantuariensi attuli, tum in epist. 21 contra adversarium quendam brevi rerum doctrinaeque indice satis luculenter designatum Abaelardus disputavit; easdem ubique querelas de adversariorum audacia, qua humani animi vigorem ad rerum maxime sublimium perscrutationem extendant, easdem de superbia, qua communi mortalibus imbecillitati obnoxios sese profiteri nolint, easdem denique de erroribus, in quos impia eos pervicacia abripuerit, gravissimas facile deprehendes. Iam vero quum certum sit, illa omnia de Roscelino accipienda esse, vix dubitari posse dixeris, Abaelardeanam quoque disputationem adversus nominalium patrem haeresiumque trinitatis fidei prorsus exitiosarum propugnatorem directam fuisse. id quod iam Andreae Quercetano placuit (notae ad hist. cal. Ab. 1157). Nihilo minus ego equidem admodum dubito, an hoc iure dixeris. Etenim etsi extremae illius res fere incognitae sint, in hoc scriptores consentiunt, eum vix Anselmo Cantuariensi

(† 1109) superstitem fuisse (Hist. lit. de la Fr. IX. p. 364). Qua propter introductio certe, quam cum opusculo illo de fide sanctae trinitatis ab Abaelardo contra Roscelinum conscripto eandem esse mera coniectura Quercetanus assecutus est, ipsum spectare nequit. De theologia autem, quae vulgo vocatur, certo definiri posse non existimo, utrum Roscelino superstite exarata ideoque, quae de illo opusculo dicantur, de ea intelligenda sint an non. Verum quum ibi praecipue adversus plures disputetur iisque idem rixandi studium atque impudentia exprobretur, qua sua memoria philosophos nominales doctioribus molestissimos fuisse Ioannes Sarisb. conqueritur (Policr. VII, 12 in.); theologiam aeque atque introductionem non tam ipsi magistro, quam eius discipulis obiectam fuisse putaverim. Praeterea sententia haeretico Compendiensi peculiaris nusquam expresse commemoratur: quod Abaelardus eum ipsum aggressurus negligere non debuit. Sunt quidem, qui Intr. II, 7 eam carpi dicant (Quercet. l. 1, quem iam Clemens reprehendit Hist. lit. XII. p. 122), sed ingenue fateor me non satis perspicere, quomodo simplicibus verbis a Roscelino propositis haec affingi potuerint. Rectius fortassis in parallelo theologiae loco id factum esse contenderis, quoniam ea sententia, qua ad assignandam trium personarum diversitatem tres proprietates in deo intelligantur tanquam tres res diversae essentialiter ab ipso deo, faciliori negotio ad illius verba applicari sese patiatur 43). Sed ipse modus, quo haec proposita sunt, tantum abest, ut ea licet a Roscelini sententia haud prorsus aliena ad ipsum referri iubeat, ut de eius discipulis intelligenda esse indicet. Quippe enim in aprico est, haec non de uno aliquo dici, sed tanquam plurium communem opinionem proponi, cui alii alios errores adiicerent.

43) „Sunt, qui ad assignan„dam trium personarum diversi„tatem tres proprietates in eo „intelligant, tanquam tres res di„versas essentialiter ab ipso Deo;" 1314 C.

Rei ratio, si ex iis, quae huc usque allata sunt, concludere licet, haec fere fuit. Roscelini asseclae magistro suo, cuius auctoritate omnes simul niterentur, orbati eius placita non modo retinuerunt, verum tueri etiam, illustrare atque confirmare pro suo quisque arbitrio conati sunt. Hinc fieri non potuit, quin et in aliorum, interdum etiam graviorum errorum suspicionem venirent et sententias diversas perversasque haud paucas proferrent, quas publicis etiam disputationibus defenderent atque dissererent. Quo nil nisi hoc assecuti esse videntur, ut tum per arrogantiam suam bene multos disputando minus exercitatos gravarent, tum artem dialecticam in theologorum, quibus doctrinae ecclesiasticae auctoritas cordi erat, odium ipsamque adeo fidem in discrimen adducerent. Abaelardus igitur sicut prius ipsi Roscelino se opposuerat, ita serius, quum eius obitu vel silentio tristisimam litem nondum sopitam esse, imo per nominalium licentiam nova in dies incrementa capere videret, de fidei securitate aeque atque dialecticae suae existimatione sollicitus, rationem insuper, qua Anselmus Cant. adversus totius controversiae auctorem egerat, non omni ex parte sufficere ratus (1316 D sq. = 1804 cll. Ans. de fide trin. 8) nihil antiquius, se ipso utpote theologo philosophiae studiis nutrito dignius ipsique deo iucundius habuit, quam ut haeresiarchae familiam aggressus religioni suam integritatem philosophiaeque suam laudem vindicaret.

Definitis ita iis, quos libris suis oppugnare Abaelardus propositum habuerit, ut plene quo consilio scripserit cognoscamus, tertia restat quaestio in eo posita, quemnam disceptandi modum eligendum esse putaverit, cuius ope omnia bene cederent. Quod investigare expeditum est negotium: nam etiamsi ipse non saepius professus esset, qualibus argumentis certare decrevisset, tota scriptionis indoles clamaret, eum non doctrinae ecclesiasticae auctoritate quasi eminus pugnare vel scripturae traditionisque pondere adversarios obruere voluisse, verum in campum

quodammodo descendisse iisdemque, quibus illi uterentur, armis instructum manum conseruisse. Sed quemadmodum dictum est, ipse obscurius vel clarius identidem indicavit, se in eo praecipue esse operam collocaturum, ut eandem artem, qua illi ad destruendam fidem abusi essent, ad stabiliendam veritatem adhiberet et, unde illi offendendi, dubitandi errandique materiem derivassent, id in sanae doctrinae commodum verteret 44). Bene enim intellexit, non posse adversae opinionis refutationem philosophiae vindiciis feliciter coniungi, nisi illam temere huic innixam esse demonstraretur. Quocirca et rationibus ostendendum et ipso libri sui exemplo comprobandum sibi sumsit, tantum abesse, ut philosophia theologiae recte et sobrie coniuncta terminosque, quibus humana ingenia circumscripta essent, humiliter agnoscens ac prudenter servans tot tantisque erroribus patrocinaretur, ut iisdem plane refragata fidei lucem, certitudinem, firmitatem, incrementa atque efficaciam suppeditaret. Atque in exsequendo hoc consilio nihil, ni fallor neglexit, quod necessarium videretur, etiamsi iustum rerum ordinem non ubique servaverit. Etenim postquam multis testimoniis demonstraverat, philosophorum ethnicorum, quorum decretis tota philosophia niteretur, doctrinam fidei Christianae maxime convenire (th. et intr. I), istorumque hominum sententiam de ratione, quae fidem inter et

44) „Cum talium importunitas „corrixariorum neque sanctorum „neque philosophorum auctoritate „compesci possit, nisi humanis „rationibus eis resistatur, qui hu„manis rationibus invehuntur, de„crevimus et nos stultis secun„dum stultitiam respondere, et „eorum impugnationes ex ipsis „artibus, quibus nos impugnant, „conquassare. Nam et divino fre„tus auxilio parvulus David im„mensum ac tumidum Goliam pro„prio eius gladio iugulavit, et „nos eodem dialecticae gladio, quo „illi animati simplicitatem nostram „impugnare nituntur, in ipsos con„verso robur eorum ar(c)iesque „argumentorum suorum in domino „dissipemus (1256 D sqq. = 1047) — „quorum disciplinas et nos paullulum atti[n]gimus atque adeo in „studiis eorum profecimus, ut „domino adiuvante ipsis in hac re „per humanas rationes, quas solas „desiderant, satisfacere nos posse „confidamus. Habet enim huma„nas etiam rationes conditor ipse „rationis, quibus animalium ho„minum ora obstruere possit.“ (1276 A = 1076) cfr. 1171 D = 1004. 1201 C = 1045 al.

intellectum intercederet, examinaverat restrinxeratque (passim th. II — III md. intr. II, 1 — 10) exposuit, quomodo adversariorum quaestiones atque obiectiones dialecticae usu contra fidem trinitatis propositae[45]) eiusdem artis, qua natae essent, beneficio refutari, quid? quod ipsum illud mysterium illustrari atque stabiliri posset (th. III md. et IV. intr. II, 11 — fin.). Postremo ostendit, etiam ad amplificandam fidem philosophiam esse utilem (th. V = intr. III). Verumenimvero quum haud paucos esse sciret, qui omnem philosophiae in rebus Christianis tractandis usum plane reformidarent, fidei defensionem illius ope institutam ipsam defensione indigere sensit rigidiorumque theologorum censurae variis argumentis occurrere studuit[46]).

45) Quot et quaenam ex illis obiectionibus XV contra trinitatem et VIII contra unitatem propositis, quae 1266 B sqq. afferuntur, ab ipsis adversariis profectae sint, definiri nequit. Haud vero absimile videtur, Abaelardum ipsum pro summa, qua polluit, dialecticae facultate aliquot finxisse vel unam eandemque diversis modis conformasse, ut partim pseudodialecticorum subtilitatem pessime sedulam ostenderet, partim quo pluribus gravioribusque difficultatibus controversia implicita esset, eo felicior atque certior illarum solutio haberetur. Eodem modo etiam adversus haereticos se gessit; plures enim opiniones, quarum alibi nullum vestigium exstat, argumentatione consecutus esse videtur. Exempla, ni fallor, duo habes 1315 D. Is enim, qui deum per exsistentiam nullatenus mundo priorem dixisse accusatur, verisimiliter antiquum illud commentum de aeternitate mundi resuscitaverat; alter autem, qui „corpus dominicum eiusdem grossitudinis in utero virginis fuisse" contenderat, „cuius et in provecta aetate exstitit," haud dubie quaestionem illam iam tum inter scholasticas agitatam: utrum, si protoplasti non peccassent, liberi eorum cum eadem corporis atque mentis perfectione, quam illi a deo creatore accepissent, fuissent nascituri (*Hugo Vict.* de sacr. I, p 6. c. 26) affirmandam esse duxerat.

46) Licentiam philosophorum profanorum effatis ad fidem astruendam utendi partim per exempla patrum partim e consilii sui rationibus sibi vindicavit (th. et intr. II ab in.), philosophiam autem sicut omnem omnino eruditionem theologo et utilissimam et semper ab intelligentissimis quibusque eo nomine commendatam esse demonstravit. (Absit hoc ut credamus Deum, qui malis quoque ipsis bene utitur, non bene etiam omnes artes, quae eius dona sunt, ordinare, ut haec quoque eius maiestati deserviant. 1257 C D. 1235 C — 39 A. 42 D — 44 E = 1055. al. cll. Opp. 238 — 242). Denique postquam suam de intellectu sententiam ab eorum, qui „caeco quodam fidei fervore „commendando suae imperitiae „solatium quaererent," obtrectationibus tutam praestitisset (1055 — 65) illo haereticorum indice ad-

Quae quum ita sint, controversum esse nequit, illos libros, quos theologiae Abaelardeae nomine complexus sum, ea de causa scriptos esse, ut tum nominalium errores refellerent, tum qua ratione per philosophiam vera fides illustrari atque confirmari posset, demonstrarent, ideoque e consilio polemicodidactico promanasse. Neque hoc aliquam difficultatem habet, quod eorum indole accuratius examinata consilium illud pari modo in utroque se exseruisse non videatur, ac theologia magis polemica soloque trinitatis patrocinio occupata, introductio magis didactica sit et omnes fidei partes respiciat. Hoc enim e tempore atque ordine, quo scriptas illas esse dictum est, bene explicari potest. Illa primo impetu animi hominum optima arte turpiter abutentium perversitate vehementissime commoti exarata in confutandis eorum erroribus praecipue versari debuit. Haec autem serius composita est, quum illius argumento diligentius retractato auctor intellexisset, eandem exponendi rationem, qua prius praeter trinitatem vix quidquam attingere ausus esset, optime ad universam fidei summam applicari posse. Dilatatis igitur quasi terminis, quos operi primum edito posuerat, adiectisque multis, quae ea quidem aetate controversa non fuerunt, fieri non potuit, quin polemica theologiae ratio additamenti haud exigui, quod non nisi institutionis speciem prae se ferret, accessione absorberi videretur. In ipso autem consilio perstitit, alioquin tantam eorum, quae antehac disputaverat, partem vel integram vel, prout iteratae scriptionis ratio flagitaret, plus minusve mutatam vix repetiisset.

Consilio igitur, quo Abaelardus ad scribendum permotus fuerit, constituto, quaestioni de principio theologiae formali via, ni fallor, paratior est. Nam quamvis inter hoc et illud haud exiguum discrimen interest, atque externa causa, unde scriptionis alicuius forma pendet, cognita

iecto comprobavit, libros tuendae stabiliendaeque fidei destinatos etiam post egregia scriptorum ecclesiasticorum conamina, illo praecipue saeculo, nequaquam superfluos esse.

internae notitia nondum comparatur, tamen probatione vix indiget, Petrum nostrum consilium suum neque capere neque exsequi potuisse, nisi de universa re talem sententiam fovisset, e qua illud et sponte prodiret et adiumenta commode assequeretur cuique omnis expositio responderet. Hoc autem consilium quum non formam tantummodo compositam habeat, est enim et polemicum et didacticum; verum etiam quoad materiem duabus partibus constet, quorum altera ad theologiam, altera ad philosophiam spectat, apparet, formale utriusque libri principium non in aliquo disciplinae Christianae dogmate requirendum esse, in quo evangelii summam positam esse Abaelardus existimaverit; doctrina enim de trinitate, cui procul dubio locum inter omnia dogmata primarium dedit, potius argumentum scriptionis est. Illud igitur tale esse oportet, quod vel theologiae cum philosophia commune est, vel earum coniunctionem facile moderatur easque ad unitatem quodammodo revocat. Iam vero quum commode coniungi non nisi ea possint, quae non diversa sunt vel sibi repugnant, in aprico est, omnem operis Abaelardei formam inde pendere, quod auctor philosophiam sacris literis non modo non refragari, verum maximopere consentire ideoque prorsus eis aequiparandam esse putaverit. Qua de re in aequali disciplinae Christianae atque philosophiae natura formale theologiae Abaelardeae principium requirendum erit. Quod quum iam accuratius explicandum sit, ita expediet hoc negotio perfungi, ut primum comprobetur, Abaelardo illam sententiam vere fuisse, deinde doceatur, omnem theologiae rationem atque formam ab ea suspensam esse.

Quamnam philosophiae notionem quasque primarias partes Abaelardus statuerit, iam supra (p. 30 sqq.) expositum est: quocirca hoc loco id primum ostendendum erit, eum antiquae philosophiae hoc tribuisse, ut fidei Christianae aequalis sit. Et hoc quidem et fecit et absque multo negotio comprobavit: quaecunque enim veterum philosophorum

praecepta ac placita disciplinae Christianae affinia esse viderentur, ab ipsius dei efficacia derivavit. Quamvis negari nequit, multa etiam ad solam rationem humanam relata esse. Ita homini divina imagine ornato eam vim tribuit, qua sine doctrina vestigia creatoris in natura rerum conspicua deprehendere atque per viam causalitatis, quam seriores vocarunt, ad aliquam supremi numinis anticipationem suapte vi assurgere potuerit[47]). Alibi philosophos ad unius dei intelligentiam ipsa philosophiae ratione perductos esse profitetur, qua iuxta apostolum invisibilia ipsius dei etc. conspiciantur (1171 B = 1003). Neque hanc naturalem rationis facultatem eo solum restringit, ut supremum aliquod rerumque natura longe sublimius numen esse, omnia creasse et etiamnum iuste et sapienter moderari sua sponte perceperit, sed eam ad summa adeo religionis Christianae, quae habebantur, mysteria, inprimis trinitatis divinae fidem conscendisse interdum affirmare videtur (1081 Comm. 513 sqq.). Sed sicut hi ipsi loci postremo ad illud Pauli apostoli dictum redeunt Abaelardo satis frequentatum, a quo supernaturalis etiam communicationis significationem non plane exclusit (1262 C = 1046. 1203 D. 1004 s. f.), ita non nisi de facultate intelligi possunt, per rerum terrestrium considerationem ad naturae cuius-

47) „Prima se ingerit quaestio, an humana etiam ratione „divina celsitudo indagari potuerit, an potius ipse deus signo „aliquo sensibili suam ei notitiam „primum exhibuerit. Et fortassis „ita primo factum est, ut in aliqua sc. visibili specie invisibilis „creator ipse homini se revelaret. „Si tamen vim ipsam rationis diligentius attendamus (cuius proprium est omnem transscendere „sensum) profecto quantocumque „res subtilioris est naturae, et a „sensu remotior, tanto rectius rationis se committit iudicio et „magis in se rationis studium provocare debet. Unde etiam cum „per insigne rationis imagini dei „specialiter homo comparetur, in „nihil aliud homo pronius eam „figere debuerat, quam in ipsum, „cuius imaginem, h. e. expressiorem similitudinem per hanc „obtinebat. Facile quippe est, ex „similibus similia coniici. — Facile etiam erat, ut omnium optimus conditor atque dispensator „deus per ea, quae tam mirabiliter et facit et ordinat, ex ipsis „suis quantus sit operibus indicaret etc.“ (Th. V in. = intr. III, 1).

dam sublimioris suspicionem eiusque cognoscendae et rite colendae desiderium perveniendi, praesertim quum illa respexeris, quae supra, ubi de intellectus notione agebatur, allata sunt. Et haec quidem facultas in philosophis mirum quantum se explicuit 48). Nihilo tamen secius ii, quamvis, priusquam ad inquirendas causas ac primordia rerum contemplatione mentis conscendi posset, purgandae bonis moribus vitae instandum humilesque preces faciendas esse censerent 49), ad ipsam summi numinis naturam non attigerunt, sed suam imbecillitatem eius maiestati non sufficere ingenue professi sunt (1070 extr.). Nunquam igitur Abaelardus humanae mentis sagacitatem ita extendit, ut proprio nisu ad summa quaeque eam affirmaret se extollere: imo mortalium ingenium altiori auxilio semper opus habuisse neque vero unquam eo prorsus destitutum sibive soli relictum fuisse existimavit. Deo enim in animis eorum, qui ad sublimiora sentienda atque recte cognoscenda propensi essent, dirigendis et sublevandis haud parum efficaciae tribuit. Hanc, etsi non satis perspicue quid sibi vellet, declaravit, ita tamen descripsit, ut intelligatur, eum religionis naturalis, qua philosophia cum maxime continetur, primordia non ad solum hominem, verum ad ipsius quoque dei gratiam retulisse, qui ex piis

48) Unum tantum deum cognoverunt (1171 E = 1084) optimum eum et ineffabilem omnium conditorem (1206 E), cuius amorem finem et causam omnium nobiscum ponerent; spem immortalitatis et aeternae retributionis ceperunt (1211 A) atque omnino quamvis stultorum multitudinem metuentes manifeste cum populo exteriorem religionem templis exhiberent, non solum diversi a fide vulgari, sed adversi etiam exstiterunt (1009). Porro morum praestantia sicut gentiles in universum, ita inprimis philosophi excelluerunt; in qua describenda nullam fere virtutem Abaelardus praetermisit, cuius laude cum Christianis eos comparari posse non affirmaret. Iidem placitis suis morum probitatem ita commendasse ei videntur, ut moralibus evangelii praeceptis diligenter consideratis nihil ea aliud, quam reformationem legis naturalis, quam philosophi secuti sint, inveniri dicat (1211 B). Locum de hac re classicum habes in theol. 1210 D — 1231, e quo perpauca tantum in introd. recepta sunt (1050 sq.). — Ideo iure suo negare potuit Rom. 1, 21 sqq. multis philosophis imputandum esse. 1005 — 7.

49) 1207 C. D. 1209 B = 1007, cll. Plat. Tim. 27 B.

hominum desideriis atque conaminibus succurrendi quasi occasionem nactus eos superioris cuiusdam lucis beneficio, tanquam mercede inveniendi veri faciendique recti studiis concessa revelationisque naturalis quodam supplemento, adiuvisset 50). Hinc quaecunque philosophi de dei natura bene docuissent, non nisi deo revelante iis innotuisse asseruit, quippe qui eorum rationem illuminasset, ut ex similitudine corporalium seu visibilium rerum ad invisibilium naturam contemplandam assurgerent (1317 C. cll. 1005 s. f.). Et illi loco, quo ad unius dei intelligentiam ipsa philosophiae ratione perductos eos esse dixerat, adiecit, „continentissimae vitae sobrietatem quodam eis merito id ipsum „acquissivisse. Oportebat enim, ut tunc etiam in ipsis „praesignaret deus per aliquod abundantioris gratiae donum, „quam acceptior sit ei, qui sobrie vivit, et se ab illecebris „huius mundi per contemtum eius subtrahit, quam qui „voluptatibus eius deditus omnibus spurcitiis se immergit" (1171 C = 1004). Quemadmodum autem non omnes omnino homines illius gratiae participes fuisse dixit, ita lucem clariorem non semel tantum coelitus demissam esse rectioremque doctrinam deinde quasi per manus traditam ad seriores pervenisse, qua fundamenti instar omnis melior de deo rebusque divinis institutio niteretur, sed iteratis vicibus deum sapientissimis quibusque ac optimis omnium temporum gentiumque (nam ab Indis adeo sua testimonia repetiit. 1195 D. sqq. = 1038 sq.) perfectiorem sui notitiam largitum esse putavit. Iam vero quum illud vere factum esse e philosophorum doctrina comprobandum esset, id fieri non potuit, nisi demonstraretur, eadem eos credidisse, quae Christiani tenerent. Quod quomodo efficeret, anxius esse non potuit. Licitum enim, imo necessarium duxit,

50) Cfr. dial. p. 51. Philos.: „Dum vero, quantum valemus, „de nostra solliciti salute deum „inquirimus, eius utique supplet „gratia, quod nostra non sufficit „opera, et volentes adiuvat, ut „possint, qui hoc ipsum etiam in„spirat, ut velint. Et qui saepe „invitos trahit, volentes non re„iicit et nitenti porrigit dexteram, „cuius arguere non potest negli„gentiam."

allegoricum interpretandi modum a scriptura sacra ad profanos auctores transferre, eadem causa, qua haec ratio tota nititur, permotus, quod „quia multa in eorum scriptis „legerentur, quae exponi veraciter aut convenienter nullatenus possent, ipsa nos litera ad expositionem mysticam „compelleret“ 51). Quaecunque igitur intellectu difficiliora et vulgari verborum significationi aegre consona a philosophis poetisque prolata essent, nequaquam pro veris haberi posse existimavit, nisi „subtiliter inspicerentur, typice „atque mystice explicarentur, et per pulcerrimam involucri figuram spiritui sancto assignarentur“ (1184 B = 1024). Ita largam sibi comparavit copiam sententiam suam confirmandi atque ex antiquorum monumentis paene pro lubitu eligendi, quaecunque „iuxta propositum eius“, ut ipsius verbis utar, „facile ad Christianae fidei tenorem ac„commodari posse viderentur“ (1188 E = 1028 f.). Et hac quidem ratione facile fuit, philosophis fidem trinitatis adscribere. A Christo enim trium personarum distinctionem inceptam esse diserte negat, divina potius inspiratio et per prophetas Iudaeis et per philosophos gentilibus eam revelare dignata est (1158 E = 996). Quod ut de philosophis probet — de Iudaeis non oportet edisseri — ad Mercurii Trismegisti, „antiquissimi philosophorum, quem pro „excellentia sua deum quoque appellaverunt“, effatum quoddam iam ab ipso, quemadmodum tunc crediderunt, Augustino (contra 5 haer. 3. T. VIII. app.) relatum provocat, eoque quorundam ab ecclesiasticis adeo scriptoribus abusive dictorum comparatione trinitatis fidem recte propositam esse demonstrat (1172 D — 75 D = 1009 — 12).

51) 1191 B = 1032. Habuit etiam Macrobium auctorem, sacrarum rerum notionem sub pio velamine figmentorum a philosophis enuntiari et quae non sermonem tantummodo sed cogitationem quoque superent humanam, per similitudines et exempla tradi (1185 B — 86 C [Cassiod. loco inepte interposito] = 1025 cll. Macr. comm. in somn. Sc. I, 2 p. 5 — 7 ed. Gron.). Praeterea provocavit ad Marc. 4, 11 (ib.) neque vituperio a quibusdam exspectando occurrere neglexit (1190 D = 1032 in.).

Diutius ac libentius in eius philosophi placitis proponendis versatur et explicandis, quem summopere in deliciis habuit, quemque ipsa sanctorum patrum auctoritas doctrinae prope Christianae laude dudum ornaverat. Platonem dico. Eius familiaeque, quae eum secuta est, sententiam de νῷ et ψυχῇ partim e Timaeo partim e Macrobio haustam Augustini praesertim auctoritate innixus (Confess. VII, c. 8. §. 13. T. I. Civ. dei. VIII, 11. T. VII.) integram ad trinitatem transfert 52). Eandem a Virgilio quoque Ecl. 8, 73—75 „non mediocriter innui“ suspicatur (1037). Sed veritus fortassis, ne haec nondum sufficerent, quibus plenam veritatis lucem philosophis commissam fuisse demonstraretur, non doctrinam tantummodo, quam Christus aliquando cum hominibus communicaturus esset, verum huius communicationis futuraeque redemtionis modum prisca saecula plane latuisse negavit. Platoni quidem suo an tanta scientia tribuenda sit, aliquantum dubitare videtur 53), neque certius

52) Postquam haud male demonstravit, quae de anima mundi disputarentur, per involucrum accipienda esse, alioqnin summum philosophorum summum stultorum deprehenderemus (1186 D — 87 C = 1026 sq.), ostendit eadem illuc deflexa facili negotio posse rationabiliter intelligi nec a sacrae fidei tenore exorbitare. Si qua interdum sensui vere catholico minus accommodate dicta esse viderentur, ea partim e loquendi ratione philosophis communi neque strenue urgenda (1176 B = 1013. 1189 C = 1029), partim e pari auctorum Christianorum negligentia sat excusationis habere. (1187 D — 1190 D = 1027 — 32 al.) Tota disputatio de Platone eiusque asseclis legitur 1175 D — 93 D = 1012 — 1035, introductione partim longe prolixiori. — Haud male adnotat Guillelmus disp. c. 7. (p. 121 b): „Platonem cum legit, „ubi eum intelligit, sensum in eo „philosophicum magnifice praedi„cat et extollit: ubi vero non in„telligit, vel sesundum spiritum „huius mundi secus eum aliquid „dicere deprehendit, in meliorem „semper partem interpretari co„natur.“

53) „Si ad allegoriam dicta „quoque philosophorum accipi fas „esset, quis non convenienter ad „mysterium redemtionis mundi „animadvertat deflectendum esse, „quod Plato asserit, deum in ipsa „mundi compositione duas longi„tudines in speciem χ graecae „literae sibi invicem applicuisse „curvasseque in orbem, ut ipsum „mundi perficeret globum, quasi „mystice perhibeat, universorum „hominum salutem, quam ipsius „mundi veram intelligimus con„stitutionem, in ipsa dominicae „crucis passione consummatam fu„isse?“ (1203 E cll. Plat. Tim. 36 B.)

de omnibus omnino philosophis persuasum sibi esse alio loco significat (1211 A). Nihilominus in ea operis parte, quae tota in philosophorum testimoniis afferendis occupata est, diserte affirmat, fide venturi eos non caruisse (1007 extr.). Neque ut hoc ostenderetur ulla allegoricae artis impensa opus fuit, quum testimonia longe clarissima in promtu haberet. Oracula Sibyllina dico, illi aetati vel solius Augustini auctoritate contra piae fraudis suspicionem satis munita (1193 E — 94 D = 1036 sq. cll. Aug. c. 5. haer. 3. T. VIII. app. de civ. dei. XVIII, 23. Lactant. div. inst. IV, 18) quorum ne quis obiiceret nullam apud veteres rationem habitam esse, attulit celeberrimam illam Virgilii eclogam IV (1194 E — 95 D = 1036 sq.) iam pridem ad locos Messianos relatam (Lactant. VII, 24). Alia missa faciam.

Abaelardus igitur per singulare dei beneficium ne summa quidem Christianae fidei mysteria philosophis ignota fuisse ratus non potuit, quin philosophiae indolem tribueret illi aequalem, eamque pari si non auctoritate, tamen veritate gaudere crederet. Neque quidquam obest, quod interdum discrimen inter utramque haud exiguum constituere videtur. Philosophorum enim fidem sicut lege Mosaica magis aliquantulum sibi placere non prorsus dissimulavit (1207 A. cll. 1157 D. 1211 A. B. 1007 extr.), ita in quibusdam inferiorem esse Christiana fide nunquam negavit. Sacramentorum certe et resurrectionis mysteria philosophi non suspicati sunt (1211 B), trinitatis distinctio a Christo apertius ac diligentius tradita est (1158 E) et „quid deus vere „esset docere rectae Sophiae incarnandae reservandum erat“ (1270 D). Verum enim vero quum idem deus, cuius gratia per Mosen, prophetas atque Christum homines coelesti institutione imbuendos curavit, etiam „per philosophos id „forsan ignorantes“ locutus sit (1180 B = 1019), non potest dubitari, quaecunque his cum clarissimis certissimisque Christianae fidei dogmatibus convenirent, ab Abaelardo ad deum relata et ideo aeque atque illa a Christo proposita

pro veris habita fuisse. Quidquid igitur inter philosophiam veterem Christianamque disciplinam discriminis constituerit, quantitativum — sit venia verbis — id fuisse apparet neque vero qualitativum.

Iam vero quod philosophandi rationem attinet, quae ab antiquis philosophis ad Christianos pervenerat, ex iis, quae modo disputata sunt, coniici posse videtur, Abaelardum idem, quod philosophiae parentibus atque exemplis dedisset, ad eos etiam transtulisse, qui illorum praeceptis niterentur. Atque in ea sententia procul dubio fuit, etsi in ipso theologiae opere eam neque perspicue explicuit, neque obiter tetigit. Verum hoc multum excusationis habet. Nimium enim a genio saeculi, cui et ipse aliquatenus fuit obnoxius, abhorruit, diserte profiteri, philosophorum decreta theologorum dogmatis aequalia esse. Neque vero propterea, ut quidam fecerunt (Schlosserus p. 116), licet suspicari, eum, quid sentiret, consulto dissimulasse; sed quod omnibus audacius videretur, ipsi usque adeo perspectum atque persuasum nondum esse potuit, ut definite id eloqui auderet. Rem potius vertit atque ex altera parte accepit, ita ut fere repeteret, quod post alios iamiam Augustinus dixerat, religionem Christianam esse veram philosophiam (Aug. contra Iul. IV, 14. §. 72. T. X. p. 1). Hoc quidem sensu intelligenda sunt, quae in epistola contra ignarum quendam dialectices, qui tamen eius studium reprehendebat, scripsit: „Cum verbum patris dominus „Iesus Christus λόγος graece dicatur, sicut et σοφία patris „appellatur: plurimum ad eum pertinere videtur ea scientia, „quae nomine quoque illi sit coniuncta et per derivationem „quandam a λόγος logica sit appellata: et sicut a Christo „Christiani, ita a λόγος logica proprie dici videatur. Cuius „etiam amatores tanto verius appellantur philosophi, quanto „veriores sint illius sophiae superioris amatores. Quae „profecto summi patris summa sophia, cum nostram in„dueret naturam, ut nos verae sapientiae illustraret lumine „et nos ab amore mundi in amorem converteret sui, pro-

„fecto nos pariter Christianos et veros effecit philosophos" (p. 241). Singula his similia etiam in iis libris occurrunt; de quibus hic potissimum agitur. Philosophos enim ipso nomine nobis coniunctos esse dicit, quum nos a vera sophia h. e. sapientia dei patris, quae Christus est, Christiani dicamur, vere in hoc dicendi philosophi, si vere Christum diligimus (1210 E). Christum autem veram atque rectam esse philosophiam, diversis locis identidem asseruit (1236 B = 1048. 1270 D. 1085) et omne omnino argumentum, in quo tractando sua scriptio versaretur, altissimam philosophiam vocavit (1258 A. cll. hist. cal. 19 md.). Haec autem quamvis ad morem illius aetatis, quae verborum lusibus delectabatur, ex parte referenda sunt, vim tamen probandi aliquam habent, quoniam, ubi ratio defuit, e similitudine vel vi nominum argumentum eliciebatur. Docent igitur, ni fallor, Abaelardum reapse in ea sententia fuisse, ut Christianos, quo magis in philosophia proficerent, eo propius ad ipsam disciplinae Christianae metam accedere, eo altius in intimos veritatis recessus penetrare eoque digniores nomine suo evadere censeret. Quod si recte monitum est, hoc etiam concludere debuit, quidquid philosophandi ratione ad iustam formam mentemque composita efficeretur, id a fidei certitudine atque auctoritate nequaquam recedere. Hoc tamen quum disertis eius verbis comprobari nequeat, ex ipsa rerum tractatione confirmandum ostendendumque erit. quamobrem ad alterum huius expositionis caput oportet transeamus, quo id docendum esse indicavimus, ex sententia illa omnes theologiae Abaelardeae partes pendere ideoque eam formale horum librorum principium iure nuncupatam esse.

Totum theologiae opus tribus in utraque editione partibus constat, quae circa doctrinam ecclesiasticam ita versantur, ut eam prima testimoniis potissimum philosophorum confirmet, altera rationibus defendat atque illustret, tertia amplificare nitatur. Eodem igitur ordine servato quae-

rendum est, an singularum natura talis sit, ut omnia ad illud principium composita atque relata esse videantur.

Maxima pars libri in utraque editione primi testimoniis absolvitur, quae e profanorum scriptorum monumentis petita sunt. Et haec quidem nullam causam commode habere possunt, nisi illam ipsam sententiam, e qua omnia pendere contendimus. Posset sane obiici, contra adversarios hoc inprimis convincendum fuisse, eos philosophiae notionem prorsus ineptam sibi finxisse, illos philosophos, quorum auctoritate continuo gloriarentur, alio plane modo sapientia sua usos atque pro ipsa modestia sua atque honesti amore in rebus altissimis diligenter inquirendis feliciter versatos esse. Verum tamen, ut omittam ad hoc tanta testimoniorum copia interpretationisque allegoricae subsidio vix opus fuisse, atque de ipsa philosophiae ratione magis in libro altero utriusque operis edisseri; Abaelardus ipse in eiusdem libri initio mentem suam patefecit. Dicit enim: „Operis parte superiori testimonia quaedam tam prophe-„tarum, quam philosophorum collegimus, quibus sanctae „trinitatis fidem astrueremus". Haec non eo solum pertinere, quod in superioribus adversus gentiles atque Iudaeos Christianam fidem per eiusmodi testimonia se comprobaturum esse affirmaverat, ostendunt, quae mox sequuntur contra eos disputata, qui in argumentis talibus offenderent. Gravius enim haec dicta sunt, quam ut hoc solum evicturum fuisse auctorem censeas, licere homini Christiano exteros fidei adversarios aggressuro, ad librorum vel praeceptorum, quos isti summa pietate et admiratione amplecterentur, sententiam provocare atque infideles proprio quasi gladio iugulare. „Quasi maculare, ait, sacras sententias „possit veritas per infideles prolata"; et Hieronymum eiusdem olim audaciae reum certissime tenuisse affirmat, „dona dei per quemcunque malum contaminari non posse; „quaecunque enim bona sunt, a deo esse necesse est, nec „ea quorumlibet malitia contaminare potest" (1199 D. sq. = 1043). Quum igitur profanorum auctorum dicta, quippe

quae ad ipsius Dei communicationem revocanda sint, bona ipsisque Christianis perquam utilia esse haud obscure significentur, apparet, non tam refutationis, quam confirmationis gratia ea proposita esse et ex Abaelardi mente ad rem suam multam emolumenti afferre. Quod an tantum cogitaverit, ut novi testamenti dicta probandi vi adaequent, constitui certo non potest, quoniam illius auctoritate fidem trinitatis consulto nunquam confirmatum ivit, verum quum eodem loco cum legis prophetarumque testimoniis, quorum auctoritas novo testamento patribusque non est inferior, ea ponere videatur, liquidum est, eum utrisque eodem modo uti efficientiamque parem adscribere. Quonam autem iure id sibi licitum esse putaverit, vix controversum esse potest. Nequeunt enim uno loco haberi, quorum natura diversa est, et paria oportet sibi vel esse vel aestimari, quibus auctoritas eadem conceditur. Quare Abaelardus profanorum scriptorum placitis eodem modo, quo prophetarum ecclesiasticorumve auctorum effatis usus hanc potissimam causam habere debuit, quod utrisque sicut eundem fontem — dominus enim per philosophos locutus est — ita aequalem naturam tribueret, et, quidquid bonum, egregium atque cum perfectissima institutione per Christum hominibus tradita consonum vidisset, id ubicunque repertum esset, ad universam veri summam adnumerandum esse putaret. Ita sibi persuasit, ea, quibus philosophorum ethnicorum doctrina cum fide catholica congrueret, partim non minus, quam hanc ipsam, vera atque certa esse, partim aeque atque scripturae ecclesiaeque auctoritatem et quodammodo magis etiam (cfr. 1201 B = 1044) confirmandae disciplinae Christianae favere: nam multum certitudinis addubitatis fidei partibus accessurum esset, si demonstraretur, eos etiam, qui vulgo rerum Christianarum inimici audirent, etiamsi non nisi „nostra de fide verba abhorrerent“ (1344 A. sq. = Intr. II, 18), cum ecclesia maxime consentire.

Apparet igitur, primam theologiae partem ad hanc solam causam referri posse, quod Abaelardus fidem Chri-

stianam atque philosophiam aequales sibi esse statuerit. Ex eadem sententia alteram quoque partem, qua dialecticis rationibus doctrina de trinitate defenditur atque illustratur, suspensam esse, minus quidem certum esse suspiceris, respectu habito ad ea, quae supra de intellectus notione atque dialecticae efficacia disputata sint (p. 27 sqq.), ex hoc potissimum loco repetita. Vix enim verisimile esse, Abaelardum iis, ad quae per artem, quam ipse minoris faceret, perventum esset, eandem certitudinem atque vim adscripsisse, quam fidei tribueret. Sed bene notandum est, illa magnam partem non nisi ad vulgarem dialecticam vel potius sophisticam (opp. p. 239) referenda esse, qualem adversarii profiterentur, omnis omnino termini nesciam publicaeque fidei parum venerabundam. Huic sane, ne simplicium animi ad teterrimos errores abriperentur, limites ponendi erant quam angustissimi. Eam vero dialecticam, quam ipse exerceret, plane aliam neque ultimam inter philosophiae partes esse duxit, quum duobus potissimum ab illis fallaciis differret. Religiose enim leges, quibus humanum ingenium circumscriptum est, observavit, eorum certe observantiam prae se tulit (cfr. etiam 1344 B). Neque vero humilem solum, sed et piam se gessit, omnesque nervos ad fidem iuvandam intendit. Dialecticae igitur natura non prohibet, quominus hominem ad vera quaeque adducat, „consistit „enim in veritate rationum (239) et tanto Christi, qui veri„tas est, discipuli memores (meliores) erimus, quanto „veritate rationum amplius pollebimus“ (241). Ac quamquam ad Aristotelem vel alium quendam logicae praeceptorem θεοπνευστίας laudem nunquam detulit, Christanos tamen in eiusdem artis studiis versantes afflatu quodam divino nunquam prorsus carere existimavit, quoniam eo ipso, quod dialectica ad res applicaretur divina auctoritate sancitas, eius vis et efficacia augeretur consummareturque (cfr. 241 extr. sq.). Quare sibi etiam scriptionem inchoanti „supplementum divinae gratiae“ non defuturum esse speravit (974). Quae quum ita sint, mirum habere potest

neminem, quaecunque in hac altera parte disputentur, haud absque multae certitudinis specie proferri, et de distinctione trium personarum, quae sint divina potentia, sapientia atque benignitas, de ratioue differentiae, quae in definitione constet, de generatione filii atque processione spiritus ita exponi, ut fere Bernhardi Claraevallensis iudicio subscribendum esse videatur: „dum omnium, quae sunt in coelo „sursum atque in terra deorsum, nihil praeter solum nescio „nescire dignatur, ponit in coelum os suum et scrutatur „alta dei rediensque ad nos refert verba ineffabilia, quae „non licet homini loqui" (ep. 190. c. 1). Ac dedecuit quidem, „illas humanas rationes, quas ipse conditor rationis „habeat, quibus animalium hominum ora obstruat" (1276 „B = 1076), incerte vel ambigue explicare, et quo efficacius philosophica adversariorum argumenta oppugnarentur, eo confidentius, quidquid dialectica ad defendendam illustrandamque fidem suppeditaret, afferendum fuit. Veruntamen Abaelardus ingenii artisque temere prodigus fuisset, nisi per tantum dialecticarum sublititatum apparatum plus se assecutum esse credidisset, quam ut „pseudodialecticis ex his, quae reciperent, resisti" posse ostenderet (1344 C). Imo vero quum summam totius disputationis in eo collocaret, ut doctrinae publicae partes obscuriores illustrando potissimum defenderet, h. e. difficultates ab adversariis motas removeret et, quae contraria istis viderentur, optime convenire ideoque temere sollicitari ostenderet: non potuit, quin suae expositioni eandem vim tribueret, quae ipsi doctrinae esset. Vix enim quispiam studeret illustrare aliquid, nisi crederet, illustrationem ad ipsam rerum naturam proxime accedere et, quales essent, fere aperire. Plane autem res divinas ne fide quidem ex intellectu profecta perspici Abaelardus existimavit.

Ratio igitur, qua in altera parte theologiae disseritur, item inde derivanda est, quod Abaelardus Christianae disciplinae philosophiam aequalem esse censuit. Neque ad aliam sententiam tertium idque postremum utriusque operis

caput (Th. lib. V. = Intr. l. III.) revocandum est. Et hoc quidem, etsi paucis exceptis, quae de omnis omnino fidei origine atque de ratione unum deum credendi praemittuntur, argumentum atque materiem dicendi cum superioribus partibus commune habeat, ipso tamen disputandi modo haud mediocriter ab illis differt. Disputat quidem Abaelardus et hic interdum dialectico more vel ad philosophorum testimonia provocat 54): at diserte in prologo significat, se plane aliis argumentis, atque in antecedentibus, acturum esse. „Iuvat enim, inquit, in summi boni perfectione contemplanda mentis aciem altius imprimere ac „diligentius singula retractando (introd. replicando) quae„cumque aliquid quaestionis habere videntur, verisimilibus „et honestissimis rationibus definire". Haec autem non ita intelligenda sunt, ut suspiceris, Abaelardum in Academicorum iuniorum consuetudinem relapsurum atque in cuiusvis generis allucinationes ullo quo modo probabiles abiturum sese dixisse. Sed nihil sibi voluit nisi significare, dialecticas rationes, qualibus antea usus esset, hoc tractatu fere exclusum iri. Illis igitur rationibus, quippe quae ad mentem spectant et, siquidem recte sunt compositae, necessitatem quandam probandi habent, opposuit alias quasdam, quibus disputatio absolvenda esset, ea sententia, ut honestissimas vocaret, quoniam ad boni honestique sensum pertinerent eoque afficiendo earum vis atque efficacia niteretur, verisimiles autem, quia nihil necessario convincerent. Ut exemplum exhibeam, divinae excellentiae singularitatem,

54) Ea partim argumentationum fundamenta facit (1345 E = 1104. 1347 C = 1109. cll. Cic. de Inv. I, 34, exemplum non satis bene electum. 1134. cll. Arist. de interpr. c. 9. Bip.), partim, inprimis Platonicam sententiam de optimo mundo, integra in ipsum doctrinam transfert (1353 E et 1355 D = 1112 cll. Plat. Tim. 29 E). Si *Schlossero* (p. 128) fidem habemus, adeo Ciceronis verba quaedam ita attulit, ut, auctoris nomine non indicato, ea sua faceret. Locum vellem accurate indicasset: nam verba: „hoc „quo omnia optime fiunt, consi„lium — summum bonum intel„lexerunt" (1346 C = 1104 f.) legi in libro laudato (de nat. deor.), ego quidem non memini.

quae argumentis neque demonstrari neque negari queat, eo probabilem reddi dixit (1347 B — 50 A = Intr. III, 2) quod non nisi per summam concordiam omnia optime regantur, et ipsa summi boni notio requirat, ut unum tantummodo cogitetur 55). Ceteroquin in tractandis rebus ita fere versatur, ut primum ostendatur, verba, quibus res divinae denotari soleant, si ad vulgarem opinionem intelligantur, sensum saepius perversum exhibere, unde magnae exoriantur difficultates: tum iusta eorum explicatio quaeritur, vera notio constituitur, et ea duce ipsa illarum natura exponitur. Quonam autem consilio haec tota disputatio instituatur, in ipso capitis initio satis perspicue indicatum est, ubi Abaelardus: „in superioribus libellis, ait, „ad nostrae professionis defensionem elaboratum est, hic „vero ad ipsius amplificationem elaborandum". Satis igitur, ni fallor, in aprico est, omnia, quae hac disceptatione efficiantur, qualiacunque sint atque etiamsi nova quaedam dogmata fidei non obtrudant, ex auctoris mente ita comparata esse, ut digna sint, quae ad res credendas accedant, eademque, quam publica doctrina habeat, auctoritate utantur. Iam vero quum via atque ratio, qua Abaelardus ad professionis amplificationem elaborat, pariter, atque argumenta quibus in antecedentibus communem fidem confirmandam atque illustrandam sibi sumserat, philosophia nitatur, satis liquet, hanc etiam theologiae partem indicare, in quo formale totius operis principium requirendum sit.

Haec de summis principiis theologiae Abaelardeae dicta sunto. Quae quamvis lectorum longe doctiorum iudicio committi possint, iuvat tamen atque decet, quid ipse statuendum censeam, paucis aperire. Ac primum quidem

55) Totam argumentationem ita concludit: „Quam honestum „sit ac salubre, omnia ad unum „optimum tam rectorem quam „conditorem spectare et cuncta „potius ratione quam casu seu „fieri seu regi, nullus est, cui „propriae ratio non suggerat con„scientiae. Quae enim sollicitudo „bonorum nobis operum inesset, „si quem nunc amore vel timore „veneremur, deum penitus ignoremus? Quae spes aut malitiam „refrenaret potentum vel ad bona „eos alliceret opera?" etc.

qualia illa cum aequalium mente comparata apparent, vix opus est multis exponere. Materiale enim principium a theologorum, quales tum temporis fuerunt, consuetudine non abhoruisse iam supra diximus. Ad nullum fontem Abaelardus rediit, nisi unde omnium consuetudo hauriret: neque quod intelligi praecepit antequam credendum esset, doctrinae vulgari multum obesse potuit, quum si qua intelligi non potuissent, propterea eis fidem recusari vetaret. Ac re accuratius spectata nil novi vel insoliti in eo infuit, quod ipsam fidem rationibus niti debere existimavit: id ipsum fere omnes egerant, qui ante illud tempus de rebus Christianis scripserant et isti adeo, qui omnem omnino rationis philophiaeque usum a theologia removeri vellent, variis tamen modis, quae vera esse atque credenda censerent, exponere, argumentis confirmare aliisque persuadere conati erant. Multo longius principium formale ab aequalium mente recessit: plane enim aliud fuit atque illud Augustini (cfr. p. 50) neque cum sententia Ioannis Scoti Erigenae 56) comparandum. Illi religionem veramque philosophiam unam tantummodo dixerant, Abaelardus aequales existimavit. Sed quemadmodum illi sententiam suam in libris contra quorundam opiniones scriptis proposuerant, ita Peripateticus quoque Palatinus, si ex parte saltem vera sunt, quae de eius consilio supra monuimus, per externas temporis sui rationes permotus fuit, ut illud assereret. Etenim ii, qui philosophiam cum theologia aliquid commune habere negarent, non potuerunt conciliari cum philosophis, qui fide publica superiores sese putare videbantur, nisi demonstraretur, utramque disciplinam, sicut ex uno fonte promanassent, ita eundem etiam

56) de div. praedestin. 1. reg. 1. (in *Mauguini* vett. auctorum, qui saec. IX de praedest. et gratia scripserunt, opp. T. I. p. 109 sqq.); „quid est aliud, de philosophia „tractare nisi verae religionis, qua „summa et principalis omnium re„rum causa Deus et humiliter co„litur et rationabiliter investigatur, „regulas exponere? Conficitur in„de veram esse philosophiam „veram religionem conversimque „veram religionem esse veram „philosophiam."

finem eundemque eventum habere: maximam igitur inter eas intercedere concordiam atque theologiam eo consummari, quod philosophia niteretur, philosophiae autem veram praestantiam laudemque in eo consistere, ut fidei suffragaretur. Quamvis igitur philosophiam suae aetatis integram ad sacras literas transtulit et, ubi theologum ageret, philosophum non dissimulavit, tamen illius amore atque admiratione non adeo captus fuit, ut rerum Christianarum institutionem prorsus ab ea suspensam esse vellet. Doctrinam enim ab ecclesia receptam, quam sincere adamavit ardentissimoque studio amplexus est, fundamentum fecit, unde disputatio proficisceretur, atque scopum, ad quem omnia tenderent. Quamobrem ego equidem non puto, eis adstipulandum esse, qui Abaelardum a rationalistarum, qui nostra memoria dicuntur, sententia prope abfuisse contendunt [57]; nam in ipsis principiis nihil plane infuit, quo juris aliquid in fidei argumentum ratio assequeretur, neque unquam de ipsa doctrima Christiana secundum eius leges examinanda cogitavit.

Sententia igitur Peripatetici Palatini paulo accuratius considerata vix est, quod eam ita esse comparatam neges, ut ab aevi illius consuetudine non admodum recederet. Nihilominus haud valde mirandum est, quod et ipse et libri ab eo compositi aequalium pluribus tantopere displicuerint. Etenim non semper sibi constitit et, ubi ad intellectum efficiendum vel doctrinam illustrandam elaboraret, leges, quas imbecillitati humanae scriptas esse concesserat, non stricte observavit. Unde haud pauca protulit, quae ratione publicae doctrinae habita falsa dicenda sunt, ita ut subscribendum videatur iudicio Alexandri Natalis (Hist. eccl. T. VI. diss. 7. art. 6) „plerosque in errores vere impegit „Abaelardus, quas ipsi S. Bernhardus et Guillelmus tri-

57) Bernh. Clar. ep. 190. c. 1. „Quid magis contra fidem, quam „credere nolle, quicquid non pos„sit (Petrus) ratione attingere?“ ep. 188, 1: „quicquid sibi non in„venit pervium, id putat nihilum, „credere dedignatur.“ E recentioribus cfr. Baumgarten-Crus. Dgmg. I. 469.

„buunt, quamvis in quibusdam capitibus potius in modo „loquendi, quam reipsa ab ecclesiae doctrina aberrasse „videtur.“ Hoc inprimis ad illas sententias pertinet, quas de trinitate minus recte proposuit, ita ut modo ad Sabellii, modo ad Arii partes transire videatur: etiamsi alibi „egre„giam et laudabilem professionem“ exhiberi ipse Guillelmus testatus est (disp. adv. Ab. c. 2). Iam vero quominus isti iudices per ea, quae egregie et laudabiliter disputaverat, alia minus laudanda excusarent, causa impediti esse videntur ab ipsa re plane aliena. Abaelardus enim, prout magni fuit ingenii animique fervidioris, mature commilitonibus ipsisque adeo praeceptoribus superiorem se senserat atque gesserat, et ne virorum quidem gravissimorum auctoritati (hist. cal. p. 31. Serm. XXXI. p. 967) clericorumve depravatorum nomini (Theol. 1215 B. 1240 B — E. al.) satis pepercerat. Accessit invidia eorum, quos eruditionis laude discipulorumque frequentia et admiratione longe superabat (hist. cal. p. 29). Neque parum culpae ipsis etiam discipulis tribuendum erit, qui magistri doctrinam eamque ex parte perperam intellectam summopere praedicarent aliorumque institutioni longe praeferrent (cfr. Gualt. de Mauret. l. l. p. 524). Hinc fieri non potuit, quin multos sensim nancisceretur inimicos, qui, quidquid ageret (hist. cal. p. 30 sq.) scriberetque, attente observarent, num quid deprehenderent, quod in eius vituperationem converti posset (p. 20 sqq.), et „si ipsi per se minus vale„rent,“ alios, „quibus mundus plurimum credebat,“ contra exosum hominem excitarent (p. 31). Igitur, excepto Gualtero de Mauretania, nemo fere inter aequales theologos fuit, qui leniter atque Lanfranci instar, qui Anselmo discipulo suo, quid in eius libris sibi non placeret, privatim significaverat (Ans. Ep. I, 68), cum eo ageret: longe plerique novarum rerum studium (Bernh. Ep. 189, 2) erroresque teterrimos ei exprobrarunt atque venia sententiam suam defendendi vel accuratius explicandi ei non concessa hoc solum flagitarunt, ut palinodiam caneret. Ipsi

autem quum quod sibi displicuisset, neque „virtute rationis „neque auctoritate scripturae“ corrigerent, fieri non potuit, „quin ad satisfactionem“ retractationemque non admodum paratus esset (cfr. intr. 974 s. f.). Quamobrem haud dubie iis assentiendum est, qui sicut e Petri arrogantia atque superbia, ita ex adversariorum, Bernhardi imprimis, cum quo iam prius simultatem aliquam exercuerat (hist. cal. 31. epist. 5. pag. 244 — 51), „zelotypia“ (Otto Fris. l. l.), magis, quam ex ipsa doctrinae indole, omnem fere eius calamitatem derivant [58]).

Quae quum ita sint, facile apparet, quomodo quaestioni supra propositae: magisne defendendus sit Abaelardus an laudandus, responderi oporteat. Ii, qui omnem istam doctrinam, quam illo saeculo ecclesia profitebatur, certam putant atque tenendam, si quidem liberalioris ingenii sunt, solent eum defendere his inprimis rationibus, quod verbis magis, quam re a communi fide recesserit, sub vitae exitum errores retractaverit, in pacem cum Bernhardo ecclesiaque redierit extremique bienii laude, quidquid per multos annos docendo scribendoque peccasset, quasi e memoria ecclesiae exstinxerit. Et ita quidem iudicent, qui pontificiorum opinionibus addicti non concedunt, illo tempore ecclesiae rationes a iusta rerum Christianarum conditione fuisse remotas, ideoque secundum ea, quae tum credita atque recepta fuerunt, omnem omnino sententiam metiuntur. At ego quidem ingenue fateor, ubi iudicium de Abaelardo ferendum sit, neque saeculi XII superstitionem [59]), neque sanctitatem illam monasticam, in quam homo aetate provectus, vitae varie agitatae miseriis fatigatus quietisque desiderio captus postremo totum se coniecit, admodum

58) Post *Arnoldum* l. l. inprimis *Lobinaeus* l. l.: On ne peut refuser ce témoignage à la verité, qu' Ab. auroit paru beaucoup moins coupable, s'il se fust fait moins d'ennemis. Assentinut recentiores fere omnes.

59) Ne quis putet, me omnia omnino, quae illo tempore credita fuerint, inutilia plane atque abiicienda habere, moneatur; me iis assentire, quae *Schloss*. p. 109 sq. disputavit.

curandam videri. Quamvis et ipse genium istius aetatis non plane negligendum esse putem, ne opinionum consuetudinumque, quae tum inter omnes obtinuerunt, nullo prorsus habito respectu, nimium ab illo exspectetur atque exigatur. Ac ita iudicandi regula constituta, ipsa sententia ipsisque scriptis satis commendari videtur. Hoc quidem concedi oportet, illis, qui reformationis praecursores solent nuncupari, eum esse non adnumerandum (Bayl. art. Ber. rem. K): id enim, quo potissimum illa laus comparatur, non perspexit, omnem omnino ecclesiae conditionem fideique rationem tum temporis a scripturae praeceptis atque exemplo primaevae ecclesiae plurimum recessisse: imo communi saeculi labe et ipse ex parte fuit adspersus. Veruntamen hoc pro aevi illius genio insigne fuit meritum, fidem pariter atque literas sacras ab externa ecclesiae auctoritate aliquantum liberasse. quod vel invitus effecit. Fidem enim non nisi, quum ex intellectu profecta esset, iustam esse ratus assensum, quem ecclesia requirebat, quodammodo sustulit. Ea quidem, quae ad communem doctrinam pertinebant, recipienda esse dixit omnia; recipiendi autem causam hanc esse debere affirmavit, quod vera essent, neque vero quod publica auctoritate inculcarentur, atque, licet *cum ecclesia* credendum esset, *ecclesiae* tamen credi noluit. Pariter quominus *caecus* assensus vulgaribus opinionibus haberetur, impediit: nam neque cito recipienda, neque temere retinenda esse praecepit, quae Christianae doctrinae nomine venirent; ad sinceram vero fidei notionem hoc adiecto, ut ea rationibus niti deberet, credulitati persuasio substituta fuit. Deinde theologiae quoque conditio ex eius decretis multum utilitatis percipere potuit. Posito enim, ei hoc contigisse, ut philosophiam eamque ad solius dialecticae praecepta non restrictam, etsi ratione interdum vix probanda, theologis commendaret, iisque persuaderet, quo constantius ad illam se applicarent, eo plus perspicuitatis atque certitudinis ad literarum sacrarum institutionem accedere, has ipsas haud dubie ab ecclesiae arbitrio magna ex parte liberas praesti-

tisset. Illi mox intellexissent, id laboris sibi impositum esse, ut veras disciplinae rationes magis ipsi anquirerent, quam ea, quae pridem a patribus conciliisque monita fuerunt, colligerent atque anxie repeterent, ut de singulis doctrinae capitibus clarius explicandis, arctius coniungendis atque firmius stabiliendis meditarentur et, quaequae proferenda essent, ea ad communes cogitandi leges revocarent. Quo facto haud multum, credo, abfuisset, quin ipsam publicae fidei conditionem accuratius perspicerent. Namque dum in difficilioribus potissimum illustrandis, componendis confirmandisque laborarent, absque multo opere vidissent, ea, qualia vulgo haberentur, illustrari, componi vel confirmari non posse, sed vel emendanda esse vel prorsus abroganda. Ita ipse saltem Abaelardus aliquoties se expediit (comm. 550—56). Quid igitur multa? Haud mediocriter dolendum esse videtur, quod et Peripateticus Palatinus magnis ipse ausis exciderit, et via, quam paraverat, simul destructa fuerit. Etenim praeter unum Arnoldum Brixiensem, qui tamen rempublicam magis, quam doctrinam ecclesiasticam sollicitavit, discipuli eius, moniti praeceptoris fortuna, auctoritati ecclesiae denuo colla dederunt, et theologia Abaelardea apud omnes, magistro forsan sententiarum excepto 60), in oblivionem odiumque venit. At vero quum in ingeniorum censura parum respiciendum sit, num quis et quantum profuerit, si quidem aliena culpa prohibitus fuit, nihil dubitamus, quin iis adstipulemur, qui Petrum Abaelardum hominem magni ingenii, haud contemnendae eruditionis, sincerae pietatis, veri honestique amantissimum ac meliori aetate dignum profitentur, ideoque eum laudandum nomenque eius inter illos reponendum esse censeamus, qui memoriam suam posteris egregie commendaverunt.

60) „qui librum illum frequen„ter prae manibus habebat et „forte minus diligenter singula „perscrutans, ut qui ex usu ma„gis quam ex arte disputandi pe„ritiam haberet, falli poterat.“ Ioann. Cornub. Eulog. p. 1666 E.

Excursus

de librorum, quibus theologia Abaelardea constat, numero atque aetate.

Quo sensu theologiam Abaelardeam acciperem, et quid de compositione eius statuendum esse putarem, supra, quantum ad instituti consilium pertinuit, in universum indicavi. Iam vero ne coniectura magis arbitriove, quam diligenti librorum perscrutatione atque rei quadam necessitate ad illam sententiam adductus esse videar, paucis dicendum de rationibus est, quibus ea nitatur. Ac primum quidem de librorum, quibus theologia Abaelardea constet, numero disputetur.

Ad duos illos libros, quibus Abaelardus sententiam suam de rebus ad fidem pertinentibus praecipue explicuit, dudum publici iuris factos — introductionem dico et theologiam Martenianam — nuper tertius accessit epitomes theologiae titulo a Rheinwaldo editus. Et hic quidem quum partim cum illorum, introductionis inprimis, argumento ad verbum consentiat, partim quae in hac desiderantur, supplere videatur, et ipse, si genuinus esset, ad diversas operis Abaelardei, quod theologiam nuncupo, editiones iure adnumeraretur et quasi lineamenta uberioris scriptionis postea elucubrandae contineret. Quamvis autem editor multum operae in eo collocavit, ut libri primum a se divulgati authentiam probaret, successus consilio non satis respondit.

Tota eius argumentatio duas partes habet, quarum una operis cuiusdam Abaelardei, quod idem atque theologia introductioque argumentum tractasset, vestigia in

adversariorum scriptis deprehendi docet, altera ipsum libellum Abaelardo vindicare studet. Verum per illam neutiquam demonstratum est, praeter duo illa opera tertium quoddam eiusdem fere argumenti ab Abaelardo conscriptum fuisse. Librum sententiarum (qui titulus fuit codicis ms., quem Rheinwaldus edidit), ad quem Bernhardus plus quidem semel neque vero, uno forsan loco excepto, ita provocavit, ut ipsa verba ex eo desumta afferre videretur, Abaelardus per malitiam seu ignorantiam sibi attribui diserte professus est (apol. s. confess. p. 333). In eo autem arte aliqua dolosa eum usum fuisse, ita ut quum nunquam eiusmodi titulum libro a se scripto proposuisset, summa quasi animi fiducia se nunquam talem librum composuisse assereret (Rh. praef. p. XIV), mihi vix aliquis persuadebit. Apparet enim e Gualteri de S. Victore libro contra quatuor labyrinthos Franciae (Bulaei hist. un. Par. II p. 200 et 631), paulo serius librum quendam sententiarum Abaelardo adscriptum fuisse: sed pauca illa, quae ex eius initio allata sunt, authentiae favere, Rheinwaldus, ut par erat, negavit (p. XIII). Iam vero si idem ille fuit, cuius Bernhardus mentionem fecit, neque hic pro genuino habendus est: si non, patet, duas certe scriptiones sub Abaelardi nomine circumlatas fuisse, quarum unam ubi spuriam dixeris, non intelligo, quo iure genuinam alterius originem contra ipsum Petrum tuearis. Maiorem similitudinem veri altera pars argumentationis habet, quae internis argumentis continetur. Primum editor provocat ad locum, ubi auctor brevitatis causa ad suum commentarium in epist. ad Rom. lectores ablegat (p. XV cll. Epit. 34), deinde ad finem argumentumque totius libri (XVI sqq.), denique ad externam internamque dictionis formam (XX) 61). Et his quidem res

61) His omnibus vim probandi absolutam non tribuisse editorem, infra apparebit. Hic vero sufficiat, monere, etsi difficillimum sit, de scribendi ratione indicare, tamen ex accurata eorum locorum, quos epitome cum introductione communes habet, comparatione effici, utriusque scriptionem non plane conspirare. Sic, ut pauca proferam, „videlicet“ particulae, quam Abaelar-

facile ultra omnem dubitationem eveheretur, nisi tota argumentatio interna quadam difficultate laboraret, qua omnis eius vis atque efficacia paene infringitur. Haud difficile enim est intellectu, duas illas partes ita a se invicem distare, ut antequam, quod editor velit, efficiant, media quadam indigeant, qua, quae priori probata esse videantur, ad posteriorem necessario pertinere ostendatur. Nemo enim facile contendat, inde, quod libri alicuius mentio alicubi facta sit, probabiliter demonstrari, alium quendam librum, qui ab eodem auctore, cui ille adscribatur, profectus esse possit, revera pro illo ipso habendum esse. Quum igitur Rheinwaldus hoc sibi sumsisset, ut in Bernhardi verbis clara et certa libri Abaelardei ceteroquin incogniti vestigia inesse diceret, probare debuit, illa non nisi ad eum referenda esse, quem ederet. Quod non praestitit neque potuit praestare. Etenim unus ille locus, quem quoad sensum a Bernhardo e libro sententiarum allatum esse monuit (p. XIII cll. Bernh. ep. 190 c. 5) magis impedit, quominus epitomen in ejus Guillelmique de S. Theodórico (disput. c. 7), qui alios locos malae doctrinae suspectos satis accurate transscripserunt, manibus fuisse statuamus. Praeterea nequit explicari, cur tandem illi duumviri, qui nequaquam aequos iudices Petro se exhibuerunt, tanta rerum reprehendendarum opportunitate, quantam hic ipse libellus suppeditaturus fuisset, plane non usi sint et, ubi introductionis vel libri Scito te ipsum argumentum non sufficere videretur, ad quaestiones illas ambiguas in comment. ep. ad Rom. scholastico more propositas, quam ad perspicua traditionisque ecclesiasticae auctoritati luculenter contraria epitomes placita provocare maluerint (cfr. c. 23).

Hae et plures forsan difficultates ipsum editorem movisse videntur, ut ne argumentis suis nimium efficaciae

dus in deliciis habet, auctor epitomes, duobus locis exceptis, ubique substituit „scilicet", et quotiescunque ille „itaque" in secundo loco posuit, hic „ergo" vel „igitur" corrigere solet. Haec et alia id genus ne dicas levia; pendent enim ex mera alicuius scriptoris consuetudine neque vero e studio bene scribendi.

tribueret. Qua re sententiam de libri authentia propositam p. XXVI quasi mitigans „haud absimile videtur, inquit, „Abaelardum non ipsum, quae in nostro libro leguntur, „literis mandasse, sed alium quendam hominem doctum.“ Et in hoc sententiam obtineat, quamquam ea ipsa verba, ad quae praeter alia provocavit („quantum memoriae occurrit.“ c. 23), ab Abaelardo scripta esse possint. cfr. Scito te ipsum. p. 663 A. Ille sive argumentum introductionis brevius reddiderit, iis tantum, quae Abaelardo maxime peculiaria sciret, reservatis, sive quae in scholis ab eo disputata audisset, breviter notaverit, introductione ad schedulas perficiendas collata (p. XXVI sq.): huius scriptionis auctoritatem non magni esse faciendam apparet, quum a discipulis pariter atque epitomantibus magistrorum librorumve sensus haud raro perperam intelligatur. Unde eam operum, quae quid Petrus sensisset certo indicarent, numero excludendam esse putavi 62).

Duo igitur libri reliqui sunt, quibus theologia Abaelardeana composita est. Et eos quidem ab auctore, cuius nomen prae se ferunt, vere profectos esse quum a nemine addubitatum videam 63), licet extemplo ad quaestionem de tempore transire, quo scripti sint, sententiamque supra prolatam, quantum fieri potest, confirmare. Vulgaris

62) Accesserunt ad hanc sententiam, qui de libro iudicavit in Repert. Lips. Vol. VIII. Fasc. 1. 1836. p. 6. et Pl. V. *Rettbergus* in Iudic. Gotting. 1836. num. 88. Neque vereor, ne theologorum Heidelbergensium, qui a theologiae cultoribus ad praemium publicum adspirantibus hunc librum cum Ph. Melanchthonis locis theologicis comparari voluerunt (Annal. Heid. 1835. Fasc. XII. p. 1228), auctoritas rationibus prolatis multum obesse videatur.

63) Authentia alterutrius libri vix in dubium vocari posse videtur: certe ubi unius origo suspecta fuerit, alterius quoque fidem non facile incolumem praestes. Tantus enim inter maiorem utriusque partem est consensus, ut, utrum suppositititum iudices, ex ipso eorum argumento atque ingenio difficile appareat. Contra haud pauca etiam uni alterive adeo sunt peculiaria, ut aegre intelligatur, cur impostoris cuiusdam, quem ipsum haud mediocri ingenio fuisse ipsa rerum tractatarum ratio demonstraret, negotium potius in tanta genuini libri parte describenda, quam in novo fingendo versatum fuerit.

opinio, quam post Andream Quercetanum (notae ad Ab. hist. cal. p. 1156) longe plerique amplexi sunt[64], hanc primariam causam habet, quod ad prooemium introductioni praemissum ipsa Petri de libro Augustae Suessionum damnato narratio aperte respiciat (intr. 973 sq. cfl. hist. cal. 20). Huic quidem quamvis non habeam, quod diserte opponam, tamen quum rationes haud contemnendae aliud suadere videantur, non possum, quin magni eam momenti esse negem. Auctoritas certe eadem interno argumento tribuenda erit, quod ex ipsa librorum tum per se spectatorum tum secum collatorum indole efficitur. Introductioni enim, quamvis hodie non integra exstet[65], illum tractatus de unitate et trinitate divina titulum male convenire, vel initii adspectus docet, ubi de universa fere doctrina Christiana acturum se esse auctor significavit: cui consilio, quatenus iudicari licet, ipsa rerum expositio respondet. Verum iure longe maiori illud nomen theologiae attribuetur, quae in illo argumento tractando fere tota versatur. Jam vero quum eruditis pro ipsa rei natura consuetum sit, a singularum partium disceptatione ad totius cuiusdam disciplinae complexionem ascenderere, profecto haud male conieceris, Abaelardum eodem modo a speciali unius dogmatis expositione ad ampliorem scriptionem progressum eorum, quae de illo accurate atque subtiliter disputaverat, partem vel integram vel, prout propositum ferebat, varie mutatam maiori operi serius conscripto intulisse. Dialectica etiam theologiae ratio, cuius vestigia introductio pauciora exhibet, haud scio an suadeat, libri originem ad illud tempus referre, ubi auctor vix e dialecticorum pa-

64) Hist. lit. de la Fr. XII. p. 125. *Cram.* l. l. VI. 317 sqq. *Schroeckh.* XXVIII. 440. 459. *Rheinwald.* praef. XXII. Eam sententiam, quae mihi vera videtur, obiter tetigerunt *Martenius* animadvv. praev. p. 1147 md. et *Pezius* diss. isag. p. XX.

65) Quod quidem minus codicibus mss, quos *Oudinus* p. 1169 sq. affert, quam ipsius Abaelardi testimonio probari mihi videtur. Cfr. Scito te ipsum. c. 23. Alia quaestio eaque nunquam fortassis solvenda est, an auctor librum plane ad finem perduxerit.

laestra egressus contentionibusque ad hoc assuetus eiusmodi argumentis plurimum momenti tribuerit. Qui sententiae multum profecto probabilitatis accederet, si demonstrari posset, librum de unitate atque trinitate divina non diversum esse ab opusculo de fide sanctae trinitatis maxime adversus Roscelinum conscripto (epist. XXI). Verum etiamsi secus statuendum esset, multi theologiae loci e contentione per libri cuiusdam antea scripti impugnationem oborta probe illustrarentur. At hoc ipsum utro modo se habeat, singulis libris per se consideratis ea sententia commendari videtur, qua theologia introductione prior habetur. Sed eidem etiam comparatio amborum librorum favet et, si spatii rationes ferrent, accurato locorum, qui utrique libro communes vel alteri peculiares sunt, indice exhibito demonstrari posset, maiorem theologiae partem modo integram, modo vel argumentis locisque probantibus adiectis, vel nonnullis emendatis vel notis marginalibus in orationis contextum insertis vel prolixioribus locis contractis vel singulis sententiis in alium ordinem redactis sive in plane alium nexum transpositis mutatam introductione contineri, et ita quidem, ut magis haec illius, quam illa huius vestigia premere videatur. Sed quia constat, in eiusmodi rebus definiendis doctissimos quosque in plane contrarias partes haud raro abire, haec tetigisse sufficiat.

Accedunt, quae nostram sententiam magis probant, certe nullo modo impediunt, rationes historicae ex ipsis libris repetitae. In utroque enim haereticorum quorundam mentio facta est, quorum conamina perniciosissima accuratam fidei expositionem defensionemque requirerent. Introductio quidem II, 5—9 quatuor magistros divinorum librorum appellat, „qui nunc maxime circa nos pestilentiae cathedras tenent“ et „unus in Francia, alter in „Burgundia, tertius in pago Andegavensi, quartus in Biturricensi multa catholicae fidei vel sanctis doctrinis ad„versa non solum tenent, verum etiam docent.“ Eosdem vero quum in theologiae libuo IV (p. 1314 sq.) deprehen-

das 66), patet horum mentionem utrique libro communem atque, etiamsi quinam intelligendi sint, certo scimus, alterius aetatem inde non coniiciendam esse, nisi fortassis accuratior locorum, ubi illi docerent, designatio auctorem, quum introductionem componeret, aequalium rationes magis cognitas habuisse innuat (cfr. etiam supra p. 40). Plus forsan lucis rei afferetur per considerationem eorum, qui in alterutro tantum illorum operum vituperantur. Ac primum quidem theologiae duo propria sunt, quorum in introductione neque volam neque vestigium invenies. Etenim in agmine eorum, quorum haereses reprehendendas auctor censuit, p. 1315 C. D. locum quartum et quintum obtinent „duo fratres, qui se inter „summos connumerant magistros" etc. Haec ad quosnam referenda sint, aeque atque illa certo non novimus. Rivetus quidem atque Brialus intelligi iubent Bernhardum et Theodoricum Abaelardi populares atque illa aetate perquam excellentes (Hist. lit. de le Fr. IX. 69. XIII. 378). Verumenimvero huic coniecturae, quae non opinionum reprehensarum vestigio quodam alias obvio nititur, sed hanc solam causam habet, quod quae de externis illorum rationibus Abaelardus narravit, ad eos pertinere posse videantur, nullam omnino in solvenda hac quaestione auctoritatem tribuendam esse putamus. Quare ut tandem certi quid comparetur, confugiendum est ad alterum illud, quod sola theologia suppeditat, litis de coena domini mentionem dico his verbis factam: „nec adhuc illam summam „controversiam de sacramento altaris, utrum videlicet „panis ille, qui videtur, figura tantum sit dominici corporis „an etiam veritas substantiae dominicae carnis, finem acce-

66) Certe qui primo loco positus est, non solum eo, quod in Andegavensi pago vigere dicitur, sed doctrinae etiam ratione habita non diversus esse videtur ab illo, quem introductio tertium appellat; secundi, qui in Francia fuit, errores iisdem paene verbis recensentur, quibus intr. c. 6 de primo utitur; theologiae tertius aperte est introductionis quartus; denique, qui hic sextus adnumeratur, illic alterum locum tenet.

„piae certum est“ (1315 D). Haec quum introductio non habeat, concludendum videtur, illo tempore, quo scripta sit, has contentiones dudum sopitas fuisse. Iam vero opinionem Berengarianam auctoris damnatione et morte non plane fuisse exstinctam, multa docent, quae apud maximos illius aetatis theologos propugnatoresque fidei ecclesiasticae strenuos leguntur. (cfr. quae passim disputantur ab Ans. Cant. Ep. IV, 106 sq. Hildeb. Tur. sermm. VII in coena domini. Serm. 34—40. Hugo a S. V. de sacr. II. p. 8, 6—8. Schroekh. XXIIX, p. 52 sqq.). Constat etiam in synodo Tolosana ab ipso Calixto II. 1119 habita haereticos quosdam ecclesiae communione privatos esse, qui praeter alios errores religionis speciem simulantes dominici corporis et sanguinis sacramentum damnarent (Conc. Tolos. can. 3. Mans. XXI p. 226 sq. Pagi crit. ad a. 1119. VII). Introductio igitur si illo fere tempore esset exarata, non dubito, quin auctor his quoque usurus fuisset, ut subtiliorem rerum dogmaticarum expositionem cum maxime necessariam esse probaret. Verum illa plane alios sistit: „nullos enim ait in tantam olim insaniam prorupisse „haereticos, quanta nonnulli contemporaneorum debacchati „essent. Tanquelmus quidem laicus nuper in Flandria, „Petrus presbyter nuper in Provincia. Quorum quidem „alter, T. scilicet, in tantam se erexerit dementiam, ut se „dei filium vocitari etc. faceret. Alter vero ita divinorum „sacrorum et ecclesiasticae doctrinae institutionem ener„varat, ut multos rebaptisari cogeret“ etc. Haec plane non intelligo, quomodo antequam de istorum hominum rebus accuratius constaret, ab iis negligi potuerint, qui de Abaelardi rebus exposuerunt, inprimis a Quercetano, qui rationes historicas ceteroquin satis diligenter respexit. Fueslinus enim quoad scio primus fuit, qui Petri Brusiensis historia accuratius tractata (Kirchen- u. Ketzerhist. d. mittl. Zt. I. 196 sqq.), eundem fere annum, quo primum ab eo ecclesiae statum turbatum fuisse antiquiores putassent, extremum eius fuisse demonstraret. Attamen non vereor, ne

Fuesslini sententia, illum fere ab initio saeculi XII per viginti annos opiniones suas sparsisse, meae aliquantum obsit. Nam Abaelardus de eius pariter atque de Tanchelmi (de quo vd. Pagi. ad a. 1126. III) conaminibus ita loquitur, ut ea iamiam cum ipsis auctoribus oppressa fuisse videantur.

Verum haec si quis nondum multi momenti esse contenderit, quia serius etiam errores de coena sacra sparsi fuerint (Bernh. vita Malach. 26. Schroeckh. l. l.), textus autem Amboesiani per librariorum typographorumque negligentiam mendis referti auctoritas non magni aestimanda sit, consideret externum etiam argumentum e testimoniis tum ipsius Abaelardi tum adversariorum repetitum. Et illius quidem testimonia praecipue in commentario in ep. ad Rom. continentur, ubi lectores plus semel ad theologiam suam ablegat. Horum autem locorum duplex genus facile discerni potest, unum, quo iam uberius tractatam, alterum, quo accuratius adhuc tractandam aliquam quaestionem esse significatur. Iam vero, qui vulgarem opinionem tuentur, illos ad introductionem, hos ad theologiam, quae vocari solet, referant vel quolibet alio modo se expediant; nos non concedimus solum, quosdam, sed contendimus, omnes istos locos introductionem spectare. Quod quidem de iis probare, ubi opus iamiam exaratum commemoratur, parum negotii facessit. Etenim ea, quae, utro pertineant, per se spectata non satis clare innuunt (p. 513. 580), ad introd. tamen esse referenda, aperte docent verba alibi proposita (p. 516): „sed et de his quidem, quantum oportuit, in II „theologiae nostrae tractasse nos arbitramur". Laudatur Intr. II, 13, qui locus in theologia Marteniana parallelum non habet. Eidem scriptioni ut eos quoque locos adsignemus, ubi auctor quaestionum quarundam subtiliorem explanationem „theologiae suae tractatui vel perfectioni „reservat" (521. 554. 641. 683), liceat primum monere, absonum videri, in eodem libro diversos libros eodem plane nomine designari. Deinde provocamus ad Gualterum de

Mauretania, qui in ep. ad P. Ab. p. 524 sententias quasdam in introd. propositas (cfr. p. 973 sq.) reprehendens haec scripsit: „ad oculos nostros pervenit pars prima cuiusdam „tractatus vestri, quem librum theologiae appellatis, in „qua parte satis confidenter de distinctione et proprietatibus „personarum disserendo promittitis in parte posteriori ex„ponere modum generationis etc.“ (cfr. p. 991). Ex his iure quodam concludi potest, Abaelardum non totum opus, sed singulos eius libros vel partes (ipse enim utraque voce utitur. lib. II. in. III. prol.) deinceps retractatos denuo edidisse, eoque tempore, quo epistolam ad Romanos commentaretur, de tertio forsitan divulgando cogitasse. Praeterea credi vix potest, eo audaciae fuisse eum progressum, ut librum publicae damnationis ignominia etsi absque iusta ratione affectum non solum saepius testimonii gratia aperte nuncuparet, sed summis adeo laudibus ornaret eoque haud obscure gloriaretur (Dial. p. 3, cll. 53).

Quum igitur demonstratum esse confidam, quaecunque de theologia Abaelardus dixisset, ad introductionem, quae vulgo vocatur, referenda esse, iuvat, ut externum argumentum, quoad eius fieri possit, absolvatur, illorum libros perscrutari, qui contra eum scripserunt. His in manibus fuerunt praeter theologiam (Guil. a. S. Th. epist. ad Gaufr. et Bernh. Tiss. p. 112 a. Bernh. Opp. I. p. 303) liber sententiarum, Scito te ipsum (Bernh. ep. 188), denique apologia (abb. anon. disp. plurr. ll.). Iam vero quum Guillelmus, cuius vigilantia amicorum oculos in novarum haeresium buccinatorem prima direxit, diserte profiteatur, de aliis libris, sicut Sic et Non et Scito te ipsum, audiendo tantum se accepisse, ea, quae Abaelardo exprobrat, ad solam theologiam referri possunt; neque multum difficultatis affert, quod statim hanc theologiam accuratius describens „duo „autem, ait, erant libelli, idem pene continentes, nisi quod „in altero plus, in altero minus aliquantum inveniretur“. Eorum enim librorum, quos illud volumen uno forsan titulo complexum esse videtur, unum et probabiliter maio-

rem fuisse introductionem, docet consideratio opusculi, quod Guillelmus epistolae adiecit, non temere in Abaelardi errores se invehi probaturus (Disp. c. 1 et 3 cll. intr. 977. 1081 sq.); alterum vero diversum fuisse ab illo, quem Bernhardus librum sententiarum vocavit, vel ab eo, quem hodie theologiam appellamus, sive concesseris sive negaveris, nostra parum interest. Theologiam, unde ipse abbas Claraevallensis errorum ab Abaelardo sparsorum notitiam potissimum hauserit, pariter fuisse introductionem, luculenter testantur capitula haeresium P. Ab. 1. cll. intr. 1082, ep. 190 c. 1. cll. intr. 1016. c. 4. cll. 977 al. Idem probat abbas anonymus, qui iis, quae in apologia deprehendisset, accurate indicatis ceteroquin solam introductionem oppugnare videtur 67). Denique adde Ioannis Cornubiensis eulogium p. 1665 sq. cll. intr. 1127—30. Haec sufficiant, quibus demonstretur, theologiae titulo etiam ab Abaelardi adversariis eum librum designari, cui introductionis in theologiam nomen editores praefixerunt, et errasse Cramerum theologiam Martenianam in adversariorum iudicumque Senonensium manibus fuisse opinatum (l. l. VI. 322). Iam vero vix opus est exponere, qua ratione ex illis nostra sententia probetur. Etenim non admodum verisimile est, adversarios in librum, cui dudum nigrum haereseos theta praefixum fuit, denuo acerrime invecturos fuisse — nam bene illi noverunt, eius auctorem iam pridem ob pravae doctrinae suspicionem damnatum esse (Guill. ep. l.: iterum nova docet, nova scribit. Bernh. ep. 193: damnatus est Suessione cum opere suo, iterum facit, unde iterum damnetur.) — nisi forte incredibilem paene iudicum Suessionensium negligentiam, qui multa eaque sat gravia plane omisissent, iterata libri censura expleturi fuissent. Sed haec

67) P. 238 b. pluribus locis, quorum quidem pars in theol. Mart. legitur, allatis „haec autem, „ait, eodem ordine verbis eisdem, „licet locis diversis evomita sunt.“ cfr. intr. 991. 992. 1082. 1085. Deinde etiam nonnulla reprehendit, quae apud Mart. non inveniuntur. p. 246 a. et 253 b (praedictis ration.) cll. intr. 1128 et 1121.

quidem coniectura non video quo se possit tueri. Igitur adversus aliam eamque recentiorem scriptionem surrexerunt.

His breviter de horum librorum aetate disputatis non credo consensum illum inter prologum introductionis atque historiam calamitatum satis refragari. Haec quidem difficultas quo modo commode removeri queat, non video. Nam nimis audacter coniiceres, Abaelardum uno eodemque fere tempore utraque scriptione (introd. et hist. cal.) occupatum diversas res secum confudisse et quam introductio habuisset occasionem atque consilium, ad tractatum de unitate et trinitate divina retulisse: concilium autem Suessionense serius habitum esse quominus statuas, rationes historicae eaeque haud contemnendae impediunt (cfr. Natalis Alex. hist. eccl. VI. diss. 7. art. 7.). Nihilominus non dubito, quin hoc saltem obtinendum sit, introductionem et Augustae Suessionum damnari non potuisse, et ultimum librum dogmatici argumenti fuisse, quem Abaelardus ante alteram calamitatem publici iuris fecerit. Hoc, inquam, obtinendum videtur, donec meliora atque certiora aliquis inprimis eorum, qui in istius saeculi rationibus illustrandis operam suam collocare feruntur, edoceat.

